

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM
KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI KAR

REGIONÁLIS POLITIKA ÉS
GAZDASÁGTAN DOKTORI ISKOLA

ÉVKÖNYV
2008

AZ ELEKTRONIKUS VÁLTOZAT A MŰ KÉZIRATÁT TARTALMAZZA

Szerkesztőbizottság

Buday-Sántha Attila, az MTA doktora

Erdősi Ferenc, az MTA doktora

Horváth Gyula, az MTA doktora

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM
KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI KAR

REGIONÁLIS POLITIKA ÉS
GAZDASÁGTAN DOKTORI ISKOLA

ÉVKÖNYV
2008

AZ ELEKTRONIKUS VÁLTOZAT A MŰ KÉZIRATÁT TARTALMAZZA

Pécs, 2008

© Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar
© Szerzők

A kötetet szerkesztette

Buday-Sántha Attila
Zemplényiné Bartha Júlia

A tanulmányokat lektorálta

Erdősi Ferenc (1, 12, 13); Hrubí László (2, 7, 13, 14); Lehoczky Judit (3, 11);
Horváth Gyula (4, 16, 21); Hanyecz Lajos (5); Orosdy Béla (6, 8); Buday-
Sántha Attila (9, 23); Faragó László (10, 17, 19, 24); Kovács Teréz (15); Hajdú
Zoltán (18), Bakucz Márta (20); Herich György (22)

Az angol nyelvű összefoglalókat lektorálta

Bakucz Márta
Clifford Sheperd Chadwick

ISSN: 1588-5348

A szedés és tördelés a Pécsi Tudományegyetem
Közgazdaságtudományi Karának munkája
Borító: Pinczehelyi Sándor
Műszaki szerkesztő: Frick Dorottya
Nyomta és kötötte a Sümegi Nyomdaipari,
Kereskedelmi és Szolgáltató Kft., Pécs

TARTALOM

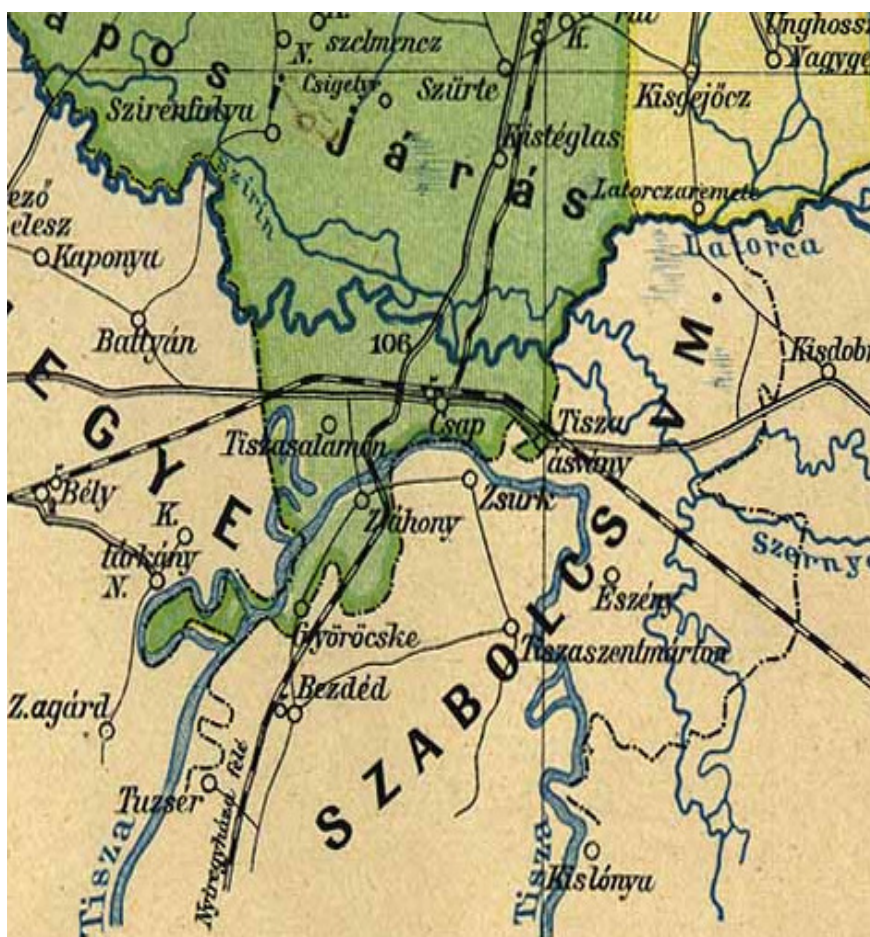
1. <i>Bajor Tibor</i> : Záhony település térségi kapcsolati viszonyai az Osztrák–Magyar Monarchiától napjainkig	7
2. <i>Bodó Borbála</i> : Az innováció diffúziós modelljei	20
3. <i>Dános Anikó</i> : A női foglalkoztatás nemzetközi és hazai tendenciái, támogatáspolitikák a fejlett piacgazdaságokban	35
4. <i>Egyed Ildikó</i> : A Grenoble-i technopolisz fejlődése a második ipari forradalom tükrében	47
5. <i>Fodor Péter</i> : A menedzsmentfeladatok változása a tudás szerepének növekedése miatt – integrált tudásmenedzsment-szemlélet	62
6. <i>Földi Katalin</i> : Az üzletválasztást befolyásoló tényezők jelentősége az élelmiszer-kereskedelmi versenyben	72
7. <i>Gebauer György</i> : A GDP és a szubjektív jól-lét kapcsolatának vizsgálata	86
8. <i>Gergely Gyöngyi</i> : Alternatív mozgalomtól az ökopártig. A hazai zöld pártok kialakulásának politikai alapjai	94
9. <i>Horváth Zoltán</i> : A turizmus hatása az önkormányzatok bevételeire Magyarországon, valamint a Balaton régió településein	103
10. <i>Kádár Kriszta</i> : Szovjet katonai objektumok rehabilitációja	116
11. <i>Kerner-Hegy Judit</i> : A települési önkormányzatok aktuális kérdései	133
12. <i>Gieszné Kiss Lilla</i> : EU-fó(ú)ria – Nemzeti Fejlesztési Terv, Közlekedési és Infrastruktúra Operatív Program, 2004–2006	139
13. <i>Kneip Róbert</i> : A közlekedés egyes energetikai kérdései	155
14. <i>Komlósi Éva</i> : A vonzáskörzet-kutatásról és relevanciájáról napjainkban	168
15. <i>Ludescher Gabriella</i> : Térbeli társadalom Szalántán	182
16. <i>Lux Gábor</i> : Az ipari parkok szerepe a területi versenyképességben	196
17. <i>Polyánszky T. Zoltán</i> : A decentralizáció és a fejlődési dinamika szerepe a területi különbségek alakulásában	212
18. <i>Rác Szilárd</i> : Egy regionális központ modernizációs problémái – Pécs példája	232
19. <i>Sági Béla</i> : A térségfejlesztés személyes motivációjának dimenziója	245
20. <i>Szabó Matild</i> : Kalocsa város marketinglehetőségei	257
21. <i>Takács Zoltán</i> : A felsőoktatás regionális dimenziói a Vajdaságban	271
22. <i>Tóthné Csikós Virág</i> : Munkaviszonyból származó jövedelmek adózásának összehasonlítása a környező országokban	284
23. <i>Varga Eszter</i> : Nonprofit szervezetek a településhierarchia alsó fokán	295
24. <i>Vukman Szabolcs</i> : A kis- és középvárosok szerepe a település-hálózatban	307

1. ZÁHONY TELEPÜLÉS TÉRSÉGI KAPCSOLATI VISZONYAI AZ OSZTRÁK–MAGYAR MONARCHIÁTÓL NAPJAINKIG

Bajor Tibor

1. ábra

Ung megye déli része. Csap és Záhony térségének földrajzi elhelyezkedése

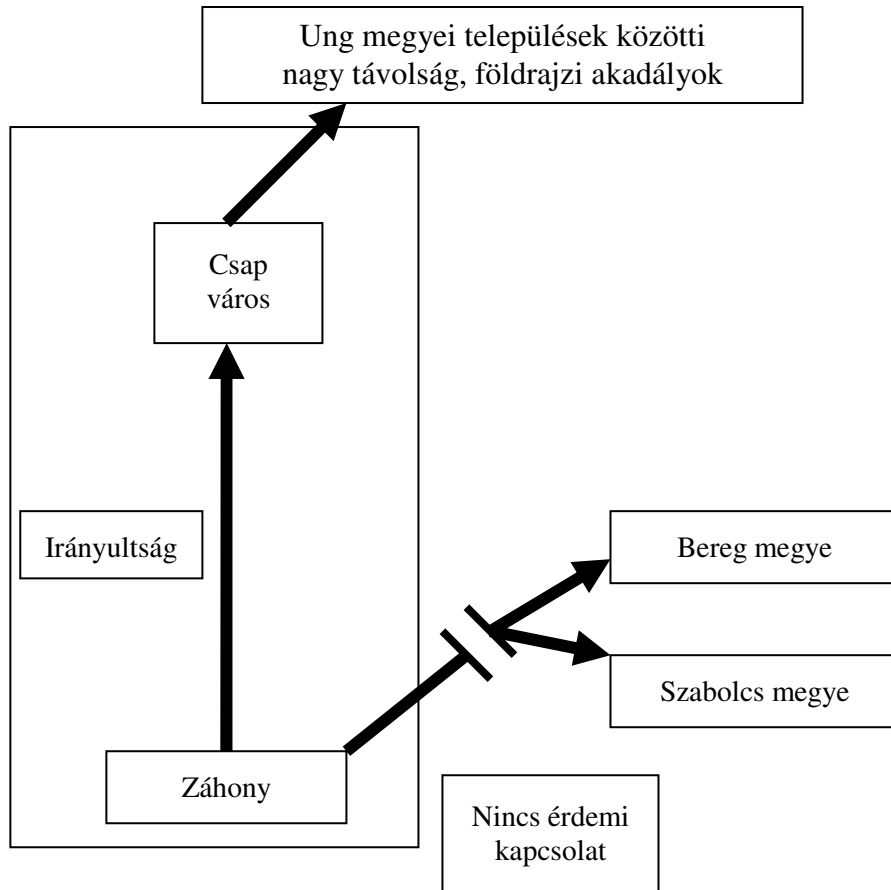

Forrás: <http://lazarus.elte.hu/hun/maps/1910/ung.jpg> Kogutovwicz: Megyei térképek.

A Záhonyi térség kapcsolati és függőségi viszonya.
A kapcsolatok irányultsága az Osztrák–Magyar Monarchiától
napjainkig

2. ábra

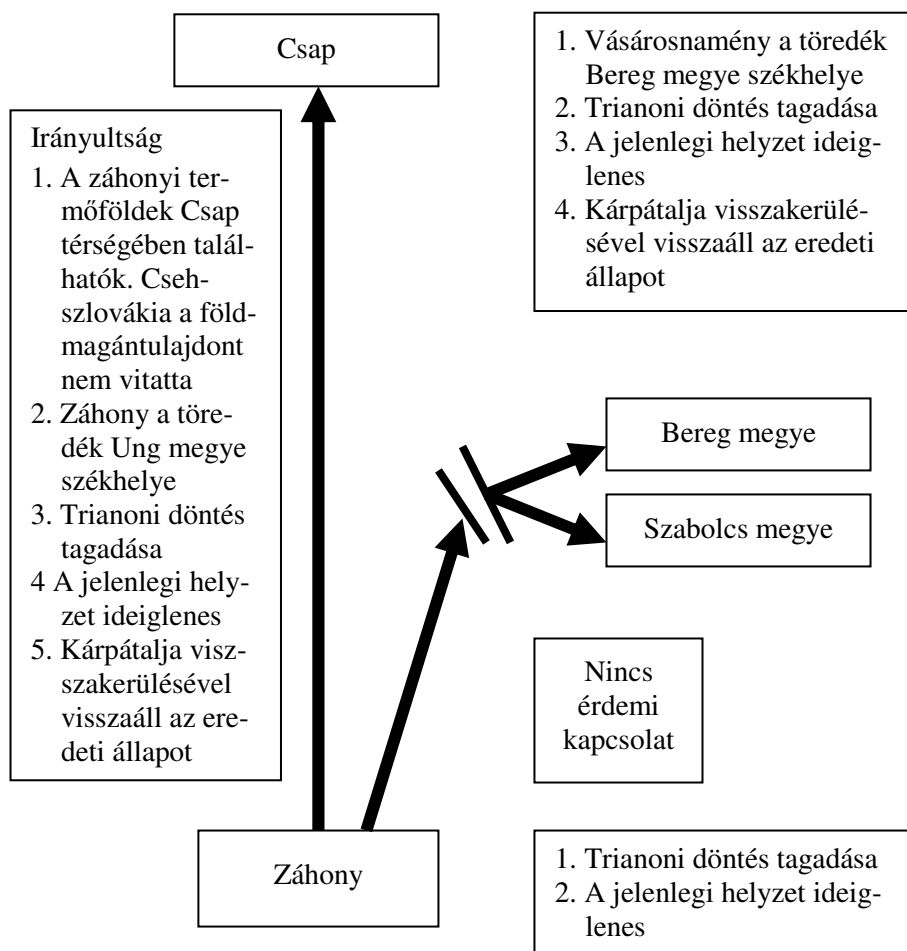
Az Osztrák–Magyar Monarchia alatti viszonyok a települések között

Forrás: Bajor Tibor 2008.

3. ábra

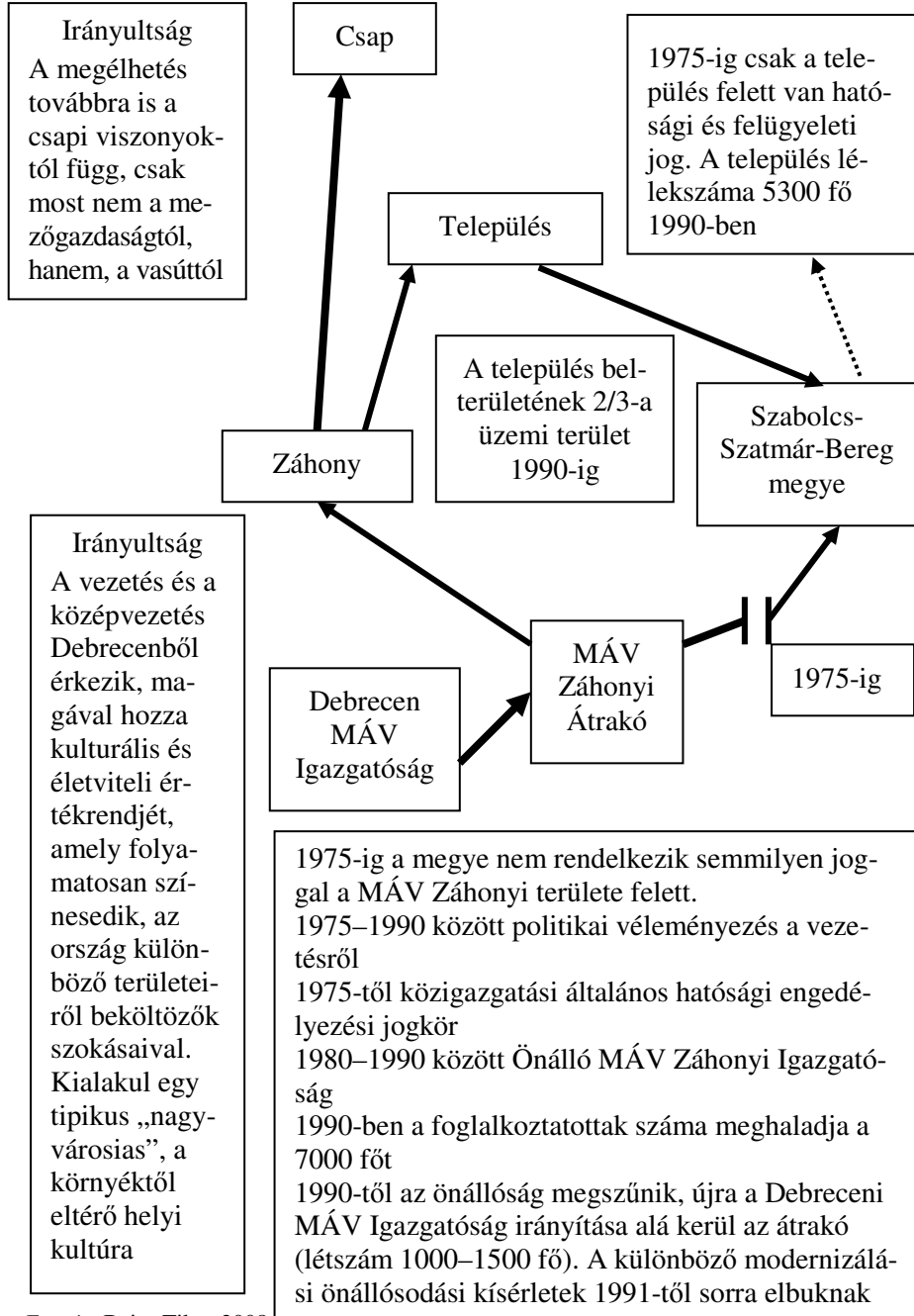
Záhony helyzete 1920 és 1945 közötti viszonyok a települések között

Forrás: Bajor Tibor 2008.

4. ábra

Záhony közigazgatási viszonyai 1945-től napjainkig

Forrás: Bajor Tibor 2008.

Záhony közigazgatási helyzete 1920-ig

Ung vármegye déli területeit ábrázoló térképen (1. ábra) jól látható, hogy a vizsgált terület Záhony és Csap térsége térben elkülönül környezetétől. Záhony és Győröcske településeket a Tisza és Szabolcs vármegye határolja. Közigazgatásilag ez a térség megyehatár is, így hivatalos kapcsolat nem a térben közeli nagy településekkel (Mándok, Kisvárdá) hanem a távolabb, a Tisza túlsó oldalán elhelyezkedő Csap várossal van (2. ábra) Magyarországon nagyon korán kialakult „az én megyém, az én országom” gondolkodás és ez a felfogás, főleg a megyehatár melletti településeket teljesen perifériális helyzetbe hozta. A közigazgatási központ messze, a közeli város, ha már más megyében van, akkor nem gyakorol napi hatást, mert nincs hozzá közigazgatási eszköze (1.).

Külön érdekesség, hogy Csap városa és Tizsalamon falu a Tisza és a Latorca között elhelyezkedve földrajzilag távol esett Ung vármegye többi településétől. Ez a négy település szigetként helyezkedett el a megyehatár térségének környezetében. Záhonynak, mint településnek a későbbi Szabolcs-Szatmár-Bereg megyével nincs érdemi viszonya. (Piacozni Munkácsra és Beregszászra jártak. Közigazgatási központ Csap. Felsőfokú oktatás Sárospatak.) A község földesurai gyakran változtak. A XIV. századtól közel 500 évig a Homonnai család birtoka (Homonna ma szlovák város) a XIX században gazdát cserél. 1848-ig úrbéres településként tartják nyilván a települést. Az 1848/49-es szabadságharcot követően a megerősödő állami közigazgatási rendszerben előbb a kaposi (ma Szlovákia), majd a szerednyei (ma Ukrajna) járáshoz tartozik. A térség meghatározó földesúri családjának, a Lónyay családnak birtokában Záhony sohasem szerepelt!

1873-tól működik a Nyiregyháza–Kisvárdá–Csap vasútvonal. Záhony Csap Vasútállomás előállomása lett. (Ha Csap nem tudott fogadni, itt várakoztatták a szerelvényt) Érdekes, hogy a Kisvárdá–Csap közötti vasútvonal az ideális egyenes vonaltól nem Mándok felé (gazdasági-járási központ közel 4000 lakos) tér el, hanem Tuzsér (kistelepülés, Tiszai átkelővel, a falu lakosainak közel 90%-a Révész családnevű, a népesség száma közel 1/4-e Mándokénak) felé, közel ugyan olyan távolságra. Az eltérést a földrajzi terepviszonyok nem indokolják. A vasútvonal tervezésekor és a beruházás megkezdésekor Gróf Lónyay Menyhért a pénzügyminiszter, majd miniszterelnök. A család központi birtoka Tuzsér. Nem volt tehát véletlen a vasút Tuzsér felé vitele.

„Gróf Lónyay Menyhért: [1867. február 20.](#) és [1870. május 21.](#) között a pénzügyminiszter, [1871. november 14.](#) és [1872. december 4.](#) között Magyarország miniszterelnöke és egyben honvédelmi minisztere volt. Az ellenzék élesen támadta pénzügyi politikáját, sőt egyéni feddhetetlenségét, mire lemondott. Tuzséron van eltemetve.

1920 és 1945 közötti időszak

1920-at követően (3. ábra) a térség nem tudott, nem is nagyon akart, beintegrálódni a megalakult Szabolcs-Szatmár megyébe. 1920 és 45 között a Horthy korszak revíziós politikai kultúrája, nem engedte. Néhány évig az ideiglenes „töredék” Ung vármegye székhelye Záhony. Lakosainak száma 1945-re eléri a 912 főt. Főtevékenység továbbra is a mezőgazdaság. A település mezőgazdasági területei a Tisza mindkét oldalán, az árterületen helyezkedtek el. Ez a Trianoni döntés után sem okozott tulajdonosi változást, mert a magántulajdoni viszonyok Csehszlovákia megalakulásával nem változtak. Sőt, a Csehszlovákiában kialakult magasabb életszínvonal érdekeltette a Záhonyiakat a kapcsolatok erősítésében. A mezőgazdasági termékeket csehszlovák területen termelték és értékesítették, de a jövedelmet Magyarországon költötték el. Így a magyarországi környező településekhez képest – minimálisan eltérő –, de még is csak magasabb életszínvonalat tudtak maguknak biztosítani!

Az, hogy a saját földterületeiket művelhették Kárpátalja Csehszlovákiához tartozás alatt is arra bizonyíték az 1947. április 10. 4636/947 Bajta államtitkár levelére adott Szvidorov szovjet altábornagy válasza a záhonyi gazdák kérelmére sajáttulajdonú földhasználati ügyben. (600 kat. hold szántó és gyümölcsös 80 kat. hold legelő. A Záhonyi mezőgazdasági külterület a Tisza jobb partján volt.) (II.) A második világháború alatt Kárpátalja visszacsatolásával helyre állt – időlegesen – az eredeti állapot.

1945-től 1990-ig Záhony viszonya a megyei politikai, közigazgatási és hatósági szervekkel

1945-öt követően (4. ábra) a település Szabolcs-Szatmár megye része lett közigazgatásilag. A település saját belterületének 2/3-ával sem rendelkezett, mert a vasút a saját szükségleteinek megfelelően üzemi lakótelepet alakított ki. Az első lakótelep Gerő Ernőről (1945 és 1949 között közlekedésügyi miniszter) kapta a nevét. (a mai napig Gerő-telep ez a városrész) A lakótelep Záhony település belterületén volt ugyan, de üzemi területként került bejegyzésre. (III.) (1990-ig a MÁV lakótelepen magasabb színvonalú volt a közüzemi ellátás, mint az utca másik oldalán, a községi területen) (5. ábra). Az 1970-es években állandó gond volt a település gázolaj ellátásával, miközben az épülő új vasutas szolgálati lakásokban már távfűtés került kiépítésre. Természetesen a MÁV igazgatóság hőközpontjáról!

A Záhony térségében kb. 100 km²-en kialakított MÁV Záhonyi átrakó hatósági, engedélyeztetési ügyintézője a fővárosban történt 1978-ig, szakmai irányítása pedig Debrecenből 1980-ig. A vezetők Debrecenből kerültek, hosszabb-rövidebb időre Záhonyba. De kerültek az ország különböző nagyon távoli területeiről is ide a vasúthoz, a határforgalomhoz (IV.).

5. ábra

Záhony Község irányítási megoszlása 1945 és 1985 között

Jelölések értelmezése: Egybefüggő vagy folyamatos vonallal határolt terület: Záhony Községi Tanács által irányított terület. Nyíl: MÁV üzemi terület üzemi lakótelep, óvoda, művelődési ház, irodák, üzemi épületek. Szaggatott vonallal határolt terület: Záhony „lakott” belterület határa 1985-ig.

Forrás: Záhony közigazgatási térkép. Budapest 2002. Bajor Tibor 2008.

A település összes munkaképes lakójának több mint 80%, a MÁV-nál dolgozott és üzemi lakótelepen/szolgálati lakásban lakott. Így a települési közigazgatási jogkör a település lakosainak maximum 20%-ra korlátozódott! A megyei, járási közigazgatási és politikai vezetés egyre erősebben követelte a jogot Záhony ügyeinek megismerésére, az ügyekbe való beleszóláshoz, a hetvenes évek elejétől (V, VI, VII).

A nemzetközi és a hazai politikai érdekek nyomására Kormányzat eldöntötte a vitát Debrecen és Nyíregyháza, valójában Debrecen és Záhony között. Záhony javára! 1980-ban megalakult a MÁV Záhonyi Üzemigazgatósága. A MÁV legkisebb és hosszú távon az egyetlen nyereséges igazgatósága, erőteljesen lerontva a MÁV Debreceni Igazgatóságának gazdasági eredményességét!

Záhonyi vasutas legenda szerint az akkori Közlekedési Miniszter jelentette ki: Ha megáll Ferencváros, vagy Rákosrendező, akkor megáll az egész vasúti közlekedés, de ekkor csak a Kormányfőhöz hívatnak. Ha megáll Záhony, akkor a Pártközpontba! A Záhonyban élők mindennapjaikban érezték a gazdasági és politikai kiemelt szerepüket. Az élelmiszer ellátás, a kiemelt „záhonyi” bér jelentős életszínvonal különbséget okozott a környező településeken élők rovására. Teljesen megszokott esemény volt, hogy a település bármely utcáján, bármikor szembejöhét egy miniszter, vagy országos pártvezető! Ha a helyi vasúti vezetők valamire azt mondták, hogy az szükséges az eredményes átrakáshoz, akkor az rövid időn belül teljesült. 1985-ben a MÁV KISZ Bizottsága rendszeresen adást továbbító zárt kábeltávvezetési hálózatot épített ki a vasutas lakásokban.

A MÁV átrakónak alapításától kezdve 1970-es évek végéig, gyakorlatilag nincs közvetlen alá – fölé rendeltségi (engedélyezési, hatósági) viszonya a Szabolcs-Szatmár megyei közigazgatósági szervekkel. (tulajdonképpen semmilyen viszonya nincs a megye legnagyobb üzemének a megyével) Ez folyamatos feszültség forrása a megyei engedélyezési hatóságok és a MÁV helyi és országos vezetése között.

Zilahi József (Sz. Sz. MT. VB. ÉKV. Osztály) „A térségben felfokozódott építési igények olyan helyzetet teremtettek, hogy a rendelkezésre álló területekkel racionálisan gazdálkodnunk kell. Az átfogó rendezési, fejlesztési terv hiányában nem történnek minden esetben racionális döntések. Az engedélyezéseknél nem vállalhatják magunkra az építési hatóságok a döntési jogot. Szükséges tehát a tervet elkészíteni, amire az engedélyezőhatóságok munkájukat alapozhatnák. Szó volt már a keretszállításokról, de hasonló hibás megoldások történtek a raktártelepítéseknél is. A MÁV és a KPM részéről is lejárt már az, az idő, hogy létesítményeit saját elképzelései szerint telepíti le” (Emlékeztető: A Záhony–Kisvárdai körzet, fejlesztési- rendezési terv készítésével kapcsolatos 1975. szeptember 10-i tanácskozásról).

Munkavégzés Záhonyban

„Jól érzékelhető működési feszültségek forrása lehet, amikor a székhelytől földrajzilag elkülönülő telepek – a domináns belső szervezeti függés, alárendeltség hatására – kiszakadnak a maguk földrajzi környezetéből, szerepük, sorsuk a földrajzilag távoli központokban hozott döntésekhez, s nem a helyi környezethez kötődik, amellyel nem vagy alig kooperálnak, legfeljebb a munkaerőt merítik helyből” (Nemes Nagy 1998, 66.).

A fenti idézet munkaerőre vonatkozó megfogalmazása ad magyarázatot a Záhonyi helyzetre a környező településen élőkkel kapcsolatban. A Záhonyi Igazgatóság 7200 aktív dolgozójából (1986-os adat) közel 5000 fő a megye különböző településeiről ingázott az igazgatóság egyes üzemi területeire. A munkahelyen a térségtől idegen munkakultúra szerint végzi munkáját, miközben ez a magán életére, munkán kívüli társas életére nincs döntő hatással. Záhony, mint fogalom lényegéhez az is hozzá tartozik, hogy az is Záhonyban dolgozott, aki életében be nem tette a lábát Záhonyba, a településre. A MÁV Záhonyi átrakó pályaudvarai egymástól földrajzilag jól elkülönülve közel 15 település területén alakította ki telephelyeit. Ez azt jelenti, hogy Záhonyal mint településsel nem került kapcsolatba. (Azaz nem ott vásárolt, nem ott intézte ügyeit) Ezért Záhony mint település soha nem töltött/tölthetett be térségi központi szerepet. Vagyis miközben nemzetközi jelentőségű gazdasági központtá fejlődik, a környezetét, a kistérségi hagyományos település szerkezeti kapcsolatokat érintetlenül hagyja (VIII.).

Hova kötődik Záhony

„Minden társadalmi jelenség azon térségi szinten és abban a területi aggregációban, körzetrendszerben vizsgálendő (és ha szükséges, irányítandó), ahol szerveződik” (Nemes Nagy 1998, 91.).

A leírt tényekből megállapítható, hogy a település lakosainak megélhetése mindig Csap városától függött! (országhatártól függetlenül) 1945-ig mezőgazdasági területek, 1945-től a vasút!

A világ egyik legerősebben őrzött határán útlevel és minden fajta ellenőrzés nélkül közlekedtek a záhonyi vasutasok. Elsősorban a szállítmányozók és a vasúti üzemvitel területén dolgozók. A vasúti vezetők a folyamatos szállítások biztosítása érdekében szintén korlátozás nélkül utaztak. Rendszeresek voltak a sport, a kulturális találkozók. (vasutasnapok) A Nemzetközi Szocialista Brigád Verseny keretében szintén napi kapcsolatban álltak egymással a vasutasok. A település lakosainak közel 25% (kb. 1000 fő) rendelkezett valamilyen okból állandó, vagy időleges határátlépési engedéllyel! Kisvárda felé az ingázók száma a településről 10–20 főre tehető. Ezzel, és nem politikai okokkal magyarázható Záhony napjainkig tartó kiegyensúlyozott, barátságos viszonya a Szovjetunióhoz/Ukrajnához, mindig is Csap a város – Záhony a városkörnyéki település. Záhonyba számos olyan család települt be, melyet rokonsága, barátsága,

emberi viszonyai Kárpátaljához kötöttek! (IX) Záhonyban élni és dolgozni kiváltságok sorát biztosította az ott lakóknak 1990-ig! Nagyon fontos volt a jó kapcsolat ápolása Záhonyban Csap felé! (A szovjet–magyar szállítási szerződés szerint a Szovjetunió felől érkező árukat Záhonyban, míg a Magyarország felől érkező árukat Csapon rakták át.) A Csapi vasúti vezetéstől függött, hogy ütemesen, vagy lökés szerűen, milyen összetételbe és milyen mennyiségbe érkezik a szállítmány a magyar határra. A záhonyi munkaszervezés szempontjából ez létkérdés volt!

A nagyszámú, az ország más tájairól, főként Debrecenből beköltöző fiatal, többségében felsőfokú végzettségű vasutas munkaerőnek köszönhetően a kialakult záhonyi helyi kultúra, közösségi élet, munkakultúra teljesen eltért a környező települések értékrendjétől! Nagyvárosi szokások, gondolkodás, életvitel egy kistelepülésen! (Ifjúsági klub, beat zenekar). Külön érdekesség, hogy 1980-ig (a Kisvárdai Járási-Városi Művelődési Központ megépítéséig) minden évben, Záhonyban a vasútállomás előtti téren rendezték a Győzelem Napi ünnepséget (a II. világháború lezárása) a Sz. Sz. megye és a Szovjetunió Kárpáton túli megye politikai és társadalmi szervezetei vezetőinek részvételével. Az ünnepségen való részvétel lehetősége valóban kitüntetésvolt. A záhonyi és a körülvevő települések, helyi kultúrája közötti eltérés, különösen élesen rajzolódott ki az önálló Záhonyi Igazgatóság idején. (Záhonyban mindent szabad, mindent lehet, mindenre van pénz. Különösen élesen rajzolódott ki ez a probléma Záhony és Kisvárdá között. A MÁV elsősorú vezetői közül, első alkalommal 1996-ban a Kisvárdai lakossági találkozón, Kálnoki Kis Sándor a MÁV elnöke, vett részt meghívott vendégként, Bokros Lajos Pénzügyminiszter lakossági fórumán)

„Ha a szomszédságot a regionális elemzésekben használni akarjuk – arra pedig rákényszerülünk, ha a térbeli egymáshatásokat vizsgálni akarjuk – akkor több nehézségbe ütközünk. Az időnek – a térrel szemben – rendkívüli elemzési előnye egydimenziós jellege, linearitása, a múlt, jelen, jövő egymásutánisága, az előtt és után egyértelmű viszonya. Ezek a relációk a térben, a szomszédság fogalmában jóval összetettebbek” (Nemes Nagy 1998, 114.).

A fenti meghatározás alapján, Záhonyban, a társadalmi, gazdasági, kulturális kötődéseit, kapcsolatait figyelembe véve két szomszédos település van: Csap és Debrecen. Záhonyból a középiskolában továbbtanulók többsége, még a helyi szakközépiskola megalapítása után is Debrecenben tanult tovább. A középiskolát az MSZMP Sz. Sz. Megyei V. B. döntése után helyezték át Mándokról (a történelmi járási központból) Záhonyba! A MÁV érdekeinek megfelelően, de tovább mélyítve Záhony és a térségi települések ellenszenvét.

Jellemző adatok Záhony lakossági helyzetéről 1990-ben:

A város lakosságának több mint 25%-a 18 éven aluli. A nyugdíjasok aránya 4%. A felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya: 16%-ék körüli. Ivóvíz hálózat 100%-os, szennyvíz hálózat 90%-os, nem pormentesített út gyakorlatilag nincs. A megyében itt vezetik be elsőnek a crossbart (Záhony Településfejlesztési és rendezési terv, 1985).

Összegzés

A leírtakat figyelembe véve teljesen érthető Záhonnal szembeni „ellenérzése” a „Megyének”, Nyíregyházának és Kisvárdának. Hiszen az elfogadott közigazgatási, települési hierarchia szerint Záhony felett állnak – a megyében –, de ezt soha sem tudták érvényesíteni! Záhony Szabolcs-Szatmár-Bereg megyével összehasonlítva a munkavégzés technikai feltételeit nézve, az lakosság életszínvonalát nézve, a vélt és sok esetben valós kiváltságokat nézve minden tekintetben önálló sziget volt a megyében. Az is érthető, hogy a település sajátosságait szeretné eredményesen megőrizni és a saját útját járni továbbra is. A jelenleg a hangzatos ígéretek és tervek ellenére a város folyamatosan hanyatlik. Neve nemzetközi szinten garancia, ugyanakkor a MÁV gyakorlati tevékenysége a településen minimálisra csökkent. A MÁV vezetése a közlekedési tárcával összefogva, jelenleg is hatalmas erőfeszítéseket tesz a vasúttól független fejlesztések megakadályozásáért a térségben! 1990 és 2008 között a település lélekszáma több mint ezer fővel csökkent. (1990-ben 5500 fő, 2008-ban 4384 fő) Az emberek sok esetben üresen hagyják a lakásokat – eladni nem tudják – és el/visszaköltöznek Debrecenbe, Budapestre, vagy más városokba. A döntő többség a megyét is elhagyja!

Irodalom

- Magyar Életrajzi Lexikon 1000–1990 Javított, átdolgozott kiadás.* Főszerkesztő: Kenyeres Ágnes. Arcanum Adatbázis Kft. Budapest, 2002.
- Nemes Nagy József (1998): *A tér a társadalomkutatásban.* Budapest, Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület „Ember – Település – Régió”.
- Záhony Településfejlesztési és rendezési terv 1985 adatszolgáltatás 1991.
- Záhony Településfejlesztési és rendezési terv adatszolgáltatás módosítás 2008. A Záhonyi régió közlekedési helyzetelemzése jövőképe, összhangban térségi és nemzetközi szerepével. Fleischer Tamás. MTA Világgazdasági Kutatóintézet. Budapest, 1999. június 15.

Hivatkozott Levéltári források

- I. „Záhony Körjegyző jelentése a Tiszai Járás (Mándok) felé
A jelentés ideje: 1950. február 13.
1850 előtt a Tisza jobb oldalán volt a település a sorozatos árvizek miatt 1850–55 között áttelepült a Tisza baloldalára megcserélték a mezőgazdasági területeket”
(Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár. V. 452. Záhonyi Körjegyzőség 1925, 1945. január 30-tól 1950. január 19-ig).
- II. 1947. június 27. 5433 M.E. II. „Csak Szovjetukrajna területén lakók állampolgárok kapnak használatba földet”
(Szabolcs Szatmár Bereg Megyei Levéltár. V. 452. Záhonyi Körjegyzőség I. 1925 1945. január 19-től 1947. október 6-ig).

- III. Záhony község feltérképezése területi, kulturális, politikai, közegészségügyi, szociális és gazdasági adatainak alapján 4080/1949 K december 28.
A Körjegyzői Jelentés ideje: 1950. február 13. Az állomással együtt egy 96 lakásból álló lakótelep is épült (Gerő telep) lakosság száma (*vasutasok*) 916 férfi 944 nő 1860 fő. Földműves 1122, iparos 29, kereskedő 3, értelmiség 3, ipari munkás 359. (Szabolcs Szatmár Bereg Megyei Levéltár. V. 452. Záhonyi Körjegyzőség I. 1925, 1945. január 30.-tól – 1950. január 19.-ig).
- IV. Székely Dezső vámszaki főtiszt Hegyeshalomról került ide 1306/1947 Hegyeshalom 1947. június 28.
Tárgy Német Géza altiszt Záhonyba helyezése Hiv. sz. 82/1947 Záhony 1947. június 1.
(Szabolcs Szatmár Bereg Megyei Levéltár. V. 452. Záhonyi Körjegyzőség I. 1925, 1945. január 30.-tól – 1950. január 19.-ig).
- V. MSZMP Megyei VB. 1971. március 24-i határozata és 1975. június 25-i határozata az MSZMP Hajdú és Szabolcs – Szatmár Megyei VB. együttes ülésén 1977. szeptember 22-i állásfoglalás:
„3. oldal 3. bek.: A MÁV Debreceni Igazgatósága kidolgozta a körzetre vonatkozó irányítási és ellenőrzési elveket, melyet a két pártbizottság végrehajtó bizottsága együttes ülésén tárgyalta meg.... Meghatározásra kerültek a körzeti főnökség feladatai, úgy, hogy egyrészt növekedett önállóságuk, másrészt egyes feladatokat, illetve főnökségeket közvetlenül a MÁV igazgatóság felügyelete alá rendelik”
4. oldal 3. bek.: A MÁV Vezérigazgatóság Záhonyi terveit a megyei párt VB nem ismeri.
Urbán Lajos a MÁV Vezérigazgatója
„Ami az eltelt időszak alatt történt: alapvetően megváltoztak a tendenciák. Konkrét dologra gondolok. Mi jónak értékeljük Záhony térség munkáját. Záhony nem elszigetelt góc, rendkívül szerves része a vasútnak. A jövőben sem lehet olyat kívánni, hogy Záhonyt kiemeljék a vasút testéből. Esősorban a magyar népgazdaság sorsa, léte dől el ezen a térségen – alapanyag, átrakás stb. Javasolom, így ne vitassuk. Záhony ki van emelve a fejlesztés lehetőségeiből. Nincs meditáció! Záhony fejlesztését kiemelten kell kezelni!
(Szabolcs Szatmár Bereg Megyei Levéltár XXXV. 31. 1. fond II. csoport 1978 11 ö. e. MSZMP Megyei VB. 1971. március 24-i határozata és 1975. június 25-i határozata az MSZMP Hajdú és Szabolcs-Szatmár Megyei VB. együttes ülésén 1977. szeptember 22-i állásfoglalás)
- VI. Dr. Tar Imre összefoglaló:
„Javasolom kimunkálni a szovjet elvtársakkal Csap vasútállomással, Kárpáton túli területtel kapcsolatos együttműködést. Indokoltnak tartom Záhony átrakóközvet önállóságának növelését nem az elszakadás irányában, mert a VB előtt teljesen világos, senki nem gondol arra, hogy Záhony olyan önállóságot kapjon, hogy elszakadjon a Debreceni igazgatóságtól. Ezt nem lehet megtenni a vasútnál!”
(MSZMP Szabolcs-Szatmár Megyei VB. 1975. június 25. I. napirendi Jelentés a Párt Megyei VB.-nek. Az 1971. március 24.-i Záhony térségének fejlesztésére hozott határozatának végrehajtásáról. Czirják Ferenc MSZMP Vasút Üzemi PB titkár előterjesztése. Részletek a jegyzőkönyvből)

- VII. 1980. július 23 MSZMP Szabolcs Szatmár Megyei VB. ülése
 3. b. Tájékoztató Záhony MÁV Üzemfőnökség Üzemigazgatósággá való átszervezéséről:
 Záhony kiválik Debrecenből és szervezetileg közvetlenül a MÁV Vezérigazgatósághoz, tartozik. KPM kezdeményezésére.
 (Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár XXXV. 31. 1. fond II. csoport 1978 11 ö. e. MSZMP Szabolcs Szatmár Megyei VB. 1975. június 25. I. napirend Jelentés a Párt Megyei VB.-nak. Az 1971. március 24-i Záhony térségének fejlesztésére hozott határozatának végrehajtásáról. Czirják Ferenc MSZMP Vasút Üzemi PB titkár előterjesztése. Részletek a jegyzőkönyvből 1980. július 23. MSZMP Szabolcs-Szatmár Megyei VB. Ülése)
- VIII.,,Nincs a megyei tanács által koordinált térségi fejlesztési program.
 Szükség van Záhonyban bevásárló központ építésére! Megoldatlan a térség közötti közlekedése a VOLÁN nem tudja megoldani az iskolás gyerekek beszállítását Záhonyba”
 Csonka András MSZMP Sz. Sz. M. VB. KAO vezető helyettes:
 A Jelentés, túlzásokot tartalmaz, nem veszi figyelembe, hogy Kisvárdra léteznek!
 (Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár XXXV. 31. 1. fond II. csoport 1971 11 ö. e. MSZMP Megyei VB 1971. márc. 24-i határozatának, a Záhony térségben folyó közlekedési feladatokról és a IV. ötéves terv fejlesztési célkitűzéseinek végrehajtásáról (jegyzőkönyv) Üzemi és községi pártvezetés írásos előterjesztés részlet.)
- IX. 1947 nov. 20 Csapról legálisan áttelepül a Belovics család
 2+3 fő 1886/1947 K . sz.
 (Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár. V. 452. Záhonyi Körjegyzőség 1925, 1945. január 30.-tól – 1950. január 19.-ig)

The regional connections of Záhony from the Austro-Hungarian Empire until the present day.

The resentment of Nyíregyháza, Kisvárd and the “county” of Záhony is quite understandable, in that, formally, they have always been above Záhony in the settlement hierarchy but never able to enforce their position. It is equally understandable, however, that Záhony aims to preserve its specific characteristics for the long term and continues to go its own way. In spite of fine promises and well-publicised plans, the town is in constant decline. Its international reputation is unquestionable, but the everyday operation of MAV (= HSR or the Hungarian State Railway Co.) has reached its lowest level ever. The MAV management, in cooperation with the Ministry of Transport, uses every effort to hinder any development not related to the railway. The number of inhabitants decreased by 1,000 between 1990 (5,500) and 2008 (4,384). People leave their flats or houses empty, since they cannot sell the, and move or move back to Debrecen, Budapest or other towns. The great majority leave the county.

2. AZ INNOVÁCIÓ DIFFÚZIÓS MODELLJEI

Bodó Borbála

Jelen tanulmányban az innováció diffúzióját leíró három fontosabb modellcsoportját kívánom bemutatni. Azonban ahhoz hogy ezt megtegyem, tisztázni kell mi is az innováció „végterméke”? Mi az, aminek a terjedésével a továbbiakban foglalkozni fogok?

Röviden, az innováció végeredménye két dologban csapódhat le: egyrészt tudásban, másrészt az innovációs tevékenységnek valamiféle fizikai megtestesülésében. *Rogers* (1995) megfogalmazásában az innovációnak van egy „hardver” része, mely egy olyan eszköz, gép vagy tárgy, ami megtestesíti az új technológiát, és egy „softver” része, mely alatt a „hardver” hatékony működtetéséhez szükséges információk összességét érti. A tudásnak két formáját szokás elkülöníteni: az explicit és a tacit (rejtett) tudást (*Polányi* 1967, *Dosi* 1988, *Nonaka Takeuchi* 1995). Ettől függetlenül nem szabad elfelejteni, hogy a tudásnak ez a két fajta csoportosítása inkább csak a két szélső érték megadása, hiszen a valóságban a tudás ezen két csoport között és nem valamelyik csoportban helyezkedik el. Az explicit tudás sajátossága, hogy leírható, rendszerbe foglalható, így átadása történhet személyes kontaktus nélkül, míg a tacit tudás olyan szakértelmet és képességeket jelent, melyek személyhez kötöttek, nehéz vagy nem lehet őket kodifikálni. Ezek átadása hosszabb távú és gyakori személyes kapcsolatot kíván.

Dohse (1998) a tudás négy komponensét különíti el: a tényszerű tudást (know what), az összefüggések ismeretét (know why), a tudás gyakorlati megvalósítását (know how) és a ki mit tud, mit tehet dimenzióját (know who). Az előzőek értelmében a know what és a know why tartozik az explicit tudás kategóriájába, vagyis formalizálhatóak, nagy távolságokba is átvihetőek, míg a know how és a know who dimenziója a tacit tudáshoz tartozik, ahol is a személyes kontaktusnak kiemelt szerepe van. Ezért ez utóbbinál sokkal inkább meghatározó tényező a térbeliség (*Dőry* 1999).

Maga a „hardver” is a termelő berendezésekben megtestesülő korábbi tudás felhalmozását jelenti, melyet az oktatás, vállalatirányítás, kutatás-fejlesztés és befektetések összessége hoz létre (*Dosi* 1988). Különösen lényegesnek tartom a befektetések fontosságát hangsúlyozni, melynek kiemelt szerepe van az innováció terjedésében. *Schumpeter* és *Kondratyev* is kiemeli a hitel fontosságát már az innováció létrehozásában is, meglátásom szerint azonban a terjedésben még inkább fontos a tőke jelenléte.

Mitől függ a terjedés?

A diffúzió egy rendkívül összetett folyamat, úgyhogy a fenti kérdésre talán a legegyszerűbb lenne azt válaszolni, hogy mitől nem függ?

Wejnert (2002) tanulmányában megpróbálta átfogóan összefoglalni mindazokat a tényezőket, melyek hatással vannak az innováció terjedésének folyamatára. A feldolgozott tanulmányok által három nagy csoportba osztotta azokat a tényezőket, melyek az innováció terjedését befolyásolják. Így: az innováció jellegéből, az innovátorok jellemzőiből és a környezetből fakadó tényezőkre.

A továbbiakban azonban nem ezeket fejteném ki, hanem inkább olyan besorolásokat kívánok bemutatni, melyek – a diffúziós modellek leírásánál – említésre kerülnek. Sokan többféle kategóriát, tényezőt próbáltak meg kiemelni annak meghatározására, hogy mitől függ *a vállalkozások döntése* arról, hogy alkalmazzanak-e vagy sem egy adott újítást, és mitől függ az innováció *elterjedésének sebessége*. Az alábbiakban az ezen kérdésekre adott válaszokat fogom bemutatni.

Az innovációt potenciálisan alkalmazónak a diffúzió szakaszán belül is többször és többfajta döntést kell meghoznia. Általában meglehetősen bizonytalan talajon, hiszen ő maga is csak akkor „ismerkedik” az adott újdonsággal. Mi szerint hozza meg ezeket a döntéseket? Ha nem a vállalkozók szemszögéből nézzük a diffúziót, hanem inkább makro szinten, akkor felmerül a kérdés, miért történhet meg az, hogy egyes helyeken bevezetésre kerül egy adott innováció, míg máshol nem, s hogy lehet az, hogy ott, ahol bevezetésre kerül, az innováció terjedésének sebessége meglehetősen eltérő.

Rogers (1983) az *alkalmazók* szempontjából három tényezőt jelölt meg, mint az innovációk befogadásának meghatározó elemeit (hivatkozva Kovács 2004, 64–65.):

A bevezetés *relatív előnyeinek* mérlegelése. Ez gyakorlatilag az elfogadó általi ismeretek alapján történő költség–haszon elemzést jelenti. Értelemszerűen amennyiben a várt haszon meghaladja a feltételezett negatív hatásokat, úgy az innováció elfogadásra kerül.

Az innováció *kompatibilitása* a fennálló szükségletekkel, technológiákkal, valamint a felhasználók érdekeivel és értékrendjével. Ennek értelmében minél inkább kompatibilis az adott innováció az előzőekben felsoroltakkal annál inkább valószínű a bevezetése. Mindez azt jelenheti, hogy egy módosító innováció előbb kerül bevezetésre, mint egy radikális, mivel az nagyobb változásokat igényel az értékekben, technológiában stb. Van még egy fontos vonulata ennek a kitételnek, mégpedig az, hogy impliciten megjelenik benne az összehasonlítás. Mindez kiemeli annak jelentőségét, hogy a potenciális alkalmazónak milyen például a technológiája és mennyire elégedett vele. Ha elégedetlen, szintén nagyobb az esélye az innováció bevezetésének. Tehát egy innováció elfogadása nem csupán saját értékeitől függ de annak értékeitől is, amihez hasonlítják.

Megismerhetőség és kiszámíthatóság kielégítő szintje. Vagyis mennyi és milyen minőségű információt tud a potenciális alkalmazó az innováció sajátosságairól és hatásairól összeszedni, s ezáltal mennyire tudja annak bevezetésével járó bizonytalanságot csökkenteni. Két fontos eleme a *komplexitás*, mely azt jelenti, mennyire lehet felmérni egy újítás sajátosságait még a bevezetés előtt, valamint a *kipróbálhatóság*, ami arra vonatkozik, hogy egy kísérleti próbagyártás során mennyire lehet helytálló képet kapni az innováció bevezetésének hatásairól.

A *terjedés sebessége* Brouwer (1991) szerint függ a fizetőképes kereslet lététől és nagyságától, a piac szerkezetétől, valamint attól, hogy az innováció mennyire kompatibilis az adott gazdasági-társadalmi viszonyokkal. Nézete szerint ezek a tényezők határozzák meg a diffúziós szakasz kezdetét, valamint ezen tényezőktől függ az, hogy a különböző terjedési sebességű diffúziós pályák közül melyik fog megvalósulni. Ezt mintegy kiegészítik Freeman és Soette (1997) valamint Rosenberg (1996) gondolatai, akik szerint a terjedés sebessége függ a technológia sajátosságaitól, valamint azon ország technológiai és intézményi viszonyaitól, ahol bevezetésre kerül (hivatkozva Kovács 2004). Ez utóbbi – nemzeti és regionális innovációs rendszerek (NIR és RIS) – szerepét az innováció terjedésében sokan mások is kiemelték, annak ellenére, hogy magában a definícióban nem született konszenzus. Így a NIR-rel foglalkozott többek között Nelson (1993), Lundvall (1992), Fischer (2001), magyarul elsősorban Inzelt (1998), a RIS-sel pedig Doloreaux (2003), valamint Doloreaux és Parto (2004).

Mindemellett azt sem szabad elfelejteni, hogy a terjedés sebessége függ az adott terület fejlettségétől vagy elmaradottságától. Részint a kompatibilitás miatt (például DVD-t nem fognak ott vásárolni, ahol nincs DVD lejátszó), részint amiatt, hogy az elmaradottabb területek általában nem is rendelkeznek akkora fizetőképes kereslettel, mely felszívna az innováció korai típusait. Így ezeken a területeken rendszerint akkor válik már csak elfogadottá, mikor az átkerül a tömegtermelésbe, és az ára jelentősen esik.

A diffúzió sebességét meghatározza még a gazdasági szereplők kapcsolati hálózata is, valamint ennek folytán az, hogy mely csoport, a sok kapcsolattal vagy a kevés kapcsolattal rendelkezők azok, amelyek a diffúzió korai szakaszában, mint korai adaptálók szerepelnek (Valente 1996).

Modellek

Elfogadottnak mondható az az állítás, mely szerint a diffúzió – elsőként Trade által megfogalmazott – szigmoid vagy logisztikus görbét, más néven S görbét követ (Pemberton 1936, Rogers 1995, Valente 1996). Így érthető, hogy a diffúzió folyamatát elemző modellcsoportok legtöbbször is ebből az S görbéből indul ki, ezt kívánja magyarázni.

Az általam bemutatott modellek természetesen nem fedik le az összes innováció terjedését leíró modell kísérletet, de úgy gondolom, kielégítően összefoglalja az erre irányuló törekvések főbb tendenciáit.

Epidemic vagy járványmodellek

Az innováció terjedését több tudományterület szempontjából is vizsgálták. Így a szociológia (Rogers 1995), a földrajz (Brown 1981) és a marketingen belül a fogyasztói szokások területén (Mahajan Müller és Bass 1990) is foglalkoztak vele (hivatkozva Baptista 1999). Mivel a közgazdászok meglehetősen sokáig nem fordítottak figyelmet erre a területre ezért a szociológusok és a geográfusok módszereit vették át, akik a járványok terjedését vették mintául. Baptista (1999) Griliches-t (1957) és Mansfield-et (1961) emeli ki, mint akik közgazdászként elsők között használták ezt a modellt. A járványmodellt a továbbiakban Geroski (2000) alapján mutatom be.

Az epidemic modellek a diffúzió középpontjába az információ terjedését helyezik. A modell két fő feltételezéssel él: egyrészt, hogy a potenciális alkalmazó felhasználja az új technológiát, mihelyt tudomást szerez róla, másrészt, hogy az új technológia létezésére vonatkozó információ a használó és a potenciális alkalmazó közötti direkt kapcsolaton keresztül terjed. Ezen két kitételnek köszönhetően alakul ki az S görbe.

Amennyiben a második feltételt úgy alakítanánk, hogy nem a kapcsolatokon keresztül, de egy közös forrásból jut hozzá mindenki az információhoz, s minden periódusban a potenciális alkalmazók α %-a szerez tudomást az innovációról, úgy egy logaritmikus görbét kapnánk.

A kettő közötti különbségre azért hívom fel a figyelmet, mert ezen a ponton mutatkozhat meg annak a jelentősége, hogy mi is az, ami terjed. Korábban írtaknak megfelelően az innováció produktumának van egy fizikai része, valamint egy tudás része. A tudás a két szélső érték – a tacit és a kodifikálható tudás – között helyezkedik el, vagyis a legtöbb esetben a tudásnak van egy rejtett, tacit dimenziója, amely csak személyes kontaktus útján vehető át. Így a tudás átvétel érdekében szükséges, hogy a potenciális felhasználók közvetlenül tudjanak kommunikálni a jelenlegi felhasználókkal, akiknek már van tapasztalatuk az új technológiáról. Így a tudás terjedése az előzőekben leírt S görbe szerint halad, míg a közös forrásból történő információ szerzés alapján kialakuló logaritmikus görbe jól mutathatja be az innováció fizikai produktumának létezéséről szóló információk áramlását. Vagyis elképzelhető, hogy sok lehetséges felhasználó tud az innováció létezéséről, de nem fogják azt alkalmazni, mert nem rendelkeznek információval az ahhoz szükséges tapasztalati tudásról.

Visszatérve a járvány modell leírására, tételezzük fel, hogy mindegyik már innovációt alkalmazó β valószínűséggel kapcsolódhat egy potenciális alkalmazóhoz. Ha $y(t)$ használó van, akkor annak valószínűsége, hogy egy potenciális

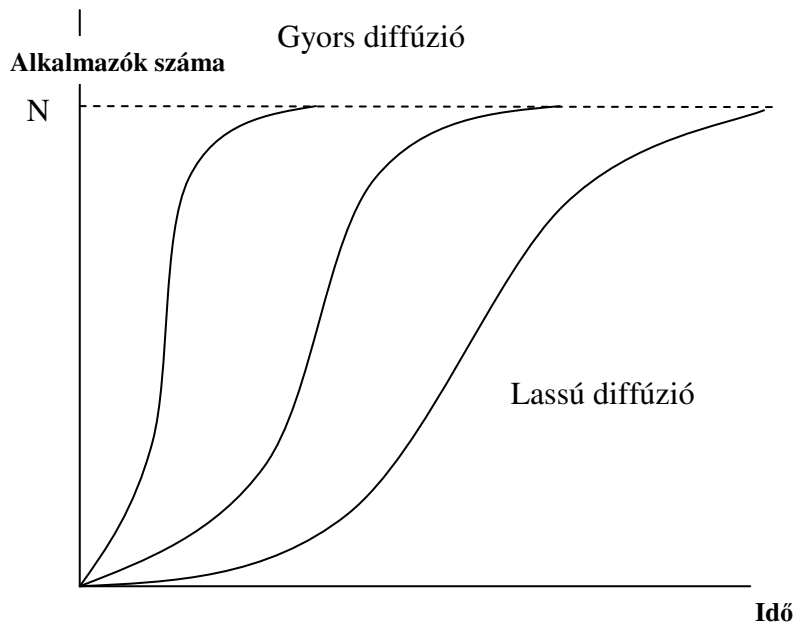
alkalmazóval $[N-y(t)]$ kapcsolatba fognak lépni $\beta y(t)$, mely azt jelenti, hogy a használat egy Δt időtartamon belül $\Delta y(t) = \beta y(t)[N-y(t)]\Delta t$ mennyiséggel fog nőni. Tételezzük fel, hogy a kezdeti használók száma $y(0) > 0$, s hogy $\Delta t \rightarrow 0$. Ezek alapján az innovációt alkalmazók számát a következő függvénnyel kapjuk meg:

$$y(t)/N = \{1 + \varphi \exp[-\kappa t]\}^{-1}$$

ahol $\kappa \equiv \beta N$ és $\varphi \equiv (N - y(0))/y(0)$. Ezen egyenlet ábrázolásakor az S görbét kapjuk. A β értéke határozza meg a diffúzió gyorsaságát, a κ -n keresztül. Amennyiben értéke alacsony, úgy a terjedés sebessége lassú, amennyiben értéke magas, úgy gyors lesz (1. ábra).

1. ábra

Sigmoid vagy S görbe alakulása eltérő β értékeknél azonos N érték mellett

Forrás: Saját szerkesztés.

Mindezek alapján elmondható, hogy az innováció elterjedésének üteme rendkívül alacsony, nullához közeli szintről indul, majd a terjedés sebessége felgyorsul, az innováció átvételének rátája közel exponenciális, majd az inflexiós pont, ami ez esetben – mivel szimmetrikus szigmoid görbéről van szó – $N/2$ elérése után, a terjedés sebessége lelassul, s végül az innováció eléri egy adott

népességen belüli maximumát, az úgynevezett telítődési vagy szaturációs szintet (Kovács 2004).

A fent bemutatottak gyakorlatilag, mint a járvány modellek alapja foghatók fel. Többször is módosították és kiegészítették, mivel rendkívül sok kritikus pontja volt. A leggyakrabban emlegetettek közül *Baptista* (1999) az alábbiakat emelte ki:

Az alkalmazó és potenciális használó közötti direkt kapcsolaton kívül, a modell figyelmen kívül hagyja a többi információ átadó és átvevő csatornát – így például a marketinget.

Az adoptálók csoportját homogénnek feltételezi, melynek száma nem változik.

A lehetséges alkalmazókat passzív szereplőként tünteti fel a modell, nem aktív információ keresőként.

Az adaptációból származó nyereséget a diffúzió teljes lezajlása alatt változatlanul feltételezi a modell, holott, ha ez így lenne, semmi sem indokolná a korai adoptálók belépését, hiszen a magasabb kockázatvállalásért nem járna nekik magasabb profit.

A technológiát egész idő alatt változatlanul tekinti.

Az előbb bemutatott kritikák közül én az elsőre adott megoldási javaslatot fogom egy kicsit részletesebben bemutatni, mert vele kapcsolatban más érdekes kérdés is megfogalmazódik.

Az első kritikus ponttal kapcsolatban elmondható, hogy gyakorlatilag magában rejti arra a kérdésre a választ, hogy hogyan alakul ki a korai adoptálók köre. Hiszen az eredeti modellben már eleve feltételezett, hogy valamennyien már használják az adott innovációt. Világos, hogy ők különböznek a később jövőktől, hiszen ők úgy adoptálják az adott innovációt, hogy nincs hozzáférésük a korábbi használók tapasztalataihoz. Ennek a problémának a feloldása lehet az, hogy ezek a felhasználók fogékonyabbak a közös forrásból származó információkra, s kevésbé ragaszkodnak a már használókkal való közvetlen kapcsolatból származó információkhoz. Ezt matematikailag úgy képezzük le, hogy két egyenletet „elegyítünk”. A már bemutatott $y(t)/N = \{1 + \phi \exp[-\kappa t]\}^{-1}$ és az $y(t) = N \{1 - \exp[-\alpha t]\}$, ami hasonló módon képzett egyenlet mint az előző, csak ennek kiindulásakor azzal a feltételezéssel élünk, hogy egy közös információforrás van, ami minden periódusban $\alpha\%$ -át éri el a lehetséges alkalmazóknak (ábrája a logaritmikus görbe). A kevert információs forrás modell ezek alapján a következő:

$$Y(t) = N \{1 - \exp[-(\alpha/\sigma)t]\} \{1 + \psi \exp[-(\beta/\sigma)t]\}^{-1}$$

ahol $\sigma = \alpha / (\alpha + \kappa)$ a közös információforrás relatív erejét mutatja. Ha $\kappa = 0$ akkor nincs közvetlen kapcsolatokon keresztül terjedő információ, és $\sigma = 1$. Ha $\alpha = 0$ akkor a közös információforrás nem közvetít és $\sigma = 0$. Amikor σ értéke alacsony, a függvény ábrája a szimmetrikus szigmoid görbéhez hasonló lesz, de csak hasonló, mivel inflexiós pontja kicsit alacsonyabban lesz, mint $N/2$. Ha σ értéke

magas, akkor viszont a függvény inflexiós pontja jelentősen mélyebben lesz mint $N/2$. Vagyis mindkét esetben aszimmetrikus szigmoid görbét kapunk.

Mindezt azért mutattam be, mert egyrészt az egyik kritika szerint kiegészítette a modellt, másrészt mivel felhozta annak problémáját, hogy a modellben nincs magyarázat a kezdeti adoptálók megjelenésére. Én személy szerint nem értek egyet a fenti magyarázattal, mely a kezdeti adaptálók belépését magyarázza. Meglátásom szerint ennek, valamint annak indokát, hogy a terjedés az inflexiós pontig felgyorsul majd utána lelassul, sok minden egyéb mellett, a földrajzi közelség–távolság problematikájában kellene keresni.

A kezdeti adoptálók megjelenése ahhoz köthető, hogy ők egy földrajzi helyen, egy agglomerációban vannak az innovátorral. Nem szabad elfelejteni, hogy az innováció sohasem egy önmagáért létező tevékenység, hanem eszköz a vállalatok számára ahhoz, hogy versenyképesek legyenek/maradjanak a többi vállalattal szemben. A verseny szempontjából találta *Marshall* (1920) is azokat az agglomerációkat innovatívabbnak, ahol azonos iparágak koncentrálnak. Tehát, meglátásom szerint, az első adaptálók azok az azonos agglomerációban lévő vállalkozások, amelyek maguk is meglehetősen innovatívak, s így egyrészt fogékonyak az újdonságra, meg is van hozzá a háttérük, s az állandó verseny miatt nem is engedhetik meg maguknak, hogy lemaradjanak, ha meg akarják őrizni az eddig kivívott pozíciójukat. Így a földrajzi közelségnek köszönhető a kezdeti gyors terjedés is. Egyrészt az állandó versenyhelyzet miatt muszáj gyorsan reagálni, másrészt az egy agglomerációban való elhelyezkedés miatt sűrűbbek a személyes, közvetlen kapcsolatok, s erősek a spillover hatások. Mindezek az erők a földrajzi távolság növekedésével csökkennek, s így az innováció terjedésének üteme is lelassul. Véleményem szerint az inflexiós pont akkor alakul ki, amikor az innováció terjedése elhagyja az agglomeráció határait.

Tehát összességében az epidemic vagy más néven járvány modellt sok kritika érte, melyből a legtöbbet, különböző kiegészítésekkel fel tudtak oldani. Ennek során a legtöbbször végeredményként egy aszimmetrikus szigmoid görbét kaptak. Aszimmetrikussá válik a görbe, amennyiben a népesség heterogén; közös információforrást is feltételezünk, nem csak közvetlen kapcsolatokat; ha β értéke csökken például a tudás leértékelődése miatt, vagy a lehetséges alkalmazók száma változik.

Azonban lényegi problémája a modellnek, hogy feltételezi, az információ áramlása vezet az innováció terjedéséhez. Azonban nem valószínű, hogy az információ áramlása olyan sokáig tartana, mint ameddig a technológia terjedése tartani szokott. Különbség van a között, hogy egy szereplő megismer és megért valamit, és a között, hogy meg is van róla győződve, hogy számára az a hasznos, ha e szerint cselekszik. Ennek tekintetében is próbálták átdolgozni a modellt, mégpedig úgy, hogy a bizonytalanságra és a kockázatra koncentráltak, és nem az információ terjedésére. Ennek eredményeként, arra a következtetésre jutottak, hogy a bizonytalansági faktor csökken, ahogy a felhasználók száma

növekszik, így először csak a kockázat vállalók mernek belekezdeni az újításba, akiknek sikerei meggyőzik a kockázat kerülőket, s így ők is belépnek az innováció terjedés folyamatába.

Ahogy azonban a diffúzióval egyre többen kezdtek el foglalkozni, a vizsgálódás új módszereit dolgozták ki, s a figyelem egyre inkább a vállalatok döntéseire terelődött.

Diffúzió egyensúlyi modelljei: probit vagy küszöb modellek

Az egyensúlyi modellek a neoklasszikus megközelítés jegyeit hordozzák magukon, s egy termék vagy eljárás terjedését figyelik. Alapfeltevés, hogy a vállalatok mindig optimálisan döntenek, s maguk a modellek is a vállalati döntéseket helyezik vizsgálódásuk középpontjába. A modellek szerint – ellentétben a járvány modellekkel – tökéletes az informáltság, a vállalatok tisztában vannak az új technológia létevel és hasznával, s egy adott időpillanatban minden olyan vállalat be is vezet, amely számára nyereséges az újítás. A bevezetés időpontjának változása abból fakad, hogy a lehetséges alkalmazók különböznek egymástól. A probit vagy küszöb modellek, a terjedés szempontjából heterogenitást okozó kulcs tulajdonságokat próbálja megragadni.

A probit modellek elméleti vázát *Baptista* (1999) és *Geroski* (2000) alapján fogom bemutatni, akik is a modellek alapkonceptiójának bemutatásakor *David* (1969) és *Davies* (1979) munkáit vették alapul.

Tehát a modell feltételezi, hogy a lehetséges adaptálok bizonyos z tulajdonságban különböznek, mely befolyásolja az adaptáció bekövetkeztét. A továbbiakban tegyük fel, hogy a szereplők alkalmazni fogják az adott újítást, amennyiben z_i eléri egy bizonyos küszöb szintet z^* -ot. Mindemellett feltételezzük hogy ez a tulajdonság a társadalomban $f(z)$ sűrűség függvény alapján oszlik el, és $F(z)$ eloszlást követ (2. ábra).

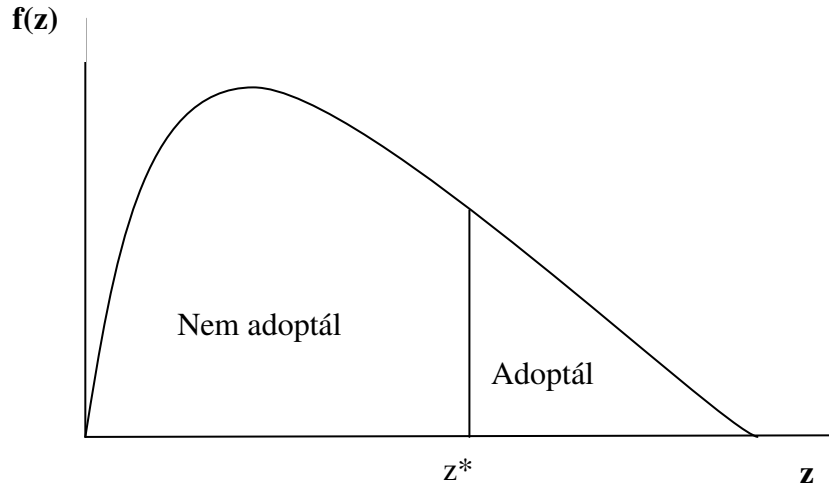
Ezek alapján i szereplő akkor fogja az innovációt átvenni, ha $z_i > z^*$. Így a diffúzió folyamatának alakulása z^* küszöbszint alakulásától függ. Vagyis ha z^* egy konstans értékkel csökken periódusonként, úgy az innovációt alkalmazók, adaptálok aránya folyamatosan növekedni fog – a fenti eloszlás esetén – először gyorsan, majd a növekedés ütemének lassulásával, így hozva létre az S alakú diffúziós görbét.

Davies (1979) modelljében a *vállalkozás méretét* vette azon kritikus tulajdonságnak, mely befolyásolja a terjedést. Abból indult ki, hogy az a vállalat fogja az új technológiát adoptálni, amelyiknél az innovációból származó remélt haszon meghaladja a küszöb haszon értékét $\pi_i > \pi^*$. *Davies* (1979) szerint ezen két változó meglehetősen nehezen megfogható, de mindkettő levezethető a vállalkozás méretéből (melynek a jele a továbbiakban S). Így $\pi_i/\pi^* = \theta S^v$, vagyis a kritikus vállalati méret $S^* = (1/\theta)^{1/v}$ esetén alakul ki, amikor is $\pi_i = \pi^*$. Ezek alapján, ha i vállalat mérete nagyobb mint a küszöb szint, – vagyis $S_i > S^*$ összefüg-

gés áll fenn – ,akkor az adaptáció megvalósul, fordított relációjel esetén pedig nem. A modell él egy kikötéssel: ha $v > 0$, akkor az adaptáció a nagyobb vállalatok irányából halad a kisebbek felé, s ha $v < 0$ akkor pedig fordítva.

2. ábra

A diffúzió probit modellje – lognormál eloszlás esetén

Forrás: Baptista, R. (1999): The Diffusion of Process Innovation. International Journal of the Economics of Business. 112. p. alapján saját szerkesztés.

A probit modellek legnagyobb csoportja a fent bemutatott vállalati mérettel dolgozik úgy, mint a terjedés szempontjából meghatározó vállalati tulajdonsággal. Azért használják sokan ezt a közelítést, mert egyrészt megfogható, mérhető, másrészt, mert úgy gondolják, a méretben egy adott vállalat több tulajdonsága is összegződik. A nagyobb vállalat több szempontból is alkalmasabbnak tartott egy innováció befogadására. Így például képesek lehetnek egy adott folyamat innovációt sokkal intenzívebben kihasználni, nagyobb a méretgazdaságosságukból származtatható előnyük, nagyobb piaci erejük lehet, több magasan képzett munkaerőt foglalkoztathatnak stb. Mindenesetre a lényeg, hogy empirikus tapasztalatok alapján is elmondható: a nagyobb vállalatok tényleg hamarabb lépnek az adoptálók körébe, mint a kisebbek (*Rose–Joskow 1990, Pennings–Harianto 1992, Ingham–Thompson 1993, Karshenas–Stoneman 1993*).

Azonban a diffúziós folyamatnak a probit modellekkel történő nyomon követése többek között azért hasznos, mert felhívja a figyelmet arra, mennyire sok minden befolyásolja egy vállalat döntését abban, hogy adaptáljon-e egy technológiai újítást vagy sem. Ugyanis az előzőekben kicsit jobban kifejtett modellen kívül nem csak a vállalat méretét lehet kiemelni, mint olyan tulajdonságot, ami

a vállalkozásokat döntéseinek befolyásolásán keresztül a technológia adaptációjára hat. A probit modellek más csoportjai olyan tényezőket vizsgálnak, mint a *beszállítók hatását*, a *technológiai várakozásokat*, valamint a *különböző költségeket*, úgy mint a tanulás és keresés, vagy a technológia váltás költségeit.

Diffúzió evolúciós modelljei

Havas (1998) tanulmányában *Lissoni és Metcalfe* (1993) alapján mutatja be a diffúzió evolúciós modelljeinek három csoportját (*Havas* 1998, 52–54.). Én is ezt a besorolást fogom követni, azzal a kiegészítéssel, hogy az első két modell csoportot kiegészítem egy-egy modell bemutatásával. Ezeket a modelleket *Geroski* (2000) alapján fogom ismertetni.

Tehát *Lissoni és Metcalfe* (1993) az innováció terjedését leíró evolúciós modelleket három nagy csoportba sorolja:

1. *A diffúzió, mint disequilibrium folyamat.* Ezek a modellek is egy-egy eljárás, tőkejóság terjedését figyelik, azonban a neoklasszikus modellekkel ellentétben ezek a modellek értelmezik az innováció által okozott termelés többletet is, s ezzel dinamizálják a modellt. Kiinduláskor egyensúlyt feltételeznek, ami az innováció bevezetésével felborul. Ekkor ugyanis a vállalatok – az innováció miatt – extraprofitra tesznek szert, amit a termelési kapacitások bővítésére fordítanak. Ennek köszönhetően nő a termelés és csökken az ár – ami már önmagában is profit csökkentő – ,ezen kívül nő az inputok iránti kereslet, ami megnöveli azok árait is, ami szintén a nyereség csökkenését vonja maga után. Így az innováció bevezetése által indukált extraprofit eltűnik és az egyensúly helyre áll.

Ezen modellek közé tartozik a *legitimáció és verseny* modellje. Ez a modell az ökológusok által használt sűrűség függő populáció növekedési modell kiterjesztése. Az ökológusoktól először a szociológusok vették át, és a különböző szervezetek „populációjának” növekedését, valamint csökkenését vizsgálják vele. A modell két olyan erőt feltételez – a legitimációt és a versenyt – amely a szervezetek „születési és halálozási rátáját” befolyásolja. A verseny akkor áll fenn, amikor az erőforrások szűkössége vagy a piac méret miatt korlátozott azon vállalkozások száma, akik egyidejűleg tevékenykedhetnek. A verseny nagysága az egyedsűrűségtől függ. A legitimáció az a folyamat, melynek során egy új típusú szervezet elfogadottá válik, s mértéke a már jelen levő vállalatok számától függ.

Maga a folyamat, melynek folytán az S görbét megkapjuk, a következő: a legitimáció során az új típusú vállalkozás fokozatosan leküzdí az őt érintő akadályokat, növeli a túlélési esélyeit s méretét. Azonban az erőforrások továbbra is korlátosak, így a verseny elkezd kiéleződni. Ez csökkenti az új szervezet „születési” rátáját és növeli a „halálozásit”, vagyis az új szervezet „populációjának” növekedése fokozatosan lelassul, majd megáll.

Mindez a folyamat leképezhető egy új technológia diffúziójára is. Osszuk a diffúzió időtartamát két periódusra. Az első periódus addig tart, míg az S görbén az inflexiós pontot el nem érjük, ez legyen a korai szakasz, az utána következő pedig a késői szakasz. A korai szakasz tulajdonképpen a legitimáció periódusa, melynek időtartama a technológiai váltás költségeitől, az új használók méretétől, a piaci növekedésre és a jövőbeni technológiai fejlődésre vonatkozó várakozásoktól függ. Ezen szakasz alatt egyre több és több vállalat kezdi el alkalmazni az új technológiát. Miután a legitimáció, vagyis a korai szakasz lezárul, az adaptáció folytatódik, de megjelenik a verseny is, ami már elkezdi csökkenteni a diffúziót a piacon. Az erősödő verseny miatt az ezen technológiával előállított szolgáltatások és áruk kereslete és árai esnek, ami csökkenti a korai adaptációból származó magas jövedelmeket, s egyidejűleg csökkenti a potenciális alkalmazók adaptációból származó jövedelemvárakozásait. Ez lelassítja a diffúziós ráta növekedését, majd lezárja a folyamatot, és újra kialakul az egyensúly.

2. *A diffúzió, mint úttörő folyamat.* Ezeknek a modelleknek a lényege, hogy jelentéktelennek tűnő múltbeli események – elsősorban a korai szakaszban – nagy mértékben befolyásolhatják az adott innovációk vagy technológiák fejlődési irányát. Így például, ha a korai szakaszban elterjedtebbé vált az innováció egy gyengébb válfaja, akkor az annak módosításával járó problémák a tökéletesebb innovációt ki is zárhatják.

Ebbe a csoportba tartozik az *információs vízesés* (information cascade) modellje is. Ezen modell abból indul ki, hogy egy új technológiának két variánsa van, A és B, melyek egy időben jelennek meg a piacon, és egy már létező technológia vetélytársai. A folyamat elején még nem lehet tudni, hogy A jobb-e, mint B vagy B jobb-e, mint A, sőt azt sem, hogy valamelyikük jobb-e, mint a már létező technológia. Tétélezzük fel, hogy valamilyen okból kifolyólag a korai adaptálók kipróbálják az A technológiát. Ennek során több információt szereznek A technológia használatáról, mint B-jéről. Abban az esetben, ha A technológia jobbnak bizonyul, mint a már létező technológia, akkor az folyamatosan egyre inkább elterjed. A korai adaptáció során a döntést hozók még ingadozhatnak A és B között, ám ahogy egyre több és több információ érhető el A technológia használatáról, úgy egyre kevésbé merül fel az a kérdés: melyiket válasszam? Hiszen addigra már kiviláglott, hogy A jobb, mint a már használt technológia, akkor meg minek kockáztatni, és B-t választani, ami pedig lehet, hogy rosszabb.

A hálózati externáliák tovább erősíthetik ezt a hatást. Egy bizonyos pont után A sokkal vonzóbb lesz, mint B – függetlenül annak valós tulajdonságaitól – ,csupán azért, mert már van bizonyos számú használói köre. Ráadásul B-nek egy ugyanekkora felhasználói kör kialakítása már sokkal nehezebb, mint egykor, a folyamat elején volt, egyrészt, mert már csökkent a potenciális alkalmazók köre, másrészt, mert már a maradékban is egyre kevésbé kerül megfontolásra, hogy a két variáció közül melyiket válassza. Vagyis összegezve, a hálózati

externáliák hatása erősebb lesz, mint a valós technológiai különbség A és B között, mivel egy idő után még ha ki is világlik, hogy B jobb valamivel mint A, már akkor sem fogják azt választani.

Összegezve az információs vízesésnek három szakasza van: a választás A és B között, a bezárkózás A technológiába (lock in hatás) majd A technológia széleskörű elterjedése.

3. *A diffúzió, mint szelekciós folyamat.* A neoklasszikus modellekkel mutatott első különbsége az ebbe az alpontra tartozó modelleknek, hogy az innovációt már tágabb értelemben kezelik, vagyis a vállalat vezetésében, szervezésében bekövetkező változásokat is beleértik. A második különbség az, hogy a neoklasszikusok modelljében az extraprofitból nem történt beruházás a termelő kapacitások bővítésébe, így a termék ára változatlan maradt, ami azt jelenti a többi vállalat számára, hogy az innováció bevezetése nélkül is túlélheti a versenyt. Ezzel ellentétben az evolúciós modellek ezen csoportja szerint csak akkor következik be az innováció terjedése, ha az innovátor vállalatok piaci részesedése megnövekszik. Extraprofitot termelnek, ami által kibővítik a termelőkapacitásaikat, növelik a kibocsátást és csökkentik az árat. Ezáltal beindul egy szelekciós folyamat, amikor is a gyengébbek kiesnek. Ezt a következtetést arra alapozzák, hogy feltevésük szerint a vállalatok különböző módon alkalmaznak egy adott technológiát eltérő adottságaik miatt, vagyis az innovációt bevezető vállalatot nem lehet leutánozni csak az adott vállalat képességeihez igazodó új innováció létrehozásával lehet felzárkózni. Az innováció folyamatos áramának köszönhetően azonban nem csak új vállalatok jelenhetnek meg, de már a már meglévők is fordíthatnak a sorsukon, s újból sikeressé válhatnak.

Mindezt egyes modellek még kibővítik azzal is, hogy kiegészítő, tökéletesítő innovációkat is feltételeznek, ami enyhíti az előbb bemutatott szigorú szelekciós folyamatot, s egyben bonyolultabbá is teszi a modellt, többek között azzal, hogy egy innováció értékét nem csak az adott pillanatban mutatott ereje adja, hanem a benne rejlő fejlesztési lehetőségek összessége is. Ezen kívül a vállalatokat megkülönböztetik innovációs képességük és beruházási hajlamuk alapján is, ezért az így képzett modellek annyira bonyolultak, hogy csak számítógépes szimulációk sorozatával tudják leírni a diffúziós folyamatot.

Összegzés

A fentiekben az innováció diffúzióját leíró három fontosabb modellcsoport került bemutatásra: az epidemic vagy járvány modellek, a küszöb vagy probit modellek és a diffúzió evolúciós modelljei. Mindhárom elmélet más aspektusát ragadja meg a terjedésnek, s így más szempontból bővíti az innováció diffúziójának elméleti hátterét.

A járványmodellek elsősorban az információ áramlását vizsgálják, melyről feltételezik, hogy a potenciális alkalmazók közötti direkt kapcsolatokon keresztül terjed. A modell, épp mivel a közvetlen kapcsolatokkal foglalkozik, kisebb bővítésekkel alkalmassá válhat a tacit tudás terjedésének vizsgálatára, s mindemellett a diffúzió gyorsaságával kapcsolatban implicit felhívja a figyelmet a kapcsolatok sűrűségének jelentőségére.

A probit modellek elsősorban a vállalatok különbözőségein keresztül azok döntéshozatalát emelik vizsgálatuk középpontjába. Ezek a modellek neoklasszikus gyökerűek, így feltételezik a tökéletes informáltságot, s azt, hogy a vállalatok birtokában vannak az adott technológia működtetéséhez szükséges tudással. Épp ezért a bemutatott modellek közül ezek azok, melyek elsősorban az innováció „hardver” részének a terjedéséhez köthetők.

A diffúzió evolúciós modelljei a legheterogénebbek az itt bemutatott modelcsoportokon belül. Míg a neoklasszikus elméletekben az egyensúlyból csak valamely exogén hatás billentheti ki a gazdaságot, mindaddig az evolucionista elméletek az egyensúlytalanságot a gazdaság dinamikájának alapvető elemeként, s endogén folyamatok eredményeként kezelik. Előnyük, hogy felhívják a figyelmet a hálózati externáliák fontosságára, valamint figyelembe veszik egy ötlet gyakorlati megvalósulása és elterjedése közötti szelekciós folyamatot.

Irodalom

- Baptista, R. (1999): The Diffusion of Process Innovation. *International Journal of the Economics of Business*. Vol. 6, No. 1, 107–129. p.
- Brouwer, M. (1991) *Schumpeterian Puzzles. Technological Competition and Economic Evolution*. Ann Arbor: Michigan UP.
- Brown, L. A. (1981): *Innovation Diffusion: A New Perspective*. London: Methuen.
- David, P. A. (1969): *A Contribution to the Theory of Diffusion*. Stanford University: Centre for Research in Economic Growth Research Memorandum 71.
- Davies, S. (1979): *The Diffusion of Process Innovations*. Cambridge. Cambridge University Press.
- Dohse, D. (1998): Wissensdiffusion und regionales Wirtschaftswachstum. *Seminarberichte 40. Februar, Gesellschaft für Regionalforschung*, 19–35. p.
- Doloreux, D. – Parto S. (2004): Regional Innovation Systems: A Critical Synthesis. *Discussion Paper. United Nations University INTECH Institute for New Technologies Discussion Paper Series*.
- Doloreux, D. (2003): Regional innovation systems in the periphery: The case of the Beauce in Québec (Canada). *International Journal of Innovation Management*. 7 (1) 67–94. p.
- Dosi, G. (1988): Sources, Procedures and Microeconomic Effects of Innovation. *Journal of Economic Literature*. Vol. 26, 1120–1171. p.
- Dóry T. (1999): Innovációs hálózatok szerepe a regionális fejlődésben. *PhD értekezés I. változat (1–3. fejezetek)* Kézirat. Győr.

- Fischer, M (2001): Innovation, Knowledge Creation and Systems of Innovation. *The Annals of Regional Science*. Vol 35., pp 199–216.
- Freeman, C. – Soete, L. (1997): *The Economics of Industrial Innovation*. London: Pinter.
- Geroski, P. A. (2000): [Models of technology diffusion](#). *Research Policy*, Elsevier. vol. 29(4–5). April 603–625. p.
- Griliches, Z. (1957): *The Search for R&D Spillovers*. Cambridge, MA: NBER Working paper.
- Havas, A. (1998): Innovációs elméletek és modellek. In.: Inzelt A. (szerk.) *Bevezetés az innováció menedzsmentbe*. Műszaki Könyvkiadó – Magyar Minőségi Társaság. Budapest, 33–57. p.
- Ingham, H. – Thompson, S. (1993): The adoption of new technology in financial services: the case of building societies. *Economics of Innovation and New Technology* 2. 263–274. p.
- Inzelt, A. (1998): Nemzeti innovációs rendszerek. In.: Inzelt A. (szerk.) *Bevezetés az innováció menedzsmentbe*. Műszaki Könyvkiadó – Magyar Minőségi Társaság. Budapest, 58–73. p.
- Karshenas, M. – Stoneman, P. (1993): Rank, stock, order and epidemic effects in the diffusion of new process technologies. *Rand Journal of Economics* 24, 503–528. p.
- Kovács Gy. (2004): Innováció technológiai változás társadalom: újabb elméleti perspektívák. *Szociológiai Szemle* 2004 3sz. 52–78. p.
- Lissoni, F. – Metcalfe, Stan (1993): *Diffusion of Innovation Ancient and Modern: A Review of the Main Themes*. Kézirat, University of Manchester.
- Lundvall B. A. (1992): *National System of Innovation: Towards a Theory of Innovation and Interactive Learning*. Pinter Publishers. London
- Mahajan, V. Müller, E. – Bass, F. M. (1990): New Product Diffusion Models in Marketing: A Review and Directions for Research. *Journal of Marketing*. 54, 1–26. p.
- Mansfield, E. (1961): Technical Change and the Rate of Imitation. *Econometrica*. 29. 741–766. p.
- Marshall A. (1920): *The Principles of Economics*. London. Macmillan.
- Nelson, R. R. (1993): *National Innovation Systems*. Oxford University Press, New York.
- Nonaka, I., Takeuchi, H. (1995): *The knowledge Creating Company: How Japanese Companies Create the Dynamics of Innovation*. Oxford University Press
- Pemberton, E. (1936): The curve of culture diffusion rate. *American Sociological Review*. 1, 547–556. p.
- Pennings, J. – Harianto, F. (1992): The diffusion of technological innovation in the commercial banking industry. *Strategic Management Journal* 13. 29–46. p.
- Polányi, M (1967): *The Tacit Dimension*. Doubleday Anchor, Garden City, NY.
- Rogers, E. (1983): *Diffusion of Innovations*. New York: The Free Press.
- [Rogers](#), E. (1995): *Diffusion of Innovations*, 4th ed. The Free Press, New York.
- [Rose](#), N. – Joskow, P. (1990): The diffusion of new technologies: evidence from the electric utility industry. *Rand Journal of Economics* 21. 354–373. p.
- Rosenberg, N. (1996): Uncertainty and Technological Change. In Landau et al. (eds.): *The Mosaic of Economic Growth*. Stanford, California, Stanford UP.
- Trade G. (1903): *The Laws of Imitation*. New York: Holt

-
- Valente T. W. (1996): *The Diffusion Network Game*. <http://www-hsc.usc.edu/~tvalente/Publications/The%20Diffusion%20Network%20Game.pdf> [2008. 08. 05.]
- Wejnert B. (2002): Integrating Models of Diffusion of Innovation: A Conceptual Framework. *Annual Review Sociology*. 28. 297–326. p.

Models of Innovation Diffusion

In this paper we present three large diffusion model groups: the epidemic model, the probit models and the evolutionary model of diffusion. All of these groups implement another aspect, and give another point of view to the theory of innovation diffusion.

The epidemic models examine the information flow through the direct connection of potential users, and they draw attention to the importance of connection density in the field of diffusion speed. The probit models focus on the decisions of the companies through their differences. These models have a neoclassical base. The evolutionary models of diffusion represent the most heterogeneous group. Their advantage lies in the fact that they draw attention to network externalities and consider the selection process between the first realisation of a new idea and its diffusion.

3. A NŐI FOGLALKOZTATÁS NEMZETKÖZI ÉS HAZAI TENDENCIÁI, TÁMOGATÁSPOLITIKÁK A FEJLETT PIACGAZDASÁGOKBAN

Dános Anikó

„Régi” és „új” demográfiai tendenciák

A magyar társadalom demográfiai egyensúlya megbomlott. A nők történeti léptékben mérve csökkenő gyerekvállalási hajlandósága nem képes biztosítani a magyar társadalom reprodukcióját. A ma még csökkenő arányú gyermeknépeség a belátható jövőben csökkenő létszámú aktív korosztályokat jelent, s ez számos további gazdasági és jóléti probléma forrásaként jelezhető előre. A csökkenő születések mellett továbbra is súlyos probléma a halálozási adatok javulásának elmaradása, s ezen belül is, a középkorú generációk magas halandósági mutatóinak fennmaradása.

A születési arányok romlása mindenekelőtt a hagyományos családi-házassági keretekben való születések csökkenésében, illetve a hagyományosan „szülőképesnek” tartott 20–30 éves nők körében jelentkező romló tendenciák eredménye. E folyamattal párhuzamosan nemcsak arányaiban, de létszámban is nő a nem házassági együttélésben született gyermekek száma, és ehhez hasonlóan arányaiban és létszámban is nő a 30 év felett szülő nők által világra hozott gyermekek száma.

A kutatások alapján annyi bizonyosan látható, hogy a nők gyermekvállalási hajlandósága jelentős mértékben összefügg részben a megszerzett munkaerőpiaci pozícióikkal, részben a várható munkaerőpiaci kilátásaikkal. Viszont számos ellentmondásra a jelenlegi ismereteink alapján nem tudunk választ adni.

A születési időtartam kitolódása összefügg a kitolódott iskolázottsággal, a későbbi családalapítással. Ugyancsak a későbbi szülési életkort eredményezik azok a „karrier-minták”, amelyek szerint a gyermekvállalás miatt csak akkor érdemes megszakítani a munkavállalást, ha már valamilyen gyakorlatot és tapasztalatot sikerült megszerezni a munkapiacokon. Ezzel ellentétes tendenciák is megfigyelhetők: a szülés utáni sikeres visszatérés hiányzó és kedvezőtlen mintái elriasztják az iskolázott nőket a gyermekvállalástól. Sokan úgy érzik, hogy a férfiakénál magasabb iskolázottság megszerzéséért tett erőfeszítéseik és beruházásaik elveszítik értéküket, ha a szülés miatt kiesnek a munkahelyi versenyekből.

Keveset tudunk a házassági kapcsolaton kívüli gyermekvállalásról is. Bár sokan a házasságkötést mintegy a gyermekvállalás előfeltételeként vizsgálják, ma gyakran megfordul az okozati összefüggés: azért házasodnak össze a párok, mert jön, vagy már megszületett a gyerek.

Végül, a demográfiai tendenciákról az általános és átlagos tendenciákban való beszédmód elhomályosítja az egyes társadalmi rétegek demográfiai sajátosságai között fellépő, minden jel szerint erősödő különbségeket. A demográfiai folyamatok politikai eszközökkel történő befolyásolási kísérleteinek nem az olykor nem is létező átlagokhoz, hanem a létező, lényeges különbségeket felmutató, konkrét élethelyzetekhez kell igazodniuk. E kép differenciáltabbá tételéhez, és a „finomabbra hangolt eszközök” megtalálásához hozzájárulnak a közrebocsátott elemzések.

Az egyenlő esélyek és a népesedés egymásra ható problémái, hiányai

A nők társadalmi esélyei az elmúlt évtizedekben számos területen romlottak, relatív elmaradásuk a férfiaktól nőtt. E lemaradások döntő hányada a nők munkaerő-piaci pozícióinak romlásában érhető tetten. Húsz évvel ezelőtt Magyarországon a női foglalkoztatottság adatai a világ legmagasabb adatai közé tartoztak, a mai női foglalkoztatási adatok Európa legalacsonyabb megfelelő adataihoz hasonlatosak.

Különösen figyelemreméltó a középkorú női generációk foglalkoztatási pozícióinak romlása. Ez értelmezhető úgy is, hogy a gyermekek megszületése, alacsony életkorban való gondozása után a nők nem tudnak megfelelő módon visszatérni a munkaerőpiacra, a gyermekvállalás nyomán a korábbi relatíve kedvezőbb pozícióik jelentősen romlanak.

A nők munkaerő-piaci szegregációja, bizonyos alacsony presztízsű munkakörök „elnőiesedése” tovább folytatódott, nagyrészt ennek tulajdoníthatóan a csökkenő létszámú foglalkoztatott nő, kereseti és foglalkoztatotti pozíciói és esélyei sem javultak.

Különösen az elmúlt években jelentősen nőtt a gyermekek aránya a legszegényebbek, legalacsonyabb jövedelműek körében. A gyermekek szegénysége döntően a szülők alacsony jövedelme, mindenekelőtt munkajövedelmeik hiánya, tartós munkanélküliségük okozza. A gyermekszegénység veszélye hatványozódik az egyszülős családokban felnövő gyerekek körében, ahol számos esetben az édesanya a gyermek gondozásában vállalt kötelezettségei miatt egyáltalán nem képes munkát vállalni, vagy legalábbis a gondozási kötelezettségei erőteljesen korlátozzák munkavállalási lehetőségeit.

A tartós munka és jövedelemnélküliség a megfelelő jövedelem hiányánál tágabb értelemben is kirekesztő hatású, a gyermekek jövője szempontjából is: beszükülnek a baráti, társas kapcsolatok, egészségügyi, különösen mentális prob-

lémák jelentkeznek, és beszűkülnek a világról megszerezhető tudások, ismeretek csatornái is.

A gyermekszegénység enyhítésének elsődleges eszköze a női foglalkoztatás bővítése, a munkaerőpiacról tartósan kiszorult nők munkaerő-piaci visszaintegrálása lehet.

Nemzetközi tapasztalatok – politikai lehetőségek

Az Európai Unió tagországai között ma megfigyelhető az a szisztematikus különbség, hogy a női foglalkoztatásban, általában a nők egyenjogúságában eljáró országok születési arányszámai lényegesen kedvezőbbek, mint az alacsony foglalkoztatással és tradicionális „férfiuralommal” jellemezhető országok adatai. Bár nem teljesen egyöntetű annak a szakmai megítélése, hogy az európai „észak” milyen konkrét fejlettségi körülményei eredményeznek magasabb születési arányszámokat a kevésbé fejlett „dél”-hez képest, néhány tényező pozitív hatásában mégiscsak egyetértés látszik kirajzolódni. Ezeket az alábbiakban próbálhatjuk meg összefoglalni:

- A fejlett, posztindusztriális gazdaságokban jelentős foglalkoztatásbővülést a szolgáltatási szektor produkál. Az a lakossági, piaci és közösségi szolgáltatási szektor, amelynek elsősorban lokálisak (nem globálisak) a piacai; amely jelentős arányban foglalkoztat nőket és képzetlen (férfi és női) munkaerőt; amely természete szerint teret ad a különféle mikro- és kisvállalkozásoknak, valamint (nem kis részben ezekben a vállalkozásokban) a különféle atipikus munkaköröknek. A szolgáltató gazdaság – a női foglalkoztatást rugalmasan bővítő gazdaság.
- A fejlett országok nem csupán a jogok deklarálásában, hanem a közhatalmi eszközökkel való jogérvényesítésben is erős garanciákat ad a női egyenjogúság biztosítására. E garanciák részben vonatkoznak a szolgáltatási szektor nem feltétlenül magas presztízsű, atipikus munkaköreiben is a megfelelő munkavégzési körülmények biztosítására, részben az anyasági távollét veszteségeinek a minimalizálására.
- A fejlett országok adózási és szociális segélyezési gyakorlata erős ösztönzőket ad a munkavállalásra. Az adókedvezmények, sajátos segélyezési jogosultság-kalibrálások révén kedvezményekben részesül úgy a munkaerőpiacra visszatérő munkavállaló, mint az őt foglalkoztató munkaadó, és pénzügyi technikákkal szintén erősen ösztönöztek a nem teljes munkaidős, atipikus, részkeresetekért végzett munkák is.
- Az állam intenzív részvállalása a függő helyzetű családtagok (gyerekek, fogyatékosok, öregek) gondozásában egyértelműen kedvező hatást gyakorol úgy a nők munkavállalási képességére és hajlandóságára, mint a gyerekvállalásra. A gondozással kapcsolatos egyre magasabb normákat ma a nők nem képesek egymaguk kielégíteni otthonaikban, még akkor sem, ha

ezért feladják munkájukat, így mindenképpen születéskorlátozó tényezőként lehet figyelembe venni az állam alacsony intenzitású részvállalását a gondozási feladatokban.

A témával kapcsolatos kutatásokról, elemzésekről röviden

Spéder Zsolt és kutatócsoportja a *gyermekvállalás társadalomszerkezetét* vizsgálta, azon belül a nők gazdasági aktivitására és iskolai végzettségére helyezte a hangsúlyt.

A 90-es évek demográfiai forradalmának egyik legszembetűnőbb változása a gyermekvállalás időzítésének kitolódása volt. E folyamatot a szakirodalom *min-taváltásnak* tekinti a gyermekvállalási gyakorlatban. A volt szocialista országok gyermekvállalása az átalakulást megelőzően annyiban egyértelműen elkülönült a nyugat-európai országokhoz tapasztalttól, hogy a volt szocialista országokban a gyermekeket a nők sokkal fiatalabb korban születték meg, mint Nyugat-Európában. Elemzéseikben az ide vonatkozó arányszámok alakulását is kimutatták. Különösen fontosnak tartották az első gyermekek megszületésének vizsgálatát. A mintaváltás ugyanis az első gyermekek megszületésének vizsgálatából látható a leginkább.

Elemzéseikben megállapították, hogy az első gyermekek későbbi időpontra tolódása máig nem állt meg. Az ezer nőre jutó élve születési arányok segítségével megbecsülték, hogy a termékenység általános színvonalában bekövetkező változásokért mennyiben felelős a megváltozott magatartás, illetve a népesség korszerkezetének változása. Számításaik szerint az 1999 és 2000 közötti növekedés egyértelműen a növekvő gyermekvállalási hajlandóságnak köszönhető. Hiszen ha ez változatlan marad, akkor – a korösszetételből adódóan – valamivel több, mint hatszáz (645) gyermekkel növekedtek volna a születések a vizsgált korszakban.

A növekedés ugyanakkor 2886 volt. Másképpen: az összes növekedés 22 százaléka a korstruktúra módosulásának következménye, a „maradék”, a többlet 78%-a viszont a gyermekvállalási magatartás pozitív változásának a következménye.

Noha gyermekvállalás alakulásában az első gyermek megszületését kardinálisnak tartják, nagyon fontos a második és a további gyermekek megszületésének valószínűsége is.

Egyértelműen kiderült, hogy a második gyermekek esetében eddig csak a csökkenés trendje tapasztalható. Ennek *Spéder* szerint két oka lehet. Egyrészt elképzelhető, hogy az első gyermek elhalasztását követően a második gyermek is csak később fog megszületni. Talán erre utalhat, hogy 2000-ben megállni látszott az ezer nőre jutó második gyermek arányának csökkenése, és a harmincasok második gyermekének lassú növekedése. E tendenciák azonban nem elég erőteljesek. Ugyanakkor nem zárható ki az a feltételezés sem, hogy a második

gyermek nem fognak megszületni, aminek következtében nőni fog az „egykés” családok részaránya.

A termékenység csökkenő tendenciája mögött tehát az élve születési sorrend szerinti gyermekvállalási mintázatok is átalakultak. Sokkal jobban csökkent az első és még inkább a második gyermekek megszületésének valószínűsége, mint a harmadik és további gyermekek megszületésének valószínűsége. Mindezek alapján azt feltételezik, hogy a gyermekvállalási magatartásban bekövetkezett mintaváltás a gyermekszámok tekintetében vélhetőleg nem egységes. Mintaváltás azokat jellemzi inkább, akik egy vagy két gyermeket kívántak és kívánnak vállalni. A harmadik és többedik gyermekek alig csökkenő valószínűsége arra utal, hogy a gyermekvállaló nők körében változatlan formában tovább él egy olyan gyermekvállalási gyakorlat, amely előnyben részesíti a sok gyermeket.

Spéder kutatásainak egyik központi vállalása volt, hogy megvizsgálja, milyen a kapcsolat a szülőképes korban lévő anyák (gazdasági) státusza és gyermekvállalása, a munkapiac és a termékenység között. Az alkalmazott módszer segítségével sikerült lényeges kapcsolatokat kimutatnia. A foglalkoztatott nők gyermekvállalási hajlandósága egyértelműen csökkent, az anyasági segélyen élőké a családtámogatási rendszer változásának megfelelően éles töréseket mutatott, az egyéb státuszúak magatartása pedig hullámzott. A foglalkoztatott anyák gyermekvállalási hajlandóságának csökkenése egyértelműen arra utal, hogy a mai munkapiaci körülmények közepette sokkal több a gyermekvállalással szembeni ellenőztöző, mint a rendszerváltást megelőzően. A korcsoportos arányszámok pedig a mintaváltás azon jellegzetességére hívják fel a figyelmet, hogy a nők gyermekvállalását egyre nagyobb valószínűséggel előzi meg egy foglalkoztatotti stabil időszak. Azt is kimutatták, hogy a 25 év feletti foglalkoztatott nők esetében az 1999-es mélypont után megindult a gyermekvállalási hajlandóság javulása.

Ezen alapvető trendek a gyermekvállalás közgazdasági megközelítését látszanak alátámasztani, hiszen az a romló munkapiaci körülmények közepette a termékenység visszaesését várja. Ugyanakkor az 1996 után javuló női foglalkoztatotti arányok, illetve az a tény, hogy a trendváltás 1999 után az idősebbeknél tapasztalható, a közgazdasági érveléssel szembenállónak tűnik.

Spéder adatai nem mondanak ellent, ám közvetlenül nem is igazolják azt a feltételezést, hogy a túlkeresleti munkapiacból a túlkínálatiba való átmenet, illetve az ahhoz való alkalmazkodás gátolja a gyermekvállalást. Az a feltételezés azonban biztos, hogy elvethető, hogy a munkanélküliségtől való félelem, a nőket az alternatív anyai szerep és státusz felvállalására ösztönözte volna.

A családpolitikai „kursusváltások” az *anyasági ellátásban* részesültek gyermekvállalási hajlandóságát rendezte át gyökeresen. A „Bokros-csomag” csökkentette, az 1998-as kormányváltás pedig egyértelműen növelte gyermekvállalási hajlandóságukat.

Az egyéb státuszban élők heterogén csoportjának gyermekvállalási kedve hullámzott. A közgazdasági logika talán az ő esetükben is hatott valamennyire: növekvő munkapiaci feszültségek között inkább vállaltak gyermeket, javuló munkapiaci körülmények között inkább a munkapiacra való visszatérés került előtérbe. Feltételezhetjük, hogy a romló munkapiaci kilátások esetén, a munkapiacra kívüli egyéb szerepeket az érintettek könnyebben váltják fel anyai szerepekkel. (Ezen nem foglalkoztatotti státuszok keretében azonban mindenképpen indokolt lenne a jövedelmi hatásmechanizmusok részletesebb elemzése.)

A népesség döntő többségénél a férfiek foglalkoztatottsága a gyermekvállalás előfeltétele, ugyanakkor egy kisebbség esetén nem zárható ki, hogy a gyermekvállalással járó családi juttatások éppen a férfiek foglalkoztatáson való kívül rekedése esetében ösztönöznék gyermekvállalásra.

A nők iskolai végzettségét tekintve megállapíthatjuk, hogy összehasonlításban némileg javult a legmagasabb végzettségűek gyermekvállalási hajlandósága. Ezzel egy időben a legalacsonyabb, nyolc osztály alattiak gyermekvállalása nem változott, sőt inkább emelkedett, ugyanakkor a középiskolát végzettek termékenysége igen alacsony szintre esett vissza. A szülőképes korban lévő nők között pedig az ő részarányuk a legmagasabb, és így magatartásuk döntően befolyásolja a termékenység általános szintjének alakulását (Spéder 2001).

Pongrácz Tiborné elemzése a termékenységgel, családdal foglalkozó munkacsoport által végzett kutatások, irodalomelemzések összefoglalója. Azt mondhatjuk, van rá remény, hogy a születések számának folyamatos csökkenése megáll, a trend megfordul, és kismértékű emelkedés kezdődik. Erre a feltételzésre jogosít a magyar társadalomban és a mai fiatal, reprodukzív korú generációban még mindig jelen levő gyermekcentrikus értékrend és ennek megvalósulását elősegítő népesedési célokat is felvállaló családpolitika.

E politika eredményessége azonban nagymértékben függ attól, hogy sikerül-e a családtámogatási rendszer kiszámíthatóságában és stabilitásában megingott lakossági bizalmat visszaállítani. Sikerül-e a népesedéspolitika céljait és eszköztárszerét tekintve konszenzust kialakítani az ország meghatározó politikai erői között, és ezeknek az alapvető értékeknek a védelmét törvényi úton, hosszú távú biztonságot nyújtva garantálni. (Pongrácz 2002)

A magyar társadalom családcentrikus beállítottságára, a kereső tevékenység és a gyermekvállalás összeegyeztetésének nehézségeire visszavezethetően az otthonon kívül végzett munka erősen másodlagos szerepet játszik a nők, az anyák értékrendjében. A munkát elsősorban anyagi okok, a család megélhetése miatt tartják fontosnak, és az egyéni ambíciók, karrierszemponatok kevésbé játszanak szerepet. A 60-as, 70-es évekre a férfi-női szerepek tradicionális felfogása volt jellemző, mely a nyolcvanas évek végére annyiban módosult, hogy megnőtt az anyagi kényszer nélkül is – elsősorban részmunkaidőben – a munkát vállalni kívánó nők aránya.

A rendszerváltozás következtében megváltozott munkaerő-piaci helyzet a családon belüli hagyományos munkamegosztást elfogadó, helyeslő véleményeket erősítette. A „férj feladata a család eltartása” a „nő feladata az otthoni teendők ellátása” szerepmegosztással való egyetértés általában, és a legfiatalabb generáció esetében is növekedett. Másfelől csaknem kizárólagossá vált, „a család megélhetése miatt a nőnek is dolgoznia kell” felfogás is. Ebből következik, hogy a női foglalkoztatás nagyarányú visszaesése inkább anyagilag, semmint pszichésen viseli meg a családokat, az érintett nőket. Jelentősen megnehezült a gyermeket nevelő, vagy gyermekvállalás előtt álló nők helyzete a munkaerőpiacon. Munkába állásuk megkönnyítése, munkahelyi biztonságuk garantálása a reprodukció biztosításának kulcskérdése. A családpolitika csak akkor lesz sikeres, akkor tudja a gyermekvállalások számát jelentősen növelni, ha az ezen a téren mutató hiányosságait gyorsan és hatékonyan felszámolja (Pongrácz 2001).

A közelmúltban az OECD és az Európai Unió is végzett olyan kutatásokat, illetve a tagállamoktól összegyűjtött és feldolgozott információkat, amelyek a munka és a családi élet összehangolásának a problémáját munkaerő-piaci nézőpontból vizsgálták, mégpedig azzal a szándékkal, hogy ösztönözzék a nők nagyobb arányú részvételét a fizetett munkák világában.

Ezt egyfelől az indokolja, hogy a nők képesek legyenek megőrizni munkaerő-piaci ismereteiket és többletbevételi forráshoz juttatni a családjukat. Másfelől az anyákra szükség van a munkaerőpiacon amiatt is, mert a legtöbb fejlett ipari államban csökken a munkavállalási korú népesség. Fordítva is igaz: a munka/család egyensúlya nélkülözhetetlen a nők foglalkoztatottságának a bővítéséhez, de a születési arányszámok növeléséhez is.

Sokféle kormányzati politika ösztönzi a nők munkaerő-piaci részvételét, továbbá azt, hogy a férfiak is vállaljanak többet a családi feladatokból. Ezeket két nagy téma mentén tárgyalja a tanulmány, amelyek mindegyike meghatározó fontossággal bír a munka/család egyensúlyának a megteremtése szempontjából. Ezek:

1. az adózási és támogatáspolitikának az átlagkeresetekre gyakorolt hatása, valamint
2. a gyermekgondozási és szülési/szülői szabadságok rendszere, amelyeket a szülőknek biztosítanak ahhoz, hogy saját maguk neveljék gyerekeiket.

Összegezve: az eredmények azt mutatják, hogy a munka/család egyensúlyának a megteremtése pozitív hatást gyakorolhat a nők foglalkoztatására. A kulcs ehhez a nagyobb rugalmasság biztosítása a munkavégzésben, mégpedig úgy, hogy ezáltal lehetővé váljék a nők nagyobb arányú és teljes értékű részvétele a fizetett munka világában. Ez az egyik út lehet a nemek kiegyensúlyozottabb munkaerő-piaci jelenléte felé. Adottságnak véve, hogy a nők továbbra is több időt kívánnak fordítani a háztartásra és a gyermeknevelésre, mégpedig olyan időszakban, amely a karrierépítés szempontjából is kiemelt jelentőséggel bír, el-

engedhetetlen az elmozdulás a nagyobb rugalmasság felé az életpálya egészét tekintve, lazítva a korrelációt az életkor és az előmenetel ütemezése között, továbbá a foglalkoztatási modellek széles körét kínálva férfiaknak és nőknek egyaránt.

Biztató, hogy a munkahelyi kötelezettségek és a családi élet összehangolását segítő kormányzati intézkedések, valamint a szülői felelősséget leginkább hordozó női korosztályok foglalkoztatottsága között meglehetősen erős, 70%-os korreláció áll fenn a vizsgált országokban. Ez arra utal, hogy van esély a nők foglalkoztatásának és a születési rátáknak az együttes javítására, de csak akkor, ha ezért a kormány, a szociális partnerek és az egyes állampolgárok közösen vállalnak felelősséget. A nemzetközi tapasztalatok arra is felhívják a figyelmet, hogy a kedvezmények csak csokorba szedve hatásosak, vagy legalább is így nagyobb eredményt ígérnek, mint az egyedi intézkedések (Frey 2002).

A gazdaságilag fejlett országokban a részmunkaidő iránti igények a hatvanas évektől ugrottak meg számottevően, párhuzamosan a férjezett nők munkavállalásának a terjedésével. Egyidejűleg, gyorsan nőtt a munkát vállalni szándékozó nők száma. A fiatal nők iskolai végzettsége lényegesen meghaladta az idősebb asszonyokét. A családok egyre kisebbek lettek, a válások pedig szaporodtak. Ezek a tényezők szemléletbeli változásokkal is együtt jártak.

Magyarországon a részmunkaidős foglalkoztatás elterjedtsége a rendszerváltozást megelőzően rendkívül szűk volt, különösen a munkavállalási korú népesség körében (nyugdíj mellett viszonylag sokan dolgoztak részmunkaidőben). Pedig munkavállalói igény lett volna a részmunkaidő iránt, főleg a nők részéről.

Foglalkoztatáspolitikai szempontból manapság azért favorizálják a részmunkaidőt, mert a teljes munkaidős foglalkoztatásnál gyorsabban és nagyobb léptékben járul hozzá a foglalkoztatási ráták növekedéséhez.

Részmunkaidős foglalkoztatás, rugalmas munkaidőrendszerek

Magyarországon a részmunkaidős foglalkoztatás alacsony elterjedtsége miatt, nagy a kihasználatlan, s a foglalkoztatás bővítése érdekében mozgósítandó tartalék. Ezzel már csak azért is élni kellene, mert míg a hazai nők foglalkoztatottsága 1990-ben még kb. 18%-kal felülmúlta az Európai Unió tagállamainak átlagos mutatóját, 2000-ben viszont már több mint 4%-kal alacsonyabb volt annál. Sajnálatos módon a férfiak a nőknél is rosszabb helyzetben vannak.

A részmunkaidőben történő foglalkoztatás célcsoportjai:

- a kisgyermeket nevelő szülők, a gyermekgondozási segínyt, gyermekgondozási támogatást igénybe vevők, meghatározott feltételek mellett.
- a közvetlen családtagot ápoló munkavállalók
- az öregségi nyugdíj előtt álló idősebb munkavállalók, akik esetleg a kor előrehaladtával rosszabbodó egészségi állapotuk és a magasabb nyugdíj-

korhatár miatt egyre nehezebben tudnak lépést tartani a növekvő munkahelyi követelményekkel, miközben a családi munkamegosztásban a korábbanál nagyobb szerepet vállalnának;
a munka mellett tanulmányaikat folytatni kívánók, akiknek a tanuláshoz kell a több szabadidő.
a munkaerőpiacról kiszorultak különösen az ötven év feletti, reményvesztett tartós munkanélküliek, és a pályakezdő munkanélküliek, akiknek még nem sikerült bejutniuk a munkaerőpiacra.
az egészségkárosodott személyek a rehabilitáció elősegítése érdekében a rokkant nyugdíjasok döntő része.

A részmunkaidős foglalkoztatás terjedését gátló tényezők

Kínálati oldalon:

a családi háztartások részmunkaidős foglalkoztatással járó keresetcsökkenése
az elérhető keresethez képest, magas a munkába járási költség- és időráfordítás
a munkavállalók kedvezőtlenebb piaci pozíciója
az alacsony munkabérrrel kapcsolatos juttatások, ellátások alacsony szintje is, pl. a nyugdíj szempontjából

Keresleti oldalon:

a foglalkoztatás fajlagos költségeinek, valamint a szervezési és adminisztrációs feladatok növekedése;
az adott technológia, műszakbeosztás stb. alkalmatlansága a részmunkaidő befogadására;
az infrastruktúra, vásárlási szokások, közlekedési rend alkalmatlansága a részmunkaidős foglalkoztatásra;
kedvezőtlen, diszkriminatív adó és járulékszabályok (Frey 2000).

A rugalmas munkaidő egész napos változatai alkalmasak arra, hogy segítsék a népesedés-, család- és foglalkoztatáspolitikai szempontok mainál jobb összehangolását, mégpedig úgy, hogy ez a munkavállalóknak ne okozzon olyan keresetvesztést, mintha ugyanezeket a célokat a részmunkaidős foglalkoztatás elterjesztésével oldanák meg.

A versenyszférát ebbe az irányba terelni természetesen kormányzati intézkedésekkel nem lehetséges, mert a munkaidő kérdésköre a munkáltató és a munkavállaló, illetve azok érdekképviselői hatáskörébe tartozik. Legfeljebb a kollektív szerződések ilyen tartalmú kiegészítéséhez lehet módszertani útmutatót közreadni, amit a személyügyi képzés tananyagába is be lehet építeni.

A közszférában ugyanakkor viszonylag egyszerűen ki lehet dolgozni és be lehet vezetni egy rugalmas munkaidőmodellt. A közigazgatásban csak olyan, mindenkire vonatkozó törzs- és peremidős rendszer képzelhető el, ami ennek a

körnek a működőképességét nem veszélyezteti. Erre a két törzsidős modell volna a legalkalmasabb, mert ez viszonylag hosszú együtt töltött időt vár el mindenkitől. Ennek bevezetése nem okozna számottevő kiadást, hiszen a ma is alkalmazott informatikai rendszerekbe beépíthető a munkaidő nyilvántartása is.

A közalkalmazotti területeken ezt a rendszert a mindenkori ágazati sajátosságokhoz lehet igazítani, ami a területért felelős miniszter hatáskörébe tartozik. A közszféra egészét tekintve az alábbi lépésekre volna szükség:

1. Munkajogással kidolgoztatni a szabályozás jogi kereteit.
2. Informatikustól javaslatot kérni arra, hogy milyen módon építhető be a munkaidő-nyilvántartás a számítástechnikai rendszerbe.
3. A fenti javaslatokat véleményezésre kiadni a központi közigazgatásban.
4. Állásfoglalást kérni a közszférában működő érdekegyeztető fórumoktól.
5. A beérkezett vélemények alapján véglegesíteni a javaslatot (Frey 2002).

Összegzés: a női munkavállalás támogatásának lehetőségei

A nemzetközi tendenciák tükrében egyre határozottabban rajzolódik ki az a kép, amely szerint a magas női foglalkoztatottság, a nők munkaerő-piaci pozícióinak erősítése egyaránt kedvezően hat a népesedési folyamatokra és a gyermekszegénység csökkenésére is. Mindez akkor is egyre határozottabban kirajzolódó kép, ha az ez irányú kutatások még épphogy elkezdődtek, és a részletes hatáselemzések is egyelőre hiányosak.

A női munkavállalás esélyeinek a javításában viszonylag gyengék azok az eszközök, amelyek a női munkaerő-kínálatra akarnak hatni, hiszen a női aktivitás mindenhol alacsonyabb, mint a férfiaké.

Ellentmondásosak a női munka jogi szabályozásának szigorítása irányába tett lépések is. Ha a szigorítás jelentősen megdrágítja a női munkaerő foglalkoztatását – akkor a jó szándék ellenére az intézkedések céljaikkal ellentétes hatást fognak elérni. A munkakörülményeket csak akkor lehet szabályozási eszközökkel érdemben javítani – ha a munka-sztenderdekkel kapcsolatos jogérvényesítés általános feltételei javulnak. Ha ezen erőfeszítések csak a nőkre koncentrálnak – akkor ennek erősebbek lesznek a kirekesztő, mint a befogadó másodlagos hatásai.

Ugyancsak ellentmondásosak a hagyományos szakszervezeti jogosítványok erősítésének a hatásai is. A szakszervezetek a hagyományos, „nyolc órás munkarendben dolgozó”, főképpen nagyvállalati körben erősek, ahol a férfiak foglalkoztatása dominál. A szolgáltatási területek kis- és mikrovállalkozásaiban, atipikus munkaköreiben, ahol jelentős a női munkaerő aránya – a szakszervezetek nem túl erősek. Mindez tovább erősíti a munkajog érvényesítésében vállalandó állami szerepvállalás jelentőségét.

A kínálati oldalra ható intézkedések közül a legjelentősebb pozitív hatást attól lehet remélni, ha a munkaerő-piaci szervezet által (jelenleg nem túl magas

színvonalon, csak a regisztrált munkanélkülieknek) nyújtott szolgáltatások és támogatások az inaktív, munkaerőpiacra visszatérni kívánó nők számára is hozzáférhetőkké válnának. Ha az anyasági távollét időtartama alatt is lehet munkaerő-piaci információkat és tanácsokat kapni, ha be lehet kerülni a közvetítés rendszerébe, illetve, ha bizonyos képzési lehetőségekhez is hozzá lehet férni, pl. a lemaradások pótlására vagy tervezett pályamódosítás előkészítésére.

A leghatásosabbak azok az eszközök, amelyek keresleti oldalról ösztönzik a női munkaerő alkalmazását, foglalkoztatását.

E területen mindenekelőtt az adórendszerek és a szociális jövedelmek összehangolása az elsődleges feladat. Olyan elvonási és támogatási politikát célszerű megcélózni, amely mellett „megéri dolgozni”, és amely mellett megéri nőket foglalkoztatni (részmunkaidőben is, alacsonyabb bérért is stb.).

Irodalom

- Spéder Zsolt (2001): *Gyermekvállalás megváltozott munkaerő-piaci körülmények között. Szerepváltozások.* (Szerk.: Nagy–Pongrácz–Tóth) TÁRKI. Budapest 46–64. p.
- Pongrácz Tiborné (2000): Termékenység, család, családpolitika. *Ezredforduló.* 4. sz. 11–15. p.
- Pongrácz Tiborné (2001): A család és a munka szerepe a nők életében (Azonosságok és változások a rendszerváltás előtt és után) In: Nagy Ildikó – Pongrácz Tiborné – Tóth István György (szerk.): *Szerepváltozások: Jelentés a nők és férfiak helyzetéről.* Budapest. TÁRKI – Szociális és Családügyi Minisztérium. 30–46. p.
- Frey Mária (2002): *Támogatáspolitikák a fejlett piacgazdaságokban.* Budapest
- Frey Mária (2000): *A részmunkaidős foglalkoztatás lehetőségei és korlátai Magyarországon.* Budapest
- Frey Mária (2000): A munkaidőrendszerek rugalmassá válása. *Közgazdasági Szemle.* December. Budapest, 1008–1026. p.
- Frey Mária – Gere Ilona (1994): „Részmunkaidős foglalkoztatás – a kihasználatlan lehetőség.” *Közgazdasági Szemle.* Szeptember. Budapest, 784–800. p.
- Frey Mária (1996): „A nők munkaerő-piaci esélyegyenlőtlenségéről.” *Társadalmi Szemle.* 5. sz. 55–61. p.
- Frey Mária (1998): „A nők munkaerő-piaci helyzetének változása a rendszerváltás óta eltelt időszakban” In: *Nők a munka világában. A nők munkavállalói jogai Magyarországon.* ILO. Közép- és Kelet-európai Szakcsoport. 9–24. p.
- Frey Mária (1999): „Nők a munkaerőpiacon” In: *Szerepváltozások – jelentés a nők és férfiak helyzetéről.* (Szerk: Pongrácz Tiborné és Tóth István György) TÁRKI. Budapest, 17–30. p.

Abstract

Women generally show lower rates of economic activity than men in Central and East European (CEE) countries. Even in Sweden, which, from a gender standpoint, is an egalitarian labour market in European terms, population-wide

female inactivity in the workplace was 42.3 per cent in 2004, compared to 34.3 per cent for men. This meant a “gender gap” of 8 percentage points.

In Croatia, Hungary and Poland, the gender gap was 14.5–15.5 percentage points. However, this was still lower than in some West European countries such as Ireland (21.3 percentage points) and Spain (23.3 percentage points).

In general, employment rates are lower for women than for men, and women are less present in the labour market than men. Meanwhile, in post-communist countries there is a decrease in female participation, contrary to the increasing trend in western countries.

However, there is a much higher participation level of women in part-time employment than among men. Part-time employment is less widespread in CEE countries than in Western Europe, but there is a high level of involuntary part-time employment.

What is gender discrimination? The answer is: to be in an insecure situation because of gender. Flexible forms of work are often associated with insecurity – including fixed-term, short-term or civil contracts rather than full employment contracts, agency work, multiple jobs, self-employment and “entrepreneurial risk”, where the employee assumes the entrepreneurial risk in place of the employer. Security can be measured through access to, or coverage by, social security schemes, including pensions, health care and other forms of social assistance.

Hungary began to introduce programmes tailored to the specific needs of women in the labour market, but lasting success would require that women are adequately represented in decision-making bodies as well as in bargaining between social partners.

4. A GRENOBLE-I TECHNOLISZ FEJLŐDÉSE A MÁSODIK IPARI FORRADALOM TÜKRÉBEN

Egyed Ildikó

E tanulmányban a grenoble-i agglomeráció fejlődését vizsgálom a város 20. század közepén, alapvetően a fizika és a műszaki tudományokra épülő *második ipari forradalomtól* kezdődően, amelynek eredményeként egy vidéki, ráadásul hegyvidéki város a 21. századra mikroelektronikai, kutatási pólusként Lyon régióközpont mellett a Rhône-Alpes régió legdinamikusabban fejlődő városa.

Előzmények: az ipar változásai

„A termelő tevékenység három és fél évszázad óta Grenoble gazdasági életének lényege” – írja a Revue Geographique Alpine egy 1941-ben megjelent cikke. Az iparosítási folyamat eredményeként 1968-ban az aktív népességen belül a fizikai munkások aránya már 43%, 1982-ben azonban csupán 32%, és azóta folyamatosan csökken. Ez egyrészt az ipari tevékenység visszahúzódását, másrészt az ipar változásaival párhuzamosan a szakképzettségi igények változását jelenti. Vezetők, mérnökök, technikusok egyre nagyobb létszámban található az iparvállalatokban, ők lesznek a 21. századi technopolisz alapkövei is.

1. táblázat

*A fizikai munkások és diplomás állások arányának változása
1970–1990, %*

Megnevezés	1970	1990
<i>Fizikai munkások</i>		
Grenoble	34,0	25,0
Franciaország	31,0	30,0
<i>Diplomás állások</i>		
Grenoble	10,7	16,2
Franciaország	7,5	11,0

Forrás: Frappat, 1997 alapján a szerző szerkesztése.

A város gazdaságát meghatározó hagyományos tevékenységek eltűnését (élelmiszer, konfekcióipar, kesztyűgyártás) századokon át részben kompenzálta az újfajta vállalkozások felvirágzása. Az 1950–1970-es évek között az elektronikai és informatikai ágazatok jövedelmezősége hozzájárult a kohászat túlsúlyának csökkentéséhez. Mialatt eltűntek a vízi energiára épülő hagyományos ipari tevékenységek, számos high-tech vállalkozás született és hamar felvirágzott. A fővárostól való távolság nem jelentett hátrányt, viszont az életminőség kiemelkedően fontos tényező volt dolgozóik számára. Ezek a számos kutatót és mérnököt alkalmazó csúcsipari vállalatok a Télémécanique, a GEA, a Hewlett-Packard, a Thomson és a Cap Gemini.

Az arany háromszög

Grenoble „arany háromszögét” az egyetemek, a kutatók és az ipar kapcsolatai alkotják. A 19. századig visszavezethető a felsőoktatási és ipari szféra közti együttműködések hagyománya, de a tudósok és az innovatív vállalkozások hálózatainak szimbiózisa csak a 20. század utolsó három évtizedének jelensége. Ezek az együttműködések alapozták meg az európai színvonalú technopoliszi mai ismertségét.

Mielőtt részletesebben megvizsgálom a csúcsipari ágazatok megjelenésének körülményeit Grenoble-ban, néhány megállapítást kell tennem.

1. E tevékenységek megjelenése elsősorban az endogén technológiai fejlődés következménye, a helyi önkormányzati vagy állami szervek beavatkozása csupán másodlagos tényezők;
2. A csúcsipari ágazatok kialakulásának alapjai a kutatás és az ipar között 19. század vége óta szimbiózisban fejlődő kapcsolatokra nyúlnak vissza;
3. Grenoble-ban a csúcsipari vállalkozások nagy része innovatív KKV (60%-uk 10 fő alatti mikro-vállalkozás);
4. Grenoble földrajzi fekvése korlátok közé szorítja és be is határolja ipari fejlődését: a várost az Alpok láncai minden oldalról körülzárják, ipari telepek és cégek terjeszkedését eleve lehetetlenné teszik, egyúttal gátat szabnak a tömegtermelésnek. A magas hozzáadott érték alapú és magas termelékenységet jelentő tevékenységek maradnak a város számára a növekedés és a versenyképesség meghatározó forrásai.

A hegyekhez kötődő identitás, a kézműves tradíciók, a felfedezésekre való hajlam, az ipari nagyvárosoknál a helyi igények kielégítésére rugalmasabban reagáló munkaerő, a változásokra proaktív módon reagáló tudományos és vállalkozói miliő adja a csúcstechnológiák megjelenésének előzményét.

Grenoble és az Alpok

A 20. század második felének tudományos technológiai fejlődése árnyékot vet arra a tényre, hogy Grenoble identitását történelmének legnagyobb részében a természeti tényezők határozták meg. Csúcsipari, mikroelektronikai pólus- és technopolisz-imázsa ellenére a kiindulási alap egy Alpok láncai közé ékelődött kis-, majd középváros. Az évszázadok során erre épülnek az egymást követő különböző arculatok.

2. táblázat

A város és a hegyek viszonyának változása

Történelmi korok	Városról való gondolkodás	Hegyekről való gondolkodás
19. század közepéig	<ul style="list-style-type: none"> – A hegy és a város képe elválaszthatatlan – Elszigeteltség, beágyazottság, elzártság, vidéki kisváros 	<ul style="list-style-type: none"> – Mindenütt jelen lévő korlátok – Közúti forgalom akadály – Ismeretlen, vad, elnyomó, fenyegető – Veszélyes, kiszámíthatatlan
19. század végétől	<ul style="list-style-type: none"> – Sötét és szennyezett ipari völgy – Vízi energia fővárosa 	<ul style="list-style-type: none"> – Harc a hegyekkel – Nehéz munkafeltételek – Nehezen megmunkálható – A hegyek „megszelídítése”
20. század közepétől	<ul style="list-style-type: none"> – Hegy és város képe elválík – Dinamikus, kifelé nyitott, avantgard – A város meghaladja korát – Kozmopolita, kapu szerep – A város dominál, kontrollálhatatlan fejlődés, technika túlsúlya 	<ul style="list-style-type: none"> – Téli olimpia, sportok, tájak szépsége, látványosság – Szabadság kifejeződése – Hegyek „legyőzése”, – Az ember diadala

Forrás: Különböző források alapján a szerző saját szerkesztése.

- Végigkövethető a város különböző korszakainak (hagyományos fejlődés – ipari modernizmus – posztindusztriális fejlődés) változásával párhuzamosan a hegyek szerepéről való gondolkodás evolúciója. Grenoble történelmének nagy részében hegyek közé zárt stagnáló, periférikus helyzetű kisváros, adminisztratív, katonai funkciói által válik ismertté. A kesztyűgyártás által dominált helyi gazdaságban a 19. század végén bekövetkező ipari forradalmat a vízi energia felfedezése hozza el. A vízi energia hasznosítása lesz a modernitás kapuja, az a kezdet, ahonnan minden további felfedezés forrászik: szimbólumaként annak, hogy az ember képes meghódítani az addig érintetlen, exogén adottságként kezelt természeti tényezőket. Amint az ember „megszelídíti” a hegyeket, amelyek odáig ismeretlen, vad, kiszámíthatatlan, erőt jelentenek, attól kezdve a fejlődés motor-

jává válhatnak: a gazdagság forrása, a találmányok kiindulópontja, a kutatások ösztönzője és az iparosok számára szinte kimeríthetetlen energiaforrás. A hagyományos iparágak, a papíripar, a textilipar, majd a kohászat is hatalmas lendületet kap az új és kimeríthetetlen energiaforrás bázisán. Ennek, a hegyekből eredő energiaforrásnak a hasznosításához a hegyeket „le kell győzni”: ez az ember diadala, szívós munkájának köszönhetően képes a gazdaság és a jólét, valamint saját kényelme szolgálatába állítani a természet elemeit. Grenoble kiszabadulhatott addigi stagnálásából, és a „vízi energia bölcsőjeként” a 20. század első évtizedeiben az Alpok fővárosa címével országos hírnévre tesz szert. Amint pedig a város a 20. század második felétől a fizika, a nukleáris kutatások, majd a mikroelektronika központjává válik, fokozatosan háttérbe szorul a tudományos fejlődés hatására a földrajzi determinizmus által meghatározott hagyományos gondolkodás. Történhet ez azért, mert az új iparágak húzóereje immár maga a tudományos fejlődés lesz, amelynek dominanciája egybeolvad a város imázsával. A tudomány, az egyetemi élet és kutatások fellegettevéként Grenoble kozmopolita, a világra nyitott kapuszerepe domborodik ki, elfedve természetes adottságai miatti hátrányait (nagy közúti közlekedési tengelyektől való elzártsága, pénzügyi és banki funkcióinak gyenge kiépítettsége, a gyenge pénztőkés réteg, a város túlkonzentrált beépítettségéből fakadó kritikus helyhiány s emiatt a rendkívül magas ingatlanárak, szennyezettség, túlszűfolttság). A nemzetközi és a nagy nemzeti kutatóközpontok számára a vonzerő az az ipar – kutatás – felsőoktatás háromszögén alapuló sajátos innovatív milió lesz, amelynek dinamizmusa kompenzálja a fent említett hiányosságokat.

De mennyire szerencsés a tudományos fejlődés hegemoniájára építeni egy város egészségének arculatát? Hallatszanak ezt ellenző kritikai hangok is, amelyek szerint a város egészséges heterogenitását, a társadalmi sokszínűséget, és a diverzitást veszélyezteti a túlzottan egyoldalú fejlődés. Nem csekély annak veszélye, hogy a tudomány immár a társadalmi valós társadalmi igényektől egyre jobban eltávolodva magának a fejlődésnek a kiszolgálója lesz, s ez az innovációs kényszer a piaci igényektől eltávolodva már nem teremt valós keresletet, mindeközben pedig a helyi tevékenységek leértékelődnek, kiszorulnak. Másrészt a nagy hozzáadott értékű tudományos-technológiai fejlődés egydimenziós volta az állami forrásoktól való fokozott függést feltételez (állami és nemzetközi kutatóintézetek meghatározó szerepe). Ekkor a külső, központi döntéshozók túlhangsúlyos szerepe válhat a város egészséges fejlődésének gátjává.

- A magas hegyek szoros közelsége azonban a tudományos fejlődés eufóriájában sem elhanyagolandó tényező a gazdasági fejlődés szempontjából. Ennek fő oka, hogy Grenoble metropolisszá válásának útjában áll; a hegyek általi körülzártság miatt igazi háttérregió nem jöhetett létre.

Az ipar és a kutatás közti kapcsolatok változása

A 20. század elején a kutatási és képzési tevékenységek hajtóerejét a feldolgozóipar fellendülése jelentette. A hidroelekromos ágazat helyi vállalatának kezdeményezésére jöttek létre az alkalmazott tudományok intézetei: a Műszaki Intézet (az Institut National Polytechnique de Grenoble –*INPG*). A kutatások erőforrásait helyi cégek biztosították, kiemelkedő közülük a *Merlin Gerin*. Az elektronikai fejlesztések elsőként a hadiipari nukleáris szektor és a tengeralattjárók építését szolgálták. Ezek további kutatásokat indukáltak és jelentősen hozzájárultak a high-tech szektor fejlődéséhez. A második világháborút követő gazdasági fellendülés évtizedeiben már a tudományos kutatások játszottak meghatározó szerepet az új ipari tevékenységek megjelenésében és a meglévők modernizálásában. Az iparvállalatok és a kutatási szféra közti kapcsolat a helyi identitástudat meghatározó elemévé vált.

- Az 1950-es években fejlődtek ki a műszaki tudományos tevékenységek, a mérnöki iskolák, alkalmazott és alapkutatói intézmények és egyetemek együttműködésének köszönhetően.
- A kutatások nagymértékben hozzájárultak új iparágak létrejöttéhez: a nukleáris ipar megtelepedése Grenoble-ban Louis Néel Nobel-díjas fizika-professzornak a vas tulajdonságaival kapcsolatos kutatásainak eredménye. Néel professzor kulcsszerepet játszott nukleáris kutatóközpont (*CENG*) és a műszaki főiskola (*INPG*) fejlődésében. Ezek az intézmények az új vállalatok megalakulását támogató inkubátorokat hoztak létre (*ASTEC*, *Hitella*), emellett szoros kapcsolatot tartottak fenn a működő vállalkozásokkal.
- A kutatások ipari alkalmazhatósága és hasznossága Louis Néel számára a legfontosabb célt jelentette, innen az elektronikai laboratórium jelmondata: „Az ipart szolgálni a jövő előkészítésében”.
- Az 1960-as évek végére egy nagyon jelentős kutatói bázis épült ki. A kutatási tevékenységek központja a „*Polygone Scientifique Louis Néel*” lett, itt található az 1956-os alapítású nukleáris kutatások központjaként funkcionáló *CENG*, amely a következő évtizedek tudományos szakértelmének fejlődési irányát szabta meg. Ide költöztek továbbá a *CNRS* (Centre National de Recherche Scientifique) laboratóriumai, egy mérnöki iskola, a Laue Langevin Intézet és az *ESRF* (European Synchrotron Radiation Facility).
- 2004-ben 5 000 kutató és technikus dolgozott a *Polygone Scientifique* laboratóriumaiiban. E tudományos komplexum súlyához viszonyítva csekély a kapcsolódó termelő tevékenység aránya, viszont Párizs után itt koncentrálódik a legtöbb elektronikai, mikroelektronikai, informatikai, és informatikai szolgáltató vállalkozás, 2002-ben 25 ezer (www.grenoble-isere.com). Ennek köszönhetően Grenoble Franciaország vezető mikro-

elektronikai pólusaként szerepel a városok hierarchiájában. Az állami kutatólaboratóriumok és az ipar közötti kapcsolatok a mikroelektronikában kiemelkedőek, e területen a kutatások és az ipar egymást megtermékenyítő kapcsolatai helyi szinten valósulnak meg (*Druilhe–Garnsey 2000*). A vállalkozások fő tevékenysége a design és a K+F az elektronika és a computing területén; kapcsolataik inkább kompetitív, mintsem kooperatív jellegűek. Az élvonalbeli nemzetközi multinacionális vállalatok befolyása meghatározó kutatólaboratóriumok létesítése, állami kutatóintézetekkel való együttműködés, valamint a kisvállalatok akvizíciója révén.

A high-tech tevékenységek kialakulása

Az alábbi feltételek hatottak kedvezően Grenoble-ban a csúcipari tevékenységek elterjedésére:

- Az 1970-es években a számítógépes tudományok, elektronika és biotechnológia fejlődése lehetővé tette a vállalkozók számára a tudományos bázisról a piacra történő tudástranszfert;
- Az 1972-ben létrehozott tudományos park, amely otthont adott a high-tech tevékenységeknek;
- További tíz innovatív és high-tech tevékenységekre orientált ipari park létrehozatala Grenoble régiójában.
- 1971-ban a város közigazgatásai, területfejlesztési szakemberei és az *AUG*, a Grenoble-i Egyetemi Szövetség elnökének kezdeményezésében létrejött az Innováció és a Tudományos Technikai Vívmányok Zónája, a *ZIRST*. A high-tech tevékenységek számára kijelölt övezet állami finanszírozás hiányában létét kizárólag a helyi kezdeményezésnek és az erős helyi identitástudatnak köszönhetette. A *ZIRST* létrehozatalának legnagyobb jelentősége, hogy a kutatás és az innováció már nem kizárólag a nagy állami létesítmények és nagyiparosok kiváltsága volt (*Frappat 1997*).
- Több szakaszban telepedtek le a vállalkozások: 1972-ben az első számítástechnikai és elektronikával foglalkozó vállalkozások egy nagy számítógépes cég, a *SEMS* spin-off-jaiként váltak ki; a hetvenes években gyorsan növekedett a spin-off-ok száma; a nyolcvanas években a kutatók, akademikusok, mérnökök alapítottak saját vállalkozásokat és nemzetközi nagyvállalatok K+F részlegei telepedtek le (*Microsoft, AT&T, Sun Microsystems, Bull* stb.). Az eredetileg parknak szánt övezet („zöldövezet a szürkeállománynak”) 1998-ban 260 vállalkozásnak adott otthont, 1998-ban 6500 munkahelyet (2000-re 7000-et) és évente körülbelül 30 új vállalkozás telepítését jelentette.
- Az új start-up vagy spin-off cégek ritka esetben mentek csődbe, mivel az inkubátorok hatékony marketing-és pénzügyi tanácsadást és menedzsment-képzést nyújtanak számukra. Elmondható, hogy minden támogatást

megkapnak, hogy érett, kutatás-intenzív kis-és középvállalkozásokká fejlődjenek. Menedzsereik jellemző törekvése, hogy a technológiai transzfer ne kutatóintézetektől induljon, (top-down logika), hanem a fogyasztói igényekre való válaszadásként (bottom-up logika). Ezért többnyire direkt indíttatás esetén veszik fel a kapcsolatot a kutatóintézetekkel (specifikus és sürgős technológiai probléma megoldása, új technológiai kompetencia létrehozása, egy kiemelt tudományos terület feltérképezése). A problémák megoldására a kutatóintézeteket általában személyes kapcsolatok és ajánlások útján keresik meg a cégek. Ebben a társadalmi és szakmai hálózatok játszanak fontos szerepet.

- Minél érettebbé válnak a cégek, annál inkább jelentkezik a piac korlátozó hatása, létük inentől a piachoz való alkalmazkodás függvénye.
- Számos technológia intenzív kis-és középvállalkozás fogad hallgatókat szakmai gyakorlatra, és gyakori, hogy az egyetemen a helyi cégek szakemberei speciális tárgyakat oktatnak. Ezek a reciprok irányú kapcsolatok inkább rejtett jellegűek, mintsem magas fokon szervezettek, és jelentősen hozzájárulnak a helyi cégek és az egyetemi képzés színvonalának emeléséhez.
- A grenoble-i innovációs komplexum jellemzője az innovatív mikrovállalkozások nagyarányú terjedése. Az 1990-es évek elején számuk meghaladta a háromszázat, és azóta is növekszik. Közülük számos vállalkozást a laboratóriumok volt kutatói alapítottak. Gyakran kutatás-fejlesztési munkákat végeznek a nagyvállalatok és tudományos intézmények számlájára. Az informatikai és elektronikai ágazatokban e cégek nagymértékben hozzájárulnak a munkahelyteremtéshez.
- A helyi alvállalkozói rendszer folyamatos innovációs kényszer alatt áll, mivel az elektronikai, informatika és a nukleáris iparágak rendkívül magas szintű technológiai követelményeket támasztanak. Ebben kiemelten szerepet játszik a helyi kutatóközpontok technológiai színvonalra gyakorolt hatása, amelyek saját igényeikre szabott megbízható és hatékony alvállalkozói rendszert neveltek ki. Az alvállalkozói rendszer vállalkozásairól általában elmondható, hogy erősen specializáltak, helyi kapcsolati tőkéjükre támaszkodnak, s míg saját szegletpiacaikon magas színvonalú szolgáltatásokat nyújtanak, nem rendelkeznek a diverzifikálódás feltételét jelentő széleskörű, sokoldalú technológiai szakértelemmel és jártassággal.
- A vállalkozások jelentős csoportját alkotják a hagyományos, családi jellegű kis- és középvállalkozások. Megmaradásuk záloga és lételemük a folyamatos technológiai innováció. Tevékenységük általában a helyi környezethez kapcsolódik (alpesi turizmus, korábban a vízesésekre épülő hidroelektromosság). Ezek a vállalkozások általában nem állnak kapcsolatban a felsőoktatási szférával és a kutatóközpontokkal; innovációs képességük belső forrásaikra és felhalmozott tudásukra épül. Sikerük egyik

legfontosabb eleme a jól megalapozott hírnév- nem ritkán ezek a cégek speciális piacaik világvezetői. (Pomagalski, Raymond Boutons, Kis, Mancret, Rossignol, Peltz).

- Azok a családi vállalkozások, amelyek nem tudtak megfelelni a globális versenyben az állandó technológiai fejlesztés kihívásának, nyomtalanul eltűntek a régióból.

A helyi dinamikus innovációs rendszer jellemzői

Számos szakirodalom foglalkozik a vállalkozások és egyéb (intézményesült és informális) szervezetek közti kollaboratív kapcsolatoknak a régiók sikeres gazdasági működésében játszott meghatározó szerepével, az innovativitást és versenyképességet fokozó hatásukkal (*Fromhold – Eisebith 2003*).

- Grenoble-ban a huszadik század második felében a KKV-k számára hálózatosodási kapcsolatokat, lehetőségeket, és pszichológiai előnyöket biztosítani képes dinamikus innovációs rendszer fejlődött ki. A pszichológiai előnyök közé tartozik a biztonság, az innovativitás gátját jelentő stressz csökkentése. A lehetőségek helyi szintű koncentrálódása lehetővé teszi a cégek számára, hogy nagyobb biztonsággal tervezzenek. Míg az informális kapcsolatok által fenntartott innovációs hálózatot nagyfokú stabilitás jellemzi, a hálózatot alkotó individuális kapcsolatok és partneriségek állandóan változnak (*Bernardy 1998*).
- Egy jól működő térség innovációs rendszerének mind keresleti, mind kínálati oldala kellően kiépült, kínálati oldalán a tudás forrásait jelentő intézményekhez kapcsolódnak a megfelelő szakképzettségű munkaerőt képző intézmények. A keresleti oldalt a termelő szféra, a tudományos eredményeket fejlesztő és felhasználó vállalkozások alkotják. Grenobleban azért működhet sikeresen az innovációs rendszer, mert mind a keresleti, mind a kínálati oldal megfelelően telített. A város így válhatott Île de France után az állami kutatások legfontosabb centrumává (12 állami vagy európai kutatóintézmény (*ILL, LETI, CEA, CNRS, ESRF, INRIA stb.*). A K+F szektor összes foglalkoztatottjainak mintegy 67%-a (14 500 fő) az állami szférában dolgozik.
- A KKV-k számára kihívást jelent, hogy az innovatív termékek életciklusa egyre inkább rövidül, ezért folyamatosan szükség van a technológiai újdonságokra, amelyeket már elvárásként támaszt a globális gazdaság. Elmondható, hogy a tudás különlegesen specializált formái is rövidtávú tartalékokká degradálódnak a globális környezet változásainak felgyorsulása miatt, ezért a folyamatos tanulási és adaptációs képesség válik a vállalatok és régiók sikeres innovációs tevékenységének meghatározójává. Ha több, körülbelül azonos adottságú telephely közt kell választaniuk, a multinacionális cégek általában azokba a térségekbe települnek, ahol a leg-

jobb tanulási és innovációs lehetőségek állnak rendelkezésükre. 2007-ben a *Schneider Electric* úgy döntött, hogy legjelentősebb stratégiai K+F részlegét Grenoble-ba telepíti. A *Schneider* választását a megújuló energiákra épülő *Tenerdiss* és a mikro-nanotechnológiák versenyképességi pólusaiban való elkötelezett részvétel indokolta.

- A grenoble-i innovációs pólus három kiemelt szektorra épül (mikro-nanotechnológiák és szoftverek, biotechnológia és élettudományok, valamint az alternatív energiaforrások).

3. táblázat

Versenyképességi és európai pólusok

Pólus	Témák, piacok	Szereplők	Célok
MINALOGIC	<ul style="list-style-type: none"> – Miniaturizált intelligens megoldások – Mikronanotechnológiák Szoftverfejlesztések 	<ul style="list-style-type: none"> – <i>Schneider Electric</i> – 48 vállalkozás – 10 kutatóközpont és egyetem, – 14 helyiközösség, – 6 gazdaságfejlesztési szervezet 	<ul style="list-style-type: none"> – Technológiai és ipari bázisok megerősítése – Mikro-nanotechnológia chipek
NANOBIO (2001–)	<ul style="list-style-type: none"> – Nanobio-technológiák 	<ul style="list-style-type: none"> – 300 kutató, – oktatás, ipar szereplői – CEA, UJF 	<ul style="list-style-type: none"> – Mikro-nanotechnológia – Európai Innovációs Pólusa – Új gyógyszerek, környezet-védelem – Élelmiszerbiztonság – Biológiai diagnózis
TENERDISS (2005)	<ul style="list-style-type: none"> – Megújuló energiaforrások, – Közlekedés, – Épületek 	<ul style="list-style-type: none"> – Rhône-Alpes Savoie – <i>Kutatóközpontok:</i> CEA, CNRS, INSA, INRS – <i>Egyetemek:</i> INPG, UJF – Pierre Mendès France – <i>10 KKV, 9 nagy cég:</i> Schneider Electric Air Liquide 	<ul style="list-style-type: none"> – Energia termelési és disztribúciós hálózatának irányítása – Hidraulikus energia – Biomassza – Hidrogén és generátorok – Megújuló energiaforrások
MINATEC (2006–)	<ul style="list-style-type: none"> – Mikro- és nanotechnológiák 	<ul style="list-style-type: none"> – 4000 foglalkoztatott – (1000 hallgató, – 200 oktató, – 1500 kutató, – 1000 ipari foglalkoztatott) 	<ul style="list-style-type: none"> – Ipari fejlesztések – Miniaturizáció – Innováció globális megközelítése – Csúcstechnológiák

Forrás: Minalogic: Les enjeux, la stratégie.

A *Minalogic* (Micro-Nanotechnologies et Logiciel Grenoble-Isère Competitivité) – a *DIACT* által 2005-ben kijelölt hat nemzetközi versenyképességi pólus egyike – az a pólus, amelyik leginkább megfelel a versenyképesség alapját jelentő folyamatos innováció kritériumának.

Két klaszter alkotja a pólust: a Micro-nano (új elektronikai anyagok) és az EmSoc (szoftverek). 2006-os adatok szerint 27 gazdasági tevékenység, 46 intézmény és 11 000 foglalkoztatott alkotja a pólust (Rhône-Alpes régió foglalkoztatottainak 7%-át, Isère megye foglalkoztatottjainak 22%-át). Két évvel megalakulása után 115 tagja van: 79 vállalat, 13 kutatóközpont és egyetem, 16 helyi közösség és 6 gazdaságfejlesztési szervezet (pl. AEPI). Működése során 113 kutatási projektet nevezett meg és 73 projektet finanszírozott 315,5 millió euró értékben (AEPI 2008).

A 46 intézmény egyharmad részét a nagy elektronikai alkatrészeket gyártó cégek alkotják, ők a termékfejlesztéssel, az erőforrások és saját eszközeik egyesítésével foglalkoznak. Az intézmények másik harmadát a fejlesztő partnerek alkotják, kiemelten a szoftverfejlesztő cégek. Ezek a kisvállalkozások gyakran a pólus más nagyobb cégeinek alvállalkozói. A kereskedelmi intézmények termékértékesítéssel és a fejlesztési források felkutatásával foglalkoznak. A nem kooperáló intézmények az összes szereplő egyötöd részét alkotják. Ezeknek fele nemrég alakult kis cég, amelyek még képesek kapcsolatok kiépítésére. A nem kooperáló kisvállalkozások nehezen társulnak a fejlesztési projektekbe, melyekben szabadalmak híján nem látnak megtérülést.

A két alapvető tevékenység (elektronikai alkatrészek és szoftverek) az alkalmazottak felét foglalkoztatja, közülük is nagyobb számban vannak jelen az alkatrészek gyártói. Az intézmények fele kevesebb, mint 100 főt foglalkoztat, vagyis az összes foglalkoztatotti létszám 7%-át, míg a pólus hét legnagyobb szereplője a foglalkoztatottak 59%-át koncentrálna.

Az együttműködések $\frac{3}{4}$ részét a mikro-nanotechnológiák és a szoftver intelligencia területein hiányzó kompetenciák megszerzése motiválja. Az intézmények a pólusban további emberi és anyagi erőforrások fellelésének lehetőségét látják, abban a reményben, hogy a piaci igényekhez rugalmasan alkalmazkodó belső struktúrát építhessenek ki.

Míg 1996 és 2006 között Grenoble térségében a foglalkoztatottak létszáma 13%-kal nőtt; a pólusban ennél sokkal erőteljesebb növekedés volt tapasztalható: 160%-os növekedés az elektronikai alkatrészek gyártása és 68%-os a szoftverfejlesztés területén.

Az intézmények fele úgy látja, hogy az állami segélyek jelentősen hozzájárultak a gazdasági tevékenységek beindulásához és növekedéséhez. A pólus belsőjében az üzleti forgalom megduplázódott, a tevékenységek pedig 50%-kal növekedtek 2002 és 2005 között. A szoftverfejlesztő cégeket érintették a fejlesztési segélyek a legkedvezőbben, ezek gyakran inkubátorokból kikerült cégek, és stratégiájuk kiépítéséhez a pólus megfelelő kereteket biztosít. Az állami politi-

kák hozzájárultak a partnerek innovációs tevékenységének beindításához, együttműködések és gazdasági tevékenységeik kibővítéséhez. Ellenben sem a termelékenység növekedéséhez, sem a termékek forgalmazásában nem nyújtanak támogatást.

Az innováció legnagyobb akadálya a pénzügyi eszközök hiánya. A kis cégek önerőből való fejlesztési lehetőségei korlátozottak, a pólus pedig nem képes finanszírozni tevékenységüket. Az innováció másik korlátja az innovációs termékek iránti kereslet bizonytalansága, a partnerek hiánya, a nagy cégek számára pedig az innováció tetemes költségei.

A területi versenyképesség kritériuma a kicsi szép helyett az „együtt szép” fogalmat preferálja; a hálózatok (akár városi, akár ipari) nemzetközileg látható kritikus tömeg elérésére alkalmasak, és a területi fejlesztéseknek e hálózatok működésén keresztül kell megvalósulniuk.

Bár a grenoble-i versenyképességi pólusok azt mutatják, hogy a kritikus tömeg és a koncentráció nélkül nem létezhet innovációs pólus, a versenyképességi pólus programban ezek mégsem alapvető feltételei a részvételnek. Léteznek pólusok, amelyek sokkal lazább szervezettségűek, tevékenységeik K+F tartalma kevésbé jelentős, ezért hatékonyságuk inkább gazdasági szervezettségük függvénye, nem pedig a kritikus tömegé. Ez jellemzi a legtöbb helyi termelési rendszert (*SPL – système productif locaux*).

A viták a területi identitás és a metropoliszok határai körül forognak: ezt jól illusztrálja Grenoble példája. A város identitását földrajzi helyzetének sajátosságai, valamint a többi területi szereplőhöz fűződő viszonya (vagy annak hiánya) nagymértékben meghatározza.

4. táblázat

Az Île de France és a Rhône-Alpes fontosabb adatai, 2003.

Megnevezés	Île de France	Rhône-Alpes	Franciaország
Népesség (ezer fő)	11 131	5 814	59 635
Országos részarány (%)	18,6	9,7	100,0
GDP (millió euró)	395 262	137 365	1 383 473
Országos részesedés, %	28,6	9,9	100,0
Kockázati tőke-befektetés (millió euró)	4 058	1 346	16 672
Országos részarány (%)	25,0	8,0	100,0
Szabadalmak száma 2002 (db)	3 467	1 480	8 820
Országos részarány (%)	39,3	16,8	100,0

Forrás: www.grenoble-isere.com

A táblázat jól illusztrálja, hogy Franciaországban a technológiai innovációk erős földrajzi koncentrációkat mutatnak. A Rhône-Alpes régió Franciaország má-

sodik legnagyobb és legnépesebb régiója, itt koncentrálódik a népesség közel 10%-a, a szabadalmak 16,8%-a és a nemzeti jövedelem közel 10%-a.

Franciaországban az egyetemek a kutatás fő letéteményesei az állami kutatóintézetek (CNRS, INRA, CEA, CNES, France Telecom) mellett.

A vállalkozások és a kutatás közti kapcsolatok ápolása az egyetemek tevékenységének szerves része. Az állami kutatóintézetek központi szerepét az állami finanszírozás magas szintje garantálja. Ezt alátámasztja, hogy a kutatás és a felsőoktatás egyre hangsúlyosabb szerepet kap a központi költségvetésben (2008-ban a felsőoktatás és a kutatás költségvetésben való részesedése 7,8%-kal, mintegy 1,8 milliárd euróval növekszik). A 2000-es évektől elmozdulás figyelhető meg a magánszféra általi finanszírozás növekvő aránya felé (szerződések, szabadalmak, licenzek). Ennek ellenére a privát szféra finanszírozásának súlya erősen elmarad az állami finanszírozás ütemének növekményétől. A fejlődő országok között Franciaországban a legjelentősebb az állami finanszírozás súlya a K+F szektoron belül, és ez a jellegzetesség csak erősödést mutat. 2005-ben például a K+F szektor fejlesztésére fordított állami kiadások becsült értéke elérte a 34,5 Milliárd euró összeget, míg a privát szféra finanszírozásának becsült értéke 22,5 Milliárd euró volt.

A regionális politika célja az egyetemek és régiók közti erősödő kapcsolatok létrehozása, az egyetemek ebben a megközelítésben kiaknázható és mozgósítható erőforrások a regionális gazdaság fejlesztés számára. A régió támogatja az egyetemek proaktív attitűdjét: vállalkozói szerepük megerősítését az iparral való szövetkezés során, kutatási szerződések, tanácsadás, szabadalmak, spin-off cégek létesítését. Az Unió regionális fejlesztési támogatásai az egyetemeket kiemelt területi szereplőként kezelik.

Grenoble Párizs után Franciaország legjelentősebb kutatási központja. Ezt az előkelő pozíciót a jelentős központi finanszírozás támasztja alá. A pólus a fizika, elektronika, műszaki tudományok, biotechnológia és az orvostudományok területére specializálódik (Druihle – Garnsey 2000).

A fizika és a kapcsolódó diszciplínák tudományos elitje kiemelkedő szerepet játszott a nagy tudományos komplexumok térségbe vonzásában (CENG – mai nevén CEA-G- 1965-ben, CNET 1974-ben, ESRF 1989-ben).

A tudományos tevékenységek koncentrálódása vonzza a multinacionális cégek K+F részlegeit, így a külföldi tőkeberuházás aránya a térségben igen jelentős. Grenoble-ban telepedett le a Xerox, a Sun Microsystems, a ST Micro-electronic, a Hewlett-Packard, Schneider Electric.

A multinacionális cégek jelenléte nagymértékben növeli a helyi kutatóbázis sűrűségét, diverzitását és kapacitásait, a diszciplínák egymást megtermékenyítő képességét, valamint a munkaerő szakképzettségi szintjét. Az 1999-ben a Schneider Electric-be olvasztott elektromos műszereket gyártó Merlin Gerin a város fő ipari foglalkoztatója (750 fő) Folyamatos innovációs politikája, évente kibocsátott szabadalmi számát és költségvetésének K+F részesedését tekint-

ve (2,6 milliárd frank) is megalapozója Franciaország világvezető pozíciójának. A vállalat új termékeinek nagy része Grenoble-i agglomerációból származik: 600 kutatót foglalkoztat K+F részlegében. K+F tevékenységeinek nagymértékben kedvez az egyetemi és nemzetközi környezet: a Műszaki Főiskolával együttműködik optoelektronikai alap kutatásaiban. 2004-től a *MINALOGIC* vezető vállalkozása. 2007-ben a Schneider legjelentősebb K+F központját (*Electropôle*) telepíti Grenoble-ba, ez 85 millió euró beruházást jelent a vállalatnak (*Présences* 2007).

Azonban sok esetben a betelepüléseket kísérő negatív jelenségekkel is számolni kell (a multinacionális cégek fejlesztései anyaországuk javát szolgálják, a beágyazódás hiánya, a döntések Grenoble-t meghaladó szintjei, az itt megszerzett technológiai tudás külföldön hasznosul).

A felsőoktatás és a cégek közti kapcsolatokat illusztrálja, hogy a műszaki intézet 556 szerződést kötött 226 millió frank értékben 1995 és 1998 között (*Smith* 2003). A cégek körében növekvő tendencia, hogy a kutatás eredményeinek kizárólagos hasznélvezői kívánnak lenni a szerződések megkötése után, ami az akadémiai szabadságot veszélyezteti. A kutatóközpontok és a cégek kapcsolatára jellemző, hogy a cégek műszaki szakemberei a kutatókkal együttműködve végzik a kutatás-fejlesztést, illetve a kutatók is dolgoznak a cégeknél, ha szükség megkívánja.

5. táblázat

Grenoble Université de l'Innovation, fontosabb adatai 2007

Megnevezés	Grenoble
Éves költségvetés, milliárd euró	1,15
Kutatók száma (fő)	12 500
Hallgatók száma (fő)	59 000
Évenkénti publikációk száma (db)	6 000
Szabadalmak száma 2007 (db)	440

Forrás: www.grenoble-universites.fr

A kutatói bázis vállalkozói tevékenységét a városi vezetés is támogatja. (spin-off-ok elősegítése, a helyi önkormányzatok a Joseph Fourier egyetemet és a nemzeti kutatólaboratóriumokat is támogatják). 1982 és 1999 között 75 spin-off cég vált ki a kutatóintézetekből és az egyetemekből. (*Smith*, 2003). A regionális politika a technológiai fejlesztést az intézmények közti kollaborációk formájában szorgalmazza. A Rhône-Alpes régió pedig az inkubátorokat támogatja s a pólusok (*MINALOGIC*, *Tenerdiss*, *MINATEC*, *NANOBIO*) megjelölésében nyújt segítséget.

Összegzés

Egy város sikere az emberekben rejlik. A hegyvidéki élet a grenoble-iak identitásának alakítója, létükkel, mindennapjaikkal szervesen kötődnek a hegyekhez. Kialakult ezzel párhuzamosan egyfajta büszkeség, függetlenség és a földrajzi elzártságból fakadóan a fokozott magáraultság ténye. Ez az *elzártság* kimagasló gazdasági teljesítmények, magas hozzáadott értékű tevékenységek számára lehetővé tett ösztönző hatású. A hegyekhez kötődő létforma ebben a városban ugyanakkor szellemi magaslatok forrása, ösztönzően hat a kutató-kereső szemlélet kibontakozására.

Ami a *földrajzi determinizmus*, a megközelíthetőség és olcsó szállítás szempontjaiból hátrány, Grenoble esetében a magas szakértelmet és tudást igénylő tevékenységek fejlődésének fontos hajtóereje lesz.

A magas szintű technológiák meghonosodásának elsődleges feltétele a kellő szakértelemmel rendelkező munkaerő, az ipar és az oktatás szimbiózisa, a kutatások ipari alkalmazhatósága.

A *decentralizált* működés autonóm, szövetkezni és kollaborálni hajlandó közösségeket feltételez. A hatékonyan működő szövetségek és partnerségek az egymásraultság felismerése során születnek meg; a felülről vezényelt szerződések és projektek csak időleges, kényszerből összetákolt együttműködéseket hozhatnak létre. Grenoble ezeknek az együttműködések alapuló, támogató, és vitafórumként szolgáló közösségeknek termékeny talaja; az egyetem és az ipar, a KKV-k vezetőinek, a gazdasági fejlődésben, a területfejlesztésben érdekelt szereplőknek önkéntes és politikai nyomástól mentes csoportosulásai bontakozhattak ki a huszadik század során az Alpok fővárosában.

Irodalom

- Allinne, Jean-Pierre 1996: Les Technopoles, Sont-Elles Centenaires? – *Revue d'Economie Régionale et Urbaine*. 5. 933–962. p.
- Baillieux, Jacques (szerk.) 2000: *Un Siècle d'Economie Grenobloise*. Grenoble, Chambre de Commerce et d'Industrie.
- Bernardy, Michel 1998: Reactive and Proactive Local Territory: Co-operation and Community in Grenoble. *Regional Studies*. 33. 343–352. p.
- Druilhe, C. – Garnsey E. 2000: Emergence and growth in high-tech activity in Cambridge and Grenoble. *Entrepreneurship and Regional Development*. 12. 163–177. p.
- Economie: Enderdiss. *Les Nouvelles de Grenoble* 2006. 26–27. p.
- Fromhold-Eisebith, Martina 2003: Innovative Milieu and Social Capital – Complementary or Redundant Concepts of Collaboration-based Regional Development? *European Planning Studies*. 12:6. 747–765. p.
- Frappat, Pierre 1997: *Grenoble, métropole des sciences*. Editions Glénat.
- La Région grenobloise*, Grenoble, Chambre de Commerce et d'Industrie, 2000.
- Lawton Smith, Helen 2003: Knowledge Organizations and Local Economic Development: The Cases of Oxford and Grenoble. – *Regional Studies*. 37:9. 899–909. p.

- Grenoble Université de l'Innovation. Ministère de l'Enseignement Supérieure et de la Recherche. www.grenobleuniversites.fr/1212051928864/0 [2008.06.23].
- L'investissement des administrations publiques locales. INSEE. 867. www.insee.fr/fr/ffc. [2008.04.02]
- Minalogic: Les enjeux, la stratégie. www.minalogic.org/strategie.htm [2008. 04. 03].
- Minalogic, un enjeu important, porté par les fabricants de composants électroniques. www.insee.fr/rhone-alpes [2008. 07. 05].
- Muller, Claude 2000: Les Grandes Heures Des Entreprises Dauphinoises. *CCI Grenoble*. Nanobiotech in Grenoble. www.minatec.com/nanobio.2006 [2008. 07. 05].

Some features of the industrial development of the Grenoble technopolis in the 20th century

The innovative milieu of the Grenoble technopolis has its origins in the linkages between the local research and education institutions and SMEs; in part, these linkages developed organically over many years and in part they were promoted by regional and national technology policy. The “father” of these linkages was the Nobel laureate in physics, Professor Louis Néel. He was the key person in the development of Grenoble into a technology region, and he also contributed to bringing the National Atomic Energy Commission (CEA) and the National Energy Research Centre (CENG) to Grenoble in 1956. The “Zone pour l’Innovation et les Réalisations Scientifiques Techniques” (ZIRST), one of the oldest and most successful technology parks in France, is an excellent illustration of the linkages between science and economy. ZIRST was founded in 1972 by the university and research institutions and is representative of the Grenoble high-technology region. Its success is in direct proportion to the quantity, quality and intensity of (mostly personal) linkages between the enterprises settled in the region and the research institutions serving as incubators for many businesses. The golden triangle of science, university and industry is the key factor behind the success of the Grenoble high-technology region, based upon mostly informal and fertile cooperative linkages.

5. A MENEDZSMENTFELADATOK VÁLTOZÁSA A TUDÁS SZEREPÉNEK NÖVEKEDÉSE MIATT – INTEGRÁLT TUDÁSMENEDZSMENT SZEMLÉLET

Fodor Péter

Bevezetés: Az alapvető menedzsment feladatok

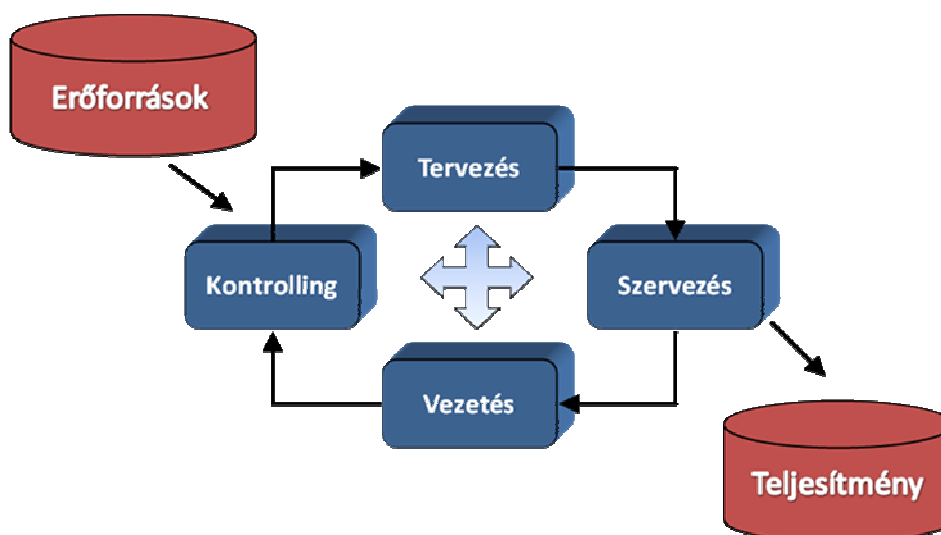
A menedzseri tevékenységekbe integrált tudásmenedzsment felfogás azt mutatja meg, hogy az alapvető négy vezetői funkcióhoz hogyan kell kapcsolódnia a tudásmenedzsmentnek, illetve a felsővezetés munkája folyamán hogyan kell alkalmaznia a tudásmenedzsmentet.

A különböző menedzsment és vezetési ismereteket oktató iskolák első foglalkozásaikon ismertetik meg a hallgatót a menedzsment négy alapvető szerepével, funkciójával. *Griffin* (1999) besorolása szerint ezek a tervezés, a szervezés, a vezetés és a kontroll. A vállalati erőforrások felhasználásával ezeken a tevékenységeken keresztül képez a szervezet teljesítményt, értéket, outputot. A tervezés a döntéshozattal egyben hatásos vállalati célokat állít fel stratégiai, taktikai és operatív szinteken, valamint döntéseket hoz a leghatékonyabb megvalósítás érdekében. A szervezés a felállított célok mentén meghatározza a tevékenységek és az erőforrások legésszerűbb csoportosítását, a célok megvalósításához struktúrát, kereteket rendel. A vezetés alatt a szervezeti tagok motiválását, felhatalmazását értjük. A tevékenység célja, hogy az egyéni érdekek és a vállalati célok összhangba kerüljenek, a munkavállaló érdekei és így tevékenysége minél nagyobb hasznot hajtson a szervezetnek. A kontroll szerepe a kitűzött célok és tevékenységek folyamatos monitorozása és a szükséges beavatkozások megtétele annak érdekében, hogy a tervezés során kitűzött feladatokat a véghezvigyék. Ezek a feladatokat nem lehet elkülöníteni egymástól. Egy ciklikusan zajló, folyamatos, egymást átfedő párhuzamos tevékenységekről beszélünk. A menedzsment feladatokról hasonló nézeteket vall *Barton és Martin* is (1998), azonban napvilágot láttak olyan más megközelítések is, amelyek a vezetést szorosan nem sorolják ide, és a kontrolling folyamatába beleértik a döntéshozatalt, tervezést az elszámoltatást, az információszolgáltatást és az érdekeltségi rendszer megteremtését is (*Hanyecz* 2006). A kontrolling funkciót leggyakrabban ma már komplex irányítási alrendszerként kezeli ez az irányzat. Abban azonban

minden csoportosítás egyetért, hogy ezeknek a funkcióknak, szerepeknek a feladata a szervezet sikeres működtetése. Mivel a vállalati tudásmenedzsment szerepe is éppen ez, ezért érdemes az előző kategóriákban, besorolásokban betöltött szerepét megvizsgálni.

1. ábra

A menedzsment négy alapvető funkciója

Forrás: Griffin (1999) alapján saját szerkesztés.

A továbbiakban *Griffin* kategóriáival fogunk dolgozni, mivel jelen esetben ez a mélység elegendő a megértéshez és ez a besorolás jó keretet ad a tudásmenedzsment vezetésben betöltött szerepének bemutatásához.

Az erőforrások új kategorizálása

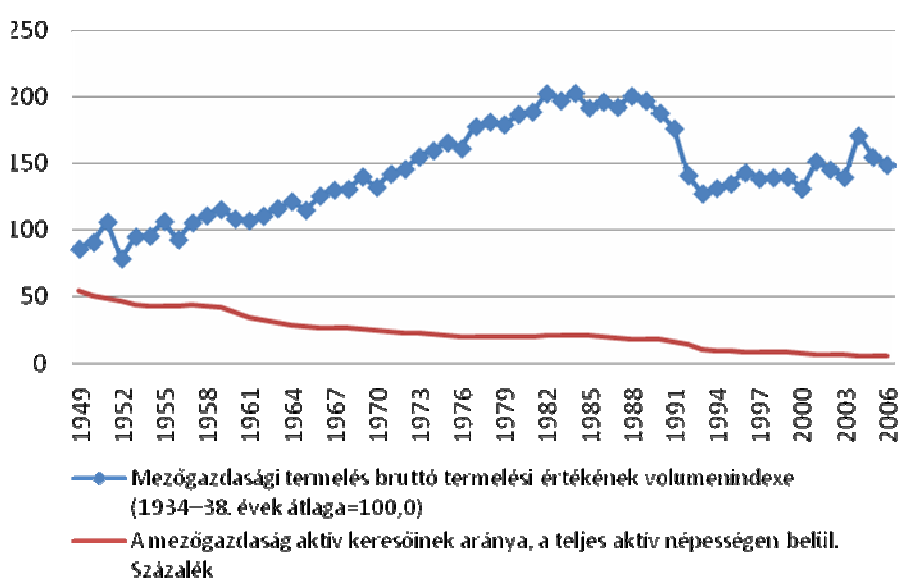
Ezeknek a tevékenységeknek, a kiinduló inputja a vállalati *erőforrások* csoportja. Ezek között megkülönböztetjük a fizikai (épületek, infrastruktúra, gépek, berendezések), a pénzügyi (rövid és hosszú távú pénzügyi eszközök), az emberi és az információs erőforrásokat, ahol az utóbbi két erőforrás szerepe jelentősen megnőtt, megváltozott. A '90-es évek informatikai forradalmának következtében egyre többen felismerték, hogy a megfogható, materiális erőforrásoknak csökkenő, az immateriálisaknak, mint például a tudásnak, az információnak és az emberi erőforrásnak pedig növekvő a jelentősége a 21. században. Vállalati szinten az intellektuális, láthatatlan tőke helyes használata költségcsökkentést, versenyelőnyök képződését és ezáltal profitot fog hozni. Egy fontos, jól ismert

gazdasági trend is megerősíti a fent leírtakat és segít megérteni az információ és az emberi erőforrások szerepének megnövekedését. A fejlett országokban a szolgáltató szektor részaránya a foglalkoztatásban és a GDP tekintetében a Második Világháború óta drasztikusan megnőtt. Ezzel párhuzamosan a mezőgazdasági és az ipari foglalkoztatottak aránya lecsökkent. Ez a helyzet Magyarországon is hasonló. Példaképpen elég megemlíteni, hogy a Magyarország vidéki településein a mezőgazdaságból élők részaránya 53,8%-ról 8,0%-ra csökkent 1949 és 1995 között (Buday-Sántha 2001).

Ezekben a tradicionális szektorokban javarészt alapanyagokat alakítanak át késztermékké. Ahogyan azt a mezőgazdaság esetében a 2. ábra is mutatja, a technológiai fejlődéssel, a kifinomultabb folyamatokkal, a méretgazdaságosság előnyeinek kihasználásával ugyanazt, vagy nagyobb mennyiségű outputot, kevesebb munkaerővel elő tudják állítani. Ez igaz az iparra is. Salojárvi (2004) megállapításai szerint a nyersanyag alapú iparágak akkor lesznek képesek növekedni, ha odafigyelnek és menedzselik láthatatlan vagyonukat a tudásmentesmenten keresztül. Ez azt jelenti, hogy ezekben a szektorokban is nő az egy főre jutó hozzáadott érték, a tudás és az információ, a szakképzettség szerepe egyre fontosabb lesz.

2. ábra

A mezőgazdasági termelés alakulása és a mezőgazdasági foglalkoztatottak részaránya az aktív keresők között Magyarországon 1949 és 2005 között

Forrás: KSH-adatok alapján saját szerkesztés.

A szolgáltató szektorban, amelynek gazdasági jelentősége nő (a fejlett gazdaságokban a GDP több mint 60%-át is kiteheti), az üzleti folyamatok másképpen zajlanak. Itt az alapvető input kevésbé kézzel fogható. Az oktatásban, a kutatás-fejlesztésben stb., a termelési ciklus a fejből, a tudásból indul ki és oda is tér vissza. Itt egyértelmű a két erőforrás szerepének növekedése akár vállalati, akár nemzetgazdasági szinten (1. táblázat).

1. táblázat

A vállalati erőforrások szerepének változása

		Tradicionális szemlélet	Integrált tudásmenedzsment szemléletben
ERŐ- FORRÁSOK	PÉNZÜGYI	Pénzügyi és fizikai erőforrásokon a hangsúly.	Emberi erőforrás stratégiai szintre emelkedik, humán és információs tőke számbavétele, menedzselése, külső és belső struktúrák, a láthatatlan vállalati tudástőke szerepének hangsúlyozása.
	FIZIKAI		
	EMBERI		
	INFORMÁCIÓ		

Forrás: Saját szerkesztés.

Az *input oldalon* egyre erősödő szerepe van az információnak és az humán tőkének. Ezt támasztja alá az is, hogy egyre több vállalatnál az emberi erőforrás menedzsment támogató funkcióból stratégiai szintre lép elő. A fejlett informatikai megoldásokkal megvalósított tudásmenedzsment módszerek segítségével a szükséges emberi erőforrás mind mennyiségi, mind minőségi tekintetben előre becsülhető. Sveiby (2004) megállapítása szerint a vállalatok értékének nagy része a humán tőkéből, az emberek fejében rejlő tudásból fakad. Ezeket a tőkeelemeket fel kell mérni, és megfelelőképpen megszerezni kell. Ha tudjuk, hogy milyen humán tényezőkkel bírunk, úgy ezen erőforrás allokációja is jóval egyszerűbbé válik. Azáltal, hogy az információkat a rendszer gyűjti, rendszerezi, tárolja és megosztja, a tudásmenedzsment segíti a megfelelő információs igény előrejelzését segíti. Az információs vagyont feltérképezésével egy kvázi leltárat készít a rendelkezésre álló adatokról, információkról. Az információ megosztása révén új többlettudást generál.

Sveiby szintén kitér arra is, hogy az egyéni kompetenciákon kívül a vállalati tudástőkének (tehát az input oldalon) részei a *külső és belső struktúrák* is. A belső struktúra a szabadalmakból, a modellekből, számítástechnikai és adminisztrációs rendszerekből és modellekből áll. Ezek az elemek szintén a vállalt által birtokolt és felhasznált erőforrások közé tartoznak, be kell építeni őket a számba vett erőforrások közé. Együtt, integráltan kell kezelni őket a menedzsment tevékenységeken belül. Amikor a külső struktúrákról beszélünk, akkor ebbe a kategóriába vevőkkel és a szállítókkal ápolt kapcsolatokat, a márka név értékét, a védjegyeket és a hírnevet, valamint az image-t is beleértjük. Ezeknek a

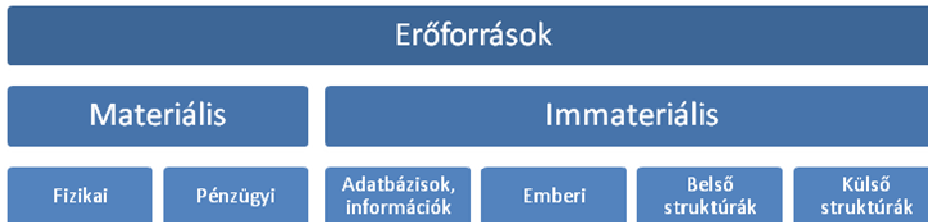
tényezőknél az értékét elsősorban az határozza meg, hogy a cég milyen hatékonyan elégíti ki a vevők szükségleteit, kezeli a felmerülő problémákat. Az ilyen tartalmak a hatékony menedzselése természetesen versenyelőnyt, és profitábilisabb működést fog eredményezni. Mivel itt megjelenik több külső változó is, – nevezetesen a vevők és a szállítók – így ezen a területen mindig nagyobb a bizonytalanság, és ezáltal a külső struktúrába történő befektetés is nehezebb, mint a belső struktúrába történő. Ugyanakkor a külső struktúrák számbavétele, értékelése elengedhetetlen, azért hogy a tervezési, megvalósítási és ellenőrzési folyamatokban ezek tudatosan teremtsenek értéket a vállalati értékláncban, járuljanak hozzá a stratégia kivitelezéséhez.

Ezek a kategóriák (belső és külső struktúrák) részben lefedhetőek az információ és az emberi erőforrás kategóriákkal, azonban nem minden esetben takarják azt. Jól érzékelteti a különbséget az információ és a tudás közötti különbség, hiszen amíg az információ jelentése értelmezett adat, addig már a tudás tapasztalatból, szakértelemről, áttekintésből elemzési képességből áll (Bögel 2000). Az információ és humán erőforrás terminusban megjelenő hiányosságot a következőkben is érzékelhetjük; viszonylag nehéz lenne pl. a vevőkapcsolatokat, a hírnevet, vagy a márkanév értékét besorolni a hagyományos kategóriákba, azonban a cégeknek tudatosan kell gazdálkodniuk ezen javaikkal is.

Éppen ezért lehet célszerű a vállalati erőforrásoknak egy újfajta megközelítést alkalmazni (3. ábra).

3. ábra

A vállalati erőforrások újszerű megközelítése

Forrás: Sveiby (2001) alapján saját szerkesztés.

A négy alapfunkció, a tervezés a szervezés, a vezetés és a kontrolling előtt felmerülő kihívások

A menedzseri munkában a tervezésen, a szervezésen, a vezetésen és a kontrollingon keresztül tehát ezt a hat erőforrást alakítják termékekké, szolgáltatásokká. Így valósítják meg a szervezet célkitűzéseit. A korábbi vállalatirányítási szemléletben a fizikai és pénzügyi erőforrások megjelenítése, mérése és tervezése jelentette a fő fókuszot. A hagyományos könyvelés, cash flow kimutatások, a

mérlegek és a tradicionális kontrolling eszközök elsősorban a pénzügyi és fizikai erőforrásokat, vagyonokat mutatják meg. Azonban a láthatatlan vagyon felértékelődésével, a tudásmenedzsment szerepének a növekedésével elengedhetetlen, hogy ezt a vállalati stratégia megvalósítását szolgáló eszközt integráltan kezeljük a többi funkcióval együtt. Természetesen azt nem mondhatjuk, hogy korábban nem volt emberi erőforrás tervezés, vagy a pl. a szabadalmak nyilvántartása nem valósult meg, azonban az emberi erőforrás és az információs tőke szerepének növekedésével újra kell gondolni a tudásmenedzsment szerepét a menedzsment funkciók között. A tudásmenedzsment integrálása a következőket takarja az egyes funkciókon belül:

A *tervezési* feladatokat több szempontból vizsgálhatjuk meg. Egyrészt az input oldalon felértékelődött két erőforrás tervezését és az ehhez kapcsolódó döntéseket elemezhetjük, másrészt a kapcsolódó területek tervezését a szinergiáhatásokat vizsgálhatjuk. Először az emberi erőforrás tervezés és az információs erőforrások tervezését vizsgálom meg a hagyományos erőforrás kategorizálás alapján. A tervezési folyamatban a célok kitűzése után a részcélok meghatározása következik. Ezeket részcélokat a vállalati stratégiából vezetik le és minden egyes területnek specifikusan a saját céljait kell az összvállalathoz igazítani.

Érdekes megfigyelni a korábban említett emberi erőforrás menedzsment és a tudásmenedzsment szerepének változását például a tanácsadó cégeknél. Azért lehet tanulságos az ilyen példa, mert itt olyan szolgáltató iparágról van szó, ahol az inputok legnagyobb része immateriális és ebből a kiinduló alapból képeznek a tanácsadók később magasabb feldolgozottságú és információtartalmú szolgáltatásokat. Itt a humán tőke szerepe még hangsúlyozottabb, így ezek a vállalatok élenjárók a tudásmenedzsment szemlélet integrált bevezetésében. Ezeknél a cégeknél a fókusz változását jól mutatja a KPMG Hungary Tanácsadó Kft. példája. A korábbi „Quality First” (Első a Minőség) mottó helyett a cég 2007-ben a „People First” (Elsők az emberek) mottóra váltott. Ez elsősorban a munkavállalókra vonatkozó kinyilatkoztatás és különösen hangsúlyozza a folyamatos tanulás és képzés szerepét. Már nem az ügyfélnek nyújtott minőség az első, hanem a folyamatosan fejlődő és egyre értékesebb munkavállalók, kollégák által képzett növekvő hozzáadott érték, amit a partnereknek nyújt a cég. Ez jelenik meg a tervezési szinten a stratégiában és a mottóban is.

A tudásmenedzsment vállalati folyamatokba való integrálása a tervezésben hatékony segítséget nyújt az emberi erőforrás részlegnek a stratégia megvalósításában. Az emberi erőforrás menedzsment klasszikus feladatát tervezési oldalon végigkíséri a tudásmenedzsment. A munkakör elemzés, tervezés célja megállapítani, hogy a vállalat számára mennyire fontos egy pozíció és hogy az adott pozícióhoz milyen feladatokat rendel (Farkas–Karoliny–László–Poór 2003). Miután a vállalati tudástőkét az input oldalon a tudásmenedzsment felmérte, azonosítani tudja azokat a kulcspozíciókat is, ahol a legkritikusabb kompetenciák szükségesek. A tervezésnél figyelembe kell venni, hogy a kulcspozíciójú

embereknek milyen fejlődési igénye van. A tudásuk feltérképezésével meg lehet határozni a képzési igényeket. A teljesítményértékelés szerepe is megváltozik, hiszen nem csak az output lehet fontos, hanem a releváns, a vállalat számára fontos tudás megszerzése és átadás is. A szükséges kompetenciák és képességek azonosítása az EEM toborzási, felvételi munkáját is elősegíti azzal, hogy tervezhetővé és mérhetővé válnak a képességi kritériumok.

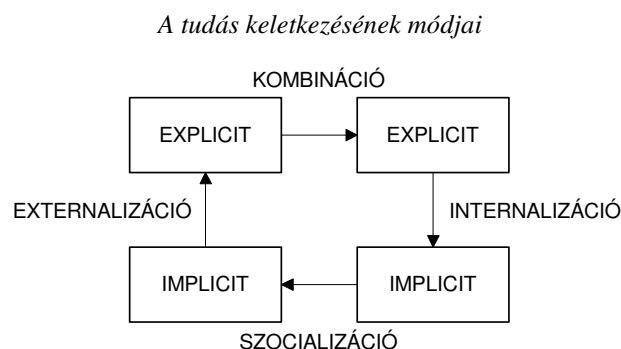
Az információs erőforrások tervezésénél a tudásmenedzsment segít azonosítani a legfontosabb adatokat a vállalaton belül és a külső környezetben, ezzel segíti elő a helyes döntéshozatalt. Ez nem teljesen új megközelítés, hiszen a korábbi marketing információs rendszerek, a piaci döntések meghozatalában, a technikai dokumentációk a fejlesztési döntéseknél stb. segítettek. Az újszerűség abban rejlik, hogy ezeket az információkat egy helyen kezelve szinergiák hozhatók létre és így pontosabb relevánsabb döntéseket hozhat a vezetés a tervezési fázisban.

A tervezésben a kapcsolódó területek szinergiahatásánál az említett belső és külső struktúrák tervezését érdemes megemlíteni. Az egyik terület a marketing tervezés és a marketing információs rendszerek szerepének további erősödését hozza – például a PR jelentőségének növekedésével – a vállalati integrált tudásmenedzsment rendszer részeként, a másik terület pedig az innovációs lánc, a technológia fejlesztések és az azokat kezelő, rendszerező, nyilvántartó rendszerek egyesítését és a hosszú távú tervezés elősegítő fejlesztések.

A tervezés első lépése az általános, stratégiai célok kitűzése, hiszen innen erednek a további részcélok is. Az immateriális jószágok szerepének erősödésével tehát stratégiai szintre kell kerülnie a tudásnak is. *Hansen, Nohria és Tierney* (2000) szerint a vállalati stratégia részeként, integráltan meg kell fogalmazni az összvállalati stratégiát támogató tudásmenedzsment stratégiát. Ez lehet a kodifikációs és perszonalizációs stratégia. A perszonalizációs út helyesebb az egyedi problémák megoldásakor. Itt a hangsúly a személyes interakción van, a munkatársak a tapasztalatokat eszmecseréken kötetlen képzéseken adják át egymásnak. A szocializáció a tudás teremtésének a legfontosabb módja, a az egyedi a szakértők fejében lévő nehezen megfogható implicit tudást transzformálják más emberekben szintén implicit tudássá (4. ábra). A kodifikációs stratégia alkalmazása akkor célszerű választás, ha a vállalat viszonylag, hasonló problémákat old meg munkafolyamatai során. Itt a tapasztalatok számítógépes rögzítésén és a formalizálásán a szakértelmek leírásán van a hangsúly. A tudás keletkezésének módozatai közül itt az externalizáció–internalizáció párosítás jelenik meg a legdominánsabban (4. ábra). A két stratégia párhuzamosan nem alkalmazható. Már Magyarországon is megfigyelhető, hogy a tudásmenedzsment integráltan jelenik meg a vállalati stratégiákban. Erre ad remek példát a MOL, vagy a Magyar Telekom, illetve a magyarországi nagybankok egy része (*Klimkó–Tóth* 2007, *Gulyás* 2007, *KPMG* 2005).

A korábban taglalt belső struktúrába bele tartozik még a vállalati kultúra és szellemiség is. Tulajdonképpen azt lehet mondani, hogy a belső struktúra és az emberek együtt alkotják azt, amit úgy hívunk, hogy szervezet. Ezek a fogalmak kötődnek az erőforrás az input oldalhoz is, de az integrált tudásmenedzsment szemléletben érdekesebb a szervezés témakörében tárgyalnunk őket. A célok és a részcélok felállítása utána vállalatnak el kell döntenie, meg kell határoznia, hogy hogyan ossza el, csoportosítsa a legmegfelelőbbben a tevékenységeket és az erőforrásokat, hogy a célokat a leghatékonyabban és a leghatásosabban elérjék. Mivel a korábbi tervezési szakaszban a láthatatlan tudásvagyont, erőforrásokat már számba vették és feltérképezték, most a csoportosításuk és elosztásuk is sokkal egyszerűbb lesz. A megfelelő szervezeti forma kialakítása jelenti az egyes szintek vertikális és horizontális koordinációját is. Az integrált tudásmenedzsment szemlélet a koordinációs folyamatokat is támogatja, hiszen a felhasznált informatikai rendszerek nemcsak vezetői döntéshozatalt segítik, hanem megkönnyítik a kommunikációt és elősegítik munkafolyamatokat. Így a szervezeti egységek, szintek összehangolása is leegyszerűsödik.

4. ábra

Forrás: Ikujiro, N. (2007) alapján saját szerkesztés.

A hagyományos menedzsment feladatokon tovább haladva a *vezetéshez* (leading) érkezőnk. Egy szervezeten belül minden ember más és ez így jó. Mindenki saját külön egyéniség más-más személyiséggel, érzelmi és szakmai intelligenciával. Éppen ezért a vezetéstől egyéni megközelítést várnak, más módszerekkel irányíthatóak a munkatársak. Bár vezetőnek sokak szerint születni kell, de a tudásmenedzsment segíthet a vezetési stílust meghatározni. Minél képzetesebb egy munkavállaló és minél több ember dolgozik együtt egy csoportban, a szervezetnek annál inkább rugalmas, flexibilis, decentralizált struktúrára van szüksége. Ez egyrészt a korábban említett szervezés funkcióhoz kapcsolódik, másrészt azonban szervesen kötődik a vezetés területéhez is. A vezetőknek bele

kell építeni a vezetési stílusukba a tudásmenedzsment rendszerek által szolgáltatott érzelmi intelligencia és személyiségi információkat.

Harmadrészről a fenti téma a *kontrolling* területéhez is kapcsolódik, hiszen a képzett emberek egyre kevésbé tűrik a szigorú, erős ellenőrzést. A kontrolling maga a menedzsment ciklus utolsó építőköve, folyamatos tevékenység. A tervek megvalósulását mérni kell és a szükséges lépéseket meg kell tenni, ha a folyamatok nem a megfelelő irányban haladnak. Ez a kontrolling hatáskörébe tartozó feladat. Az integrált tudásmenedzsment személet több ponton is újdonságot hoz a kontrolling életébe. A hagyományos és kötelező pénzügyi kontrolling eszközök, mint a mérleg és eredménykimutatás, nem képesek a vállalat immateriális javait megfelelően kezelni, kimutatni. A megfelelő vezetői döntések meghozatalához azonban ezeket a jószágokat is mérni és ellenőrizni kell. Ez ma már a megfelelő informatikai támogatottsággal megvalósítható. Ilyen szempontból a kontrolling a tervezésnek és a vezetői döntéshozatalnak mintegy előkészítője is. Ugyanakkor nem csak az előkészítésben lesz szerepe, hanem a megvalósítás ellenőrzésében is. Mérni kell azt is, hogy a tudásmenedzsment stratégia és az abból fakadó operatív tervek hogyan valósultak meg, az új erőforrásokkal való gazdálkodás milyen irányban zajlik stb.. A hagyományostól ez némiképpen eltérő megközelítést is igényel hiszen pl. a PR-tevékenységek eredményének mérése, vagy a márkanév ismertségének alakulása teljesen más-képpen ellenőrizhet, mint a pénzügyi műveletek eredménye.

Összegzés

A tudás szerepének felértékelődésével, a gazdasági szerkezetátalakulással és az újonnan megjelenő szervezeti formákkal (KKV-hálózatok, beszállítói rendszerek stb.) elengedhetlenné vált, hogy a vállaltok a tudásmenedzsmentet integráltan kezeljék a menedzsment funkciókon belül. A szervezeti erőforrások új kategorizálása szükséges ahhoz, hogy szervezetek láthatatlan erőforrásaikat és vagyonukat hatékonyan és hatásosan tudják hozzáadott értékkelé, teljesítménnyé konvertálni. A tudásmenedzsment stratégiai szintre emelése és integrálása a többi vezetői funkcióhoz a vállalati versenyképesség alapját adja.

Irodalom

- Bartol, M. K. – Martin, C. D. (1998): *Management*. New Baskerville. The McGraw-Hill Companies. 6 p.
- Bögel Gy. (2000): Tudásmenedzsment. In *Verseny az elektronikus üzletben*. Műszaki Könyvkiadó. Budapest, 120–130. p.
- Buday-Sántha Attila (2001): *Agrárpolitika és vidékpolitika*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó. 67. p.
- Farkas–Karoliny–László–Poór (2003): *Emberi erőforrás menedzsment kézikönyv*. KJK Kerszöv 2003.

- Griffin, W. R. (1999): *Management*. Boston: Houghton Mifflin Company, 7. p.
- Gulyás J. (2007): Tudásmenedzsment a magyarországi bankokban. *Vezetéstudomány* XXXVIII. évf. 2007. 10. szám 45–54 p.
- Hansen, M. T. – Nohria, N. – Tierney, T. (2000): Milyen az ön tudásmenedzselési stratégiája? (What's Your Strategy for Managing Knowledge?) in *Harvard Business Manager* 2000. 2. 63–72. p.
- Hanyecz Lajos. (2006): *A controlling rendszere – Az eredményorientált irányítás*. Budapest Saldo Kiadó. 11–13 p.
- Ikujiro, N. (2007): A tudásalkotó vállalat. (Knowledge Creating Company.) In *Harvard Business Manager*. 2700. december, 9. évf. 12. sz. – 2008. január 10. évf. 1. sz. 38–49. p.
- Klimkó G. – Tóth R. (2007) Tudásmenedzsment az üzleti stratégia szolgálatában *Vezetéstudomány* XXXVIII. évf. 2007. 7–8. szám 6–10 p.
- Salojärvi, S.– Furu, P.– Sveiby, K. E. (2004): Knowledge Management and Growth in *Finnish SMEs, Journal of Knowledge Management* Vol. 9.
- Sveiby, K. E. (2001): *Szervezetek új gazdasága: a menedzselt tudás*. Budapest, KJK KERSZÖV. 7–42. p.

The changing of the management roles due to the increasing role of knowledge-integrated knowledge management approach

In the paper we discuss the main current challenges occurred in the management role due to the increasing importance of knowledge. The role of knowledge and intangible assets and Knowledge Management is critical in the vitality of business. Both small and large companies have to focus on this topic. However, it is crucial, there is no single model that fits all methodology. As we believe that KM is an essential supporting tool, we focus on an integrated view of KM, that merges KM with the main functions, – planning, leading, controlling – of management. Companies have to realize the importance of handling KM as the part of the strategy and the ongoing processes of the company. Integrating it to the four basic managerial function i.e. planning, organizing, leading, controlling is necessary. We examine the four basic functions of the management (planning, organizing, leading, controlling) and set out how knowledge management should be integrated to these functions. The new categorization of the corporate resources is also a main point of the essay.

6. AZ ÜZLETVÁLASZTÁST BEFOLYÁSOLÓ TÉNYEZŐK JELENTŐSÉGE AZ ÉLELMISZER- KERESKEDELMI VERSENYBEN

Földi Katalin

Napjainkban egyre inkább aktuálissá válik a kérdés, hogy az egyre inkább élesedő versenyhelyzetben milyen versenyelőnyökkel rendelkezik egy sikeres vállalkozás. Ezek a versenyfórok a gyorsan változó piaci környezetben, módosuló fogyasztói szokások, újabb és újabb versenytársak felbukkanása mellett, mennyire maradandóak. Milyen versenyprioritásokra tart a vállalatok célpiaca igényt, ezek mennyire nehezen megszerezhető, milyen költségvonzatuk van? Megtartható-e hosszú távon azáltal, hogy a versenytársak számára nehezen másolható? A profitorientált szférában is a benchmarkingot alkalmazzák, azaz a piacvezető vállalat gyakorlatát legális eszközök használatával igyekeznek követni.

Az élelmiszerkereskedelem területén tevékenykedő gazdasági társaságok, az említett terület magyarországi fejlődési folyamatát vizsgálva a koncentráció szakaszában találhatók. E szerint a piaci szereplők egyre kisebb száma tart egyre nagyobb piaci részesedést a „markában”. Ezáltal egyre kevesebb, de egyre nagyobb piaci részesedéssel bíró „gigászok” avagy „Góliátok” egymás közti küzdelemben, valamint a „Dávid jellegű” piaci szereplők mellett igyekeznek a vásárlók elvárásainak eleget tenni.

Célkitűzés

Korábban kétpólusú kereskedelemről beszéltek, melyben az egyik pólust a láncok, a másikat a kisvállalkozások alkották.

Majd több pólust taglalnak a szakirodalomban, melynek a 3 pólusa a független kis- és mikrovállalkozások, a beszerzési társulásba tömörült hazai kereskedelmi vállalkozások és a multinacionális kereskedelmi vállalatok (Agárdi–Bauer 2000).

A hazai beszerzési társulásba tömörült kereskedelmi vállalkozások az együttműködés terén tovább léptek, és számos üzletet franchise rendszerben vonták be az üzletláncukba. Megítélésem szerint a működés, irányítás és gazdálkodás tekintetében nem találunk számottevő eltérést a hazai beszerzési társu-

lásba tömörül és a multinacionális kereskedelmi vállalatok között. Mégis felvetődik a kérdés, hogy a versenyben való helytállásban vannak-e eltérések az általuk használt eszközökben, módszerekben. A többpólusú kereskedelem egy-egy pólusa esetében milyen különböző mozgatórugók érvényesülnek, hatnak a vásárlók boltválasztási attitűdjére, magatartására.

Az egyes pólusok piaci szereplői által versenyelőnyként funkcionáló tényező, egy másik pólusban, illetve egy közvetlen versenytárs vállalat által alkalmazva megoldást jelenthet-e? Milyen hatással van a forgalmazott áruk köre, profilja tartós vagy kevésbé tartós versenyelőnyök kialakítására és megőrzésére?

Az élelmiszerkereskedelmi üzletek telephelyválasztása esetében a versenytárs közelsége vagy éppen távolsága lehet-e előny? A kereskedelmi szolgáltatások körének, választékának szélesítése vonhat-e maga után ugrásszerű növekedést a piaci részesedésben? A telephely szinte módosíthatatlansága illetve a kereskedelmi szolgáltatások könnyű másolhatósága miatt az előbbi örökre versenyelőnyt jelent-e, vagy az utóbbi hatása csupán „álomszerűen illékony”?

Céлом, hogy ezekre a kérdésekre a hazai és a külföldi szakirodalom áttekintése és szekunder kutatások alapján válaszra leljek, valamint a primer kutatásom megalapozásához szükséges adatok birtokába kerüljek.

Napi vásárlás versus heti, havi nagy bevásárlás

Általában kétféle vásárlást szoktak végezni a háztartások, egyrészt az éppen aktuálisan kifogyott termékeket pótolják – ezek a napi vásárlások –, másrészt végeznek ún. nagy bevásárlásokat. Ez utóbbinál a készleteket hosszabb időre töltik fel. A kétféle vásárlás az esetek döntő többségében más-más helyen történik. A napi vásárlásnál a kényelmi szempontok számítanak (elsősorban az elérés kényelme) a nagy (heti és havi) bevásárlás esetén a bolt árszínvonala és választéka játszik döntő szerepet. Nagy bevásárlás esetén valószínű, hogy több időt szán a vásárlásra, hajlandó nagyobb távolságra is elmenni, lehetséges, hogy családotól megy és a költségvetési kerete is rugalmasabb. A magyar vásárlók boltválasztását vizsgálva látható, hogy megtörtént a vásárlásoknak a szétválása, amely Nyugat-Európában már régóta jellemző. Markánsan elkülönülnek egymástól a napi kis bevásárlások és a kétheti, havi nagybevásárlások (Kenesei 2002).

A GfK. 2007. első félévére vonatkozó felmérése szerint a napi szinten szükséges friss élelmiszerek beszerzésében továbbra is nagy szerepet játszanak a kisboltok. Ezt támasztja alá a csatornák vásárlási gyakoriság mutatóinak összehasonlítása, miszerint leggyakrabban a kisboltokban vásárolnak a háztartások.

Napjainkban a legtöbb vásárlás ún. „repertoárvásárlás”. A vevő mielőtt bemegy a szupermarketbe már tudja, hogy mit akar vásárolni. Egy listán nem szereplő termék csak akkor kerül a vevő kosarába, ha megfelelő figyelemfelkeltő jelleggel rendelkezik (Kovács Gécsi 2007).

A kiskereskedelmi verseny

A gazdasági versenyhivatal szerint versenypolitikai szempontból a kiskereskedelem átalakulása, a kiskereskedelmi láncok térhódítása és a piaci részesedésük növekedése önmagában nem aggályos. A vállalkozások versenystratégiájának természetes következménye. Ezen piaci hatások hatékonyság növekedéssel járnak, amely az árakban, a választékban és a szolgáltatás színvonalában megjelenő előnyeit a fogyasztó élvezheti. Nemcsak a versenytársak, de a termelők felé is hatékonysági kényszert közvetítenek a hatékonyabb kereskedők. A verseny horizontális dimenziói, a versenyelőnyök megnyilvánulásai a következők lehetnek:

- árban, költségekben megjelenő hatékonyság,
- méret- és tevékenységi körből eredő gazdaságosság,
- földrajzi előnyök,
- termék választék (minőség és skála),
- kiskereskedelmi szolgáltatások minősége és szintjei.

Véleményem szerint a kiskereskedelmi vállalatoknál a termékskálára és az árképzésre kell ügyelni, hogy milyen árakon tudja az egyes termékeket értékesíteni. Milyen költségekkel jár az áruforgalmi tevékenysége és gazdálkodása? Milyen mély és széles a termékek választéka, milyen minőségi színvonalat képviselnek az árúk? Mennyire áll összhangban egymással az ár és a minőség? Milyen szolgáltatásokat kínál a termék mellé a termék/szolgáltatás csomagban, ezek a szolgáltatások a fogyasztó számára kívánatosak-e, többlet költséget jelentenek-e?

A kiskereskedelmi szolgáltatások Péntes–László csoportosítását alapul véve az élelmiszer kereskedelemben az alábbiakat tettem megfontolás tárgyává (*Péntes–László* 2004). Az értékesítés előkészítése során az információnyújtás, tanácsadás pl.: a húsok frissességéről némely eladó megbízható információkkal tud szolgálni. Előrendelésre is lehetőség van néhány üzletben például édességre vagy kenyérrre. Ajándéknak vásárolt termékeket kérésre becsomagolják és ellátják kísérő kártyával. A bankkártya szolgáltatás egyre terjed a kereskedelmi egységeknél, bár a független kis- és mikrovállalkozások esetében még csak elvétve lehet találkozni vele. Érthető okból, mivel a bankkártyával való fizetés a vásárlónak díjmentes, de a kereskedőnek nem. A kereskedőtől a levásárolt összeg bizonyos százalékát (pénzintézettől és megállapodástól függően) költségként levonják. Tudomásom szerint az egyik hazai kereskedelmi lánc már meghatározott értékhatár felett az ingyenes házhozszállítás lehetőségét is felkínálja. Sajnálatos módon nincsenek adataim vásárlói oldalról ennek az igénybeviteléről és elfogadottságáról, sem a vásárlók ezt érintő elvárásáról vagy az igénybevitelről elégedettségéről.

A földrajzi előnyöknél az elhelyezkedés a fontos, hogy a kereskedelmi egység milyen távolságra van a munkahelytől, lakóhelytől, milyen közlekedési

eszközzel, és mennyi idő alatt érhető el (elérés kényelme). A versenytárs kereskedelmi egységek milyen távolságra találhatóak. A konkurencia árszínvonala, termékválasztéka, imázsa hogyan viszonyul a vizsgált kereskedelmi egységéhez. Bizonyos esetekben a helyettesíthetőség, sőt a komplementaritás is szerepet játszhat. Így az elhelyezkedésnél, a bolt nehezen megváltoztatható földrajzi helye számít, ezért kiemelt fontosságúvá válik a telephely választás optimalizálása.

A versenyhivatal meglátásai csupán a nagyméretű kiskereskedelmi láncokra vonatkozik, de nem definiálja, hogy mit ért nagyméretű alatt. Ez az állásfoglalása azon összehasonlításban lett volna igazán érdekesítő, hogyha a kis- és mikroállalkozásokat is górcső alá veszi ebből a szempontból.

Fogyasztói magatartás döntésben – boltválasztás helye

A vásárlói magatartás modellje szerint a marketing és a környezeti stimulusok, valamint a vevői jellemzők befolyásoló hatására hoz a vásárló döntést, melynek keretében először a terméket és márkát választja ki, és csak ezt követően a kereskedőt. A Kotler-féle fogyasztói magatartás modelljét alkotó 7 O felsorolásból, az utolsó, de nem utolsó sorban Outlets (boltok), azaz a Hol vásárolnak a fogyasztók? (Kotler 1998)

Ezzel szemben a vásárlásról való döntési folyamatban terméktől, illetve a vásárlói magatartástól függően, az üzletválasztás meg is előzheti a termék- és márkaválasztást (Hoffmeister–Törőcsik 1996).

A vásárlási döntés során többlépcsős döntési folyamat zajlik. A fogyasztó nemcsak terméket, hanem előtte üzletet is választ, és ez befolyásolhatja döntését. Impulzusvásárlásnál hirtelen dönt, a „hirtelen lökést” sok tényező kiválthatja (Bauer–Berács 2002).

A boltválasztás során az üzlet lehet a vásárlónak megfelelő, bevásárlási vagy speciális. Az üzletválasztás a vásárlási folyamatban két helyen lehet, megelőzheti vagy követheti a márkaválasztást. Az üzletválasztásnál 2 trend alakult ki. A feladatorientált vásárlásnál a legolcsóbb beszerzési forrást választják, az élményszerű vásárlásnál igényesebb presztízs- és minőségorientált termék és bolt mellett teszik le a voksukat (Törőcsik 1998).

Függetlenül attól, hogy a vásárlói döntési folyamatban megelőzi-e avagy nem a termék/márvaválasztást a boltválasztás, de mindenképpen kiemelkedő fontosságú. A napi vagy heti nagy bevásárlásoknál eltérő tényezők különböző fontossági sorrendben játszhatnak szerepet, valamint a vásárolni kívánt termék jellege is (pl. tartóssága) jelentős mértékben befolyásolhatja az üzletválasztást.

Napi fogyasztási cikkek – élelmiszer

Az élelmiszer az alapvető emberi szükségletünk, az éhségünk megszüntetését szolgálja. Az viszont már eltérő, hogy ezt a szükségletet milyen termékekkel, milyen áron, milyen kereskedelmi egységben és milyen gyakran elégítjük ki.

A fogyasztási cikket vásárló egyéni fogyasztó vásárlási döntésénél meglehetősen nagy szabadsággal rendelkezik. A „venni vagy nem venni”, illetve a „mit venni” választásában szabadon (racionális és emocionális elemek figyelembe vételével) dönthet a szükségletkielégítésben.

A fogyasztási cikket a marketing-szakirodalom már meglehetősen régóta (*Copeland* 1923) a fogyasztók jellemző vásárlási magatartása – különösen a vásárláskor kifejtett idő- és energiaráfordítás – szerint kategorizálja. Általánosan elfogadott a fogyasztási cikkek hármas tagolása az alábbiak szerint: Kényelmi termékek (convenience goods), bevásárlási termékek (shopping goods) és a speciális termékek (specialty goods). McCarthy és Perreault a kényelmi termék kategórián belül megkülönbözteti: a kényelmi alaptermékeket, az impulzus termékeket és a rendkívüli helyzetekben szükséges termékeket. A két utóbira nem térek ki, mivel a témához kevésbé kapcsolódnak. A háztartási alaptermékek: amelyeket gyakran, rutinszerűen, mindennemű komolyabb megfontolást mellőzve szoktak vásárolni (*László-Deák* 1998). Ilyen háztartási alaptermékek közé sorolom az alapvető élelmiszereket. A háztartási alaptermékeket szokták köznapibb szóhasználatnál napi fogyasztási cikkek elnevezéssel illetni.

A napi fogyasztási cikket szokásszerűen, csekély kognitív elmélyüléssel vásároljuk meg. A döntés többé-kevésbé automatikus. A termékek és márkák ismételt megvásárlásánál az a fontos, hogy folyamatos legyen a vásárlás lebonyolítása. Nem folyik intenzív információkeresés. A vevők vásárlásának egyik leegyszerűsítési módszere a kulcsfontosságú információk felhasználása, amely pl.: árral vagy márkával kapcsolatos (*Kovács Gécz* 2007).

Az élelmiszer-vásárlói és fogyasztói magatartás modellek

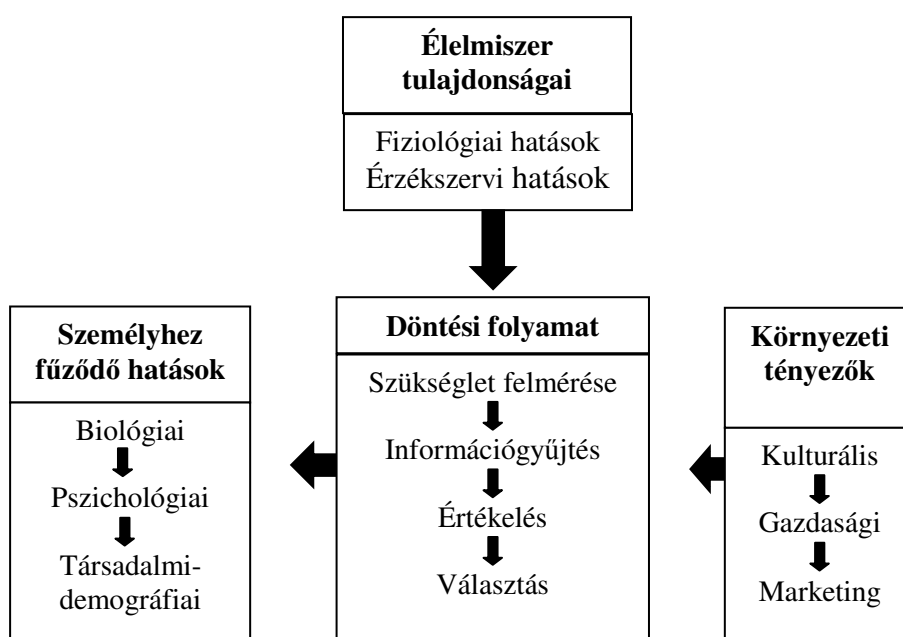
A Pilgrim-féle élelmiszer-fogyasztói magatartási modell szerint az élelmiszer fizikai, kémiai és tápanyag jellemzői kiváltják a fiziológiai hatásokat. A gazdasági társadalmi tényezők (árak, elérhetőség, márkák, kulturális tényezők), valamint a személy érzékszervi érzékelése (íz, szín, textúra) és a személy pszichológiai tényezői (személyiség, tapasztalat, hangulat, vélemények) kialakítják az attitűdöt. Az éhség, szomjúság, étvágy, mint az egyik faktor; a személy, aki vásárol a másik faktor, és az észlelés (egészség) táplálkozás/ár (érték) mint harmadik faktor hatására történik az élelmiszer-választás melyet a fogyasztása követ. A modellben a tényezők közötti kölcsönkapcsolat kevésbé kidolgozott. Az időtényező közvetlenül van jelen, a környezeti tényezők hosszú távú hatása és a szükségletek rövid távú hatása révén (*Lehota* 2001).

A Shepherd-féle élelmiszer-fogyasztói és vásárlási magatartási modell az előző modell továbbfejlesztett változata. Az élelmiszer tulajdonságai (fiziológiai hatások és érzékszervi észlelés), valamint a kulturális tényezők (kulturális, gazdasági, marketing) befolyásolja a döntési folyamatot (szükséglet felmérése, információgyűjtés, értékelés és választás) (Lehota 2001).

Az 1. ábránál szerintem nem a döntési folyamat hat a személyhez kötődő tényezőkre, hanem fordítva, ezért a felrajzolt nyílak fordított irányúnak kellene lennie.

1. ábra

A Shepherd-féle élelmiszer-fogyasztói és -vásárlási magatartási modell

Forrás: Lehota József: Élelmiszer-gazdasági marketing 2001.

A fenti modellek jelentősek az élelmiszer-fogyasztói és vásárlói magatartás általános leírására, de igazából egyikben sem jelenik meg az üzletválasztás.

A Gunert-féle élelmiszer-orientált életstílusmodellben legalább megjelennek a vásárlási motivációk, fogyasztási helyzetek, vásárlási módok, bár a többi tényező: értékek, ételkészítés módja, konkrét termék tulajdonságok/termékkategóriák már nincsenek közvetlen kapcsolatban a vásárlás helyével (Lehota 2001). A Pender-féle egészségtámogató modell egyik tényezője (befolyásoló tényezők, a konkrét kognitív és észlelési tényezők és indítékok) véleményem szerint nincs az üzletválasztással kapcsolatban.

Kereskedelmi egység választási modellek

Általánosan bolt vagy üzletválasztási modelleknek is nevezik, de a vásárlás nem csak klasszikus értelemben vett üzletben bonyolódhat. Az üzletválasztási modellek döntően azokat a tényezőket veszik számba, amelyek a döntést befolyásolják.

A feladat vagy a beállítódás jellegétől függően a boltválasztás az üzlet típusának meghatározásával indul. Ez tulajdonképpen olyan döntés, mint amikor termékvásárlás esetében először a termékcsoportot határozzuk meg, és csak utána kerül sor a márkaválasztásra. Scipione az üzletválasztással kapcsolatos elemeket mutatja be modelljében. Felveti a távolságot, mint időként kezelhető fogalmat, és fontos tényezőként kezeli a fogyasztók krónikus időhiányát, kényelem iránti igényüket. Felvezeti a gravitációs modelljét is, bár alkalmazását üzlettelepítéseknél javasolja (Törőcsik 2007).

Az Assael modellben a háztartás, a vásárló jellemzői (demográfiai jellemzők, szerep, életstílus, személyiség, gazdasági helyzet) vezet el a vásárlási szükségletekhez. Ezek determinálják az üzlet jellemzőinek fontosságát, mint például, az általános árszint, a választék mélysége, a kényelem, az eladószemélyzet jellemzője, illetve az üzlet külső és belső kialakítása. Az üzlet imázsa a vásárlási szükségletek és a kereskedői stratégiák találkozása. Minél közelebb áll a szükséglethez az imázs, annál kedvezőbb a fogyasztó attitűdje a bolttal szemben, így valószínűbb, hogy ott fog vásárolni. Az üzlet kiválasztása után az üzleten belüli információkat dolgozza fel, értékeli. Ezt követi a termék és márkaválasztás.

Ha repertoárvásárlásról van szó, akkor elsősorban a listán szereplő termékeket vásárolják meg, de annál nagyobb az impulzus vásárlás értéke, minél több az eladóhelyi reklám és a család minél több tagja vesz részt a döntésben. Ha a vásárló elégedett a termékkel és az üzlet környezetével, akkor a pozitív hozzáállása fokozódik, mely bolthűséghez vezethet. Bár az elégedettség önmagában nem feltétlen váltja ki a lojalitást.

Az üzlet vonzerejét (távolság, az utazás időszükséglete, az üzlet imázsa, a nagyság és a kockázat alapján) számító modellek csak két üzlet közötti választást magyarázzák néhány szubjektív tényező bevonásával. Viszont a telephelyválasztást zöldmezős beruházás esetén segíti (Törőcsik 2007).

Sheth–Mittal–Newsmann boltválasztási döntési modelljében az üzlet elérhetőségét (legközelebbi, jelentéktelen többlet távolság), az árakat (jó árak, legalább versenyképes árak, jelentős árengedmény, jobb árajánlat) és a különleges kínálat értékelését vizsgálja befolyásoló tényezőként.

A vásárlói döntésben szerepet játszanak a fogyasztó egyéni jellemzői (életstílus – gazdasági tényezők, vásárlási helyzet célja) és a vásárlás tényezői (a termék típusa, időtényező, ár és minőség összehasonlítás), amelyek együttesen alakítják ki a döntési kritériumokat (elhelyezkedés – távolság, a választék szélessége és mélysége, ár, vásárlásösztönzés, eladószemélyzet, szolgáltatások, a

vásárló jellemzői és az üzlet atmoszférája). A döntési kritériumok alapján a fogyasztó értékeli a kereskedő típusát, a versenytársakat és ezt követően üzletet választ. A vásárló a konkrét kereskedelmi lánc választás, előtt eldönti, hogy milyen típusú üzletek jöhetnek szóba. Az üzlet jellemzőinek meg kell felelnie a fogyasztó karakterének/elvárásainak, emellett a vásárlás tényezőinek pedig az üzlet jellemzőinek. A vásárló először eldönti, hogy milyen típusú boltok jöhetnek szóba, majd utána dönt a konkrét üzletről (*Blackwell–Miniard–Engel 2006*).

Ez alapján, ha az élelmiszert veszem alapul bolt, diszkont, szupermarket vagy hipermarket jöhet szóba. Utána fog dönteni a vásárló arról, hogy mondjuk a diszkontok közül a Plusban, a Penny marketben a Lidlben vagy a nemrég megnyílt Aldi diszkontlánc valamelyik üzletében vásároljon.

A vásárló nem minden esetben megy végig a döntési folyamat minden fázisán, azaz kimaradhat a kereskedők és a versenytársak értékelése. A múltbeli kedvező tapasztalatok vagy az üzlet imázsa alapján dönthet értékelésük nélkül is. Ha az adott terméket először vásárolják, vagy kedvezőtlen tapasztalatuk van egy korábbi üzlettel, esetleg üzlettípussal kapcsolatban, akkor több alternatívát értékelhet. Ha egy diszkontban kedvezőtlen tapasztalatokat szerez a vásárló, akkor ezt az üzletlánc minden üzletére illetve akár az üzlettípusra is kivetítheti.

A kutatások szerint a fogyasztók nagyon gyorsan „címkét” „ragaszthatnak” az üzletre. Azaz a legalacsonyabb árfekvésű vagy a legalkalmasabb/legmegfelelőbb. Ezek az asszociációk rendkívül erősek az első vásárláskor minden fogyasztónál. A fogyasztók ritkán ismerik az üzlet minden jellemzőjét, ezért csak az általános felfogásuk szerint döntenek, amely a bolt imázsára utal. A kereskedők márkaként való felfogásában ugyanúgy rendelkezik emocionális és racionális tulajdonságokkal, mint a termék márkánál. A kereskedelmi egység személyisége azt jelenti ahogyan az üzlet a vásárló fejében pozicionálja magát (*Blackwell–Miniard–Engel 2006*).

Ebből számomra egyértelműen következik, hogy a termékhűség analógiájára egy üzlet/bolt hűség kialakulását/kialakítást meghatározó modell megalkotása szükséges, melyben a befolyásoló tényezők kapnak helyet.

Amikor az időtényezőt is figyelembe vesszük a vásárlási döntéshozatalnál, akkor a fogyasztó vásárlás előtt információkat gyűjt (beszélgetések, médiahasználat pl.: fogyasztói beszámolók, olvasgatás, és kirakat nézegetés, más hirdetések pl.: hirdetőtábla), időtakarékos megoldásokat keres, és összehasonlításokat végez. A vásárlás történhet boltban, és bolt nélküli módon (telefonon vagy e-mailben), fontos a fizetés módja, pl. készpénz, csekk vagy hitelkártya (*Blackwell–Miniard–Engel 2006*).

Magyarországon a csekkkel való fizetés nem jellemző, helyette az étkezési utalvány, de inkább a bankkártyás fizetési mód lehetősége az, ami befolyásoló hatással bír, hogy kell-e már a vásárlás előtt automatából, bankfiókból pénzt felvenni, egy havi nagy bevásárlás kosár értékének finanszírozásához.

A vásárlás előtti helyzetben a szituációs tényezők, a használati összefüggés, az idő szűkössége, a hangulat és a vásárlás orientációja játszik szerepet. A következő lépésnél a vásárlási környezetnél a vásárlási tapasztalat, a POP ösztönzők és az eladószeméllyel való kapcsolat befolyásolja a döntést. A vásárlás munkát (kötelességet) vagy kalandot (szórakozást) jelent, ez teljes mértékben egyén-, üzlet- és termékfüggő (Solomon 2007).

Megítélésem szerint az eladószeméllyel való kapcsolat része a köszönés fogadása, a segítőkészség, az udvariasság, az információnyújtás és tanácsadás.

1. táblázat

Az üzletválasztás szempontjai élelmiszerekénél

Szempont	2006	2005
áru frissessége és minősége	4,8	4,8
árszínvonal	4,8	4,7
választék	4,7	4,6
üzlet és környezetének tisztasága	4,6	4,6
figyelmes és udvarias kiszolgálás	4,6	4,5
kiszolgálás gyorsasága	4,6	4,5
jól látható árcédulák	4,5	4,5
környezet	4,4	4,3
üzlet közelsége	4,4	4,3
hazai termékek jelenléte	4,3	4,2
az üzlet elrendezése/berendezése	4,3	4,2
nyitva tartás	4,3	4,0
megszokás, „kedvenc bolt”	4,1	3,9
márkás termékek jelenléte	3,9	3,7
készpénzkímélő fizetési mód (bankkártya)	3,7	3,1

Forrás: GfK Hungária Piackutató Intézet – Shopping Monitor 2006–2007.

Jó minőségű áru, kedvező áron és nagy választékban – évek óta e három tényező a legfontosabb a vásárlóknak, amikor arról hoznak döntést, mely üzletben vagy üzlettípusban intézzék élelmiszer-beszerzéseiket. A kiskereskedelmi láncok fejlődésével párhuzamosan a fogyasztók elvárásai is folyamatosan nőnek.

2006-ban minden egyes vizsgált szempont – így a fenti háromon túl az üzlet és környezete, a márkás termékek jelenléte, a figyelmes és udvarias kiszolgálás, a készpénzkímélő fizetési mód (bankkártya) elérhetősége, a kiszolgálás gyorsasága, a nyújtott szolgáltatások, a jól látható árcédulák, a tömegközlekedés elérhetősége, a környezet, üzlet ismertsége (márkanév), az üzlet közelsége, a parkoló mérete és a hazai termékek jelenléte – esetében a fontosság „növekedése”, vagy maximum „szinten maradása” jellemző. (A GfK. 2006 decemberi sajtóközleménye.)

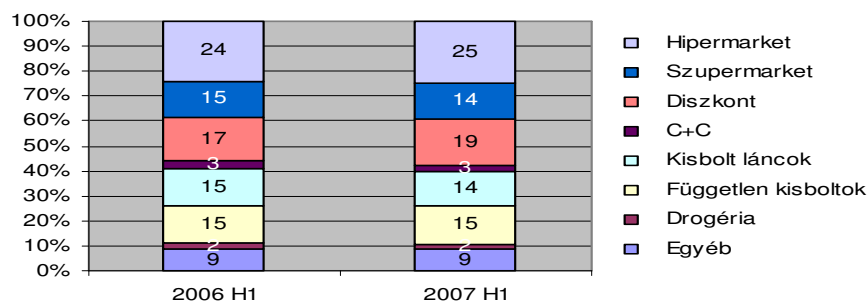
A boltválasztási döntéshozatalban az alábbi fontosabb tényezők kapnak szerepet az üzlet típusa, az üzlet imázsa, az üzlet helye és mérete, az árszínvonal, a kereskedelmi reklám, a kínált áruk, az adott üzlet és a fogyasztó jellemzői (Hoffmeister–Törőcsik 1996).

Az üzletválasztásban és vásárlásban az üzlet imázsa, kiskereskedelmi hirdetés, az üzlet elhelyezkedés és mérete, az üzleten belüli döntések, a termékek elhelyezése a polcokon, az áru elhelyezése az üzletben és az üzlet hangulata, belső kialakítása (Törőcsik 2003).

A kereskedelmi egység választási tényezőkből az üzlet típusát, az üzlet imázsát, az üzlet helyét és méretét, a kereskedelmi reklámot veszem górcső alá. A kínált áruknál a kereskedelmi márkás termékek jelentősége véleményem szerint különösen fontos, de terjedelmi korlátok miatt nem térek ki rá.

2. ábra

Az egyes értékesítési csatornák értékforgalom-alapú részesedésének alakulása, 2006–2007. első félévében (az adatok százalékban kifejezve)

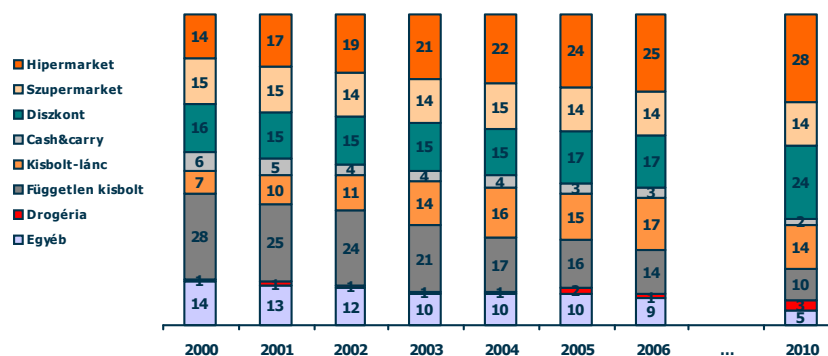
Forrás: GfK Hungária, Kereskedelmi Analízisek 2007/I.

Az üzlet típusát illetően a település lakosságszámától függ, hogy milyen lehetőségek állnak rendelkezésre élelmiszer vásárlásra. Míg a kis népességszámú településen lehet, hogy csak egy független kiskereskedelmi egység van. Egy nagyobb népességszámú illetve vonzáskörzetű településen már megtalálható valamelyik hazai beszerzési társulásba tömörült lánc tagja, vagy éppen franchise keretében hozzájuk csatlakozott korábban független egység. Egy még nagyobb népességszámú és vonzáskörzetű településen már egy vagy több multinacionális kereskedelmi vállalat szuper- vagy hipermarket-üzlete is megtalálható.

A diszkont csatorna forgalom alapú piaci részesedése kiemelkedő mértékben – 1,4 százalékponttal – emelkedett főként a „kemény” diszkont vonal piacnyerésének köszönhetően. A diszkontok a kiskereskedelmi csatornák versenyében minden más kereskedelmi csatornától vittek el forgalmat, legnagyobb mértékben a láncba szervezett kisboltok forgalmából részesedtek.

3. ábra

Az egyes bolttípusok részesedése a napi fogyasztási cikkek forgalmából
(az adatok százalékban kifejezve)

Forrás: GfK Hungária – Stratégiai Levél/FMCG 2006–2007.

A kisboltok szerepe tovább csökkent 2006-ban az év első hat hónapjában, a korábbi „láncosodási” tendenciával ellentétben azonban az elmúlt időszakban a független kisboltok piaci pozíciója stabil maradt, míg a szervezett kisboltoktól jelentős forgalmat hódítottak el a modern kereskedelmi csatornák.

A Nielsen által felmért 90 élelmiszer-kategóriából kiderül, hogy 2007-ben csak a hipermarketek és a diszkontok tudták piaci részesedésüket növelni. A 2. táblázatban látható, hogy számos „nyerő” kategóriába sorolt üzlet 2007-ben stagnált vagy csökkent a forgalma, és már évek óta nem tudott új üzletet nyitni. Bár bizonyos üzletláncok esetében az anyacég stratégiai döntése a bővítés, pozíció megőrzés vagy akár a kivonulás. A független kiskereskedelmi egységek térvesztésére utal, hogy a beszerzési forrásuk, a C+C nagykereskedések forgalma visszaesett. A beszerzési társulásba tömörült hazai üzletláncok számára pedig lassan elfogynak a beszervezhető független üzletek (www.elelmiszer.hu).

Az üzlet imázsa minden olyan tényezőt magába foglal, ami a boltválasztásra hatással van. A dimenziótól (kereskedelmi áru, szolgáltatás, fizikai környezet, kényelmesség, promóció, üzleti atmoszféra, eladószemélyzet, vásárlóközönség) függően különböző tényezők befolyásolják az üzlet imázsát.

Kiskereskedelmi hirdetés akár a postaládánkban akciós katalógus révén jelenik meg, akár a médiában, mindenképpen jelentős költségekkel jár. Így akciós újsággal csak a multinacionális és a beszerzési társulásba tömörült hazai élelmiszerláncok befolyásolhatnak, a kis és mikroállalkozások a szórólapok illetve a napi sajtóban kisebb méretű hirdetések finanszírozását engedhetik meg maguknak.

Az üzlet elhelyezkedése és mérete tekintetében, ha minden egyéb tényező megegyezik, akkor a közelebbi boltban fogják a vásárlást lebonyolítani. Az üzlet

2. táblázat

A legnagyobb élelmiszerláncok forgalma 2007-ben

		Boltok száma	Forgalom (milliárd Ft)	2006-os forgalom (milliárd Ft)	Egy boltra jutó forgalom (millió Ft)
1.	Tesco	127	554,9	544,0	4 370
2.	CBA	2924	525,0	538,5	180
3.	CO-OP	5283	440,0	400,0	83
4.	Reál	2310	331,0	312,0	143
5.	Spar (Spar, Insterspar, Kaiser's)	204	284,5	245,7	1 394
6.	Metro**	13	232,0	250,0	17 846
7.	Auchan	10	212,0	201,1	21 198
8.	Penny Market*	163	145,1	132,4	890
9.	Lidl*	90	124,1	88,9	1 379
10.	Cora*	7	118,8	115,9	16 966
11.	Plus*	172	106,8	102,0	621
12.	Match	124	54,0	65,0	435
13.	DM	206	53,1	43,0	258
14.	Interfruct**	23	46,3	50,1	2 012
15.	Rossmann	180	40,5	37,0	225
16.	Profi*	73	32,8	39,9	449
17.	Héliker	53	9,2	10,8	173

Forrás: www.elelmiszer.hu – 2008. március 27. Nielsen, a vállalatok közlése alapján, kivéve a *-gal jelölteket, itt az adat Nielsen becslése, ** nagykereskedelmi (Cash and Carry) hálózatok.

elhelyezkedése a versenynél a földrajzi tényezők körébe tartozik. Ez egy nehezen változtatható tényező. Különösen a nagyobb eladóterű üzleteknél. Míg független kis és mikrovállalkozások könnyebben megtehetik, hogy új üzlethelyiséget bérelnek, mivel lényegesen kisebb beruházást igényel, mint egy hipermarket felépítése zöldmezős beruházásban. Így a verseny szempontjából az üzlet elhelyezkedése a kisvállalkozások javára írható főként. Közelebb lehetnek lakóhelyhez, illetve néhány esetben munkahelyhez is. Viszont általánosságban elmondható, hogy szívesebben keresik fel a fogyasztók a nagyobb eladóterű üzleteket. Persze vannak olyan fogyasztói csoportok, akik inkább a kis alapterületű üzleteket kedvelik, a vele gyakran együtt járó eladók kedvessége és segítőkészsége miatt. A méret tekintetében viszont egyértelműen a multinacionális és a beszerzési társulásba tömörült hazai élelmiszer kereskedelmi vállalkozások a nyertesek.

Összefoglalás, következtetések

A kereskedelem egyes pólusaiban más-más játszhat tartós vagy kevésbé tartós versenyelőnyt. A független kiskereskedelmi egységek pólusát alkotó üzletek helyzete a legnehezebb, mivel szűkös anyagi lehetőségekkel olykor csekély szakmai ismerettel igyekeznek helytállni, vagy legalább megőrizni a pozíciójukat. A multinacionális kereskedelmi láncoknál nem csupán a méretgazdaságosságból fakadhatnak verseny prioritások, hanem akár a más országokban bevált versenyesszámok magyarországi alkalmazása is előnyt jelenthet. A beszerzési társulásba tömörülő láncok a környező országokba való nyitása révén egyre inkább élesedő versenyhelyzetbe hozzák a multinacionális láncokat.

A hazai élelmiszer kereskedelmi helyzet még nem tisztult le abból a szempontból, hogy meg lehetne ítélni az északi vagy a déli modellhez fogunk-e tartozni. Az északi modellben a kis üzletek szerepe kiegészítő, míg a déli modellben jelentős. A vásárlói csoportok és a vásárlás gyakorisága (napi, heti vagy havi nagy) szerint különböző modellhez való tartozás állapítható meg. A jelenlegi koncentráció az északi modell jelentős mértékét nem éri el, de meghaladja a déli modell kis mértékét. A korszerű szolgáltatások hazai megjelenése az északi modell irányába mutatnak. Az is elképzelhető, hogy a két modell közötti átmenet hosszabb távon fennmarad hazánkban.

A szekunder kutatásokból nyerhető ismeretek korlátozottsága primer kutatást tesz szükségessé. A primer kutatás a hazai üzletválasztási szempontok vásárlási gyakoriság, pólusok és üzlettípus szerinti részletes vizsgálata versenyelőny kialakítására és fenntartására ad lehetőséget.

Irodalom

- Agárdi, Irma – Bauer András (2000): Az élelmiszer-kiskereskedelem szerkezeti változásai és a kialakult vállalatcsoportok Magyarországon. *Marketing & Menedzsment* 3. 8–13. p.
- A Gazdasági Versenyhivatal versenypolitikai álláspontja a nagyméretű kiskereskedelmi láncokkal kapcsolatban. www.gvh.hu [2008. 01. 12.]
- A napi friss élelmiszerek beszerzésében fontos szerep jut a kisboltoknak. Hazánkban tovább erősödtek a modern kereskedelmi csatornák. www.gfk.hu [2007. 10. 05.]
- Az év első felében folytatódott a kiskereskedelem koncentrációja. www.gfk.hu [2007. 09.06.]
- Bauer András – Berács József (2002): *Marketing*. Budapest, Aula Kiadó.
- Roger D. Blackwell – Paul W. Miniard – James F. Engel (2006): *Consumer Behavior*. USA: G&S Book Services 10th Edition.
- Élelmiszervásárlás: a fogyasztók az áru minőségére, árára és a választékra figyelnek. www.gfk.hu [2006. 12. 14.]
- Hoffmeister-Tóth Ágnes – Töröcsik Mária (1996): *Fogyasztói magatartás*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Hoffmeister-Tóth Ágnes (2003): *Fogyasztói magatartás*. Budapest, Aula Kiadó.
- Kenesei Zsófia (2002): A kiskereskedelem lehetőségei a vásárló bolthűségének megtartásában. *Vezetéstudomány*, 33/2. 20–28. p.

- Kovács Gécz Judit (2007): „Easy shopping” – egy módszer a vásárlások megkönnyítésére. *Nemzetközi Marketing*, 4. 22 p.
- László Éva – Deák Attila (1998): Termék- és szolgáltatás menedzsment. Szolnok, Szolnoki Főiskola. Főiskolai jegyzet, elektronikus formában elérhető.
- Pénzes Györgyné – László Éva (2004): *Kereskedelmi marketing*. Szolnok, Szolnoki Főiskola.
- Philip Kotler (1998): *Marketingmenedzsment*. Budapest, Műszaki Könyvkiadó.
- Kovács Gécz Judit (2007): Új kereskedelmi prémiummárka-stratégiák a vevőkért folytatott harcban. *Nemzetközi Marketing*, 1. 43–47. p.
- Lehota József (2001): *Élelmiszer-gazdasági marketing*. Budapest, Műszaki Könyvkiadó.
- Michael R. Solomon (2007): *Consumer Behavior. Buying, Having and Being*. New Jersey: Prantice Hall. 7th. Edition 654 p.
- Továbbra is Tesco az élen, Élelmiszer-kereskedelem toplista 2007. www.elelmiszer.hu [2008. 03. 27.]
- Törőcsik Mária (1998): *Kereskedelmi marketing*. Budapest: KJK- KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft.
- Törőcsik Mária (2003): *Fogyasztói magatartás trendek*. Budapest: KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft.
- Törőcsik Mária (2006): *Vásárlói magatartás*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- 2006-ban csökkenő lakossági vásárlások, óvatos fogyasztók. www.gfk.hu [2007. 08. 25.]

Importance of Shop Choosing Factors in the Food Commerce Competiton

Nowadays the question as to what competitive advantages a successful company has in a taut competition, is becoming more and more important. Or rather, how permanent are these competitive advantages in a turbulent environment, in an environment of changing consumer habits and that of competitors constantly emerging? And there are many more questions: What sort of competitive advantages does the target market of the company demand? How easy/ difficult are these advantages to gain? How much do they cost? Can they be kept in the long run by the simple fact that they are difficult to copy? As in every field, in the profit-orientated sector, benchmarking is in practice, i.e. competitors try to follow the practice of the market leader in a legal way. Examining the development process of the domestic food trade, companies operating in food trade are in the phase of concentration. This means that less and less market players have a hold over larger and larger marketshares. What different motives influence the customers' attitude towards choosing a shop in the case of one particular pole of the multi-pole-trade (i.e. independent small and micro enterprises, domestic trade companies gathering into purchasing cooperatives and multinational trade companies)? Can a competitive advantage of a market player of certain poles applied in another pole or used by a competitor be the solution and what influence do the offered goods and the profile have on the developing and keeping of these more/ less permanent competitive advantages?

7. A GDP ÉS A SZUBJEKTÍV JÓL-LÉT KAPCSOLATÁNAK VIZSGÁLATA

Gebauer György

Azt hiszem, mindenki ismeri a közmondást: a pénz nem boldogít, azonban kevesen vannak azok, akik teljes mértékben vagy egyetértenek, vagy teljes mértékben elutasítják az állítást. Legtöbbünk úgy érzi, hogy az igazság valahol a kettő között van: pénz nélkül csak nagyon nehezen lehetünk boldogok, de teljes boldogságunk valójában nem anyagi természetű dolgokból fakad. Egy ország lakosságának, vagy akár egy személynek a jól-létét, boldogságát¹ nagyon sok minden befolyásolja: a fizetésért végzett munka, a munkanélküliség, az egyenlőtlenség, az egészség, az iskolázottság, a szabadidős tevékenység, a bizalom stb. (Gebauer 2007). Természetesen a fentiek közül több tényezőhöz is szorosan hozzákapcsolódik, és önmagában is jelentős befolyással rendelkezik az egyének jól-létét tekintve a pénz.

Az alábbiakban megvizsgálom a szubjektív jól-léti mutató (SWB) és az egy főre jutó GDP kapcsolatát, valamint annak területi vonatkozásait. Feltételezem, hogy az egy főre jutó GDP és a szubjektív jól-lét közötti kapcsolat fennáll, azonban nem kapcsolódik olyan szorosan össze, mint ahogy az a köztudatban él. A vizsgálatban több mint 90 országban mért adatokat hasonlítok össze, mind az öt földrészről. Ezzel az esetleges gazdasági közösségek (EU) előnyeiből vagy a kulturális különbségből adódó torzítást is elkerülöm.

A szubjektív jól-lét

Mielőtt rátérnék a vizsgálatra elengedhetetlen néhány fogalom tisztázása. A dolgozatban a vizsgálat fő tárgyát a szubjektív jól-lét képezi. A szubjektív jól-lét, mint fogalom lényegét mindenki érti, azonban a pontos meghatározás ennél jelentősen nehezebb, főleg a mérési nehézségek miatt, ugyanis a legtöbb mutatóval ellentétben nem számításon, hanem kérdőíves felmérésen alapul. A szubjektív jól-lét ezen felül jellegében is különbözik a gazdasági értelemben vett

¹ Az angol irodalomban használt happiness, well-being, life satisfaction szavakat használják az egyén boldogságának, szubjektív jól-létének és az étellel való elégedettség kifejezésére. Maguk a szavak és a jelentésük is árnyalatnyi különbséget hordozhat, azonban jelen tanulmány szempontjából ezen különbségektől eltekintek, a boldogság, szubjektív jól-lét és az étellel való elégedettség szavakat azonos értelemben fogom használni.

jóléttől, mint ahogy a nevében is benne van, nem számokon, hanem az egyén észlelésén alapszik, függetlenül attól, hogy az gazdaságilag és egyéb értelemben mennyire megalapozott. A szubjektív jól-létet ennek értelmében úgy határozhatjuk meg, mint az ember életében a pozitívnak ítélt érzelmi behatások észlelésének, illetve a negatívnak ítélt érzelmi behatások hiányának összességét (Bradburn 1969), illetve az olyan észleléseket, amelyek fontos életcélok elérését segítik elő (Diener 1999). A definícióból következik, hogy különböző emberek különböző eseményeket eltérő módon érzékelhetnek és eltérő módon ítéelhetnek meg, ami lényegében a mutató szubjektivitását adja.

A mérésnek viszonylag sok fajtája alakult ki, amelyek általában a kérdésfeltevésben és a skálafokok számában mutatnak eltérést. Gyakori a 3 vagy 4 fokozatú skálán mért válaszadási lehetőség, illetve a 10 fokos skála. A kérdésfeltevés többnyire tartalmazza azt a hozzávetőleges adatot, hogy a válasz az egyén életére vonatkozik, nem pedig a jelenlegi hangulatára vagy az elmúlt néhány nap történéseire. Ezt a felmérést gyakorlatilag a II. világháború óta végzik az országok teljes lakosságát reprezentáló mintán.

Az így kapott értékeket átlagolják, majd közös alapra hozzák s így számítják az úgynevezett szubjektív jól-léti indexet (SWB), ami gyakorlatilag egy ország vonatkozásában a lakosság önnönmaga boldogságáról kialakított képet mutatja.

Az SWB mérés egyik nagy támadófelületének a nyelvek bizonyultak. Különböző nyelveken feltett kérdések árnyalatnyi jelentésbeli eltéréseket mutathatnak, a magyar boldogság szó nem pontosan egyezik meg az angol happiness, vagy a francia heureux (-euse) szavakkal, vagyis a kérdés feltevése emiatt torzított eredményeket hozhat. Alapos kutatások azonban többször is bizonyították, hogy ez a feltételezés nem helytálló (Layard 2002).²

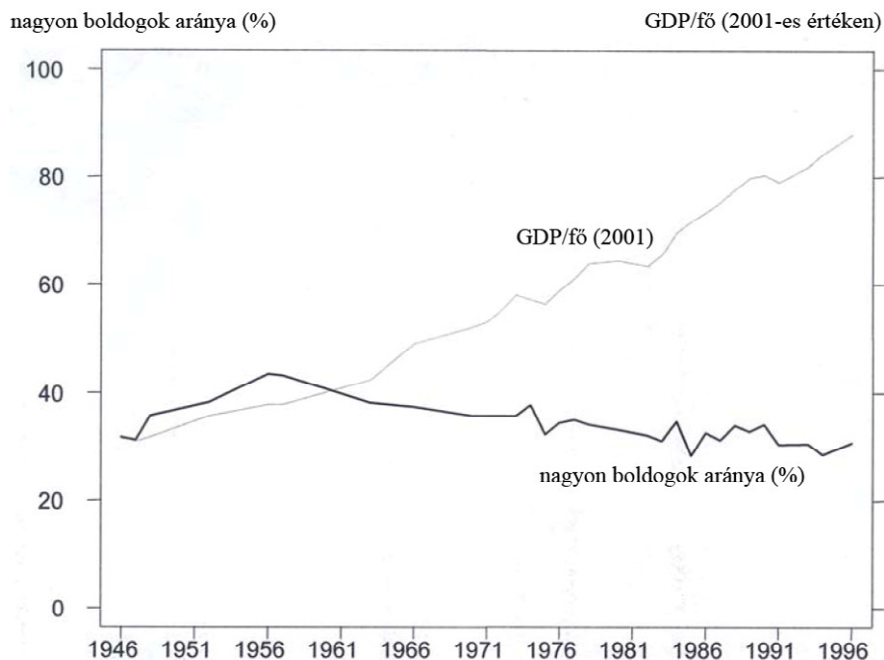
A másik fő vizsgált elem kevésbé szubjektív. A gazdaság teljesítőképességét mérő egy főre jutó GDP. Az egyes országok GDP adatai, amelyek vásárlóerőparitáson vannak számolva a CIA évente megjelenő World Factbook kiadványából származnak.

A vizsgálat hipotézise

A világ egyik legerősebb gazdasága az Amerikai Egyesült Államok gazdasága. Az egy főre jutó GDP 2007-ben meghaladta a 46000 dollárt, évente több mint 600 milliárd dollárt költenek üzemanyagra, majdnem 4000 milliárd KWh elektromos áramot használnak fel, az ötvenes évekhez képest az egy főre jutó gépjárművek száma és az egy főre jutó GDP megnégyszereződött, azonban ennek ellenére a lakosság körében mért szubjektív jól-lét enyhe csökkenést mutatott (Bureau of Labor Statistics, Layard 2002).

² Kínai diákokat kérdeztek meg angolul arról, hogy mennyire érzik magukat boldognak. Két héttel később ugyanennek a diákcsoportnak kínaiul tették fel a kérdéseket és a válaszok teljesen ugyanazok voltak. Hasonló kísérletet végeztek Svájcban, ahol németül, franciául és olaszul beszélő embereket kérdeztek meg különböző nyelveken, és a válaszok itt is gyakorlatilag azonosak voltak.

1. ábra

Jövedelem és boldogság az USA-ban

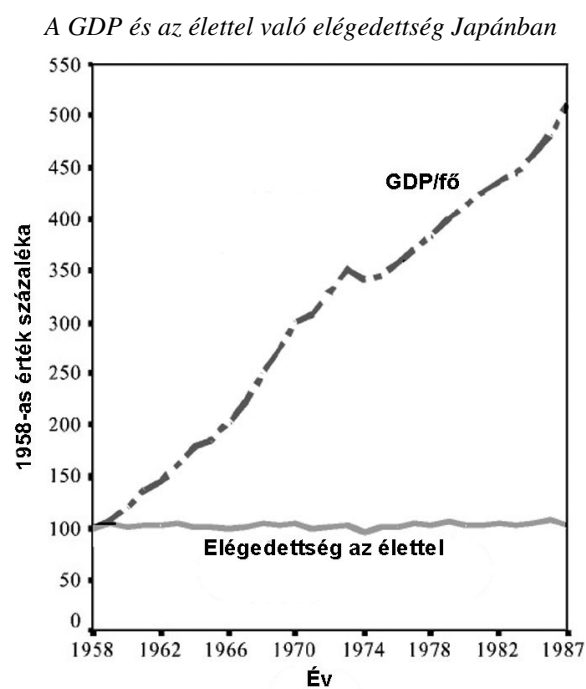
Forrás: Bureau of Labor Statistics, Layard 2002.

Hasonló folyamat zajlott le Japánban is. Míg a GDP/fő 1958 és 1987 között megközelítőleg ötszörösére nőtt, addig az étellel való elégedettség semennyit sem változott (Easterlin 1995, Biswas-Diener and Diener 2001).

Mind az Amerikai Egyesült Államokban, mind Japánban hosszú időszakon át az étellel való elégedettség azonos értéket mutatott a gazdaság jelentős növekedése mellett. Ezek alapján a szubjektív jól-létnek és a gazdasági teljesítménynek (GDP) a korrelációja meglehetősen gyengének mondható, ha fennáll egyáltalán. Ennek azonban ellentmond a józan ész, és mindannyiunk tapasztalata is, bár a közhely ismert: „A pénz nem boldogít”, azonban azt senki sem gondolja, hogy semmilyen hatással nincs az étellel való elégedettségünkre.

Szintén ellentmondanak a fentieknek azok a kutatások, amelyeket az étellel való elégedettség mérése céljából végeztek különböző országokban (Biswas-Diener and Diener 2001). A táblázatból jól látható, hogy bár egyes kutatások relatíve alacsony együtt járást találtak (pl. Diener és Oishi néhány országban végzett kutatása), azonban a legtöbb vizsgálat ennél jelentősen nagyobb összefüggést mutatott ki. Akkor vajon mi az igazság? Ebben a tanulmányban a végére járok annak, hogy milyen összefüggésben állhat a gazdasági teljesítmény a szubjektív jól-léttel, és vajon hogyan lehetséges az, hogy több különböző mérés látszólag ellentmondásos eredményt produkál.

2. ábra

Forrás: Ed Diener and Robert Biswas-Diener: Will Money Increase Subjective Well-Being? 2001

1. táblázat

A boldogság és a GDP közötti korreláció-vizsgálatok

Szerző	Vizsgált terület	Korreláció
Diener and Oishi (2000)	19 ország	0,13 (0,02 és 0,38 között)
Schyns (1997)	Nyugat-Németország	0,06 és 0,15 között
	Oroszország	0,17 és 0,27 között
Lachman and Weaver (1998)	USA	0,18
Blanchflower et al. (1993)	USA – férfiak	0,15
	USA – nők	0,14
Hagerty (2000)	USA	0,18
Mullis (1992)	USA	0,17
Brinkerhoff et al. (1997)	Indiai falvak	0,22
Biswas-Diener and Diener (2000)	Kalkutta szegénynegyede	0,45

Forrás: Biswas-Diener and Diener, 2001

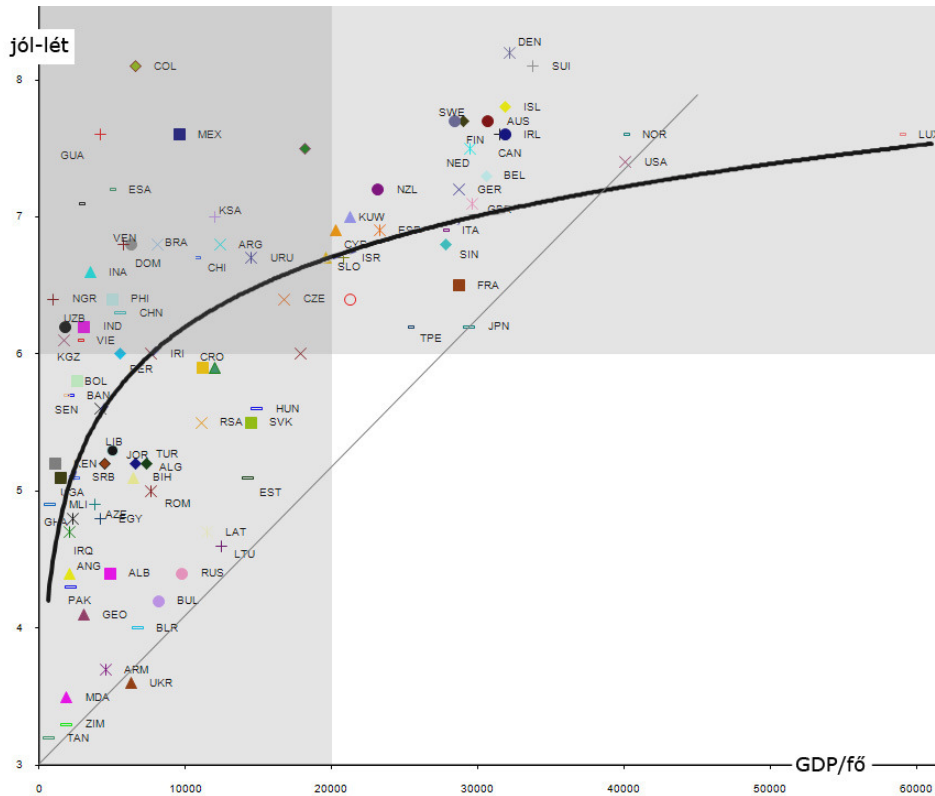
A vizsgálat

Jelen vizsgálat több mint 90 országot ölel fel. Az említett országokban az étellel való elégedettségéről, a boldogságról sok felmérést készítettek. Ezeket a felméréseket *Ruut Veenhoven* a Rotterdami Egyetem professzora gyűjtötte össze és az eredményeket publikálta a *World Database of Happiness* elektronikus kiadványban. Sajnos nincs egyetlen olyan év sem, amikor minden országban egységesen végeztek volna felmérést, ezért a felmérések 1995–2005 közötti időszakból származnak. Azon országok, amelyeknél több felmérés is készült az adott időszakban, természetesen mind belekerültek az elemzésbe.

A 3. ábra mutatja az elemzés vizuális megjelenítését. Minden egyes pont egyetlen országot jelöl az x tengely szerinti egy főre jutó GDP és az y tengely szerinti szubjektív jól-lét értéken. Az országok mellett az országok három betűs kódjai is fel vannak tüntetve az átláthatóság érdekében.

3. ábra

A GDP és a szubjektív jól-lét kapcsolata

Forrás: Saját szerkesztés.

Az ábra a GDP és a szubjektív jól-lét kapcsolatának rendkívül szemléletes ábrázolása, amelyen több érdekesség is kitűnik.

Először is vannak olyan országok, amelyek mintha különként viselkednének és nem tartanak a szemmel is jól látható irányvonalat. Ilyen Luxemburg, Mexikó, Kolumbia és Guatemala. Luxemburg esetében egyértelmű a helyzet, ugyanis az egy főre jutó GDP rendkívül magas értéket az alacsony népességének (kb. 480 000 fő) köszönheti. A másik három ország alacsony GDP melletti magas jól-létének okát nehezebb megtalálni. Valószínűleg kulturális, politikai, vagy vallási oka lehet, bár érdekes, hogy mindhárom állam Közép-Amerikában található.

További érdekessége az ábrának, hogy a 20 000 \$/fő bruttó hazai termék alatti országok szubjektív jól-lét tekintetében alig mutatnak rendezettséget, annak ellenére, hogy az alacsony mért boldogsággal rendelkező államok egy minimumtengelyt képeznek (Tanzániától Észtorszáig). A $10^{-4} \lg \alpha + 3$ tengely alatt nem található egyetlen ország sem, ami ékesen bizonyítja, hogy a két vizsgált tényező között összefüggés áll fenn (Luxemburgra természetesen kivételként tekintve). Viszont az ábrán szintén jól látható, hogy a tengely csak egy határvonalat jelöl, vagyis az említett függvény értékeit csak néhány pont közelíti meg, legtöbbjük távolabbra helyezkedik el.

További érdekesség, hogy Tanzánia kivételével nem találunk egyetlen olyan országot sem, amelyet ha koordináta rendszer központjának választanánk, akkor az összes többi állam a jobb felső illetve a bal alsó negyedbe kerülne (kisebb gazdasági teljesítmény kisebb elégedettséggel vagy nagyobb gazdasági teljesítmény nagyobb elégedettséggel párosulna). Ezzel ellentétben sokszor akár a felénél is több esetben a többség a nem kívánt két negyedbe kerül. Nyilván ha a nagyobb gazdasági teljesítmény szükségszerűen nagyobb szubjektív jól-léttel párosul, akkor a fenti szabály alól kevés kivételt találunk. Ez a megközelítés ellenben kizárólag a szigorú szabályszerűségeknél érvényes, jelen esetben a két vizsgált mutató kapcsolatát rengeteg más tényező is befolyásolja, ami miatt ez az eltérés megmutatkozik.

A gazdasági teljesítmény és az étellel való elégedettség kapcsolatának jellegré a logaritmusos trendfüggvény fog magyarázatot adni. Ahogy az ábrán is látszik minél gyengébb gazdasági teljesítménye van egy országnak, a függvény annál meredekebben emelkedik, vagyis gyenge gazdasági teljesítményű államoknál nagy szerepe van a GDP-nek a szubjektív jól-lét értékében. Ahogy a gazdasági teljesítmény erősödik, úgy egyre kevesebb szerepet játszanak az anyagiak az emberek jól-létében. Jelen esetben az $y=0,737\ln(x)-0,578$ függvény adott pontban lévő tangense arányos a GDP súlyával a szubjektív jól-létben. Ezt támasztja alá az 1. táblázatban felsorolt kutatások közötti különbség is, vagyis hogy a Kalkutta szegénynegyedeiben mért egy főre jutó Nemzeti Termék és SWB közötti korreláció jelentősen meghaladja az Amerikai Egyesült Államokban, vagy nyugat-európai országokban mért értéket.

Összegzés

Kijelenthetjük tehát, hogy az egy főre jutó Bruttó Nemzeti Termék és a szubjektív jól-léti mutató között természetesen létezik korrelációs kapcsolat, mégpedig annak függvényében, hogy az adott ország milyen gazdasági teljesítménnyel bír. Minél gazdagabb egy ország (teljesítményét tekintve), annál kevésbé számít az emberek élettel való elégedettségében a jövedelem. Ezért lehetséges tehát, hogy az elmúlt évtizedekben a fejlett országok további növekedése mellett a lakosság jól-léte keveset változott, azzal szemben, hogy a szegényebb térségekben végzett kutatások viszonylag magas korrelációt állapítottak meg. Az eredmény egyáltalán nem meglepő, ha arra gondolunk, hogy az alapvető szükségletek kielégítésében játszanak legnagyobb szerepet az anyagiak (étel, ital stb.), és az erre épülő Maslow piramisa szerinti szükségleti szintek egyre kevésbé (biztonsági szükségletek, elismerés, szociális lét stb.). Vagyis a gazdag országoknál, ahol az alapvető szükségleti szintek kielégítése mindennapinak mondható, ott nagyobb mértékben számítanak az egyéb jól-léti tényezők, mint pl. a sportolás lehetősége, egészség, közszolgáltatások jó minősége, kedvező környezet.

Irodalom

- Biswas-Diener, R. – Diener, E. (2001): Making the best of a bad situation: Satisfaction in the slums of Calcutta. *Social Indicators Research* 55. 329–352. p.
- Bradburn, N. M (1969): *The structure of psychological well-being*. Aldine. Chicago.
- Diener, E –Suh, E. M. – Lucas, R. E. – Smith, H. L. (1999): ‘Subjective well-being: Three decades of progress’. *Psychological Bulletin* 125.
- Easterlin, R. A. (1995): Will raising the incomes of all increase the happiness of all? *Journal of Economic Behavior and Organization*. 27. 35–47. p.
- Gebauer, György (2007): A boldogság tényezői. *Évkönyv 2007*. Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar 107–122. p.
- Hoorn, André van (2007): Is happiness measurable and what do those measures mean for policy? A short introduction to subjective well-being: its measurement, correlates and policy uses. *Nijmegen Center for Economics (NiCE)*. Radboud University Nijmegen. (Prepared for the international conference)
- Layard, Richard (2002): *Has social science a clue?* London School of Economics. Lionel Robbins memorial lectures 2002/3.
- U.S. Department of Labor - Bureau of Labor Statistics: *Consumer Expenditure Survey*. www.bls.org [2008. 07. 15.]
- Veenhoven, Ruut (2000): *Freedom and Happiness; A comparative study in 46 nations in the early 1990's*. MIT press. Cambridge. MA USA. 257–288. p.
- Veenhoven, R. (2008): World Database of Happiness. Erasmus University Rotterdam. <http://worlddatabaseofhappiness.eur.nl>. [2008. 07. 25.]

The effects of GDP on reported Subjective Well-being

This paper attempts to determine the role of money in subjective well-being (SWB) in different nations and how economic growth affects the quality of life. We study the SWB index of more than 90 countries, based on data provided by *Ruut Veenhoven* at the World Database of Happiness for the period 1995–2005 in relation to the GNP per capita of each country. The normal public conception is that the effect is very considerable (albeit without any real evidence). Numerous studies show that the correlation between GNP and happiness is about 0,15–0,30, although some point out that over the last 50 years GDP has risen in many countries with no change to life satisfaction. How is it possible that money should affect how people feel about themselves whilst happiness does not rise when a nation's economic performance improves?

8. ALTERNATÍV MOZGALOMTÓL AZ ÖKOPÁRTIG: A HAZAI ZÖLD PÁRTOK KIALAKULÁSÁNAK POLITIKAI ALAPJAI

Gergely Gyöngyi

Hazánkban az 1970-es évek elejétől, közel másfél évtizeden át kizárólag a hivatalos mandátummal rendelkező, politikailag és anyagilag támogatott állami, illetve társadalmi szervezetek (Hazafias Népfront, Kommunista Ifjúsági Szövetség, Magyar Úttörők Szövetsége, Szakszervezetek Országos Tanácsa stb.) 'szakmai' csoportjai foglalkoztak (?) környezetvédelemmel. A kádárizmus sajátos keretfeltételei miatt zöld pártok egyáltalán nem léteztek; az illegalitás mezején – különböző konfliktusok kapcsán – szerveződött autonóm polgári kezdeményezések pedig informális mozgalmak, szubkultúrák formájában a 'második nyilvánosságban', szűk társadalmi bázissal működtek (Ramet 1991). A mozgalmi létet kényszerből vállalták más, legális lehetőségek híján. Látns közösséget alkottak, hiszen a hatalom nagyjából azonos módon korlátozta őket a pénzügyi források előteremtésében, a mobilizálást segítő szervezeti struktúra kialakításában. A hivatalos szervek tevékenységére a látványpolitizálás volt jellemző; a legkülönbözőbb bizottságok létrehozásával, konferenciák szervezésével stb. jelezték a nyilvánosság, a külföld felé, hogy környezetvédelemhez kapcsolódó feladataikat letudták. Valós tevékenységükről azonban a lakosság szinte semmit sem tudott, mert a hatalom és a 'nép' közti kommunikáció – a társadalmi kérdéseket illetően – kizárólag egyirányú volt. Az ökológiai problémákat a 'szebb nevet adás' taktikájával elfedték; azonosításukból, a megoldásukra irányuló döntésekből a többség kirekesztődött. Mivel a politikai színezetet kapott ügyek csak politikai mezőben voltak értelmezhetőek, az érdemi kommunikációhoz – konkrét esetekben – a zöld témákat is át kellett politizálni. Ezzel (is) magyarázható, hogy az alternatív, környezetvédő mozgalmak olyan ügyekre fókuszáltak, amelyek a közvélemény érdeklődését nagymértékben felkeltő voltak miatt képesek voltak a politikai szereplés lehetőségét is biztosítani számukra. Sajnos ez a stratégia azóta is jó néhány szervezet működésének elsődleges/kizárólagos mozgatórugója, ami visszahat a mozgalom egészének legitimációjára.

A nyolcvanas évek közepétől kezdtek megjelenni olyan új típusú, kifejezetten akciócentrikus 'képződmények', mint a bős–nagygyarosi erőmű elleni tilta-

kozás kapcsán alakult Duna Kör. A Duna Kör előhírnöke volt a rendszerváltásnak. Miután az állam a vízlépcsővel kapcsolatos adatokat titkosította, az aktivisták mozaikokként gyűjtötték össze mindazt, ami tudható. Világossá vált, hogy erre a problémára nemcsak környezetvédelmi, de politikai válaszokat is adni kell (információhoz jutás szabadsága, társadalmi szervezetek bejegyzésére és működésére vonatkozó jogszabályok hiánya stb.). A Kör 1985-ben – szakmai tevékenységének elismeréseként – megkapta a The Right Livelihood Award-ot, az alternatív Nobel-díjat. Az ezzel járó pénzüsszeg bankszámlán való elhelyezésének feltétele a szervezet bejegyzése lett volna, ami előrevetítette az egyesülési és gyülekezési törvény létrejöttét. A hatalom azt tanácsolta, hogy integrálódjanak az időközben a KISZ KB keretei között létrejött környezetvédelmi tagozatba; ám ezt a változatot elutasították, és kitarítottak egy saját szervezet létrehozása mellett. Így 1989-ben ez volt az első bejegyzett társadalmi szervezet. Vita folyt arról, párttá alakuljanak-e, és bár abban egyetértettek, hogy az erőket koncentrálni kell, a kérdésben nem jutottak konszenzusra; ezért a tagok és támogatók a legkülönbözőbb pártokban találták meg helyüket (Vargha 1989).

A Duna Körhöz hasonló szerveződések általános követelések jegyében léptek fel; azt a társadalmi, politikai struktúrát támadták, amelyben az állami környezetvédelem is létezett (Szirmai 1999). A nyugati mozgalmak által meghaladott gazdasági-társadalmi modell létrehozását sürgették. Az államszocializmus alatt a civil szerveződések a nyugati társadalmakat tekintették mintának; még nem merült fel a piacgazdaság, a multinacionális vállalatok stb. kritikája. Nem is merülhetett fel, hiszen ezek nálunk még nem léteztek (Szirmai 1991).

Az egyre gyakoribbá váló zöld tüntetések, egyéb megmozdulások arra is lehetőséget adtak, hogy a lakosság az aktuális rendszerrel szembeni fenntartásait, ellenséges érzületét kifejezésre juttassa. Így a zöld mozgalmak elvileg igen kiterjedt társadalmi bázisra építkeztek; ám valójában nem volt egyértelmű, kik a környezetvédelem igazi elkötelezettjei, és kik azok, akik az akciókban pusztán a hatalom, a szocialista rendszer elleni tüntetés lehetőségét látják. A zöld mozgalmak politikaálcázó szerepe aztán a rendszerváltás után értelmét veszítette; ezáltal arra is fény derült, hogy a lakossági bázis valójában igen kicsi.

Mi történt 1990 után?

A kilencvenes évek elejétől a demokratizálódás új feltételeket teremtett; az addig informálisan működő csoportok számára lehetővé vált, hogy tevékenységüket intézményes formában – párt, vagy más politikai szervezet keretein belül – folytassák, bár a 'mozgalom vagy párt' döntést ez csak elvben könnyítette meg. A pártállam hivatalos struktúrája – monopolpozíciójának megőrzése, átmentése érdekében – hatalmi eszközökkel próbálta korlátozni, illetve versenyképtelenné tenni az alternatív szerveződések. Jól példázza ezt a Duna Kör egyesületalapítási kísérletének a joggal való visszaélés révén történő meghiúsítása (Sólyom 1985).

A fentebb említett látens közösség – a közös 'ellenség' eltűnésével/megszűnésével – felbomlott, összetartó erő nélkül maradt; az atomkonfliktus például, amely Németországban – a volt NSZK-ban –, és még jó néhány államban mind a mai napig a legfontosabb integráló tényező, Magyarországon egyáltalán nem játszott/játszik szerepet (*Flam* 1994). A korábban egymással szolidáris mozgalmak gyakran szembekerültek, és még azok is veszítettek lendületükből, akik a nyolcvanas években látványos tiltakozó akciókat szerveztek.

A változás már 1989 első felében, a Németh Miklós által vezetett kabinet ténykedése alatt elindult; a rendszerváltást megelőző évtizedek talán legnagyobb dobásának, a Bős–Nagymaros konfliktusnak államközi/nemzetközi jogvitává válásával, átértékelődésével.

Magyarország és Csehszlovákia tárgyalásai a „Dunasauruszról” 1952-ben kezdődtek; a tényleges szerződés kötésre azonban csak 1977-ben került sor Moszkvában, az akkori szovjet elnök, Leonid Brezsnyev 'atyai' közreműködésével. Az eredeti elképzelésekben szereplő létesítmények – a dunakiliti mederzáró duzzasztómű, a Csallóközben húzódó üzemvízcsatorna, a vízlépcső stb. – tervezésénél energiatermelési, árvízvédelmi és mezőgazdasági/élelmiszer-előállítás szempontok (az ezekből származó haszon) domináltak; a természet megóvása sokadrangú kérdés volt. Politikai-környezetvédelmi tiltakozások robbantak ki; a „végre tehetünk valamit” érzése, az ötletes jelszavak sokakat az ügy mellé állítottak. A kommunista rezsimet burkoltan támadó, százezres megmozdulások a beruházás mögül kihátrálni akaró Németh-kormánynak is kapóra jöttek; jó ötletnek tűnt mindent a zöldekre hárítani (a demokratikus szocializmus 'feelingjében' ez még a szovjet vezetés számára is elfogadható lett volna). Végül 1989-ben a magyar fél egyoldalúan felmondta a megállapodást, és leállt a dunakiliti, valamint a nagymarosi létesítmény építésével.

A szlovákok mindkettőt be akarták fejezni, akár egyedül, a csehek támogatása nélkül is. Előbbi azonban megmaradt saját maga torzójának; a rendkívül drága, gyakorlatilag teljesen kész létesítményt ma sem használják (a szlovákok helyette Csúnynál hoztak létre saját duzzasztóművet), a vízlépcsőt pedig az osztrákok építették tovább, – a lebontásról szóló döntés megszületéséig – nekik a tartozást 2016-ig törlesztjük, áramban.

A konfliktus átsúlyozódása – az osztrák, illetve főként az ellentétes csehszlovák, majd szlovák igényekkel szembeni artikulálódása – 1990 után már nem tette lehetővé széleskörű, átfogó politikai tiltakozás megszervezését. Így egészen a Horn Gyula és Vladimír Mečiar vezette kormányok megegyezési kísérletéig, valamint a Duna Charta által létrehozott mozgalom megjelenéséig ez inkább ellenszakértői, propaganda, illetve információs tevékenységet jelentett; bár a Duna Kör utódszervezetei egy ideig még az építkezés körüli zűrzavarból táplálkoztak (*Mándi* 1999).

A Bős–Nagymaros ügy ma sem 'alszik'; noha a magyar és a szlovák kormány az 1997-es hágai döntés óta – amely a folyóelterelést, valamint a vízlép-

csőszerződés felmondását jogtalan cselekménynek minősítette, egyúttal körvonalazta a kölcsönös engedményeket – ezt 'szent tehénként' kezeli, és próbál a „ha nem tudunk megegyezni, hagyjuk egymást békén” mottó jegyében politizálni. 2007 októberében a szlovák elnök, Ivan Gasparovič úgy nyilatkozott bösi látogatását követően, hogy hazánkknak végre be kell látnia, sőt, nyíltan el kell ismernie: szükséges az építkezés befejezése, mert gazdaságilag előnyös, műszaki problémákkal nem kell számolni, a környezet pedig nem károsodott. További fejlemény, hogy a felek átfogó stratégiai hatásvizsgálatot terveznek, 2008 végéig (Bagyarik 2007).

A Duna-konfliktust követően *lokális problémákra szakosodott tematikus*, illetve *regionális* együttműködések jöttek létre; ilyen volt az 1988-ban az ELTE Természetvédő Klub, a BME Zöld Kör és az Eszperantista Természetvédők által alapított Levegő Munkacsoport budapesti hálózata, vagy a győri Reflex Környezetvédő Egyesület (Musza 1999, Kaiser 1999). A lakosság, a civil szervezetek és más, a korábbi évtizedekben az ökológiához kapcsolódó döntésekből (is) kizárt csoportok a legkülönbébb akciók révén igyekeztek tudatosítani: polgári társadalmat, modern környezetvédelmet akarnak. A felpeszsdülést érzékelve többen úgy gondolták, az átmenet kiteljesedésével megsokszorozódnak majd az ilyen, és ehhez hasonló követelésekre épülő konfliktusok, ám épp az ellenkezője történt; a politikai intézményrendszer megszilárdulásával, azzal, hogy a pártok, a minisztériumok stb. többé-kevésbé elfogadható válaszokat adtak a felmerülő problémákra, a nyílt konfrontáció veszített jelentőségéből. Annak azonban, hogy az újonnan létrejövő helyi/regionális szerveződések képtelenek voltak a rendszerváltás adta mozgásteret kitölteni, más okai is voltak.

A magyar társadalom például ökoügyekben eleve megosztott volt; a szocialista gazdaságot jellemző krónikus áruhiány megszűnésével sokak számára a fogyasztás növelése jelentette az 'egyedül üdvözítő utat', ami a posztmaterális értékek megszilárdulása (kialakulása) ellen hatott. Hiányoztak a tömegmozgósításra alkalmas alternatív – a hivatalos gazdasági-politikai eszmerendszertől eltérő, de nem depolitizált –, koherens, gyakorlatba átültethető módszerek; persze a komoly anyagi áldozattal járó és/vagy az uralkodó piacorientált felfogásnak gyökeresen ellentmondó változtatási törekvések nem jöhettek szóba. Az ökológiai ügyeket leegyszerűsítve, néha kifejezetten sarkítva tálták; a technikaellenes vagy etikai alapú megnyilvánulások sok esetben a vallásosság, a racionális-tudományos érvelések pedig speciális szakmai irányokba terelték a problémákat, érdektelenné téve ezzel bizonyos társadalmi csoportokat. A szennyezett településeken élők legtöbbször 'némák' maradtak; egzisztenciaféltésből tudomásul vették a helyben működő vállalatok környezetromboló tevékenységét, így hiányzott az a bázis, amelyre a cégek adó- és foglalkoztatáspolitikájától, valamint az autonómiájukat korlátozó állami intézkedésektől erősen függő önkormányzatok legitim módon támaszkodhattak volna. A civil szervezetek tagjai nem számíthattak a parlamenti képviselőkéhez vagy a pártaktivistákéhoz hason-

ló karrierre, ezért a kreatív mozgalmószervezők is egyre kevesebben lettek. Az egyesületeken stb. belüli munkamegosztás önkéntes vállalatok alapult; a hierarchikus kapcsolatok hiánya azonban – a hatékony működés szempontjából – inkább hátrány volt, mint előny, nem is beszélve a személyeskedésekről, az erkölcsi támadásokról/támadhatóságról, a túlzott szereplési vágyról (*Beliczay–Szirmai* 2000). Az emberek informális elszigeteltsége, a média manipulatív információközlése, az új demokrácia bürokratizmusa, a szabadidő hiánya tovább csökkentette a politikai mobilizációs hálózatok kialakulásának esélyét; a környezetvédelmi tiltakozási potenciál csak ritkán testesült meg olyan, nagy tömegek érdeklődésére számot tartó rendezvényekben, mint a Föld Napja, vagy a főváros XI. kerületében zajló útellenes (anti-road) megmozdulások.

A helyzet napjainkra alig változott; az ökológiai mozgalom ugyan sokszínű (lakossági és egyéb kezdeményezések), de hiányzik a kapocs, az integráló erő, így a heterogenitás inkább fragmentálja a mozgalmat. Az állam visszavonulásával a gyenge támogatói bázisú, kevés pénzzel működő, gyakran amatőr/próféta zöld szerveződések – amelyek léte, aktivitása továbbra is leképezi a településhierarchiát, vagyis nagyvároscentrikus! – tőkeerős, profi marketingeseket, kommunikációs szakértőket alkalmazó vállalkozásokkal állnak szemben; túl általános, nehezen operacionalizálható értékek ütköznek tehát jól artikulált érdekekkel. Az ökokérdéseket – pozitív programok, illetve az ezek kidolgozásához, elfogadtatásához szükséges magatartásmodellek hiányában – a zöldek gyakran politikaiavá transzformálják, ami azt eredményezi, hogy egy-egy környezetvédelmi beruházásnak éppen ők lesznek a legfőbb ellenzői. Az is előfordul, hogy egyszerűen szemet hunynak a hétköznapi természetrombolás felett (parkolóban leeresztett olaj, erdőben elásott akkumulátor stb.), mert érdekeiket jobban szolgálja a nagyobb volumenű, az országos média érdeklődésére is számot tartó ügyek (Duna-gát, atomerőmű) felvállalása.

Az állampolgárok jelentős részét a „Not in my backyard” – attitűd jellemzi; vagyis elfogadják, hogy adott beruházásra – hulladéklerakóra, erőműre, útra – szükség van, de a lakóhelyükön történő megvalósítás ellen határozottan tiltakoznak. Előfordulhat ennek az ellenkezője is, amikor egy országosan/globálisan környezetszennyezőnek ítélt létesítmény – autópálya, ipartelep – elhelyezése, építése érdekében lép fel a helyi közösség, mert azt remélik, a beruházás tényleges haszna ellensúlyozza majd a negatív hatásokat („Put in my backyard”). Előbbinél világosan kirajzolódik az érintettek közti konfliktus, utóbbinál viszont ez hiányzik, illetve rejtve marad. A felügyelő szervezeteknek általában nem áll érdekükben ezt kiprovokálni; így az engedélyezési folyamatok sok esetben megfelelő kontroll nélkül zajlanak. Határozott kereteket adó ágazatpolitikára van tehát szükség, amely az előzetes befektetői szándékokat – a tartalmi és formai szempontok figyelembe vételével – hatékonyan szűri, továbbá garantálja a felsőbb szintű szakmai ellenőrzést úgy, hogy egyúttal kijelöli a lakossággal való egyeztetés formáit is; így elkerülhető, hogy a kormányzati, ágazati szervek – magukra hagyva – elvakultan képviseljék saját szempontrendszerüket.

A társadalom tagjai még nem elég felkészültek/érettek ahhoz, hogy preaktív kezdeményezésekkel irányítsák sorsukat, hiszen általában az érdekeiket, életmódjukat közvetlenül veszélyeztető önkormányzati intézkedések, hatóságilag eltűrt visszaélések ellen tiltakoznak; de öntudatosabbak, tájékozottabbak, hozzászólásaik pedig tárgyyszerűbbek, jogi szempontból megalapozottabbak, mint korábban. Esélyeik az érdekérvényesítésre, az érdekvédelemre az új érában sem javultak számottevően; gyakran évekig tartó, elkeseredett harcot vívnak a befektetőkkel, a helyi közigazgatás szerveivel, mert hiányoznak az érdemi párbeszéd feltételei. A döntéshozatalnál nem teljes értékű partnerek; javaslataikat, ötleteiket, elvárásaikat legtöbbször figyelmen kívül hagyják a tervek készítése során. A probléma tehát rendkívül összetett; kezeléséhez – a zöld szerveződések pozícióinak javításához – azonban több kell, mint a jogszabályok időnkénti módosítása.

Pártközelen

Az első hazai zöld pártot, a Magyarországi Zöld Pártot (MZP) 1989 novemberében alapították; az ismert környezetvédők nagy része azonban ennek tevékenységében nem vett részt. Így alakulhatott ki az a sajátos helyzet, hogy míg az első szabadon választott parlamentben több mint száz Duna Körös ült, az MZP eredménye lényegesen elmaradt az akkor még 4%-os bejutási küszöbötől. Mindössze négy lista, illetve 14 jelölt állítására voltak képesek, ezért országos szinten a szavazatoknak csak 0,36%-át szerezték meg. A sikertelenség láttán, valamint az MZP 1993-as radikális jobboldali irányváltása elleni tiltakozásként a hazai zöld mozgalmak úgy döntöttek, létrehoznak egy valóban európai értékek alapján működő zöld pártot, a Zöld Alternatívát (ZA 1993), amely a '94-es választásokon hat egyéni jelölttel, egy területi listával indult, és mindössze 0,02%-ot ért el. '98-ban több kis párttal, társadalmi szervezettel összefogásban, az Együtt Magyarorszáért Unió tagjaként próbált kézzelfogható eredményt elérni (33 jelölt, 9 területi lista, a szavazatok 0,19%-a). Igyekeztek olyan szervezetekkel kapcsolatot teremteni, amelyek szintén politikáinak definiálták magukat; ilyen volt a Szociáldemokrata 2000 Alapítvány, valamint a Szociáldemokrata Ifjúsági Mozgalom. E három szerveződés néhány tagja 2000-től Zöld Demokraták néven működött tovább, és a 2002-es választásokon – hasonlóan a ZA '98-as stratégiájához – koalícióban indult, a Centrum Párt szövetségeseiként. Ennek köszönhetően jobb eredményt értek el, mint korábban, de az 5%-os parlamenti bejutási küszöböt így sem tudták elérni.

A hazai zöld politikában a következő nagy áttörés 2003 novemberében következett be, amikor a Zöld Demokraták az azóta megszűnt Új Baloldallal, a Magyar Szociális Zöldpárttal, a Környezetvédők Szociáldemokrata Pártjával, a Zöldek Szövetségével, az Epicentrum Ifjúsági Egyesülettel, a Magyar Nők Pártjával, a Nexus Környezetvédelmi Egyesülettel és a Polgári Érdekvédelmi Egye-

sülettel karöltve megalakították a Zöld Demokraták Szövetségét (ZDSZ) (Ötvös 2003). Jó néhány civil szerveződés azonban, amely az elődöket támogatta, személyi és egyéb okok miatt kihátrált az újonnan létrejött párt mögül. A ZDSZ mellett ma a 2000 márciusában, a tiszai ciánszennyezés apropóján alapított Védegylet, valamint a belőle szerveződő Élőlánc Magyarországért (2005) számít komolyabb politikai tényezőnek. Többen úgy vélik, az Élőlánc lényegében a Védegylet pártváltozata; még akkor is, ha a civil szervezet közleményben látta jónak tisztázni, hogy nincs közük egymáshoz.

A következő táblázat zöld pártjaink országgyűlési választásokon elért eddigi eredményeit mutatja, figyelembe véve a választási rendszer sajátosságait (területi listákról való bejutás stb.).

1. táblázat.

Magyarországi zöld pártok választási eredményei 1990 és 2002 között

	A párt neve	1990	1994	1998	2002
Jelöltek száma	MZP	14	18	6	7
	MSZPP			2	
	ZA/ZD/ZDSZ		6	33	126
Jelöltekre leadott szavazatok száma	MZP	n. a.	n. a.	1 560	2 218
	MSZPP			315	
	ZA/ZD/ZDSZ		n. a.	13 299	n. a.
Jelöltekre leadott szavazatok aránya, %	MZP	n. a.	n. a.	0,04	n. a.
	MSZPP			0,01	
	ZA/ZD/ZDSZ		n. a.	0,3	n. a.
Területi listák száma	MZP	4	7		
	MSZPP			1	
	ZA/ZD/ZDSZ		1	9	20
Területi listákra leadott szavazatok száma	MZP	17 951	8 811		
	MSZPP			3 052	
	ZA/ZD/ZDSZ		849	8 786	219 029
Területi listákra leadott szavazatok aránya, %	MZP	0,36	0,16		
	MSZPP			0,07	
	ZA/ZD/ZDSZ		0,01	0,19	3,9

Megjegyzés: Az üresen hagyott rubrikák azt jelzik, hogy adott párt a kérdéses évben nem állított jelölteket, illetve területi listát; az n. a. pedig a 'nincs adat' rövidítése.

Forrás: A táblázat saját szerkesztés, az adatok a <http://valtor.valasztas.hu/valtort/jsp/> internetes oldalon érhetők el.

A 2006-os év több szempontból is sajátos volt. Soha ennyi zöld pártot nem vettek nyilvántartásba a választások előtt; ám az Élőlánc Magyarországért, a Zöld Centrum Párt, a Magyar Szociális Zöld Párt, a Magyarországi Zöld Párt, a

Zöldek Pártja, a Zöld Demokraták Szövetsége közül senki sem tudott országos listát állítani. Területit is csak a Zöldek Pártja, Hajdú-Bihar, Csongrád, illetve Békés megyében; ezekre összesen 2870 szavazat érkezett, ami 0,05%-os arányt jelent. Az egyéni jelöltekkel illetően a ZDSZ 1, az Élőlánc 4, a Zöldek Pártja 13 fővel indult neki a küzdelemnek, a parlamenti bejutáshoz szükséges küszöböt azonban egyikük sem tudta átlépni.

Irodalom

- Bagyarik Cecília (2007): *Áldozat a rendszerváltás oltárán: a Bős–Nagymaros sztori*. Hetek Online, <http://www.hetek.hu/?q=node/13875> [2007. 11. 15.]
- Beliczay Erzsébet – Szirmai Viktória (2000): *Fórum a társadalmi részvételről*. <http://www.mtapti.hu/mszt/20003/beliczay.htm> [2007. 10. 11.]
- Flam, Helena (1994): *States and Anti-Nuclear Movements*. London. Edinburgh U.P.
- Kaiser Tamás (1999): A Reflex Környezetvédő Egyesület. In Szabó Máté (szerk.): *Környezetvédelmi civil kezdeményezések Magyarországon (1988–1998)*. Budapest. Villányi úti könyvek. 163–183. p.
- Mándi Tibor (1999): *A Duna Charta*. In Szabó Máté (szerk.): *Környezetvédelmi civil kezdeményezések Magyarországon (1988–1998)*. Budapest. Villányi úti könyvek. 204–217. p.
- Musza István (1999): Levegő-munkacsoport. In Szabó Máté (szerk.): *Környezetvédelmi civil kezdeményezések Magyarországon (1988–1998)*. Budapest. Villányi úti könyvek. 90–110. p.
- Ötvös Zoltán (2003): Újjászerveződő zöldek. *Népszabadság*. 2003. november 14. 47. évf.
- Ramet, Sabrina (1991): *Social Currents in Eastern Europe*. Durham, Duke U.P.
- Sólyom László (1985): A társadalom részvétele a környezetvédelemben. *Medvetánc*. 1985/4. és 1986/1. 217–242. p.
- Szirmai Viktória (1991): Ökológiai társadalmi mozgalmaink. *Valóság*. 33. évf., 10. sz., 34–42. p.
- Szirmai Viktória (1999): *A környezeti érdekek Magyarországon*. Budapest. Pallas Stúdió.
- Vargha János (1989): Duna Kör. In Bossányi Katalin (szerk.): *Szólampróba*. Budapest. Láng Kiadó. 60–68. p.
- <http://valtor.valasztas.hu/valtort/jsp/> [2007. 11. 10.]

From Alternative Movements to Eco-parties: political questions concerning the birth of Green Parties in Hungary

Man has been concerned about nature and his place in it for many years. Unease about the effects of human activity on the natural environment dates back to the ancient Greeks and Romans, whilst action by the “Green Movement” can be traced back to the nineteenth century. In this period, individuals, groups, and organisations began campaigning for the conservation and preservation of natural areas and the protection of wildlife. Efforts to combat pollution also began. It was not until the 1960s, however, that the Green Movement in its more modern incarnation emerged. The movements which were born in this period maintained the concerns over conservation, preservation, and industrial pollution held by earlier generations, but added new issues to their agenda, including justice, equality, participatory democracy, and sustainability. Green politics is a political ideology which gives high importance to ecological and environmental goals, and on achieving these goals through broad-based, grassroots, participatory democracy. Green politics is advocated by supporters of the Green Movement, which has been active through Green Parties in many countries since the early 1980s. The political term “Green”, a translation of the German *Grün*, was coined by *die Grünen*, the first successful Green party, formed in the late 1970s. The term “political ecology” is sometimes used in Europe and in academic circles. Supporters of Green politics, known simply as “Greens”, share many ideas with the ecology, conservation, environmental, feminist, and peace movements. In addition to democracy and ecological issues, green politics is concerned with civil liberties, social justice and non-violence. The need for quality and structured eco-policy has become stronger in Hungary over the last twenty years, but, in contrast to most European countries, here there is no serious, organised eco-party which could be supported by local “alternative” movements. This study, which is an organic part of my Ph.D. thesis on the marketing strategy of Green Parties, discusses the evolution of native Green Movements and shows the causes of failure.

9. A TURIZMUS HATÁSA AZ ÖNKORMÁNYZATOK BEVÉTELEIRE MAGYARORSZÁGON, VALAMINT A BALATON RÉGIÓ TELEPÜLÉSEIN

Horváth Zoltán

Bevezetés

A turizmus fejlődése jelentős hatást gyakorol az állami, a regionális, illetve a települési önkormányzatok költségvetésére, gazdálkodására mind a bevételi, mind a kiadási oldalon, mivel a turizmus egyrészt bevételeket teremt, másrészt viszont számos olyan feladat van, amelyeket a turizmus fejlesztése érdekében az államnak és az önkormányzatoknak kell elvégezniük. A bevételek adók, vámok, hatósági díjak formájában keletkeznek, amelyeket a turistáknak szolgáltatásokat nyújtó vállalkozások és magánszemélyek fizetnek be. A költségek közül a legfontosabbak a turisztikai szervezetek működtetésének költségei, a marketing-költségek, az infrastruktúra, és a turisztikai infrastruktúra fejlesztésére fordított költségek.

Jelen tanulmány azt vizsgálja, hogy a turisztikai vendégéjszakák számának alakulása milyen hatással van az önkormányzatok bevételeire, hogyan alakulnak országosan, megyénként, és a Balaton régió településein a helyi adóbevételek, és ezen belül az idegenforgalmi adó bevételek.

A kutatás hipotézise, hogy a Balaton régióban az önkormányzatok bevételeiben az ország más területeihez képest nagyobb szerepet játszanak a turizmusból származó bevételek, amelyek a kereskedelmi és a magán szálláshelyeken eltöltött vendégéjszakák számának visszaesése miatt 2000 óta folyamatosan csökkennek.

A turizmus gazdasági hatásainak összetevői

Az idegenforgalom a nemzetgazdaság azon szektora, amely a javak előállításánál során a többi ágazathoz képest szélesebb körű jövedelmezőséget biztosít a gazdaságban a vele kapcsolatba kerülő szereplők számára. Megfelelő működtetése esetén a szolgáltató és a költségvetés egyaránt olyan profitra tesz szert, amelynek a gazdaság vérkeringésébe való visszajuttatása további termelés és munkakerő növekedést gerjeszt (*Michalkó* 1998).

A turizmus gazdasági hatásainak vizsgálata nemzetgazdasági és egy-egy vállalkozás szintjén is történhet. A hatásokat befolyásolja a turisták költségének mennyisége és szerkezete, az idegenforgalmi vonzerő jellemzői, a fogadóhely gazdasági fejlettsége, a turizmusból származó bevételek felhasználása és a kereslet szezonálisitása (*Mundruczó – Stone 1996*).

A turizmus gazdasági hatásait a fogadóhelyeken általában négy jól elkülöníthető területen számszerűsíthetjük [10]:

Jövedelemhatás: hozzájárulás a GDP-hez, munkavállalói jövedelem, vállalkozói jövedelem, kormányzati és önkormányzati bevételek.

Foglalkoztatásra gyakorolt hatás (munkahelyteremtés).

Beruházás és fejlesztés ösztönzése (gazdasági szerkezetátalakítás, területfejlesztés).

Fizetési mérlegre gyakorolt hatás (nemzetközi turizmus esetén).

A fenti hatásokat makrogazdasági, és a negyedik kivételével mikrogazdasági szinten, tehát egy-egy településen is vizsgálhatjuk.

A turizmus gazdasági hatásainak három szintje van (*Witt – Mounthino 1989*):

Közvetlen hatás: a turistákkal közvetlen üzleti kapcsolatban lévő szolgáltatóknál, termék előállítóknál jelentkeznek.

Közvetett hatás: azoknál a vállalkozásoknál, szervezeteknél jelentkeznek, amelyek a turistákkal közvetlen üzleti kapcsolatban lévő szolgáltatók számára nyújtanak szolgáltatásokat, értékesítenek árukat.

Gerjesztett hatás: a turisztikai bevételek körforgása a gazdaságban további közvetett és közvetlen jövedelmet teremt, amelyet a turizmus multiplikatorként ismerünk.

Az 1. ábrán a turizmus gazdasági hatásainak modellje látható, amely azt ábrázolja, hogy a turisták költsége hogyan járul hozzá az önkormányzatok bevételeihez.

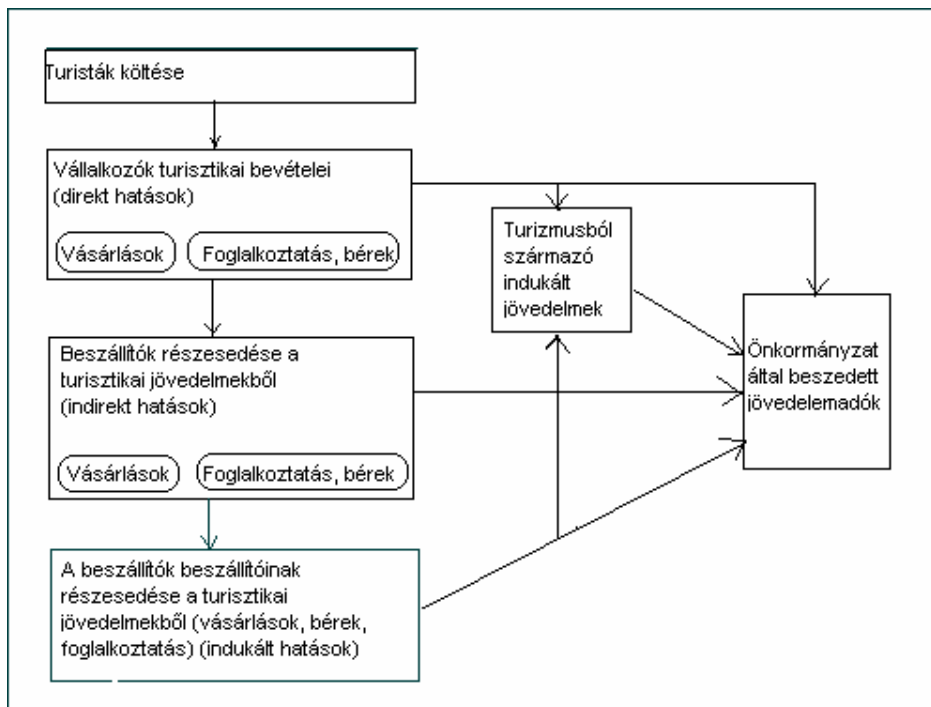
A turizmus gazdasági hatásainak alapja a turisták költsége. Így a vállalkozások (szállásadók, vendéglátó-ipari egységek, kisboltok, stb.) bevételhez jutnak, amiből egyrészt árukat, szolgáltatásokat vásárolnak, másrészt kifizetik a saját és a munkavállalók béreit és járulékait. A beszállítók, és a beszállítók beszállítói ugyanúgy árukat és szolgáltatásokat vásárolnak és kifizetik a foglalkoztatottak béreit és járulékait. Minden vállalkozás a működése során jövedelmekhez jut, amelyek után az önkormányzatokhoz is befizeti az adókat.

A magánszemélyeknek is keletkezhet bevételük a turizmusból, például fizetővendéglátó szálláshely működtetésével, és a tevékenységük során természetesen ők is adóznak.

A turizmusból származó bevételek növelésének általánosan alkalmazható eszközei az adók, a vámok és az egyéb díjak (*Puckó–Rátz 2002*).

1. ábra

A turizmus gazdasági hatásainak modellje

Forrás: Putzkó–Rátz 2002.

Az adók kategóriájában megkülönböztethetünk egyrészt direkt adókat és adó jellegű befizetéseket, amelyek a turizmusban dolgozókra és a közlekedési és turisztikai vállalkozásokra vethetők ki (elsősorban jövedelem és nyereségadó formájában), másrészt ún. hatósági díjakat (pl. útlevél, vízumdíjakat).

Az indirekt adózás formái a magánforgalomban behozott termékek utáni vámok, illetve a turisták fogyasztása miatt az országba behozott termékekre kivetett vámok. Az indirekt adóknál kell megemlíteni a hozzáadott érték adót (Általános Forgalmi Adó), amely minden termék és szolgáltatás árában benne foglaltatik, ezért a központi költségvetés bevételei közt kiemelt szerepet játszik.

Magyarországon is létezik építmények utáni és tartózkodás utáni idegenforgalmi adó (kurtaxa), amelyet a települési önkormányzatok vetnek ki az adott településen működő szálláshelyekre. Az adót kivető önkormányzatok így olcsóbbá, vagy drágábbá tehetik településüket a turisták számára.

Az állami és az önkormányzati kiadások közt szintén megkülönböztethetünk közvetett és közvetlen költségeket. A közvetlen költségek kategóriájába sorolható a nemzeti turisztikai szervezetek és a Tourinform hálózat fenntartásának

költségei, de ide tartoznak a külföldön és belföldön folytatott marketing tevékenység, valamint a turisztikai termékfejlesztés kiadásai is. A közvetett költségek között inkább olyan feladatok költségei szerepelnek, amelyeket nem kizárólag a turizmus érdekében kell elvégezni, de amelyek a turizmus fejlesztése miatt fontosak. Ezek közül ki kell emelni az infrastruktúra kialakítására és fenntartására költött összegeket.

Az externáliákat (a turisztikai tevékenységek külső, járulékos hatásai) is figyelembe kell venni a turizmus vizsgálata során, amelyek költségnövelő tényezőként jelennek meg a fogadó településeken, közülük a legjelentősebb a természeti és az épített környezet károsítása.

Magyarországon a turizmus a nemzeti össztermék (GDP) közvetlenül legalább 5, a foglalkoztatás mintegy 9%-át teszi ki, közvetett hatásaival együtt ezek az arányok 8,5, illetve 12,5%-osak. Ez annyit jelent, hogy 2004-ben a hazai turizmus a GDP-n belül közvetlenül mintegy 877 Mrd Ft-ot képvisel, közvetett hatásaival együtt mindez 1390 Mrd Ft-ra is rúghat (Oláh 2006).

A Balaton régió turisztikai vonzereje országos viszonylatban még mindig jelentős. Számottevő bevételi forrásokat testesít meg, a helyben élő állandó népesség, és a helyi önkormányzatok mindebből azonban csupán keveset profitálnak. Ennek oka, hogy a meglehetősen rövid turisztikai szezonra az ország és a világ számos pontjáról pihenni és feltöltődni ide érkező turisták számára, többnyire szintén csak az év e szakában ide települő, állandó jelleggel máshol élő és praktizáló, mintegy kétezer főnyi vállalkozó is szolgáltatásokat nyújt. Ők ebből a tevékenységből származó bevételek után nem a régióban, hanem saját állandó lakóhelyükön, illetve elsődleges, meghatározó telephelyükön róják le a közterheket (Oláh 2003).

A Balaton régió területén osztozó három megye külön-külön, ebből következően együttesen is folyamatosan szakad le az országot általánosan jellemző fejlettségi szinttől. A térség gazdasága tehát válságjelenségeket mutat. Különösen igaz ez a part menti településekre, ahol az egy lakosra jutó GDP 27%-kal haladta meg az országos átlagot 2004-ben, csakhogy ez 1994-ben 62% volt (Oláh 2005).

Módszertan

Első lépésben azt vizsgálom, hogy a kereskedelmi és a magán szálláshelyeken eltöltött vendégéjszakák számának alakulása milyen hatással volt a turizmusból keletkező önkormányzati bevételekre országosan. Vizsgálom a helyi adóbevételek alakulását, mint közvetett hatást, és az idegenforgalmi adóból keletkező bevételeket, mint közvetlen hatást. Második lépésben a Balaton Régiót alkotó három megyét, Somogy, Veszprém és Zala megyét elemzem. Harmadik lépésben a Balaton Régió településeiben vizsgálom a turizmus és a helyi önkormányzatok adóbevételei közti összefüggéseket. Az utolsó lépés a kiinduló hipotézis elfogadása, vagy elvetése.

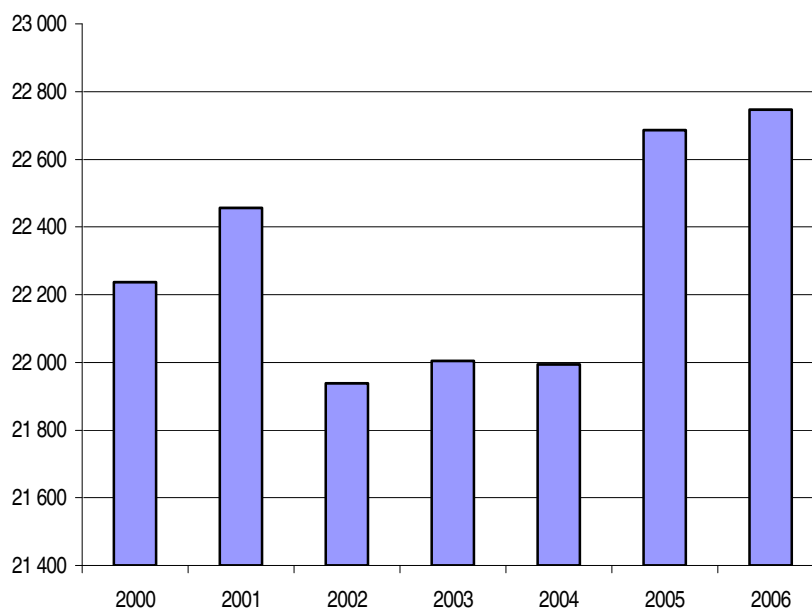
A turizmus hatása az önkormányzati adóbevételekre országosan, valamint Somogy, Veszprém és Zala megyében

A kereskedelmi és a magán szálláshelyeken eltöltött vendégéjszakák alakulása országosan, valamint Somogy, Veszprém és Zala megyében

A turizmus alakulását legjobban a vendégéjszakák számával jellemezhetjük. A következő ábrán a kereskedelmi és a magán szálláshelyeken eltöltött vendégéjszakák számának országos adatait láthatjuk 2000 és 2006 közt.

2. ábra

A kereskedelmi és magán szálláshelyeken eltöltött vendégéjszakák számának alakulása Magyarországon (ezer)

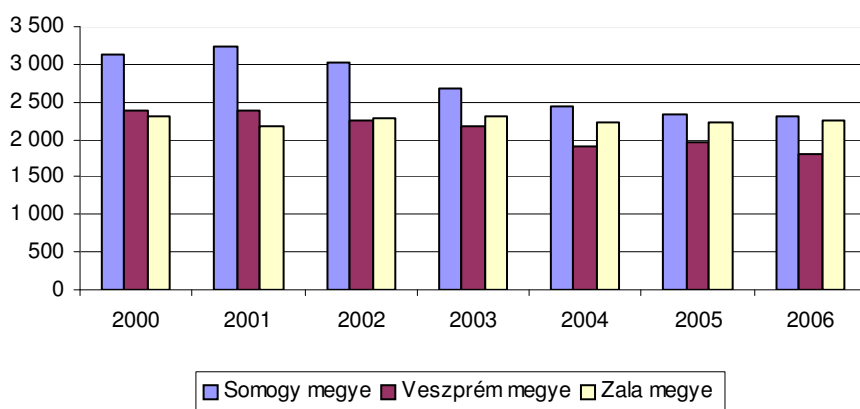
Forrás: KSH

Magyarországon a kereskedelmi és a magán szálláshelyeken eltöltött vendégéjszakák száma a vizsgált 7 év alatt 2,3%-kal nőtt. Ez a kereskedelmi szálláshelyeknek köszönhető, ahol a vendégéjszakák száma 2000-ről 2006-ra 7%-kal nőtt, míg ez idő alatt a magán szálláshelyeken a vendégéjszakák száma 25%-kal csökkent. A 2,3%-os növekedés elsősorban Budapestnek, Hajdú-Bihar megyének, Békés megyének, Borsod-Abaúj-Zemplén megyének, és Baranya megyének köszönhető.

A Balaton körüli három megyét vizsgálva azonnal látható, hogy a kereskedelmi és a magán szálláshelyeken eltöltött vendégéjszakák száma 2000 és 2006 közt mindegyikben csökkent, mint ahogy a 3. ábra mutatja.

3. ábra

A kereskedelmi és a magán szálláshelyeken eltöltött vendégéjszakák számának alakulása Somogy, Veszprém és Zala megyében (ezer)

Forrás: KSH

A turizmus jelentős mértékben Somogy és Veszprém megyében esett vissza, a kereskedelmi és a magán szálláshelyeken eltöltött vendégéjszakák száma 35,5%-kal, illetve 31,8%-kal csökkent, Zala megyében a visszaesés enyhébb volt, 2,4%-os.

A helyi adóbevételek alakulása országosan, valamint Somogy, Veszprém és Zala megyében

A települési önkormányzatok alapvető feladata – a közhatalom helyi közügyekben való gyakorlása mellett – a helyi közszolgáltatások biztosítása. E feladatnak a helyi sajátosságokhoz és igényekhez igazítható ellátása elengedhetetlenné teszi az önkormányzatok önálló gazdálkodása feltételeinek a megteremtését. A gazdasági önállósulás egyik eszköze a helyi adók rendszere, ami a települési önkormányzat számára lehetőséget teremt a helyi adópolitika kialakítására. Rendetével vagyoni típusú adók (építményadó, telekadó), kommunális jellegű adók (magánszemélyek kommunális adója, vállalkozók kommunális adója, idegenforgalmi adó) és helyi iparüzési adó bevezetésére jogosult (1990. évi C. törvény a helyi adókról).

A turizmus a fogadóhelyek önkormányzatainak bevételeire közvetlenül a turisztikai létesítmények által befizetett adókkal hat. Ilyen a helyi iparüzési adó, a vállalkozók kommunális adója és a vendégéjszakák száma alapján képződő idegenforgalmi adó. Közvetett hatásnak tekinthető az önkormányzatok helyi adóbevételének alakulása és a kapott állami támogatás (minden IFA 1 forint után 2 forint állami támogatás jár az önkormányzatoknak) (Mundruczó–Stone 1996).

A helyi adóbevételek alakulását adónemenként mutatja az 1. táblázat 2000 és 2006 közt az összes hazai önkormányzat adatai alapján.

1. táblázat

A helyi adóbevételek alakulása adónemenként Magyarországon, 2000–2006 (millió Ft)

Megnevezés	Tényadatok (évek)						
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Építményadó	22 262	26 259	29 178	34 098	38 240	44 440	47 896
Telekadó	3 099	3 242	3 943	4 476	5 346	5 184	5 705
Magánszemélyek kommunális adója	4 557	5 087	5 578	6 308	7 162	7 954	8 275
Vállalkozók kommunális adója	1 192	1 192	1 155	1 148	1 164	1 153	1 268
Idegenforgalmi adó tartózkodás után	2 942	3 275	3 224	3 316	3 548	3 858	4 357
Idegenforgalmi adó építmény után	892	1 170	1 091	1 247	1 188	1 257	1 278
Iparüzési adó	186 822	226 460	252 603	271 995	310 536	334 077	380 158
Egyéb adó*	–	–	–	–	–	–	–
HELYI ADÓK ÖSSZESEN	221 766	266 685	296 772	322 588	367 184	397 923	448 936

Forrás: www.p-m.hu

Magyarországon az önkormányzatok helyi adó bevételei a vizsgált 7 év alatt 102%-kal nőttek, ami nagyrészt az iparüzési adóból és az építményadóból beszedett bevételeknek köszönhető. A turizmus közvetett hatását vizsgálva sztochasztikus kapcsolat figyelhető meg a kereskedelmi és magán szálláshelyeken eltöltött vendégéjszakák száma és a helyi adóbevételek közt, a lineáris korrelációs együttható értéke 0,496. A kapcsolat közepesen szoros erősségű, tehát a vendégéjszakák számának alakulása nagy valószínűséggel hatással van a helyi adóbevételekre.

A tartózkodás utáni idegenforgalmi adóbevételek a 7 év alatt 48%-kal, míg az építmény utáni idegenforgalmi adó bevételek 43%-kal nőttek. 2000-ben a tartózkodás utáni idegenforgalmi adó az összes helyi adóbevétel 1,32%-át adta, míg 2006-ban csak 0,97%-át. Az építmények utáni idegenforgalmi adó 2000-

ben az összes helyi adóbevételből 0,04%-át, míg 2006-ban csak 0,03%-át képezte. Ezek alapján összességében megállapítható, hogy a turizmusból származó adóbevételek jelentősége a helyi önkormányzatok adóbevételein belül 2000 óta, az országos adatokat figyelembe véve folyamatosan csökken.

A turizmus közvetlen hatásait vizsgálva a közepesnél szorosabb kapcsolat figyelhető meg a vendégéjszakák számának alakulása és az idegenforgalmi adóból (tartózkodás után és építmény után) keletkező bevételek közt, a lineáris korrelációs együttható értéke 0,65. Tehát nagy valószínűséggel, ha nő a vendégéjszakák száma, nő az idegenforgalmi adóbevétel is.

A 2. táblázatban a Balaton körüli három megye adatait hasonlítom össze (amelyek csak 2004-től állnak rendelkezésre adónemenként).

2. táblázat

A helyi adóbevételek alakulása megyénként és adónemenként, 2004–2006 (ezer Ft)

Év	Építmény- adó	Telek- adó	Magánsz. kommun. adója	Vállalk. kommun. adója	Idegen- forg. adó tart. idő után	Idegen- forg. adó építm. után	Iparüzési adó	Ideigl. jell. váll. ut. iparüz.a.	Összesen
<i>Somogy megye</i>									
2004	1 515 744	380 744	504 456	64 215	397 243	341 180	5 003 654	14 953	8 222 184
2005	1 571 074	377 310	576 197	32 312	365 579	338 008	3 993 326	6 257	8 767 577
2006	1 856 273	442 423	564 850	41 012	418 857	364 615	5 776 720	17 313	9 482 063
<i>Veszprém megye</i>									
2004	2 230 016	113 530	521 023	22 422	453 282	338 144	7 794 994	7 653	11 481 064
2005	2 492 708	139 239	528 220	23 764	452 054	364 691	7 997 315	30 517	12 028 508
2006	2 765 282	166 970	506 268	24 397	468 544	366 214	9 326 196	5 101	13 628 972
<i>Zala megye</i>									
2004	706 226	54 376	225 776	4 487	507 417	9 983	6 684 729	18 879	8 211 873
2005	771 579	51 432	252 708	8 075	523 966	22 883	7 271 999	13 164	8 915 806
2006	814 460	55 683	274 703	3 845	546 298	10 011	7 785 241	4 768	9 495 009

Forrás: www.p-m.hu

A helyi adóbevételek nagysága (amely a turizmus közvetett hatása) mindhárom megyében nőtt a vizsgált 3 év alatt, Somogy megyében 15,3%-kal, Veszprém megyében 18,7%-kal, Zala megyében pedig 13,5%-kal. (Országosan a 3 év alatt a növekedés 22,3% [1. táblázat], amelytől mindhárom megye elmarad). Ha a növekedést 2000-től nézzük, ez Somogy megyében 81%-os, Veszprém megyében 83%-os, Zala megyében 84%-os, tehát így is elmaradás figyelhető meg mindhárom megyében a 102%-os országos átlagtól. (A 2000-es összesített adatok: Somogy megye 5 232 939 E Ft, Veszprém megye 7 437 963 E Ft, Zala megye 5 170 190 E Ft).

A kereskedelmi és a magán szálláshelyeken eltöltött vendégéjszakák száma mindhárom megyében csökkent 2000 és 2006 közt (3. ábra), amely valószínű-

leg hatással volt a helyi adóbevételek alakulására, amelyek bár növekedtek, de ez a növekedés az országostól jócskán elmaradt.

A tartózkodás utáni idegenforgalmi adóbevétel (a vendégéjszakák számának csökkenése ellenére) mindhárom megyében nőtt 2004 és 2006 közt, Somogy megyében 5,4%-kal, Veszprém megyében 3,3%-kal, míg Zala megyében 7,1%-kal. Nőtt az építmények utáni idegenforgalmi adóbevétel is, Somogy megyében 6,8%-kal, Veszprém megyében 7,7%-kal, Zala megyében 3,1%-kal. Ennek magyarázata az, hogy a helyi önkormányzatok a kurtaxa díját, és az építmény utáni idegenforgalmi adó nagyságát évről évre emelik.

2006-ban az összes helyi adóbevételnek a tartózkodás utáni idegenforgalmi adó és az építmények utáni idegenforgalmi adó együttesen Somogy megyében a 8,3%-át, Veszprém megyében a 6,1%-át, Zala megyében az 5,9%-át tette ki. (2006-ban a tartózkodás utáni idegenforgalmi adó és az építmény utáni idegenforgalmi adó együttesen a helyi adóbevételek 1%-át adta országosan).

2006-ban a tartózkodás utáni idegenforgalmi adó tekintetében a megyék sorrendjében Pest megye után Zala a második, Veszprém a harmadik és Somogy a negyedik. Az építmények utáni idegenforgalmi adó alapján a megyék közti sorrendben az első Veszprém, a második Somogy, a harmadik Pest, a negyedik Fejér.

Összességében megállapítható, hogy a turizmus szerepe a helyi adóbevételek alakulásában, mindhárom megyében jóval nagyobb, mint az országos átlag, de a három megye közül legnagyobb mértékben a turizmus az adóbevételekhez Somogy megyében járul hozzá.

A turizmus és a helyi adóbevételek alakulása közti összefüggések a Balaton régió településein

A Balaton régió 164 településből áll. A partközeli települések közül 26 Veszprém, 17 Somogy, 9 Zala megyében, míg a további települések közül 48 Somogy, 46 Veszprém és 18 Zala megyében található.

Az önkormányzatok bevételeiről, és így a helyi adóbevételekről is településenként csak 2005-ig állnak rendelkezésre nyilvános és közérdekű adatok (www.kozinfo.hu), ezért a 2000–2005-ig tartó 6 évet vizsgálom.

A régió turizmusát a vendégéjszakák számának alakulásával jellemzem. Mint a 3. táblázat mutatja a vendégéjszakák száma 6 év alatt a partközeli településeken 21,4%-kal csökkent, a további településeken viszont 37,1%-kal nőtt, összességében a régió településein 18,1%-kal csökkent. A legnagyobb csökkenés Somogy megyében figyelhető meg, 26,6%, a Veszprém megyei érték 21,3%, legkisebb a csökkenés Zala megyében, 2,1%.

A vendégéjszakák számának nagy mértékű csökkenése Somogy és Veszprém megye esetében a vízparti üdülturizmus visszaesésével magyarázható, míg Zala megyében az enyhébb visszaesés a gyógy- és termálturizmus területén végrehajtott fejlesztéseknek köszönhető.

3. táblázat

A vendégéjszakák száma a kereskedelmi és a magán szálláshelyeken a Balaton régió településein (vendégéjszaka)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Partközeli települések	6 718 268	6 783 949	6 426 177	5 963 215	5 395 917	5 280 410
Somogy megye	2 907 799	3 021 527	2 804 717	2 463 197	2 233 404	2 142 473
Veszprém megye	2 132 338	2 116 454	1 964 907	1 856 095	1 595 604	1 602 525
Zala megye	1 678 131	1 645 968	1 656 553	1 643 923	1 566 909	1 535 412
További települések	407 473	397 259	439 881	486 090	484 259	558 672
Somogy megye	28 560	28 057	26 647	23 853	16 003	12 067
Veszprém megye	40 573	33 485	48 649	76 682	84 349	107 384
Zala megye	338 340	335 717	364 585	385 555	383 908	439 221
A régió települései összesen	7 125 741	7 181 208	6 866 058	6 449 305	5 880 176	5 839 082
Somogy megye	2 936 359	3 049 584	2 831 364	2 487 050	2 249 407	2 154 540
Veszprém megye	2 172 911	2 149 939	2 013 556	1 932 777	1 679 952	1 709 909
Zala megye	2 016 471	1 981 685	2 021 138	2 029 478	1 950 817	1 974 633

Forrás: KSH Veszprémi Igazgatósága.

A 4. táblázat azt mutatja, hogy a helyi adóbevételek nagysága a vizsgált 6 év alatt a partközeli településeken 60,4%-kal, a további településeken 78,2%-kal, így a régió településein összességében 64%-kal nőttek. A legnagyobb növekedés a régió Somogy megyei településein figyelhető meg, 77%, a Veszprém megyei érték 51%, a Zala megyei pedig 57%. Ez a turisztikai vállalkozások megyénkénti számával is magyarázható. 2007 júliusában a legtöbb szálláshelyszolgáltatással és vendéglátással foglalkozó vállalkozás Somogy megyében működött, 9219, míg Veszprém megyében 6435, Zala megyében pedig 5802.

Összességében tehát a vendégéjszakák számának csökkenése ellenére a helyi adóbevételek növekedtek (annak ellenére, hogy a vállalkozások egy része nem itt, hanem a székhelyén adózik) a vizsgált 6 év alatt a régió településein, ami az adóterhek folyamatos növelésének köszönhető.

Az idegenforgalmi adóbevétel mutatja a turizmus jelentőségét a településen, a magas aránya pedig utal a turisztikai infrastruktúra fejlettségére (*Mundruczó–Stone 1996*). Településenként azonban a helyi adóbevételek csak aggregáltan állnak rendelkezésre, bontásban nem.

Az idegenforgalmi adóbevételek egy része, a tartózkodás utáni idegenforgalmi adó, településenként is kiszámolható a kereskedelmi és a magán szálláshelyeken eltöltött vendégéjszakák számának és a kurtaxa díjának a szorzataként. A Balaton Régióban 88 településen szednek tartózkodás utáni idegenforgalmi adót, amelynek nagysága 340 Ft (pl. Siófok, Balatonlelle) és 35 Ft (pl. Somogybábad, Visz) között mozog. Az egyes települések értékeit összegezve pedig

megkapjuk a Balaton régió adatát, ami 1 429 262 ezer Ft (saját számolás) 2006-ban. Ez az érték az országosan képződő tartózkodás utáni idegenforgalmi adó közel 30%-a, ami azt mutatja, hogy a balatoni önkormányzatok bevételeiben a turizmusból származó bevételek a vendégéjszakák számának csökkenése ellenére még mindig fontos szerepet játszanak.

4. táblázat

*A helyi adóbevételek nagysága a Balaton régió településein, 2000–2005
(ezer Ft)*

	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Partközeli Települések	5 196 392	6 091 733	6 517 098	7 064 925	7 704 830	8 335 098
Somogy megye	2 266 124	2 687 578	2 889 350	3 246 400	3 549 773	4 101 310
Veszprém megye	1 842 451	2 136 067	2 200 474	2 296 753	2 556 156	2 569 898
Zala megye	1 087 817	1 268 088	1 427 274	1 521 772	1 598 901	1 663 890
További települések	1 291 489	1 486 904	1 679 526	2 003 499	2 078 398	2 301 299
Somogy megye	611 548	659 456	721 408	883 476	929 328	994 567
Veszprém megye	482 242	605 422	700 960	821 366	819 503	948 772
Zala megye	197 699	222 026	257 158	298 657	329 567	357 960
A régió települései összesen	6 487 881	7 578 637	8 196 624	9 067 424	9 783 228	10 636 397
Somogy megye	2 877 672	3 347 034	3 610 758	4 129 876	4 779 101	5 095 877
Veszprém megye	2 324 693	2 741 489	2 901 434	3 118 119	3 375 659	3 518 670
Zala megye	1 285 516	1 490 114	1 684 432	1 820 429	1 928 468	2 021 850

Forrás: www.kozinfo.hu

Összegzés

Jelen tanulmány azt vizsgálta, hogy a kereskedelmi és a magánszálláshelyeken eltöltött vendégéjszakák számának alakulása milyen hatással van a települési önkormányzatok adóbevételeire.

Magyarországon a kereskedelmi és magánszálláshelyeken eltöltött vendégéjszakák száma 2000 és 2006 közt 2,3%-kal nőtt, a helyi adó bevételek viszont 102%-kal nőttek. Megállapítható, hogy a turizmusból keletkező bevételek jelentősége a helyi önkormányzatok adóbevételein belül az országos adatokat figyelembe véve folyamatosan csökken.

A Balaton körüli három megyében – Somogy, Veszprém és Zala megyékben – a kereskedelmi és magánszálláshelyeken eltöltött vendégéjszakák száma 2000 és 2006 közt csökkent, míg a helyi adóbevételekből keletkező bevételek növekedtek, bár az országos átlagnál alacsonyabb mértékben. Növekedtek az idegenforgalmi adóbevételek is mindhárom megyében, és megállapítható, hogy a turizmus szerepe a helyi adó bevételek alakulásában itt jóval nagyobb, mint az

ország más térségeiben. Emiatt is fontos a turisztikai befektetések ösztönzése a régióban.

A Balaton régió településein összességében 2000 és 2005 közt a kereskedelmi és a magán szálláshelyeken eltöltött vendégéjszakák száma 18,1%-kal csökkent, a helyi adó bevételek viszont 64%-kal növekedtek (ami elmaradt az országos átlagtól).

A kutatás kiinduló hipotézise csak részben fogadható el. Elfogadható az a feltételezés, hogy a Balaton régió önkormányzatainak a bevételeiben a turizmusból származó bevételek jóval nagyobb szerepet játszanak, mint az ország más területein, ezt igazolja, hogy számításaim szerint itt realizálódik a tartózkodás utáni idegenforgalmi adó országos értékének kb. 30%-a. Nem fogadható el viszont az a hipotézis, hogy a helyi adó bevételek a kereskedelmi és a magán szálláshelyeken eltöltött vendégéjszakák számának visszaesése miatt csökkennek, ami egyrészt annak köszönhető, hogy a helyi önkormányzatok a kurtaxa, és más helyi adók díjait is évről évre emelik, másrészt annak, hogy más iparágak (pl. az építőipar) egyre fontosabb szerepet játszanak a helyi adóbevételek növekedésében.

Irodalom

- Központi Statisztikai Hivatal Veszprémi Igazgatóság (2006): *A Balaton Üdülőkörzet Idegenforgalma 2000–2005*
- Michalkó G. (1998): A konferenciaturizmus Budapesten. In: Glatz F.(szerk): *Magyarország az ezredfordulón*. Budapest.
- Michalkó G. (2007): *A turizmuselmélet alapjai*. Kodolányi János Főiskola. Székesfehérvár.
- Mundruczó Gy.-né – Stone, G. (1996): *Turizmus. Elmélet és Gyakorlat*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest.
- Oláh M. (2003): Egy rendhagyó régió rendhagyó helyi társadalmáról. In *Comitatus*. 7–8.
- Oláh M. (2005): A Balaton térségének gazdasági –társadalmi jellemzői és regionális intézményfejlesztési alternatívái. In: *Comitatus*. május. 15–29. p.
- Oláh M. (2006): (Ki)útkereső Balaton régió. In: *Comitatus*. július–augusztus. 23–33. p.
- Puczko L. – Rátz T. (2002): *A turizmus hatásai*. Aula Kiadó, Budapest
- Mundruczó Gy.-né – Szennyessy J. (2006): A Széchenyi Terv egészségturisztikai beruházásainak gazdasági hatásai. In: *Turizmus bulletin*. IX. évf. 30–40. p.
- Tribe, J. (1999): *The Economics of Leisure and Tourism*. BH. 2nd Edition. 271–296. p.
- Witt-Mouthino(1989): *Tourism Marketing and Management Handbook*. Prentice Hall, p. 223.
1990. évi C. törvény a helyi adókról (hatály: 2008. II. 19. – 2008. XII. 31.)
www.kozinfo.hu. Önkormányzati, közigazgatási információs rendszer.
www.p-m.hu/ statisztikai adatsorok. Pénzügyminisztérium portál.

Summary

Tourism has a significant effect on the budgets of local authorities at local, regional and state level. This study examines how changes in guest nights affect the income of the authorities, the level of local taxation, especially tourist tax income in the Balaton region and at national level.

In Hungary between 2000 and 2006 the guest nights recorded in commercial and private accommodation increased by 2,3%, but local taxation increased by 102%. National data also makes it clear that the level of revenue from tourism decreased after 2000.

If we examine the three counties surrounding Lake Balaton, the guest nights recorded in commercial and private accommodation decreased between 2000 and 2006 – in Somogy County by 35,5%, in Veszprém County by 31,8% and in Zala County by 2,4%. Income from local taxes increased in the same period in these three counties, although at a rate below the national average. Tourist tax income has also increased, and it can be seen that tourism has a much bigger role in local revenue in these three counties than in other counties in Hungary – which is the reason why it is necessary to stimulate investment in this sector.

If we examine the settlements of the Balaton region, between 2000 and 2005, the guest nights spent decreased by 18,1%, whilst local income increased by 64% (again below the national average).

The hypothesis of the research is only partly acceptable, in that we can accept the assumption that tourism revenues play a much bigger role in the revenue of the local authorities in the Balaton region than in other parts of the country. At the same time, however, we cannot accept the assumption that local tax revenue is decreasing due to the reduction of guest nights spent in commercial and private accommodation.

10. SZOVJET KATONAI OBJEKTUMOK REHABILITÁCIÓJA

Kádár Kriszta

A Magyar Tudományos Akadémia Társadalomkutató Központja (MTA TKK) műhelytanulmányokat jelentetett meg 2004-ben „A budapesti barnaövezet megújulási esélyei” címmel, melyben a belváros és kertváros közé ékelődött mintegy 70 km² nagyságú volt ipari – barnaövezeti – terület megújulásának, átalakulásának, funkcióváltásának problematikáját tárják fel neves városkutatók közgazdászok, történészek, szociológusok és környezeti szakemberek segítségével, Dr. Barta Györgyi vezető irányításával (A tanulmányt teljes egészében a Regionális Kutatások Központjának munkatársai készítették, a kiadványt a TKK szerkesztette.) Az Akadémia Regionális Kutatások Központja (RKK) egy 2006-ban megjelent tanulmányában („Zöldmezős és barnamezős beruházások a magyar nagyvárosokban”) az ország regionális központjainak barna- és zöldmezős területi hasznosítását elemzi. A tanulmány kitér arra is, hogy a volt ipari területek mellett a nagyvárosok egy részében elhagyott (szovjet és magyar) katonai objektumok kármentesítése és funkcióváltása történt meg az elmúlt időszakban. 2007-ben jelent meg az RKK zárótanulmánya a Regionális Operatív Fejlesztési Programról, (ROP 2.2.) „A városi területek rehabilitációját célzó intézkedések értékelése” címen, mely a város- és barnaövezeti rehabilitáció módszertani megközelítését, valamint a nyertes pályázatok és megvalósításuk empirikus vizsgálatát, tapasztalatait tartalmazza.

E tanulmány első részében a fenti vizsgálatokra, elemzésekre (és a rendelkezésre álló hozzáférhető – könyvtári és internetes – forrásokra) támaszkodva betekintést kíván nyújtani a magyar barnamezők problematikájába (fogalmi kör, lehatárolási kérdések, környezeti károk, tulajdoni viszonyok).

A második részben a felhagyott és újrahasznosított katonai objektumok kérdéskörével foglalkozik a dolgozat. A barnamezők egy speciális területét képezik azok a volt katonai objektumok, amelyek esetében a barnamezők hasznosítását akadályozó, lassító összes tényező megléte jellemző. Megfelelő hasznosításuk – néhány sikeres projektől eltekintve – sok városban és környékén a mai napig nem megoldott, jóllehet, napjainkban rendelkezésre állnak olyan pályázható (többnyire uniós) források, amelyek elősegíthetik ezen objektumok funkcióváltását. Jelen tanulmány az elhagyott katonai objektumok közül a volt szovjet lé-

tesítmények jelenlegi helyzetére fókuszál. (Az RKK kutatói, bár a barnamezők hasznosításának, funkcióváltásának kérdéskörét tanulmányaikban feldolgozzák, ez idáig nem foglalkoztak kifejezetten a volt katonai létesítmények sorsával.)

A harmadik részben egy volt szovjet katonai kórház (háború előtt papi szeminarium, jelenleg a Szent Adalbert Képzési, Lelkiségi és Konferenciaközpont) példaértékű rehabilitációjának bemutatására vállalkozik a szerző.

A tanulmány célja a barnaterületi problematika feltárása mellett felhívni a figyelmet a hasznosítatlan volt szovjet (és magyar) katonai ingatlanok jelenlegi állapotára, és a bennük rejlő lehetőségekre. A bemutatott sikeres rehabilitációs projektek, példák segítségével talán felgyorsítható ezen területek megújulása, funkcióváltása.

Barnaövezetek

A barnaövezet meghatározása

A dezindusztrializációs folyamatok felgyorsulásával (nálunk különösen 1989 után) az eredetileg amerikai szakirodalomban megjelent *brownfield* fogalma megváltozott, gazdagodott. A korábbi szűk jelentés (környezeti szennyezettségű terület) kiegészült, így barnamező alatt olyan területet értettek, amelyet azelőtt ipari vagy más célokra használtak (illetve részlegesen ma is használnak) kis hatékonysággal, most elhagyott, gazdátlan, lepusztult és szennyezett. Ezek a területek előzetes beavatkozás nélkül nem, vagy nehezen hasznosíthatók. Az Európai Unió CLARINET (Contaminated Land Rehabilitation Network Technologies) munkacsoportja, mely barnamezős újrahasznosítással foglalkozik, kiegészíti a fogalmat azzal, hogy a barnamezők főként városi térségekben találhatóak. A közép- és kelet-európai országok terminológiájában mindenütt megjelenik a környezeti szennyezettség problémája, de hiányoznak azok a mutatók, amelyek segítségével leírhatók a jellemvonások, pl. a szennyezettség vagy az alulhasznosítottság foka. Az MTA RKK Budapesti Osztálya az alábbi meghatározást alkalmazta kutatásaihoz: „A barnamezős területek kisebb hatékonysággal hasznosított, esetenként kiürült, volt iparterületek. De ide soroljuk a rosszul hasznosított, vagy elhagyott vasúti és már *kiürült katonai területeket* is. A környezeti szennyezettség általános problémájához hasonlítható gondot jelent a tulajdonviszonyok rendezetlensége, valamint a felmerülő problémák jogi szabályozatlansága. (...)” A *roszdaövezet* a barnamezős térség még meg nem újult területe.

A volt szovjet katonai objektumok barnamezős területekhez sorolása az EU-ban sajátosan közép-kelet európai jelenség, az Unió korábban csatlakozott országainak ilyen problémákkal nem kell (kellett) megküzdeniük. Ugyancsak tény, hogy térségünkben a barnamezők aránya a nyugati tagállamokhoz képest igen magas. Mindez összefügg az 1989. után a volt szovjet érdekszférába tartozó államokban bekövetkező rendszerváltozással, amikor a KGST megszűnt és régióinkban több száz korábban prosperáló nagy, illetve kisebb kohászati, nehé-

ipari, bányászati stb. ipari komplexum volt kénytelen termelését leállítani. (A csődöket hazánkban nem csak a KGST-piac összeomlása, hanem többek között a termelés nem megfelelő szerkezete, a több telephelyes ipari vállalatok korszerűtlen munkamegosztása és térbeli elhelyezkedése, az ugyancsak korszerűtlen, a modern kor iparának megfelelni nem tudó gépesítettség, a részben a korszerűtlenségből adódó magas foglalkoztatottság együttesen okozta.) (Barta 2002) Az ipari termelés ezeken a telepeken – kevés kivételtől eltekintve – vagy nem tudott újraindulni, vagy a terület használata mozaikos lett, az elhagyott ipari területek barnamezőkké váltak.

A rendszerváltást követően Magyarországon a vállalkozások elsősorban a zöldmezős beruházásokat részesítették előnyben (MTA RKK 2006), melyek esetében a beruházás egy korábban beépítetlen, általában a mezőgazdasági termelésből kivont területen valósul meg. Ennek oka, hogy a zöldmezős beruházások költségei többnyire alatta maradnak egy barnamezős beruházásának: ez utóbbinál környezeti felmérésre és kármentesítésre, bontásra, tisztításra, vagy meglévő (pl. ipartörténeti szempontból jelentős) épület felújítására, állagmegóvására is szükség lehet. (A problémákat súlyosbítja sok esetben a tulajdoni viszonyok rendezetlensége is). Az MTA zöld- és barnamezős területekről szóló tanulmánya rámutat, hogy sikeres barnamezős beruházások a magas városi (fővárosi) telekárak miatt főleg a városközpontokhoz közel valósultak meg, kisebb az érdeklődés a vidéken (rurális térségekben), ipari térségekben, városon kívül elhelyezkedő övezetek iránt. A fenntartható fejlődés biztosításához azonban szükség van a barnamezők hasznosítására, valamint arra, hogy ahol lehetőség nyílik rá, ösztönzőkkel és megfelelő településfejlesztési politikával rábírják a befektetőket a zöldmezős beruházások helyett a barnaövezeti beruházások előnyben részesítésére. Az egyre nagyobb mértékben hasznosított zöldmezők ugyanis a mezőgazdaságtól és más, rekreációs funkcióktól vonnak el területet, csökkentik az „élhető” területek arányát. Nem kisebb probléma, hogy a zöldmezős beruházások később újabb barnamezőket termelhetnek.

Magyarországon jelenleg nem áll rendelkezésre részletes „barnamező-kataszter”, vagyis olyan adatbázis, amelynek létrehozását alapos felmérés előzte volna meg, és amely alapján pontos ismereteink lennének arról, mely települések és milyen mértékben érintettek a barnamező problémáival. A VÁTI Kht. Nagy Ágnes vezetésével végzett 2003. évi felmérése csak részleges volt és másodlagos forrásból építkezett, így a kutatás eredménye kérdéses. A vizsgálat azonban megállapította, hogy 119 településen legalább 12 ezer hektárnyi barnamezős telephely található. Az MTA RKK kutatója, Győri Róbert 2006-os tanulmánya szerint (mely a régióközpontokra terjedt ki) Budapesten a városi terület 13%-a tekinthető barnamezőnek, de a regionális központok területén is több száz hektár barnamező határolható le (MTA RKK 2007).

A barnaövezetek környezeti problémái

A barnaövezetek esetében környezeti terhelésként elsősorban nem a területeken megjelenő új (funkcióváltást követő) tevékenységek okozta szennyezések, hanem az örökölt környezeti károk jelentősek, amelyek leginkább talaj- és földtani közegszennyezettség formájában jelentkeznek (Nagy 2004).

A legtöbb összefüggő iparterületen problémát jelent a magas inaktív felületi arány, vagyis a beépített és burkolt felületek összeérnek, míg zöldfelületek nincsenek, vagy alig találhatóak. Ezeken a területeken magas a hőreflexió, a csapadékvíz nehezen jut a talajba, melynek következtében „városi sivatagok” alakulnak ki.

A talajszennyezettség jellemzője, hogy – bár lokálisan keletkezik – idővel kiterjedhet más irányba is. A felületről a csapadékkal beszivároghat a felszíni vizekbe, befogadóba is, illetve a talajvízbe kerülve elszennyezhetnek más területeket is. A szennyeződés érintkezhet közvetlen a talajjal, de a levegőbe került anyag területre történő ülepedésével is. (A nagy-tétényi Metallochemia ólomszennyezettségét is a kiülepedés okozta.) Eredete szerint lehet a szennyeződés a területen keletkező, illetve történhet odahordással, vagy kiülepedéssel. Veszélyes hulladék esetében a szennyezettség nagyobb volumenű, mint a szennyező anyag, mivel a szennyeződés sokszor csak teljes talajcserével szüntethető meg. A technológiai szennyezettség szerint elkülöníthetők pl. rozsdá- és szénporral, kenőolajjal szennyezett területek. Környezetvédelmi szempontból különösen veszélyeztetett a karsztos, közvetlenül vízparton elhelyezkedő barnaövezet. Az ismert és feltárt környezetszennyezéseken túlmenően léteznek még potenciálisan elszennyezett területek, amelyek felmérése ezidáig nem történt meg. Ezek közé tartoznak egyes laktanyák, lőterek és katonai gyakorlóterek is.

Barnamezős rehabilitáció, funkcióváltás

A barnamezős területek hasznosítása alatt többnyire gazdasági (ipari és vállalati) hasznosítást értünk, de a volt barnaövezeti létesítmények gyakran kapnak lakó- és kulturális funkciókat is. A rehabilitáció komplex folyamat (MTA TKK 2004): az elhagyott helyek revitalizálását, a tönkretett környezet rendbetételét, a rehabilitált helyek visszavezetését jelenti a működő gazdaságba. A sikeres megújítást az szolgálja a legjobban, ha az új funkcióknak megfelelő tervek szervesen illeszkednek a térségi és városfejlesztési tervekbe is, annak érdekében, hogy az újrahhasznosítás legkedvezőbb módja legyen megvalósítható.

A barnamezők revitalizálása elsősorban gazdasági kérdés, az új beruházások gazdaságélénkítő, gazdasági növekedést serkentő hatása miatt. Azonban társadalmi hatásai is számottevőek, talán ezek közül a legjelentősebbek a munkahelyteremtéssel és az életkörülmények javulásával függnek össze.

Mint korábban említettük, a barnamezős beruházások a zöldmezőssel szemben minden esetben többletköltséggel, és sokszor bizonyos többletkockázattal járnak. A beruházó számára a legnagyobb kockázatot az jelenti, hogy befektetése – az adott költségek mellett – megtérül-e. A beruházás többletköltségének egyik legnagyobb tételét minden bizonnyal a környezeti kármentesítés jelenti. Az EU néhány korábban csatlakozott tagállamában éppen ezért olyan szabályozást vezettek be, amely az aktuális tulajdonost (beruházót) részben felmenti a környezeti rehabilitáció kötelezettsége alól, illetve költségeihez jelentős mértékben hozzájárul. Németországban, az újraegyesítést követően a szövetségi kormányok átvállalták a környezeti kármentesítésből adódó anyagi terheket a volt NDK területén is, mivel a barnamezők megújítására mint átfogó társadalmi-gazdasági problémára tekintenek (MTA TKK 2004). Sajnos a volt szocialista országokban az állam jellemzően nem vállalja át a környezeti károk elhárításából fakadó költségeket, melynek oka leginkább a szűkös pénzügyi forrásokban keresendő. (Ezzel függ össze, hogy ezen országok lényegesen alacsonyabb életszínvonala és megélhetési problémái egyelőre nem tették lehetővé a környezettudatos gondolkodásmód általános elterjedését, az állampolgárok mindennapi életében a környezeti károk felszámolása gyakran nem kap prioritást.)

A rehabilitáció tehát elsősorban egy-egy ország pénzügyi lehetőségein múlik, de a környezetvédelem szerepe egy adott ország (régión, megye) irányításában szintén meghatározó. Az MTA TKK budapesti barnaövezetével foglalkozó tanulmánya kiemeli, hogy a gazdasági, társadalmi, környezeti vonatkozások lényege mindenhol ugyanaz, vagyis: hogyan hangolják össze a gazdaság fejlesztését a környezetvédelemmel, milyen erőforrásokat lehet mozgósítani a barnamezős programok számára és hogyan lehet ezeket a projekteket menedzselni.

A budapesti barnaövezetben (ahogy az ország egész területén) az új funkciók számos megjelenési formáját találhatjuk meg. A teljesség igénye nélkül az alábbi példákat említeném:

Elterjedt hasznosítási lehetőség (nálunk és más országokban is) a korábbi gyárak és laktanyák, vasúti területek bevásárlóközpontként történő újrahasznosítása. Így épült fel a Duna Plaza (volt Transelektro) WestEnd City Center (a MÁV területén), a Pólus Center (egy megüresedett laktanya helyén), az Örs vezér téri üzletházak (volt ipari terület), a Mammut1, és a MOM Park is. Az Infopark a Lágymányosi híd és a Petőfi híd közötti barnaövezetben létrejött tudományos park, a Graphisoft park az Óbudai Gázgyár mellett, magánkezdeményezésből és magántőkéből jött létre, és szoftvertechnikai parkként működik (ez utóbbi parkok esetében a barnaterületek távközlési, médiaipari, információs és számítástechnikai, szoftvergyártási hasznosítása történt meg). A barnaövezetben található épületek egy részébe ipari és szolgáltató vállalkozások, vállalati székházak települtek (pl. Budapest Bank, Unilever), egy részét kulturális célra hasznosították (pl. Petőfi Csarnok, Fonó Budai Zeneház, Trafó), és számos volt ipari épületet lakás- és irodacélra alakítottak át (pl. Dorottya Udvar, Gizella malom) (Sütő–Soóki–Valkó 2004).

Volt szovjet katonai objektumok hazánkban

A szovjet „örökség”

Magyarország 104 településén 1944-től 1991-ig szovjet csapatok állomásoztak. 1991. júniusáig mintegy 55 ezer fő katona és kb. 50 ezer fő polgári személy távozott hazánkból (*Csapody* 2000).

A szovjetek távoztak, és amit hátrahagytak: üres laktanyák és katonai épületek, amelyek egy részének hasznosítása a mai napig nem megoldott. A parlagon hagyás okai közt szerepel, hogy az objektumok lakott területen kívül vannak, sokszor forráshiányos önkormányzatok kezelésében, de az is előfordul, hogy a környezet rekultiválásához szükséges beruházás nagyobb összegeket emésztene fel, mint az épületek felújítása, így az épületek állaga tovább romlik. Az elhagyott egykori rakétabázisok, repülőterek, csapatszállások, fegyverraktárak az elmúlt évek alatt sok helyen életveszélyes romokká váltak, jövőbeli hasznosításuk (a pusztuló állaguk és a tulajdonost terhelő környezeti kármentesítés miatt) az idő múlásával várhatóan egyre nehezebb és költségesebb lesz.

Az eredetileg 171 volt szovjet objektum egy része már a 90-es évek elején magántulajdonba került, 145 objektum került az ÁPV Rt. vagyoni körébe. (Az adatok az Országos Környezeti Kármentesítési Program Alprogramjainak tájékoztató összefoglalásában szerepelnek (*VITUKI Kht.* 2005). *Csapody Tamás* szerint azonban 288 objektumról van szó.)

A rendszerváltozást követő években az elhagyott katonai létesítmények újrahasonosításának jellemző módja nem az eladás, hanem az ingyenes vagy kedvezményes áron történt átadás volt, főleg az önkormányzatok, egyházak és részben civil szervezetek számára (*Freész* 2007). A katonai gyakorlótérként használt földterületek jelentős része természetvédelmi terület lett. Volt, ahol a magyar szabványoknak megfelelően átalakították a szovjet tiszti lakásokat, majd értékesítették azokat. Az értékesítés 1990-től nyolc éven át a Honvédelmi Minisztérium (HM) feladata volt, ezután 2004-ig az ÁPV Rt. volt a honvédségi ingatlanok értékesítésének felelőse. A vevők többnyire ingatlanfejlesztő vállalkozások, illetve telephelyet kereső kisebb cégek voltak. 2004-től a Kincstári Vagyoni Igazgatóság (KVI) vette át az ÁPV Rt.-től kapott maradék és az újonnan felszabaduló katonai létesítmények eladásával kapcsolatos feladatokat.

A KVI 2007-ben egy nagyjából száz darabból álló ingatlancsomag értékesítését készítette elő. A csomagban sok minden megtalálható: laktanyák, volt helyőrségi klubok, csapatpihenők, a hadkiegészítő parancsnokságoknak a sorozás megszűnésével feleslegessé vált épületei, földterületek, építési telkek. Sajnos azonban van olyan eladásra szánt terület is, ami korábban ingyen sem kellett senkinek a környezeti károk miatt (mint ismeretes, a kármentesítés hazánkban a tulajdonos feladata).

A felhagyott laktanyákra jellemző környezeti károk

Egyes források az országunkban állomásozó szovjet csapatok által okozott (többnyire a talajt és vizeket érintő) károsodások mértékét 60 milliárd Ft-ra becsülik (*Kollega Tarsoly* 1996–2000). A katonai objektumokban a biztonsági és technológiai előírások mellőzése, hiányos betartása jelentős károkat okozott: a szovjet katonai alakulatok elhelyezési körleteiben a talajba helyezett üzemanyagtartályok meghibásodása, az átfejtési veszteségek, továbbá a vegyi anyagok, a hulladékok elrejtése, vagy szakszerűtlen lerakása súlyos környezetszennyezéssel járt.

A volt szovjet katonai létesítmények területén a jellemző szennyező anyagok és szennyező tevékenységek az alábbiak (VITUKI 2005):

- a szénhidrogén származékok (döntően kerozin, gázolaj és fűtőolaj) a repülőterek, üzemanyag tárolók, javítóműhelyek területén okoztak talaj- és talajvíz szennyezettséget. Így 2,7–3,0 millió m³ talaj és 1,0–1,2 millió m³ felszín alatti vízkészlet szennyeződött el és ezeken a területeken 5500–6000 m³ szabadfázisú szénhidrogén volt kimutatható,
- a szennyvizek, iszapok kezelés nélküli elszikkasztása és a rossz hatásfokú szennyvíztisztítás talaj és talajvízszennyezést okozott,
- egyes nehézfém szennyezések a lőtereken, a gépkocsijavító műhelyeknél és a raktártelepeken maradtak,
- a kommunális és veszélyes hulladékok mennyisége 200–220 ezer m³-re tehető, összetétele a következő: építési hulladék 70–80%, kommunális hulladék 20–30%, veszélyes hulladék 1–5%,
- nagyarányú volt a védett természeti értékek pusztulása, tájrombolást okoztak (taposás, bombagödrök).

Ezen kívül nem elhanyagolható az a környezeti kár sem, amelyet a katonai területeken elásott, szétszórt lőszeresek, fegyverek jelentenek. A 288 katonai objektumot használó szovjet hadsereg a magyar honvédség előtt ismeretlen számú és típusú aknát tárolt Magyarország területén (*Csapody* 2000). A szovjet csapatok által használt területek (épületek, katonai bázisok, lő- és gyakorlóterek) aknamentesítését a Magyar Honvédség műszaki csapatai (pl. Szeged, Szentés, Baja, Ercsi településeken), és az ÁPV Rt. – utóbbi polgári cégek igénybevételével – végezte. A szovjet csapatoktól átvett lakott épületeket tűzszerészeti szempontból mindenhol átvizsgálták, a zöld területeket 20 centiméter mélységig. A lőterek úthálózatát – 2–3 m szélességben – aknátlanították. A szovjet hadsereg által használt területeken összesen több ezer darab aknát találtak. Szovjet eredetű aknaszennyezést állapítottak meg Kunmadaras, Veszprém, Orgovány, Debrecen, Komárom lő- és gyakorlóterein, illetve bázisain.

Az *Országos Környezeti Kármentesítési Program* (OKKP) (<http://www.okkp.hu>) segítségével a volt ipari, katonai objektumok hatékony kármentesítése elkezdődhetett. A kormány 2205/1996. (VII. 24.) határozatával fogadta el ezt, a

Nemzeti Környezetvédelmi Program "F" függelékét alkotó programot. Az OKKP szakaszai: rövid távú szakasz (1996–1997), középtávú szakasz (1998–2002), hosszú távú szakasz (2003–2030), a Nemzeti Környezetvédelmi Programhoz igazodóan, hatévenkénti ütemezéssel. Az OKKP kiindulópontjának a kormány 1991. évi rövid és középtávú intézkedési terve tekinthető, amelyben már megjelent a felhalmozott környezetszennyezések felmérésének, feltárásának és megszüntetésének feladata. Ugyanitt szerepel célként a kiürített szovjet laktanyák és gyakorlóterek környezetszennyezéseinek megszüntetése is.

A kivonuló szovjet csapatok által hátrahagyott környezeti károk felmérése és a környezeti károk becslése még a szovjet csapatok teljes kivonulása előtt elkezdődött (VITUKI 2005).

A volt szovjet ingatlanokról 1990 óta több felmérés és környezeti állapotvizsgálat is készült. Az elvégzett kárfelszámolási munkák és a tervezett monitoring rendszerek kiépítésével a tulajdonviszonyok figyelembevételével készült az ÁPV Rt. felelőségi körébe tartozó ingatlanokon a kármentesítési kötelezettségek összeállítása. (Az ÁPV Rt. felelőségi körébe tartozó volt szovjet laktanyák közül, néhány kivételével az ingatlanok teljes körére elkészült a környezeti állapotfelmérés.)

Kormányhatározatok alapján a volt szovjet objektumok környezeti állapotfelmérését állami finanszírozással oldották meg. Az okozott környezeti károk felszámolásának középtávú programja keretében a legjelentősebb károk felszámolása megtörtént. (Az OKKP „ÁPV Rt.: Volt Szovjet Ingatlan Alprogramja” eredményeként 2004-ig a felmért területek közül 9 területen történt tényfeltárás, 25 területen műszaki beavatkozás, 3 területen monitoring.)

A ROP 2.2. program sikeres laktanya-rehabilitációs projektjei

Az MTA RKK a ROP 2.2. program „Városi területek rehabilitációját célzó intézkedések” megvalósulásáról készített tanulmányában 36 nyertes projekt eredményeit értékelte a Nemzeti Fejlesztési Ügynökség (NFÜ) megbízása alapján. A Nemzeti Fejlesztési Terv (NFT) keretében a 2004–2006 közti időszakra a barnamezős rehabilitációra és környezeti kármentesítési feladatokra két operatív program pályázati kiírása adott lehetőséget: a Környezetvédelem és Infrastruktúra Operatív Program (KIOP) és a ROP. A ROP 2.2. céljai közt szerepelt a barnamezős területek vegyes hasznosítása, funkcióváltásuk és a települési struktúrába való integrációjuk előmozdítása.

A VÁTI Kht. megbízásából végzett barnamezős felmérés eredményei szerint a mintegy 12 ezer hektár barnaövezeti telephely nagysága 1–200 hektár között mozog (MTA RKK 2006). Az EU Strukturális Alapjaiból (így a Nemzeti Fejlesztési Terv Regionális Operatív Programjából) csak a 40 hektár feletti telephelyek esetében lehetett pályázni, amelyek a 12 ezer hektár csupán 7%-át teszik ki. A telephelyek többsége 5–40 hektár közötti, de ezek felújítása EU-s forrá-

sokból nem lehetséges. A telephelyek 38%-a kisebb 5 hektárnál, ezek megújulása – a fentiek alapján – magántőke-bevonással lesz csak lehetséges. A nagyobb telephelyek részét képezik a katonai területek, amelyek jellemzően a városok peremkerületein helyezkednek el.

A *budapesti*, XVI. kerületi Mátyásföld-Erzsébetligeti korábbi szovjet laktanyából kulturális és rekreációs központot alakítottak ki. A terület rehabilitációja során megújult a színház, a tenispálya, új uszoda épült, öltözővel, lelátóval.

Marcaliban a városközpontban elterülő volt katonai és ipari telep kapott támogatást a programból. A támogatási forrásokból a terület zöldfelületi fejlesztése és egy kulturális centrum kiépítése indult meg.

Nyíregyházán a Báthory és Vay laktanyák hasznosítása az esélyegyenlőséget növelő oktatási intézmények korszerű működési feltételeinek megteremtése érdekében történt. A Báthory laktanyában fogyatékosok rehabilitációs központja, a Vay laktanyában kollégium és iskola kialakítása volt a cél. A projekthez köthető beruházások egy része azonban forráshiány miatt elmaradt, köztük a környezeti kármentesítés is.

Orosházán a város számára átadott laktanya felújítása és funkcióváltása keretében szállodát, konferenciaközpontot, oktatókonyhát, területi helyreállítást, oktatási centrumot és ehhez kapcsolódó rekreációs terület kialakítását tervezik klubhelyiségek, sportpályák és közösségi területek létrehozásával.

A fenti projektek mindegyikének keretében kulturális-rekreációs-képzési központok kialakítása valósult meg, gazdasági célú revitalizáció nem történt. Ennek oka, hogy a ROP 2.2. pályázat kiírásában erősen korlátozták a hasznosítás jellegét: a kiírás nem támogatta a barnamezők gazdasági célú hasznosítását. Ez a tény ugyan kedvező volt a laktanyák szempontjából, – mivel kulturális hasznosításra az elhagyott katonai ingatlanok alkalmasabbak a gyártelepeknél és üzemeknél, és mivel a katonai területek nagysága nagyobb arányban érte el a támogatható területnagyságot – de kedvezőtlen hatása volt a volt ipartelepek megújulására, funkcióváltására.

Egyéb, a regionális központokban megvalósult laktanya-rehabilitációs projektek

Az MTA RKK tárgykörben végzett vizsgálata (MTA RKK 2006) Budapest, Győr, Székesfehérvár, Pécs, Szeged, Debrecen és Miskolc barna- és zöldmezős beruházásait térképezte fel. Budapesten nagyszabású laktanya-újrahasznosításra nem volt példa, de a vidéki nagyvárosok mindegyikében megvalósult – illetve a jövőben megvalósulni látszik – efféle projekt.

Győrben a Belváros része a Frigyes laktanya épületegyüttese. Ez az együttes műemléki védelem alatt áll. A laktanya jellegzetessége, hogy kimondottan kiváló minőségű épületekből áll: a laktanya az Osztrák–Magyar Monarchia hadseregének épült, majd a magyar hadsereg, később a szovjet hadsereg állomásozott

benne. A szovjet csapatok kivonulása után a város kapta meg a tulajdonjogot, amit átadott egy alapítványnak. Sajnos a tulajdonjogi problémák, majd a védetté nyilvánítás megakadályozták a befektetők jelentkezését a terület, illetve az épületállomány hasznosítására.

A rendszerváltás után olyan tervek születtek, amelyek az épületekbe helyezték volna az egyetemi képzést, majd kialakult a „kibővülő városközpont” terve: a városfejlesztési politika terveiben szerepel a belváros kibővítése déli irányba. A Frigyes laktanya területének felhasználásával, valamint a vele szomszédos autóbusz és vasúti pályaudvar integrálásával és rehabilitációjával egy szolgáltató, funkcionális városközpont bővítést kívánja a város végrehajtani.

Székesfehérváron a barnamezős területek nagy részének kialakulása a '90-es évek elejére tehető. Ilyen területek a Videoton, az Ikarus, az Arbau, az Arév területének egy-egy kisebb része a város peremén, a volt magyar gyalogsági és lovassági, majd a szovjetek használta laktanyák a belváros közelében, a Budai úton, illetve a Seregélyesi út külső részén, továbbá a Seregélyesi út szemközti, más iparterületei. A város hat ipari parkja mellett három ipari zónával rendelkezik, és egy vállalkozói inkubátorházzal, amely egy volt szovjet laktanya barnamezőjéből lett kialakítva. A részben megvalósult barnamezős rehabilitációs projektek közé sorolható a városban a Budai úti szovjet laktanyák és a Kossuth (majd szovjet) laktanya megújulása. A város elképzelései szerint a volt lovassági laktanya területén, a Budai úton további kereskedelmi funkciót nem támogatnak, csak lakófunkciót, főként a megnövekedett forgalom miatt. A gyalogsági laktanya maradványterületeit további oktatási és kutatás-fejlesztési megújítási célra tartják fenn.

A rendszerváltozást követően *Pécsett* a Bajcsy laktanya kiürítése problémát okozott a városvezetésnek, hiszen a területen található épületállomány meglehetősen leromlott volt, a felújításra, illetve a terület revitalizációjára pedig az önkormányzatnak nem volt pénze. A terület egy része továbbra is a belügyminisztérium kezében maradt, ahol létrehozták a Kertvárosi rendőrőrsöt, másik részét pedig az önkormányzat próbálta revitalizálni. A szabályozási tervben a város központi vegyes funkciót rendelt a területhez, azonban a vállalkozói szféra csak az ingatlanterület értékesebb peremi területein jelent meg. A laktanya revitalizálásának kérdése a Kohéziós Alapok megnyílásával került ismételtelen előtérbe. Az elképzelések alapján a Bajcsy laktanya teljes területét közművesíteni kívánták. A projekt tervei a környezet megóvása mellett belső úthálózat kialakítását is tartalmazzák. A város a terület revitalizációjára a közelmúltban csak általános elképzelésekkel rendelkezett (gazdasági, szociális, közösségi, kulturális, sport, rekreációs célok).

Az A/1 laktanya kiürítése, majd városi tulajdonba kerülése újabb feladatot adott az önkormányzatnak, amely 5 milliárd forint értékű fejlesztést kíván itt végrehajtani. A fejlesztés középpontjában az oktatási-tudományos-kutatási funkció ellátásának infrastrukturális megalapozása áll. Amennyiben az ez irá-

nyú fejlesztések megvalósulnak, két funkciót lát elképzelhetőnek a város: egy integrált komplex funkciójú szociális központ, vagy egy múzeumi raktárközpont kialakítását.

Szegeden a Szegedi Tudományegyetem (és jogelődjei) két laktanya esetében is grandiózus rehabilitációs projekteket valósított meg. A volt Kossuth laktanya területén új sportközpontot alakítottak ki, az épületek és sportpályák átadása 2001. végéig megtörtént. (Ez a laktanya nem szovjet, hanem magyar, honvédségi használatban volt.)

Az öthalmi szovjet laktanya ingatlanja Szeged szélén, az ipari övezet északi peremén fekszik, 178 hektáros területen, amelynek több mint a negyede zöldterület. Már a kilencvenes évek közepe óta szó volt arról, hogy Öthalomnak egyetemi használatba kell kerülnie. Az eredeti tervek szerint egy teljes campus épült volna a területen, de a terület periférikus fekvése és az épületek elhanyagolt állapota miatt az egyetem még a megvalósítás előtt elállott költözési szándékától. Később az egyetem egy újabb környezettanulmányt végeztetett, amelyből kiderült, hogy a területen lévő, talajcserét és talajvíztisztítást igénylő szennyeződés (elsősorban akkumulátor- és festékmaradványok) csak egy kisebb területet érint, a tisztai lakások környékén pedig semmilyen veszélyes maradvány nem volt tapasztalható. Ennek az eredménynek az ismeretében az egyetem fölújította az ingatlannal kapcsolatos terveit.

1997 szeptemberében megnyitotta kapuit a laktanya tisztai negyedének egy kis része a JATE hallgatói számára. A következő évben a kollégium kis mértékben bővült, miáltal a férőhelyek száma 235-re emelkedett. A terület további hasznosítására az egyetem – immár a várossal egyetértésben tudományos-technológiai innovációs parkot kíván létrehozni, mely a legújabb tervek szerint – az ipari övezet sikeresen megújult területeihez hasonlóan – ipari park formájában fog működni. 2005-ben történt meg az első lépés a beruházás megvalósítására, amikor az egyetem elvégeztette a terület környezeti kármentesítését. Az év végére az objektum az addigi kincstári kezelésből átkerült az egyetem tulajdonába.

Debrecenben a ROP keretében pályázott a város a repülőtér üzemi területen kívüli ipari-kereskedelmi hasznosítású területének barnamezős rehabilitációjához több, mint 2 milliárd Ft-os támogatásra, azonban ez a projekt nem járt sikerrel. A beruházás a teljes érintett terület, azaz körülbelül 60 hektár rekultivációjával járt volna.

A funkcióváltás egyik sikertörténetének tekinthető a Kassai úti, egykor a Magyar Honvédség tüérlaktanyájaként funkcionáló, majd évtizedeken keresztül a szovjet hadsereg által hadtápellátás céljára használt, katonai feladatkörét vesztett területnek és épületeinek a város részéről a Debreceni Egyetem számára történő átadása 1993-ban. A 16 hektár kiterjedésű ingatlanon az épületek újrahasznosításával megtelepültek az egyetem új karai (közgazdasági, jogi), társadalomtudományi könyvtára és a Campus Hotel kollégium. A jelenleg folyó nagyberuházások révén tovább épül az egyetem Kassai úti campusa.

Miskolcon jelentős laktanya-rehabilitáció a közelmúltban nem történt. A felhagyott Lillafüredi laktanya ma a barnamezős területek része, az önkormányzat a laktanya átvételével kulturális, idegenforgalmi hasznosítást tervez.

Az esztergomi volt szovjet katonai kórház megújulása

Esztergom a II. világháború után

Esztergomot az 1950-es években „katonavárosként” is emlegették. A 7. gépesített hadosztály törzse a Főszékesegyház melletti szemináriumi épületben (volt Ószeminárium, jelenleg Szent Adalbert Képzési, Lelkiségi és Konferenciaközpont) volt elhelyezve, amelyben egykor a klérus tagjai laktak, illetve itt folyt a papok képzése is. A tanulmány ezen része ennek a volt katonai objektumnak újrahasznosítását, funkcióváltását mutatja be.

Egy további laktanya az előbbivel szemben álló épületben lett elhelyezve, ahol a kiegészítő parancsnokság székel. Ez szintén az egyházé volt korábban. (1956 után a Mechanikai Mérőkészülékek Gyára (MEDICOR) nyert itt elhelyezést). A harmadik (Bottyán) laktanya a város szívében helyezkedett el, ahová a forradalom után a Szemüvegkeretgyár (később: GRANVISUS) költözött át. Volt még két laktanya Esztergom-Tábor felé is, a Dobogókői útnál, az úgynevezett Csalamádé temető mellett.

A rendszerváltás után Esztergom újra fejlődésnek indulhatott. Esztergom lett a Magyar Köztársaság Alkotmánybíróságának hivatalos székhelye, a tervek szerint a testület a Sándor-palotában működött volna. A kilencvenes évek elején ide települt a Magyar Suzuki Rt., ami segítette leszorítani az addigi magas munkanélküliséget. Itt alakult meg Magyarország első klasztere, a Közép-magyarországi Autóipari Klaszter. Az egyház szerepvállalása, jelenléte sokat nőtt az utóbbi években: egyházi fenntartású középiskolák, intézmények nyitották meg kapuikat.

Az Ószeminárium története 1989-ig

A szemináriumot Oláh Miklós érsek alapította 1566-ban a török által megszállt Magyarországon, Nagyszombaton. 1819-ben költözött át Esztergomba, ekkor Rudnay Sándor bíboros egy több épületből álló új egyházi központ kialakításáról döntött, amely az új bazilikát, primási palotát, szemináriumot és kanonoki épületet foglalta magába. A terveket Kühnel Pál készítette, de az építkezés 1861-től Hild József tervei alapján folytatódott. Az épületet 1868-ban szentelte fel Scitovszky bíboros érsek. Az eredeti koncepció szerinti klasszicista épületet Hild már romantikus stílusban fejezte be. Az 1940-es években tervbe vettek nagyobb átalakításokat, bővítéseket, de az építkezésre a háború miatt nem kerülhetett sor.

Az épületben a papnevelés 1949-ig folytatódott, ekkor a szemináriumot az egyháztól elvették. Először a magyar katonaság vette birtokba, majd a megszálló szovjet csapatok katonai kórházat rendeztek itt be 1956-tól, amely 1989-ig működött. Az épület a szovjet katonai használat alatt beton elemekből épített kerítéssel volt körbezárva, szigorúan őrizték, gyakorlatilag megközelíthetetlen volt, és a körbezárt épület szinte kettéválasztotta a várost. A Szemináriumi épületet (kórházat) a magyar hatóságok már a megszállás alatt, 1958-ban műemlékké nyilvánították. A katonai jelenlét alatt az épületekben jelentős károk keletkeztek a nem megfelelő használat, a karbantartás hiánya, valamint a rendszertelen, átgondolatlan átalakítások miatt. (*Harmai–Hegedűs* 2006)

Felújítás, funkcióváltás

Az egyház csak 1990-ben kapta vissza a leromlott, helyenként életveszélyes állapotban lévő épületet. A második emelet ekkor már lakatlan volt az elpusztult fáfödémek állapota miatt. A pincében rétegvíz áztatta a falazatot, ezért először a legfontosabb állagmegóvási munkálatokat végezték el, 1990-től 2003-ig. Ezek: első emeleten teljes födémcsere, zárófödémcsere az északi és déli oldalon, fedélszék felújítás, toronyszerkezet-csere.

A '90-es években részlegesen hasznosították a második emelet déli és nyugati szárnyát, itt helyezték el a Mindszenty emlékhelyet, valamint előkészítették az Keresztény Múzeum újkori gyűjteményének kiállítótereit. A részleges felújítás során a belső homlokzatokról és terekről leverték a vakolatot, majd újravakolták.

A teljes felújítás előtti végleges hasznosítási programot Erdő Péter bíboros dolgozta ki: a felújítás után oktatási, kulturális, kutató és konferenciaközpontként működjön az épület. A Hittudományi Főiskola a földszinten és az 1. emeleten, a Vitéz János Római Katolikus Tanítóképző Főiskola a 2. emeleten, a levéltár és a könyvtár az 1. emelet keleti és nyugati szárnyában, a konferenciaterem a földszinten nyert elhelyezést. A Mindszenty emlékhely és Keresztény Múzeum változatlanul maradt a 2. emelet déli és nyugati szárnyában. A pincébe a konferenciaterem kiegészítő helyiségei, étterem konyhával, raktárak és gépészeti helyiségek kerültek. A földszinten alakították ki a gondnoki lakást és a vendégszobákat. Alapvető igény volt a belső udvar teljes rekonstrukciója, valamint a Sötétkapu (átjáró az épületegység és a főút között) és a Szeminárium közti terület és park rekonstrukciója.

Az Ószeminárium északi részén gazdasági épületek álltak. Az istállók, ólak és takarmánytárolók a helyreállított főépülethez már nem kellettek, azonban nagy szükség volt egy szállásépületre, ahol a zarándokvendégek illetve konferenciacsoportok elszállásolhatók. A felújítás során rossz állapotuk miatt a gazdasági épületeket le kellett bontani. A Kulturális Örökségvédelmi Hivatal (KÖH) a bontáshoz azzal a feltétellel járult hozzá, hogy az új épületet az eredeti

beépítési vonalon, annak tömeghatását megőrizve tervezzék meg és építsék fel. Az új épület a főépülethez alkalmazkodó megjelenésű lett.

A tervezés megkezdése előtt pontosan fel kellett mérni az épületet (műszaki állapot, geometria), és történeti kutatásokat is kellett végezni. (A művészet- és építéstudományi kutatásokat a Hild-Ybl Alapítványtól Kemény Mária végezte.) Ehhez a levéltári archív anyagok nyújtottak segítséget, valamint a múzeumi gyűjtemények archív felvételei. A helyszínen restaurátorok feltáró munkája nyomán derült fény a díszítő festésekre, a kőszerkezetek anyagára, formájára. A végleges alaprajzi kialakítás a KÖH illetékes főelőadójával lefolytatott folyamatos konzultációkon alakult ki. A felújítási terveket a KIMA Stúdió készítette 2003–2004-ben (*Bau Rat* 2006).

Bár az épület állapota a szovjet katonai megszállás alatt rendkívüli módon leromlott, katonai funkciókhoz kapcsolható súlyos környezeti károk (pl. talajszennyezés) nem voltak kimutathatóak az épületben és a környezetében. Ennek oka a – lőterekhez és kiképzőközpontokhoz képest – kíméletesebb, kórházi-egészségügyi hasznosítás.

A helyreállításhoz a Főegyházmegye 2,1 milliárd Ft saját tőkével látott hozzá, ehhez jött a külföldi püspökségek adományaiból 600 millió Ft a kivitelezés során. A HEFOP (az NFT Humán Erőforrás Fejlesztési Operatív Programja) pályázaton való részvétel során 800 millió Ft-ot nyert a pályázó konzorcium a berendezés és gyengeáramú kivitelezés munkálatainak támogatására.

A HEFOP 3.3.1 támogatásából megvalósuló projektet három felsőoktatási intézményből álló konzorcium (a három intézmény: Pázmány Péter Katolikus Egyetem (PPKE), a PPKE Vitéz János Római Katolikus Tanítóképző Főiskolai Kara (VJRKTF), valamint az Esztergomi Hittudományi Főiskola készítette elő, melynek létrejöttét a pályázó Esztergomi Hittudományi Főiskola fenntartója támogatta annak érdekében, hogy az együttműködő felsőoktatási intézmények ezzel az esztergomi székhelyű multiregionális projekttel megfeleljenek a Magyar Universitas Programban bemutatott kihívásoknak. A fejlesztések célja az volt, hogy a több régiót (elsősorban a közép-magyarországit és a közép-dunántúlit) érintő jelentős innovációval létrejöjjön egy korszerű, lineáris, továbbépíthető, differenciált képzési struktúra, valamint az ehhez szükséges minőségközpontú intézményi működés. A fenntartó a konzorciumban résztvevő egységek számára az Őszeminárium felújított ingatlanát bocsátotta rendelkezésre.

A HEFOP projekt célja volt, hogy a partner szakmai szervezetek, kamarák tudásbázisát, támogatását is felhasználva, az élethosszig tartó tanulás korszerű képzési struktúrája jöjjön létre, segítve a munkaerő-piaci szerepvállalást, esélyegyenlőséget. A konkrét célok közt számos BA szak, szakirány lineáris rendszerű és a kapcsolódási pontokat is feltáró fejlesztése, át- és továbbképzési programok, továbbá a minőségközpontú intézményi működés tematikus képzésének és konferenciáinak megvalósítása szerepelt. A konzorciumi forma a racionális, koncentrált fejlesztőmunkát és megvalósítást biztosítja. A középpontban az Esz-

tergomi Hittudományi Főiskola fejlesztendő képzési rendszere áll, ehhez kapcsolódnak a partnerek által felkínált, illetve közösen fejlesztett szak-, alap- és tanfolyami képzések, létrehozva egy korszerű, a képzések kapcsolását nyújtó kínálatot.

A HEFOP 800 millió Ft-os támogatásából gyengeáramú-fejlesztések (WIFI és informatikarendszer-fejlesztések), informatikai és oktatási eszközbeszerzések (pl. interaktív táblák projektorral, számítógépterem, számítógéppel vezérelt fűtésrendszer stb.), oktatást kiszolgáló eszközbeszerzések valósultak meg.

2006-ban az épületet Szent Adalbert Képzési, Lelkiségi és Konferenciaközpont néven átadták, elkezdődhetett a kulturális és oktatási munka. A 320 személy befogadására alkalmas konferenciaközpont mellett különálló szekcióterem, konyha és étterem, valamint egy 100 férőhelyes szállásépület (több mint 10 ezer négyzetméter hasznos alapterületen) áll rendelkezésre.

A központban jelenleg 37-en dolgoznak főállásban, többségük az oktató és kiszolgáló személyzethez tartozik. Az oktatók egy része Budapestről és Piliscsábáról ingázik, a többi munkatárs 25 km-es körzetből, jellemzően Komárom-Esztergom megyéből jár be.

Összegzés

A tanulmányban bemutatott volt szovjet katonai objektumok újrahasznosítását jelentős mértékben befolyásolta az a tény, hogy a terület állapotának rendezéséhez rendelkezésre álltak-e uniós (vagy más) pályázati források, illetve az, hogy milyen tulajdonban voltak az ingatlanok (néhány ingatlan esetében csak a városi, vagy alapítványi tulajdonba kerülést követően kezdődhetett el a rehabilitáció). A volt szovjet laktanyák és egyéb katonai objektumok magán- illetve vállalkozási célú hasznosításának egyik legfőbb akadálya, hogy – bár a környezeti károk felmérése megtörtént – a környezeti kármentesítést az új tulajdonosnak kell elvégeznie, amely tekintélyes többletköltséget jelent egy zöldmezős beruházáshoz képest. Gondot okoz az is, hogy a barnamezős területekkel rendelkező önkormányzatok beruházási, településfejlesztési politikája sem támogatja megfelelő mértékben a barnamezős fejlesztéseket. Mindez hozzájárult ahhoz, hogy a bemutatott laktanyák funkcióváltása nem magán- illetve vállalkozói forrásokból történt.

A katonai objektumok nagy része oktatási, képzési illetve rekreációs funkciót kapott a rehabilitációt követően (különösen a ROP pályázatokon nyertes projektek). A laktanyák városi, illetve egyetemi tulajdonba kerülése elősegítette a megújulásukat: Győrben, Székesfehérvárott, Pécssett városi, kereskedelmi és szolgáltatási funkciókat is kaptak (kapnak) az épületek. Miskolcon a Lillafüredi laktanya részbeni idegenforgalmi hasznosítását tervezi a város.

A Szent Adalbert Központ esetében korábbi egyházi-oktatási funkciójú épület került a szovjet katonaság használatába, amely szerencsés módon visszake-

rült egyházi tulajdonba. Az oktatási-képzési funkció visszaállításának igénye Esztergomban, mint országos jelentőségű egyházi központban adott volt, lévén, hogy a városban két katolikus felsőoktatási intézmény is működik. Az egyházi forrásokat kiegészítő HEFOP források nagyban hozzájárultak az európai szintű képzési intézmény kialakításához.

A Központ felújítása a korábbiakban ismertetett szovjet katonaiobjektum-rehabilitációktól a felhasznált források tekintetében (egyházi és HEFOP), tulajdonjogi vonatkozásában (egyházi) és a környezeti károk vonatkozásában (gyakorlatilag nem volt, attól a vizuális környezetszennyezéstől eltekintve, amelyet az épület látványa okozott a katonai kórházi hasznosítástól kezdődően a munkálatok befejezéséig, 2006-ig), eltér. Számos laktanya-rehabilitációval közös vonást mutat viszont a kulturális-oktatási célú hasznosítás: a korábbi szemináriumi képzési funkció és egyházi tulajdonba kerülés mindezt elősegítette.

Irodalom

- Nagy Katalin (2004): A környezetállapot jellemzői a budapesti barnaövezetben. In *A budapesti barnaövezet megújulási esélyei*. (Szerk.: Barta Györgyi) MTA TKK.
- Sütő–Soóki–Valkó (2004): Loftprogram: a budapesti barnazóna reurbanizálásának esélyei. In: *A budapesti barnaövezet megújulási esélyei*. (Szerk.: Barta Györgyi) MTA TKK.
- Zöldmezős és barnamezős beruházások a magyar nagyvárosokban* (MTA RKK 2006).
- Barta Györgyi (2002): *A magyar ipar területi folyamatai 1945–2000*. Budapest–Pécs. Dialóg Campus Kiadó.
- Zárótanulmány a ROP 2.2. program végrehajtásáról*. (MTA RKK. 2007).
- Csapody Tamás (2000): A gyalogsági aknák Magyarországon, *Országjelentés a Landmine Monitor részére*. MTA Politikai Tudományok Intézete. 2000.
- Az Országos Környezeti Kármentesítési Program Alprogramjai*. Tájékoztató összefoglalás az 1997 és 2004. közt elvégzett feladatokról, VITUKI Kht. 2005.
- Freész Károly (2007): Harcálláspont eladó! *Népszabadság*. [2007. 06. 14.]
- Magyarország a XX. században. *Környezetvédelmi feladatok*. Főszerkesztő: Kollega Tarsoly István. *Babits* Kiadó Szekszárd, 1996–2000.
- Sapientia aedificavit sibi domum – Papképzés Esztergom városában. *Az Úton és Strigonium Antiquum című sorozat különszáma*. Érseki papnevelő Intézet és Prímási Levéltár. Főszerkesztők: Harmai Gábor – Hegedűs András. 2006.
- Az Esztergomi Nagyszeminárium*. Bau-Rat Kft. Budapest, 2006.
- Az OKKP-ről: <http://www.okkp.hu> [2008. 03.]

Summary

In the American literature, the notion of “brownfield” appeared for the first time in the early 1980s and at that time, the notion simply meant abandoned industrial areas. Simultaneous with the spread of deindustrialisation this notion has

become broader: “brownfield” is an area which has already been used but is currently abandoned or under-utilised, is facing discovered or presumed contamination problems, is primarily located in urban areas and is in need of intervention for the purpose of efficient re-utilisation. The notion of brownfield in the research of the Centre for Regional Studies of the Hungarian Academy of Sciences is still broader, with vacated military barracks also falling within this definition.

This study aims to describe the environmental, proprietary and functional problems deriving from the ex-Soviet (now abandoned) military barracks and land in Hungary, proposing some examples of rehabilitation with the assistance of EU and Hungarian resources (Regional Operative Programme 2.2.), and the current situation of refurbished barracks in the regional centres of Hungary. Finally, the author highlights the rehabilitation of the “Szent Adalbert Centre” in Esztergom, an ex-Soviet military hospital, as a successful example of functional change.

11. A TELEPÜLÉSI ÖNKORMÁNYZATOK AKTUÁLIS KÉRDÉSEI

Kerner-Hegy Judit

A dolgozat fő vonalát napjainkban, a sajtóban, szakmai konferenciákon is exponált és a mindennapi beszélgetésekben felvetett önkormányzati problémák adják. A jelenlegi „sláger” témák mint az intézményi racionalizálás, a helyi szolgáltatások megszüntetése a falvakat és a városokat egyaránt érinti. Szűkebb térségünkben a Pécsi Statisztikai Kistérség területén elsősorban a körjegyzőségi központként működő 1000 fő körüli településeken hatnak leginkább a községek jövőjére.

A hazai önkormányzati rendszer működésének zavarai a gyökerektől (az 1990. évi Ötv.) indulnak, és az eltérő nézőpontok és érdekek harcában (többnyire politikai köntösben csúcsosodnak ki. Elmondható, hogy alapvetően mindegyik probléma felvetés kiinduló pontja tartalmaz részgazságokat, így vélhetően a megoldások nélküli vita még hosszan folytatódni fog.

Nézzük az első problémás kérdések egyikét: „*a magyar önkormányzati rendszer nagyon decentralizált*” (Bujdosó Sándor előadásában). Valóban, a magyar önkormányzati rendszer decentralizált, a helyi önkormányzatok saját ügyeiket illetően nagyfokú döntési szabadsággal és gazdasági önállósággal rendelkeznek, illetve számos kötelező és önként vállalt feladatot látnak, láthatnak el. Önkormányzati rendszerünkön azonban a szubszidiaritás nélküli decentralizáció a jellemző. A szubszidiaritás azt jelenti, hogy a döntéseket és a végrehajtást arra a területi szintre kell helyezni, amely a legnagyobb átlátással és kompetenciával rendelkezik a feladat megvalósításához. Egy rendszer akkor nevezhető decentralizáltnak, ha annak minden elemére igaz ezen állítás, ellenkező esetben kikötéseket kell tenni. Az önkormányzati feladatellátáshoz mérten annak finanszírozása nem tekinthető decentralizáltnak. A helyi önkormányzatok által ellátandó feladatok széles skálán mozognak, ezzel szemben a feladatok hatékony ellátáshoz szükséges pénzeszközök szűk körben állnak rendelkezésükre.

A magyar önkormányzati rendszer jelenlegi vitás kérdéseinek nagy része visszavezethető vagy összefüggésbe hozható a feladatellátás problémakörével.

Az önkormányzatok által ellátandó feladatokat három fő csoportra bonthatjuk:

- kötelező feladatok;
- az önkormányzatok által ellátandó állami feladatok;
- önként vállalt feladatok (*Zongor Gábor* előadása alapján).

A magyar önkormányzati rendszer sajátossága, hogy a törvény által előírt kötelezően ellátandó feladatokat az állami költségvetés nem finanszírozza, csupán támogatást nyújt azok végrehajtásának biztosításához. Az állami hozzájárulás mértéke nem csak, hogy nem tartalmazza a feladatok ellátása során az eszközök amortizációját, de a napi működés finanszírozására sem elegendő (*Vigvári 2007*). További sajátosság, hogy az önkormányzati törvény a finanszírozáshoz szükséges saját bevételek alakulását sem szabályozza megfelelő mértékben, így a települési önkormányzatok kezében alig van olyan lehetőség, amivel elősegíthetnék a forrásbevonást. A rendszerváltás óta eltelt idő alatt a községek felélték vagyonuk jelentős, piaci értékkel bíró részét, így tulajdonképpen jórészt tehetetlen helyzetben vannak, mivel az esetleges vállalkozási tevékenység megkezdéséhez sem anyagi, sem infrastrukturális forrásaik nincsenek.

Az önkormányzati finanszírozásban a szerteágazó problémák egyike, hogy az intézményekhez rendeli a forrásokat, ezáltal a feladatok finanszírozása nem követhető nyomon, az ellátás színvonala nem mérhető. A finanszírozási rendszer átalakítására számos eltérő elmélet ismert. *Zongor Gábor* veti fel az „önkormányzati minimum” fogalmát, mely szerint az átalakítás középpontjába a településeket kell állítani, ki kell alakítani az egyes települési szintekhez tartozó minimálisan ellátandó közszolgáltatások körét (*Zongor 2008*). *Vigvári András* szerint jelentősen le kell egyszerűsíteni a forrásszabályozás rendszerét, aminek együtt kell járnia a kötelező feladatok felülvizsgálatával és a feladatmegosztás területi szintek közötti viszonyának újrafogalmazásával. *Pete Gábor és Pálfi András*, bár eltérő formában, de mindketten a feladatfinanszírozás bevezetése és a feladatellátás teljesítményének mérhetővé tétele mellett érvelnek (*Vigvári 2007*). Ez utóbbi érdekében szükséges az elszámolási rendszer átalakítása (*Kassó 2008, Simon 2008*).

Ezen elméleti alapvetésekhez kapcsolható a második nagy problémakör, miszerint „a széleskörű gazdasági önállósághoz legalább ilyen széleskörű felelősségnek is kell társulnia” (*Bujdosó Sándor* előadásában). Ahhoz, hogy érdemben reagálni lehessen a fenti kijelentésre érdemes lenne tisztázni, hogy a téma meghatározó személyiségei mit értenek széleskörű gazdasági önállóságon. Többek között ezen kérdésből is levezethető a magyar önkormányzati gondolkodók legnagyobb dilemmája, nevezetesen, hogy milyen legyen a kívánt és indokolt önkormányzati rendszer struktúrája. Ha szétnézünk a világban, láthatjuk, hogy nincs két egyforma önkormányzati rendszer. Bár a hagyományok és a kulturális összetartozások révén egy-egy országban felismerhetőek a hasonló motívumok, mégis minden állam a saját gazdasági, társadalmi berendezkedése, mentalitása alapján építette föl az önkormányzati struktúrát. Úgy tűnik, hogy a nyugat-európai országokban a regionalizálódás kapcsán elindult egyfajta egységes szemlé-

letmód a területi folyamatok kezelését illetően, azonban ez inkább természetes fejlődési folyamat eredménye, mintsem az Európai Unió hatása. Szemben az újonnan csatlakozott országokkal, amelyek az uniós elvárások hatására kezdték meg átalakítani önkormányzati rendszerüket, így a természetes fejlődés számos lépcsőfokát kihagyva.

Ami a gazdasági (pénzügyi) önállóság fogalmát illeti ennek terjedelmét, részben a szabadon felhasználható források aránya, másrészt a szabadon eldönthető feladatok köre határolja be. Nem nevezhető széleskörű gazdasági önállóságnak az, hogy a települési önkormányzatok a számukra törvény által meghatározott és nem szabadon választott feladataikat egyre alacsonyabb állami hozzájárulás mellett próbálják finanszírozni. A teljes gazdasági önállóság fogalma nem a kiszabott feladatok finanszírozását jelenti, hanem már a feladatválasztás szabadságát is magában foglalja. Abban az esetben beszélhetnénk széleskörű gazdasági önállóságról, ha az önkormányzatok maguk választhatnák meg az általuk ellátandó feladatok teljes körét. Ebben az esetben pedig vizsgálható lenne a nem megfelelő feladatellátás felelőssége. Addig azonban, amíg a feladatot kirovó sem teljesíti a finanszírozási kötelezettségét, az önkormányzatokat sem lehet teljes körűen felelősségre vonni. Az európai önkormányzati modellek többségében amennyiben az állam előír kötelező feladatokat, úgy finanszírozza is azokat, vagy megteremti a szükséges forrásokhoz jutás lehetőségét az önkormányzatok számára. A magyar önkormányzati rendszerben egyik változat sem működik megfelelően.

A korábbiak mellett fel szokták róni az önkormányzatoknak, hogy *miért vállalnak plusz feladatokat, ha még a kötelezően előírtakat sem tudják finanszírozni*. Ennek egyik, legfőbb oka, hogy ezen feladatok ellátására valós igény van. Sajnálatos módon a hazai önkormányzatok gazdálkodási rendszere nem a helyi igények egyre magasabb színvonalon történő kielégítésére ösztönöz, hanem azon feladatok végrehajtására amelyekhez az önkormányzat anyagi eszközöket tud „szerezni” állami támogatások vagy pályázatok formájában, esetleg befektetők által. A valós feladatok iránti ellátási szükséglet jelentkezik a lakosság oldaláról, de felmerülhet önkormányzati oldalról is a település fennmaradása, a jövőbeni fejlesztési lehetőségek kihasználása érdekében.

Nézzük, hogy mire nincs pénz települési szinten! A folyamat a kulturális feladatok megszüntetésével indult. Megszűntek a közösséget összefogó kulturális programok a művelődési házak bezárásával. A sor folytatódott az oktatási intézmények, óvodák, iskolák bezárásával. Ezzel párhuzamosan folyik a községi terciér szektor felszámolása. Megszűnnek, illetve magán kézbe kerülnek a postahivatalok. A vizsgált települések esetében azonban kérdéses, hogy van-e vállalkozó aki felvállalná az üzemeltetést? Észre kell venni, hogy a körjegyzőségi központok szolgáltatásainak leépülése érinti a körjegyzőségek tagtelepüléseit is. Egy-egy posta vagy élelmiszerbolt megszűnése nem csupán az adott községben élő 1000–1200 főt érinti, hanem a körülötte fekvő 3–4 500 fő alatti település

lakosságát is. Ezáltal a szolgáltatás a kis községekhez viszonyítva még egy települési szinttel messzebb kerül. A megtakarítási intézkedések egyértelműen a falusi élet minőségi körülményeit rontják. A közszolgáltatások fokozatos megszüntetésével és/vagy piacosításával egyidejűleg megnő az esélye a községek fokozott elsoványodásának. A gazdasági hatékonyság hiányának állandó hangoztatása mellett érdekes lehet a napjainkban oly divatos esélyegyenlőség fogalmát a jelenlegi helyzetre alkalmazni. Vajon egyenlő eséllyel részesedik-e a 21. században alapvetőnek tekinthető szolgáltatásokból (egészségügyi ellátás, közoktatás, az infrastrukturális ellátottságot már nem is említve) azaz idős nyugdíjas, vagy kisgyermekes családjában, aki lakóhelyének köszönhetően térben és időben messze került a szolgáltató településektől. Az országban a nyugdíjasokat és a kisgyermekes családokat lakóhelyétől függetlenül ugyanolyan jogok és lehetőségek kellene, hogy megillessék. Az alpinfrastruktúrához és szolgáltatásokhoz mindenkinek egyformán kellene hozzáférni, függetlenül attól, hogy városi vagy falusi életmódot választott. Természetesen a szolgáltatások központosításának indokoltságát nem lehet vitatni, de nem is lehet minden szolgáltatásra kiterjeszteni.

Az egyes átszervezések során a figyelem középpontjában mindig a fejlett nyugat-európai államok álltak. Észre kellene venni, hogy azonos intézkedések más és más társadalmi reakciókkal, de ami a nagyobb baj eltérő gazdasági következményekkel járnak az adott ország általános gazdasági fejlettségétől függően.

További szokványos kérdés, amely az önkormányzati feladatellátáshoz kötődik, hogy *először a finanszírozás rendszerét szükséges átalakítani vagy a feladatok és azok újragondolása-e az elsődleges feladat?* A kormányzat és az önkormányzati szövetségek újjal mutogatnak egymásra, hogy kinek van igaza. A kormányzat szerint előbb a teljes önkormányzati rendszer felépítése szorul átalakításra, hiszen ebből adódnak a feladatok. Ezzel ellentétes álláspontot képviselnek az önkormányzati szövetségek, akik szerint előbb a feladatellátás reformjára lenne szükség. Szomorú tény, hogy a máig parázsló vitákra a kutatók még az IDEA program keretében megadták a választ, miszerint a finanszírozási rendszer és a feladatellátás reformja csak és kizárólag egymással párhuzamosan történhet.

Az előző problémakörből következik a *kistérségek, megyék és régiók sorsának* és feladatainak kérdése. 2004-ben a Parlament elfogadta a statisztikai kistérségek létrehozásáról szóló törvényt, mely keretet adott a korábbi pénzügyi ösztönzők által már kialakulóban lévő többcélú kistérségi társulásoknak. A fenti három területi entitás közül a kistérség az egyetlen, amely úgy-ahogy működik. A megyék már nem, a régiók még nem jutnak számottevő szerephez a mindennapi önkormányzati működés során. A kistérségi szerveződések, társulások célja az egyes szolgáltatások közös ellátásból eredő megtakarítás, hatékonyság javulás elérése, tehát a helyi önkormányzatok feladatellátási terheinek csökkenté-

se. A kistérségek alapvető problémája, hogy sok esetben nem a valós és szükséges fejlesztési cél hívta életre a társulásokat, hanem sokkal inkább az újonnan megnyílt források elérése. Ezen források azonban a legritkább esetben fordítódnak a térség fejlesztésére, inkább a feladatok tűzoltó módra történő finanszírozását szolgálják. A kistérségi szerveződés további problémája, hogy ahogy a megyéknek úgy a kistérségeknek sincs saját bevételszerzési lehetősége. A források szinte 100%-a központi költségvetésből kapott támogatás, amely a helyi önkormányzatokat megjárva, mint feladatellátáshoz való hozzájárulás vagy célzottan kistérségi támogatás, esetleg pályázati forrásként jut a kistérségek kasszájába. Némi túlzással megfogalmazható, hogy „cseberből vederbe estünk”, mivel a zömében állami fenntartású megyék „helyett” létrehoztuk a szintén állami forrásoktól függő kistérségi társulásokat.

Összegzés

Az önkormányzati feladatellátás problémái kiélezetten jelennek meg a községek esetében. A fejlesztők és döntéshozók sok esetben hajlamosak megfedkezni arról, hogy a tisztán gazdasági érvek alapján hozott döntések túldoldalán egyének és családok életkörülményeinek kedvezőtlen irányú megváltozása áll. Bár tény, hogy a közszolgáltatások üzemeltetésének egyik mozgatórugója a megfelelő hatékonyság elérése, nem szabad megfedkezni arról, hogy vannak családi érdekek, kiemelkedően a kisgyermekesekre és nyugdíjasokra tekintettel levő érdekek is.

A közszféra már egyetlen szintjén sem vonható kétségbe, hogy alapvető átalakításokra van szükség. A gyökerek változatlanok, a terápia csak részleges eredményességű. A szükséges reform elméleti háttere jórészt kialakult. A mindennapi gyakorlatban azonban a változások anélkül indultak meg, hogy az érintettek látnák az út végét, vagy a folyamat egyes állomásait. A különböző területi szintek között húzódnó ellentét egyik oka, hogy minden szerv a reformfolyamat azon pontját ragadja meg, amelynek átalakítása számára a lehető legkisebb veszteséggel vagy a legnagyobb haszonnal jár. Így érthető a települési önkormányzatok azon igyekezete, hogy a feladatok és a feladatmegosztás újragondolása legyen a reform kezdeti lépése. Ezzel párhuzamosan a kormányzat elemi érdeke, hogy minél kevesebb összeget fordítson a rendszer fenntartására, így elsődleges célja a finanszírozás átalakítása. A számos gazdasági érv mellett azonban mégis egyetlen, nagyon hétköznapi oka van az érdemi reform megindulásának, ami nem más, mint a közös megegyezés hiánya.

Irodalom

- Bujdosó Sándor (2008): Az önkormányzati csődtörvény hatályosulása, az önkormányzati gazdálkodás segítése. *2008 az önkormányzati csődök éve? Konferencia*. 2008. április 3. Budapest.
- Kassó Zsuzsanna (2008): Átláthatóság, elszámoltathatóság, hatékony gazdálkodás. Megbízható számviteli adatok nélkül lehetséges-e? *Önkormányzatok gazdálkodása – Helyi fejlesztés Konferencia*. 2008. május 16–17. Pécs.
- Simon József (2008): Az önkormányzatok elszámolási rendszerének problémái Magyarországon. *Önkormányzatok gazdálkodása – Helyi fejlesztés Konferencia*. 2008. május 16–17. Pécs.
- Vigvári András (2007): Fiskális politikai csodafegyver? Néhány gondolat az önkormányzatokra vonatkozó költségvetési szabályok kapcsán. http://www.onkormanyzaticsd.hu/data/fajl/upload/vigvari_-_fiskalis.pdf [2008. 04. 12.]
- Zongor Gábor (2008): Államreform kéne régen! http://www.onkorkep.hu/16_03/pdf/9_14.pdf [2008. 04. 12.]

Current local government issues

The problems of local government services play an especially important role in the case of villages. In most cases developers and decision-makers are prone to forget that decisions arrived at solely for economic reasons affect individuals, families and their living conditions – often in a very negative way.

There is no doubt at any level within the public sphere that there is a strong need for basic change. One of the reasons for conflict between different regional levels is that each institution is attempting to adopt those elements of the reform processes which offer the greatest advantages and the smallest disadvantages. In addition to many and varied economic reasons, there is one, simple hurdle to reform - and that is the lack of common agreement.

12. EU-FÓ(Ú)RIA – NEMZETI FEJLESZTÉSI TERV, KÖZLEKEDÉSI ÉS INFRASTRUKTÚRA OPERATÍV PROGRAM 2004–2006

Gieszné Kiss Lilla

Bevezetés

2004. május 1-jén csatlakozott Magyarország az Európai Unióhoz. Ettől a pillanattól kezdve Magyarország is befizeti részét az EU kasszájába, és a meghatározott politika szerint részesedik is belőle. Az EU elvárásának megfelelően a nekünk járó forrásokat tervszerűen kell elkölteni. A 2004–2006-os időszakra szóló terv Nemzeti Fejlesztési Terv néven vált ismertté. A – rövid nevén – NFT 5 fő célkitűzés köré csoportosította programjait: Agrár- és Vidékfejlesztési, Gazdasági Versenyképesség, Humánerőforrás-fejlesztési, Környezetvédelmi és Infrastrukturális, továbbá a Regionális Operatív Program.

Jelen munkámban a Közlekedési és Infrastruktúra Operatív Program (továbbiakban: KIOP) értékelését végzem el a 2008. év elején elérhető adatok alapján. Az elemzés számos kérdés megválaszolásában segítséget jelenthet. Ilyenek pl. azok a kérdések, hogy a kitűzött célokat sikerült-e elérni a hozzájuk rendelt eszközökkel? Vajon azt a réteget sikerült-e elérni a pályázatokkal, amelyeket megcéloltak? Vajon azok a régiók kapcsolódtak-e be legintenzívebben a források megszerzésébe, amelyek felzárkóztatását célként kitűzték?

Ezekre a kérdésekre keresem a választ a számok tengerében, hogy ha az irány megmutatására nem is vállalkozom, de azt láttassam, hogy az eddigi utunk során merre jutottunk (tévedtünk).

A KIOP célkitűzései

A Nemzeti Fejlesztési Terv tartalmazza az EU-s támogatással megvalósuló fő fejlesztési irányokat, a felső szintű célokat. Az Operatív Programokban a végrehajtási Stratégiákat határozták meg. A mérés lehetőségét is magában foglalva a Programkiegészítő Dokumentumok tartalmazzák az operatív célokat, a támogatások típusait és feltételeit. A vizsgálatomhoz szükséges viszonyítási alapot tehát az ún. PkD-k tartalmazzák.

A KIOP két fő prioritása a *környezetvédelem* és a *közlekedés*. Mivel ezek a programok a többi Operatív Program pályázataival szemben jelentősen nagyobb költségvetéssel valósulnak meg, többségükben központi programok, azaz közvetlenül az Irányító Hatóság – amely kezdetben a Gazdasági és Közlekedési Minisztérium Környezetvédelem és Infrastruktúra Operatív Program Főosztálya, majd a Nemzeti Fejlesztési Ügynökség alá rendelt szervezeti egység – felügyeli a megvalósításukat.

A környezetvédelem prioritáshoz az alábbi célok (ún. komponensek) tartoznak:

- **Vízminőség-javítás:**
 - Ivóvízminőség javítása,
 - Szennyvízelvezetés és -tisztítás fejlesztése,
- Állati hulladék kezelése;
- Egészségügyi és építési-bontási hulladék kezelése;
- Környezeti kármentesítés a felszín alatti vizek és ivóvízbázisok védelme érdekében;
- Természetvédelem és fenntartható árvízvédelem:
 - Természetvédelem erősítése,
 - Tisza-völgyi árvízvédelem;
- A levegőszennyezés és a zajterhelés mérése;
- Energiagazdálkodás környezetbarát fejlesztése:
 - Megújuló energiaforrások felhasználásának növelése;
 - Energiahatékonyság növelése.

A közlekedési prioritás keretében az alábbi célokat (ún. komponenseket) tűzték ki:

- A főúthálózat műszaki színvonalának emelése:
 - Útrehabilitációs program a 11,5 tonnás tengelyterhelés elérése érdekében,
 - Elkerülő- és tehermentesítő utak építése,
 - A főúthálózat kapacitásának növelése.
- Környezetbarát közlekedési infrastruktúra fejlesztése:
 - Az elővárosi közösségi közlekedés fejlesztése,
 - Intermodális központok közlekedési kapcsolatainak fejlesztése.

A KIOP központi programjainak és pályázatainak elsősorban állami és önkormányzati költségvetési szervek és intézmények, valamint közhasznú társaságok a célcsoportjai, kisebb mértékben gazdasági társaságok és egyéb szervek, szervezete (KIOP 2003).

Környezetvédelem-prioritás

- *Vízminőség-javítás*
 - Ivóvízminőség javítása: 2006. december 25-éig 191 település 332,5 ezer lakosát érintve megoldani az ivóvízminőség javítását (ezeken a települé-

seken az arzén koncentráció meghaladja a 30 µg/l-t) – a pályázat keretében 4-5 projektet támogatnak.

- Szennyvízelvezetés és -tisztítás fejlesztése: 83%-os csatornázottsági arány eléréséhez szükséges fejlesztések megtétele. Az 50%-os csatornázottsági aránynál alacsonyabb mutatóval rendelkező megyékben, a 15 000 lakosegyenérték feletti pályázatok részesülnek előnyben – a pályázat keretében 3-4 projektet támogatnak.

Célérték: új vagy felújított vízközművekkel 25 000 (szennyvíz), illetve 27 000 (ivóvíz) kiszolgált háztartás. 7500 m³/nap szennyvíztisztító kapacitás, illetve 31 750 m³/nap ivóvíz-előállítási kapacitás létrehozása.

Pénzügyi terv: 2004–2006-ra 15,2 Mrd Ft (= 59,5 millió euró).

- *Állati hulladék kezelése*

A pályázat keretében 6 projektet támogatnak.

Célérték: 6 állati hulladékkezelő egység létrehozása, amely 800 ezer háztartást érint (1 háztartás fővel számolandó).

Pénzügyi terv: 2004–2006-ra 3,3 Mrd Ft (= 12,8 millió euró).

- *Egészségügyi és építési-bontási hulladék kezelése:*

A kórházakban, rendelőkben jelenleg évente 8500 tonna fertőző, 1000 tonna egyéb veszélyes hulladék és 400 000 m³ nem veszélyes hulladék keletkezik. A kórházak 95,5%-a valamilyen szinten megvalósította a veszélyes hulladékok szelektív gyűjtését, de a hulladékkezelés szempontjából több megye elálatlan. – A pályázat keretében 14 projektet támogatnak.

Évente 3 millió tonna törmelék és építési-bontási hulladék keletkezik, amely hasznosítási aránya 30%, ezt 2008-ra 50%-ra kívánják emelni. Kb. 400 000 m² felület azbesztmentesítésére van szükség 10 év alatt. – A pályázat keretében 4 projektet támogatnak.

Célérték: 14 kórházi hulladékégető rekonstrukciója, 4 építési-bontási hulladékkezelő egység kialakítása, amely 816.000 háztartást érint.

Pénzügyi terv: 2004–2006-ra 3,3 Mrd Ft (= 12,8 millió euró).

- *Környezeti kármentesítés a felszín alatti vizek és ivóvízbázisok védelme érdekében*

Mintegy 1400 szennyezett terület kármentesítése szükséges 2010-ig. – A pályázat keretében 4 projektet támogatnak.

Célérték: 144 000 m² kármentesítéssel megtisztított terület, amely 2600 háztartást közvetlenül, 84 000 háztartást közvetve érint.

Pénzügyi terv: 2004–2006-ra 6,5 Mrd Ft (= 25,5 millió euró).

- *Természetvédelem és fenntartható árvízvédelem*
 - Természetvédelem erősítése: ezen belül a Körös–Maros Nemzeti Park kardoskúti térségének fejlesztése, tűzokprogram megvalósítása, a Szatmári-síkon a Tiszán holtág-rehabilitációs program támogatása és a Kiskunsági Nemzeti Park Tisza vízgyűjtőhöz kapcsolódó területeinek fejlesztése – A pályázat keretében 14 projektet támogatnak. – Központi program.
 - Tisza-völgyi árvízvédelem: a Vásárhelyi-terv megvalósításához kapcsolódóan árapasztó tározók megvalósítása érdekében tervezési eljárás folytatása. – Központi program.
Célérték: 8000 ha területet érint az intézkedés, amely 7200 háztartás esetében csökkenti az árvíz miatti kockázatot.
Pénzügyi terv: 2004–2006-ra 9,1 Mrd Ft (= 35,8 millió euró).
- *A levegőszennyezés és a zajterhelés mérése*
Cél: porszennyezettséget és zajterhelés mérő berendezések felállítása. – Központi program.
Célérték: 23 új levegőszennyezettséget mérő műszer / berendezés felállítása, és 4 új zajszennyezettséget mérő állomás létrehozása, amely 17 000 háztartást érint közvetve.
Pénzügyi terv: 2004–2006-ra 1,1 Mrd Ft (= 4,4 millió euró).
- *Energiagazdálkodás környezetbarát fejlesztése*
 - Megújuló energiaforrások felhasználásának növelése: 2010-ig 12%-ra kell növelni a megújuló energiaforrások felhasználását, külön kiemelve az energiaforrások hasznosítását a villamos energia termelésében.
 - Energiahatékonyság növelése: Az EU 15-ben a kombinált hő- és villamosenergia-termelő berendezések részaránya 15%, míg Magyarországon 1,5%.
A pályázat keretében 17 projektet támogatnak.
Célérték: 30 MW kapacitású beépített megújuló új villamos energia és 140 GWh/év új kapacitással termelt villamos energia.
Pénzügyi terv: 2004–2006-ra 5,2 Mrd Ft (= 20,2 millió euró)
(KIOP 2003)

Közlekedési prioritás

- *A főúthálózat műszaki színvonalának emelése*
 - Útrehabilitációs program a 11,5 tonnás tengelyterhelés elérése érdekében: A nehéz-gépjárművek maximális tengelyterhelésére vonatkozó határérték 10 tonna volt, amelyet 11,5 tonnára kell emelni, ehhez pedig fejleszteni kell az úthálózat teherbírását. Kb. 230 km úthálózat fejlesztése a cél. – Központi program.

- Elkerülő- és tehermentesítő utak építése: A települések 27%-án vezetnek át tranzitutak. – Központi program.
- A főúthálózat kapacitásának növelése: Cél: 21. sz. főút M3-as autópálya és Salgótarján közötti szakaszának, valamint a 4. sz. főút Albertirsa és Abony közötti szakaszának és Törökszentmiklós térségében négysávosra bővítése. – Központi program.
Célérték: 1154 km új és felújított útszakasz, valamint az utazási idő 10%-os csökkenése.
Pénzügyi terv: 2004–2006-ra 53,1 Mrd Ft (= 208,2 millió euró).
- *Környezetbarát közlekedési infrastruktúra fejlesztése*
 - Az elővárosi közösségi közlekedés fejlesztése: vasút és közút kereszteződéseinél szintbeli kereszteződés megszüntetése, vasútállomások közelében parkolási lehetőségek javítása, utasforgalom, utastájékoztató javítása. – Központi program.
 - Intermodális központok közlekedési kapcsolatainak fejlesztése: kombinált szállítás elősegítése. – Központi program.
Célérték: 12,8 km környezetbarát közlekedési módokhoz kapcsolódó infrastruktúra, 5%-os emelkedés a közösségi közlekedés használatának arányában és 17 000 közútról vasútra, illetve vízi útra terelt tehergépjármű.
Pénzügyi terv: 2004–2006-ra 11,1 Mrd Ft (= 43,7 millió euró) (KIOP 2003).
A technikai segítségnyújtás kerete 4,5 Mrd Ft (= 17,5 millió euró) (KIOP 2003).

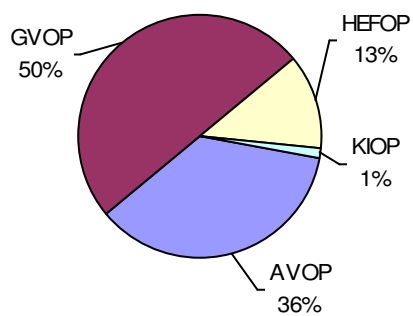
Gyakorlati megvalósulás

Az NFT átfogó és teljes körű értékelésére majd csak a programok megvalósulása után (az n+2-es szabályt figyelembe véve) 2009-től kezdve lehet vállalkozni, de már most is rendelkezésre áll annyi adat, hogy az első értékelést megtehesük.

Kezdeképpen – hogy lássuk, mekkora súlya van a KIOP programnak a teljes NFT-ben – következzen két kördiagram az öt operatív programról a támogatott projektek számának és forintösszegének bemutatásával. Ezekből jól látható, hogy a KIOP kevés, de nagy értékű projektet támogat (1–2. ábra).

1. ábra

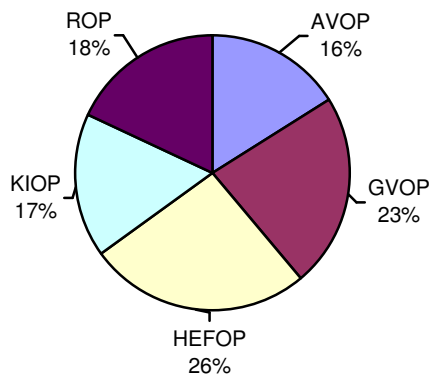
*A KIOP részesedése az NFT-ből
NFT megoszlása projektszám alapján*

Forrás: www.nfu.hu – EMIR-adatbázis [2008. 04. 23.]

2. ábra

*A KIOP részesedése az NFT-ből
NFT megoszlása Ft-alapon*

Forrás: www.nfu.hu – EMIR-adatbázis [2008. 04. 23.]

A folyamat bemutatása

A KIOP központi programjaira és pályázataira összesen 391 pályázatot küldtek be 2008. április 23-áig. (Ebből 109 technikai segítségnyújtással kapcsolatos, továbbiakban TA, azaz a 3. prioritáshoz tartozik. Ezekkel a projektekkal nem foglalkozom, mivel a KIOP céljainak megvalósulását közvetlenül nem támogatják.). Így összesen 282 pályázat érkezett be a KIOP 1. és 2. prioritására, amelyekből az Irányító Hatóság 120-at támogatott, és 119-cel szerződést is kötött, összesen 114,6 milliárd forintértékben. A projektek 95%-át kifizették (Tehát jó okkal feltételezhető, hogy a projektek közvetlen eredményei már érzékelhetők, és így az elemzés megkezdhető.)

A pályázatok folyamatbeli helyét elemezve, kiderül, hogy a két főprioritás (1. és a 2.) a megkötött szerződések *összegének 90%-át* ténylegesen is kifizették. (Csak a TA keretben látható elmaradás, itt csupán a szerződött összeg 47%-át fizették ki, de ennek az is oka, hogy számos olyan projektet is tartalmaz, amelyek az operatív program zárásához kapcsolódnak, pl. tájékoztatás és kommunikáció vagy programértékelések)

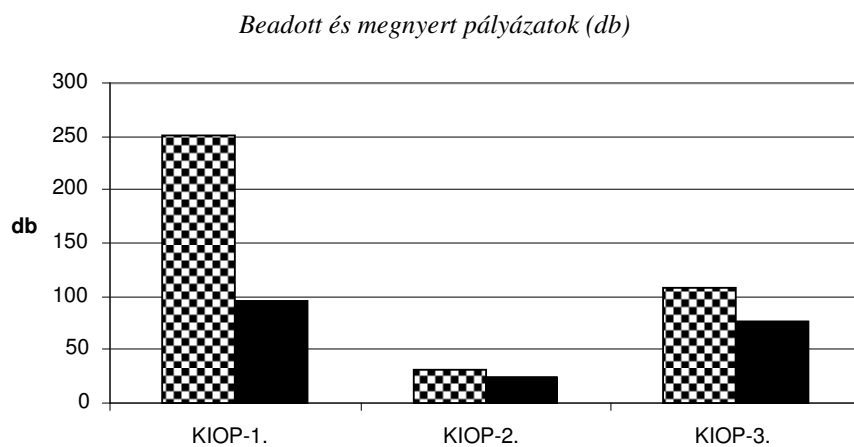
Ahhoz képest, hogy 2005 júniusában még komoly elmaradások voltak a leszerződött projekt számát tekintve (nem is beszélve a megvalósult fejlesztésekről és a kifizetésekről, ami 0 Ft. volt akkor), 2008 év elejére ezt a hátrányt sikerült behozni, sőt a 2. prioritásban, azaz az úthálózat fejlesztését célzó intézkedésekben valamennyi leszerződött projektet sikerült megvalósítani, és a környezetvédelmi célú fejlesztések (1. prioritás) esetében is a 96 leszerződött projektből 93-at megvalósítottak és már ki is fizettek.

A *célkitűzések megvalósulását* elemezve, megállapíthatjuk, hogy a tervezett 108 milliárd forinttal szemben összesen 119 milliárd összegű projektre kötött az IH szerződést, és ebből már 105 milliárdot ki is fizetett. A 3. prioritással együtt (TA, amely a fentebb tárgyalt okok miatt 40%-on áll) is 88%-os a kifizetés aránya a leszerződött összeghez képest. A többi OP-val összehasonlítva a KIOP áll a kifizetések tekintetében a legjobban.

Érdeemes egy mondat erejéig foglalkozni az *igények és a források* viszonyával is. Ezt szemlélteti az alábbi két ábra.

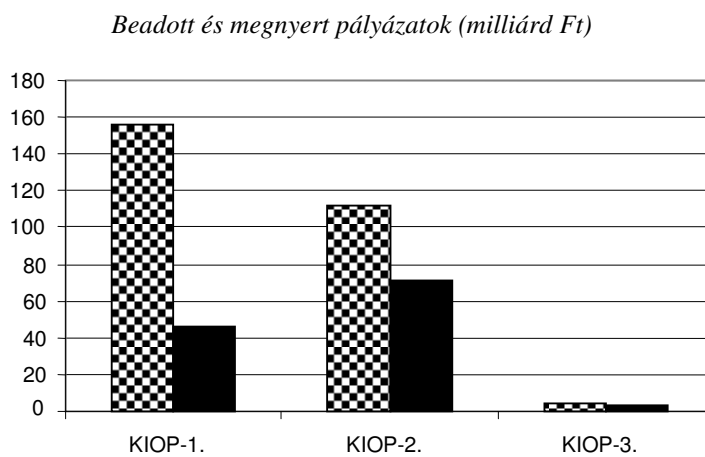
A ábrákból jól látható, hogy a környezetvédelmi projektek tekintetében különösen nagy volt az igény a rendelkezésre álló keretekhez képest mind a beadott pályázatok számát, mint az megítélt támogatások tekintetében. Az 1. prioritás pályázataira 2,5-szer annyi pályázat érkezett be közel 4-szer annyi forrásra, mint amennyi rendelkezésre állt. Fontos azt is megjegyezni, hogy a környezetvédelmi fejlesztések megvalósítására ennél jóval nagyobbak lehetnek az igények, hiszen némi visszatartó erőt jelentett a pályázatok (kellően át nem gondolt) beadásától, hogy – időt, energiát, pénzt igénylő – komoly terveket kellett a pályázatokhoz csatolni (nem is túl magas támogatási intenzitásra, általánosságban 40–50%-os támogatást lehetett elnyerni).

3. ábra

Forrás: www.nfu.hu – EMIR-adatbázis [2008. 04. 23.]

4. ábra

Forrás: www.nfu.hu – EMIR-adatbázis [2008. 04. 23.]

1. táblázat

Megcélzott és megvalósult projektek száma

		Hatályos szerződések (db)	Kifizetése összege (Mrd Ft)	Kifizetések száma (db)	Tervezett projektek száma	Tervezett keret (Mrd Ft.)
KIOP-1	Környezetvédelem	96	43	93		43,7
KIOP-1.1	Vízminőség-javítás	11	16,8	11	7-9	15,2
KIOP-1.1.1	Az ivóvízminőség javítása	0		0	4-5	
KIOP-1.1.1-F	Az ivóvízminőség javítása	6		6		
KIOP-1.1.2	Szennyvízelvezetés és -tisztítás fejlesztése	2		2	3-4	
KIOP-1.1.2-F		3		3		
KIOP-1.2	Állati hulladék kezelése	15	0,9	15	6	3,3
KIOP-1.2.0-F	Állati hulladék kezelése	15		15	6	
KIOP-1.2.1	Állati hulladék kezelése	0		0		
KIOP-1.3	Egészségügyi és építési-bontási hulladék kezelése	9	3,4	9	18	3,3
KIOP-1.3.0	Egészségügyi és építési-bontási hulladék kezelése	5		5	14	
KIOP-1.3.1	Egészségügyi és építési-bontási hulladék kezelése	4		4	4	
KIOP-1.4	Környezeti kármentesítés a felszín alatti vizek és az ivóvízbázisok védelme érdekében	4	2,6	4	4	6,5
KIOP-1.4.0-F	Környezeti kármentesítés a felszín alatti vizek és az ivóvízbázisok védelme érdekében	4		4	4	
KIOP-1.4.1	Környezeti kármentesítés a felszín alatti vizek és az ivóvízbázisok védelme érdekében	0		0		
KIOP-1.5	Természetvédelem és fenntartható árvízvédelem	12	13,3	12	központi	9,1
KIOP-1.5.1	Természetvédelem erősítése	11		11		
KIOP-1.5.2	Tisza-völgyi árvízvédelem	1		1		
KIOP-1.6	A levegőszennyezés és zajterhelés mérése	3	0,8	3	központi	1,1
KIOP-1.6.1	A levegőszennyezés és zajterhelés mérése	3		3		
KIOP-1.7	Az energiagazdálkodás környezetbarát fejlesztése	42	5	39		5,2
KIOP-1.7.0	Megújuló energiaforrások felhasználásának növelése	5		5	16	
KIOP-1.7.0-F	Energiagazdálkodás környezetbarát fejlesztése	6		6		
KIOP-1.7.0-F-05/1.	Energiagazdálkodás környezetbarát fejlesztése	31		28		
KIOP-2	Közelekedési infrastruktúra fejlesztése	23	60,3	23	központi	64,2
KIOP-2.1	A főúthálózat műszaki színvonalának emelése	17	51,6	17		53,1
KIOP-2.1.1	Útrehabilitációs program a 11,5 tonnás tengelyterhelés elérése érdekében	3		3		
KIOP-2.1.1-2	Útrehabilitációs program a 11,5 tonnás tengelyterhelés elérése érdekében	2		2		
KIOP-2.1.1-3	Útrehabilitációs program a 11,5 tonnás tengelyterhelés elérése érdekében	1		1		
KIOP-2.1.1-4		0		0		

		Hatályos szerződések (db)	Kifizetése összege (Mrd Ft)	Kifizetések száma (db)	Tervezett projektek száma	Tervezett keret (Mrd Ft.)
KIOP-2.1.2	Elkerülő és tehermentesítő utak építése	4		4		
KIOP-2.1.2-2	Elkerülő és tehermentesítő utak építése a településeken áthaladó forgalom csökkentése érdekében	5		5		
KIOP-2.1.3	A főúthálózat kapacitásának növelése	0		0		
KIOP-2.1.3-2	A főúthálózat kapacitásának növelése	2		2		
KIOP-2.1.3-4		0		12:00 de.		
KIOP-2.2	Környezetbarát közlekedési infrastruktúra fejlesztése	6	8,6	6		11,1
KIOP-2.2.1	Az elővárosi közösségi közlekedés fejlesztése	3		3		
KIOP-2.2.2	Intermodális központok közlekedési kapcsolatainak fejlesztése	1		1		
KIOP-2.2.2-2		2		2		
KIOP-3	Technical Assistance	76	1,7	70	központi	4,5
KIOP-3.1	Végrehajtás és monitoring-tevékenység	76		70		
KIOP-3.1.1		54		53		
KIOP-3.1.2		22		17		
KIOP		195	105			112,4

Forrás: www.nfu.hu – EMIR-adatbázis [2008. 04. 23.]

A fentieket látva azt is gondolhatnánk, hogy a *kitűzött célok megvalósulása* jó úton halad, vagyis hogy ha a rendelkezésre álló keretek kihasználtsága (az első két prioritásban) 90% felett van, akkor biztosan a részcélok megvalósulása is hasonló mértékben várható. Ez azonban csak az indikátorok (egyelőre ezek még nem nyilvánosan elérhető adatok) részletesebb vizsgálata után állapítható meg. Következzék egy olyan táblázat, amely azt szemlélteti, hogy mely pályázati kiírásban hány projekt megvalósulását tervezték támogatni, és valójában mennyi valósult meg.

Alaposabban szemügyre véve az alábbi táblázatot, megállapíthatjuk, hogy minden pályázati kiírás sikeres volt abból a szempontból, hogy a tervezett számú projektet sikerült kiválasztani és azokat végre is hajtották. (Azokban a sorokban, ahol 0 db projekt szerepel, nem azt jelenti, hogy ezek nem valósultak meg, hanem csak azt, hogy nem abban az évben, amikor tervezték, hiszen ugyanazon a néven az új kiírásra már érkezett kellő számú pályázat.)

A környezetvédelmi fejlesztéseket támogató projekteknel megállapíthatjuk, hogy mind a tervezett projektszámot sikerült elérni, mind a rendelkezésre álló keretet elkölteni. Természetesen az eredményindikátorok alaposabb vizsgálata is szükséges ahhoz, hogy lássuk, a kitűzött célindikátorokat sikerült-e elérni (ezek az adatok egyelőre még nem nyilvánosak).

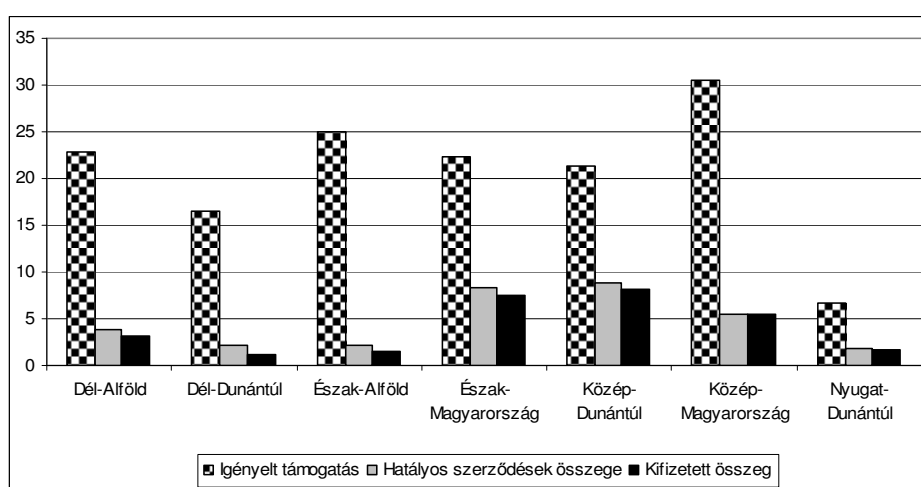
A közlekedésfejlesztésére a tervezettnél többet fordítottak, sajnos azt utólag már nem lehet megállapítani, hogy ezek – a központi – projektek több út megépítését jelentették-e a tervezettnél vagy csak többbe kerültek, ugyanis a PkD-ban nem adták meg előre a tervezett projektszámot.

Folyamat bemutatása (regionális vetületben)

A beadott/elnyert projekteket érdemes regionális bontásban is vizsgálni, hiszen így vizsgálható az esélyegyenlőség – felzárkóztatás szempontjának egyik jelentős vetülete: a *terület- és vidékfejlesztés*. Az alábbi ábrákból jól látszik, hogy melyek azok a régiók, amelyek jobban be tudtak kapcsolódni a pályázatás folyamatába (a számok tartalmazzák mind a központi, mind a pályázati programokat), és hova áramlik jelentősebb forrás.

5. ábra

*KIOP – Támogatások regionális megoszlása (projekthelyszín alapján)
Csak a KIOP 1. adatai elérhetők regionális bontásban, milliárd Ft*

Forrás: www.nfu.hu – EMIR-adatbázis [2008. 04. 23.]

Várakozásaimnak megfelelően a Budapestet magában foglaló Közép-Magyarország kissé túlreprezentált a pályázatokat beadók körében, és a megítélt forrásokból is Észak-Magyarország és Kelet-Dunántúl régiókkal közel azonos mértékben részesedett. Tovább emelkedik ez az előny, ha azt is figyelembe vesszük, hogy a pályázati keretek között van több olyan is, amelyben Budapest nem célterület.

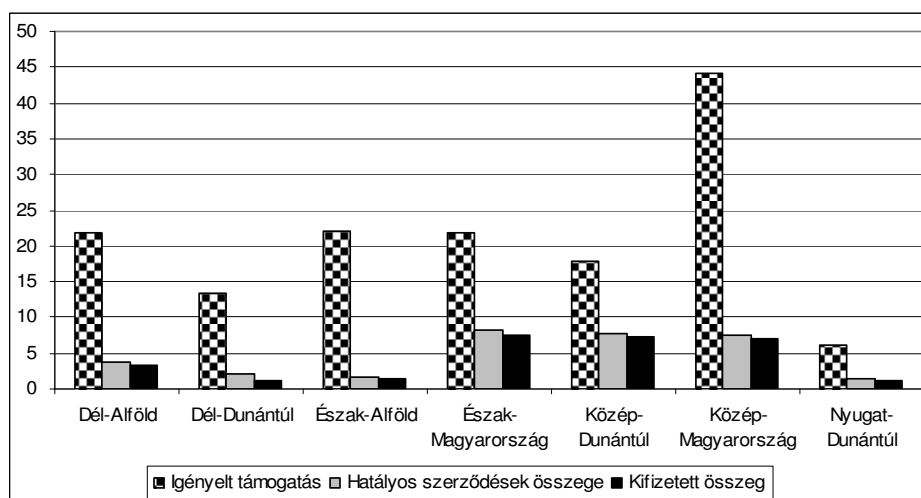
Érdekes megnézni a fejlesztések helyszíne mellett azt is, hogy a projekteket milyen székhellyel bejegyzett társaságok adták be. Hiszen joggal lehet feltételezni, hogy a szervezetek székhelyén is jelentkeznek addicionális (extern) hatások. (Mint pl. a foglalkoztatás bővülése)

Az két ábrát összehasonlítva a legszembeszökőbb különbség, hogy Közép-Magyarország régióban székelő (igen nagy valószínűség szerint budapesti) szervezetek adták be a pályázatok majdnem egyharmadát. De a megítélt és kifizetett

támogatások tekintetében már nincs szignifikáns különbség a projekt helyszín és a székhely tekintetében. Ami azt jelenti, hogy az elbírálás folyamatában sikerült érvényesíteni a területi kiegyensúlyozás elvét. Különösen annak fényében érdekes ez, hogy a 2005 nyarán elvégzett vizsgálatomban még egyértelműen Budapest-dominancia érvényesült. Akkor a nyertes projektek 70%-a kötődött Budapesthez.

6. ábra

*KIOP – Támogatások regionális megoszlása (székhely alapján)
Csak a KIOP 1. adatai elérhetők regionális bontásban, milliárd Ft*

Forrás: www.nfu.hu – EMIR-adatbázis [2008. 04. 23.]

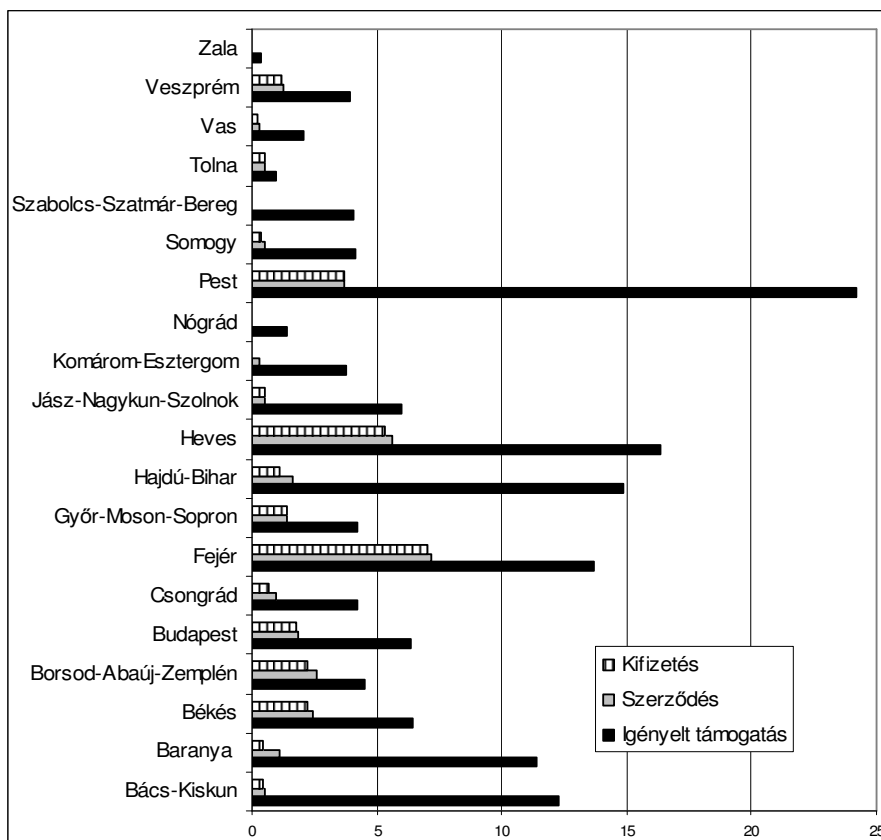
Ha a projekteket regionális csoportosítás helyett megyei szinten nézzük, akkor Budapest hatását közvetlenül is vizsgálni lehet. Az alábbi ábra azt mutatja, hogy a 19 megyében és Budapesten milyen eloszlásban jelennek meg a beadott pályázatok, a leszerződött projektek és a kifizetések (forintban, a projekt helyszínén figyelembe véve).

A fenti táblázatból érdekes információkat nyerhetünk: míg 2005-ben a beadott pályázatok 70–75%-a Budapestről érkezett, addig a teljes futamidőt figyelembe véve Budapest „elvesztette ezt az előnyét”. Ám a legtöbb pályázat így is Pest megyei (kivéve Budapest) megvalósításra érkezett, majdnem 1,5-szer anynyi, mint a 2. helyezett Heves megyére.

A leszerződött projekteket vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy az első 3-ban két tehetősebb megye, Pest és Fejér mellett Heves megye is szerepel. A kisebb fejlesztési potenciállal rendelkező megyék közül Szabolcs-Szatmár-Beregen és Nógrád megyében egyáltalán nem volt nyertes pályázat.

7. ábra

KIOP pályázatok és programok megyei bontásban, milliárd Ft

Forrás: www.nfu.hu – EMIR-adatbázis [2008. 04. 23.]

Mindent összevetve a KIOP pályázatok során sikerült a területi kiegyensúlyozás elvét részben megvalósítani és a régiók között közel hasonlóan, megyei szinten ennél nagyobb eltéréssel környezetvédelmi célú fejlesztési forrásokat juttatni a térségekbe.

Célcsoport vizsgálata

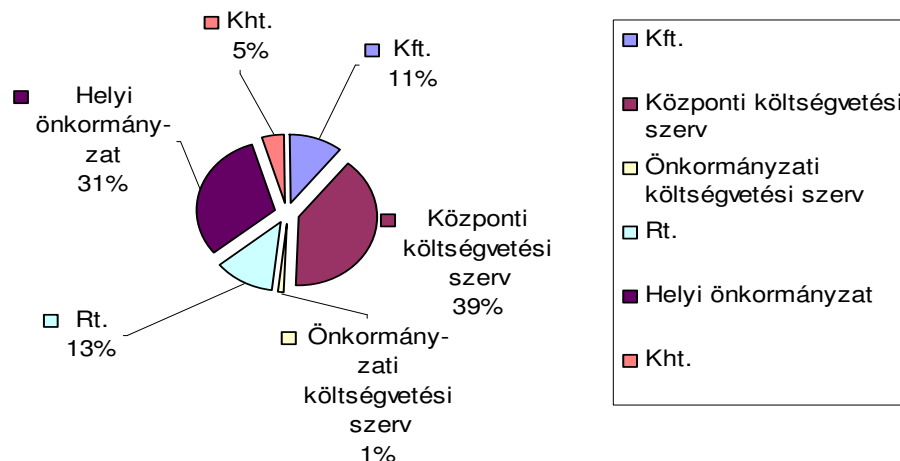
A 8. ábra azt szemlélteti, hogy beadott, illetve elnyert pályázat mely célcsoportoknál milyen arányban található.

A beadott pályázatok között jelentős arányt képviselnek a központi költségvetési szervek által készített projektek. A másik nagy csoportot a helyi önkormányzatok képviselik. Meg kell azonban jegyeznünk a nyertes pályázók ismeretében, hogy a gazdasági társaságok (Kft.-k, Rt.-k) jelentős része is önkormány-

zati tulajdonú. Jellemzően csak az energiahatékonyság/megújuló energiahasznosítás (KIOP – 1.7.0 F) pályázatok esetében találtam független, azaz nem állami vagy önkormányzati tulajdonú társaságokat.

8. ábra

Célcsoportok megoszlása a beadott pályázatokban, programokban (2006)

Forrás: www.nfu.hu – EMIR-adatbázis [2008. 04. 23.]

A fenti megállapítások egybevágóak az Operatív Program tervezett célcsoportjaival.

Összegzés, következtetések

Röviden összefoglalva a fentieket, megállapíthatjuk, hogy a kezdeti (2005-ös) nehézségeket és aránytalanságokat (kevés nyertes pályázat, 0 Ft kifizetés, túldomináns Budapest) sikerült 2008-ra kiküszöbölni, és az eredeti célkitűzéseket megvalósítani, illetve – ami nem is olyan könnyű – a rendelkezésre álló keretet elkölteni (sőt kicsit túl is költeni).

Mind a környezetvédelmi, mind az útfejlesztések területén 90% felett áll a megvalósítás aránya, ami azt jelzi, hogy sikerült határidőre az előírt szigorú szabályoknak megfelelően megvalósítani a fejlesztéseket. A kezdeti „budapesti elbillenést” sikerült területi alapon kiegyenlíteni, és valamennyi régió (bár eltérő mértékben) részesült forrásokban. A legtöbb pénz Közép-Dunántúlra, Észak-Magyarországra és Közép-Magyarországra (8,3; 8,7; 5,4 Mrd Ft), a legkevesebb Dél-Dunántúlra, Észak-Alföldre és Nyugat-Magyarországra jutott (2,1; 2,1; 1,7 Mrd Ft).

A célcsoportok között a központi költségvetési szervek és az önkormányzatok dominálnak, amely egybe esik a tervekkel, hiszen a projektek nagyobb részében előre meghatározottan csak ezek a szervezetek vehettek részt.

A program sikerességének vizsgálata további munkát igényel, elsősorban az elsődleges eredményindikátorok és a hatások (foglalkoztatás, esélyegyenlőség, gazdasági növekedés, környezetterhelés) tekintetében, de előbbiek még nem nyilvánosak, utóbbiak méréséhez pedig egy kis időnek még el kell telnie, hiszen a projekteket nagy részét nem rég zárták le.

Irodalom

- Egységes Monitoring Információs Rendszer – *Nemzeti Fejlesztési Ügynökség* www.nfu.hu [2008. 04. 23.]
- Környezet és Infrastruktúra Operatív Program (KIOP). *Gazdasági és Közlekedési Minisztérium valamint a Környezetvédelmi és Vízügyi Minisztérium*. 2004–2006.
- Környezet és Infrastruktúra Operatív Program (KIOP) – *Programkiegészítő Dokumentum*. *Gazdasági és Közlekedési Minisztérium, valamint a Környezetvédelmi és Vízügyi Minisztérium*. 2004–2006 [2003. 12. 17.]
- Environmental Protection and Infrastructure Operating Program (EPIOP), English version. 2003.

Summary

The National Development Plan is to lay down the development policy objectives and priorities for the 2004–2006-period which can be funded from Structural Funds. The main objective of the Environmental Protection and Infrastructure Operational Programme (EPIOP) is to support the development of a healthy environment and an environmentally friendly transport infrastructure by promoting sustainable development (EPIOP, English version, 2003).

During the 2004–2006 period, a total of HUF 112 billion of funding was available within the framework of EPIOP, part of which was committed through open tender, while the other part (e.g. the entire transport priority) is implemented in the form of so-called central programmes (EPIOP, 2003).

What can now be asserted is that the initial difficulties and problems (deriving from the low number of projects accepted, non-payments and predominantly Budapest-based projects) have been resolved, that the original objectives were achieved and – a frequent challenge – that almost the whole available three-year budget will be spent by 2008.

The rate of projects realised exceeds 90% in the fields of environmental protection and transport. This means that projects were completed in time and in compliance with the strict standards applied.

Most beneficiary projects in 2005 were related to Budapest, but by now this territorial inequality has levelled out and projects have been accepted from all

regions. Most subsidies went to Central Transdanubia, North Hungary and Central Hungary (8.3, 8.7, 5.4 billion HUF respectively), whilst South Transdanubia, the Northern Great Plain and Western Transdanubia (2.1, 2.1, 1.7 billion HUF respectively) received less in the way of subsidy.

EPIOP is primarily intended to support the state sector, and, in consequence, less than 40% of beneficiary projects are found in the private sector, whilst publicly financed non-profit organisations and budgetary institutions receive more than 60% of the funding.

Monitoring the EPIOP achievement success level requires further research, first of all in terms of result indicators and direct and indirect effects (employment, equal opportunities, economic growth and the environmental load), but indicators have not so far been available and to measure the effects requires more time.

13. A KÖZLEKEDÉS EGYES ENERGETIKAI KÉRDÉSEI

Kneip Róbert

A közlekedést és az energetikát a járművek működéséhez szükséges üzemanyag kapcsolja össze a legközvetlenebbül, de a közlekedési infrastruktúrák kiépítéséhez, fenntartásához, rekonstrukciójához, a járművek gyártásához, az üzemanyagotöltő állomások feltöltéséhez stb. is szükségesek az üzemanyagok/hajtóanyagok. A szállítási szektor a technológiai fejlődés előrehaladásával és a gazdasági teljesítmény növekedésével egyre több üzemanyagot igényel, energia szükséglete növekvő. A belsőégésű motor és a sugárhajtómű látványos fejlődésen ment keresztül a 20. században, ami a 21. században is folytatódik, azonban a javuló fajlagos hatékonysági és légszennyező anyag kibocsátási paraméterek jótékony hatását, a szállítási teljesítmény és a járműállomány mennyiségi növekedése (is³) felülmúlja, így a környezeti hatás romló tendenciájú. A közlekedés energiaigénye az EU-ban a teljes szükséglet közel egyharmadát teszi ki, és szinte kizárólagosan kőolaj alapú. Különösen kedvezőtlen, hogy az alágazati szerkezetben a közúti szállítások a meghatározóak és súlyuk nem csökken. A gyorsan fejlődő gazdaságok – elsősorban Kína, de várhatóan India is – a jelenlegi fejlett ipari országok mobilitási mintáját követik, a 21. század elején utóbbiak négy – öt évtizeddel korábbi stádiumában vannak. Ez azt jelenti, hogy több mint 2 milliárd fő még a motorizációs robbanás küszöbénél tart. Mindennek egyik következménye a nyersanyagok – köztük a kőolaj – világpiaci árának dinamikus növekedése is. Mindezek a jellemzők aggasztó kérdéseket vetnek fel a globális energiaellátás, a szállítási kereslet kielégítése és a környezeti-egészségügyi szempontok alapján.

A szállítási ágazatok egyes jellemzői

A térlegyőzés „terepe” szerint szárazföldi, vízi, légi és vezetékes (szárazföldi és vízi) közlekedésről/szállításról beszélhetünk.⁴ Szárazföldön a helyváltoztatás utakon, illetve kötött pályákon (főként vasúton) történhet. A vízi szállítás két

³ A városokban koncentrálódó közúti járművek az egyre zsúfoltabb utakon mind kedvezőtlenebb forgalmi viszonyok közepette közlekednek, ami többlet üzemanyag fogyasztást és erősebb emissziót, ennek következtében akár veszélyes mértékűt is elérő imissziót is okoz. Ez a jelenség a többi közlekedési útvonal szűk keresztmetszetében is jelentkezik.

⁴ Távlatban valószínűleg az úrhajózás is belép a hagyományos ágazatok közé.

ága a belvízi és a tengeri hajózás. A személyek és áruk mozgatását végző ágazat egyes alszektoraiban eltérő jellemzőkkel, sajátosságokkal rendelkeznek, amit alapvetően befolyásol a mozgás helyszínéül szolgáló közeg (szárazföld, víz, levegő), az alkalmazott technológiai színvonal, az adott alágazat rendszer jellemzői által meghatározott közlekedési kínálat iránti kereslet léte/nagysága/gyakorisága/igényének jellege. (Természetesen a nem motorizált közlekedésformák is alkalmasak a helyváltoztatásra, jelentőségük azonban inkább a sűrűn lakott térségek központi területein, illetve a sportban, turizmusban és a szabadidő eltöltésében nyilvánul meg.)

1. táblázat

A közlekedés egyes alágazatainak egymással összevethető jellemzői

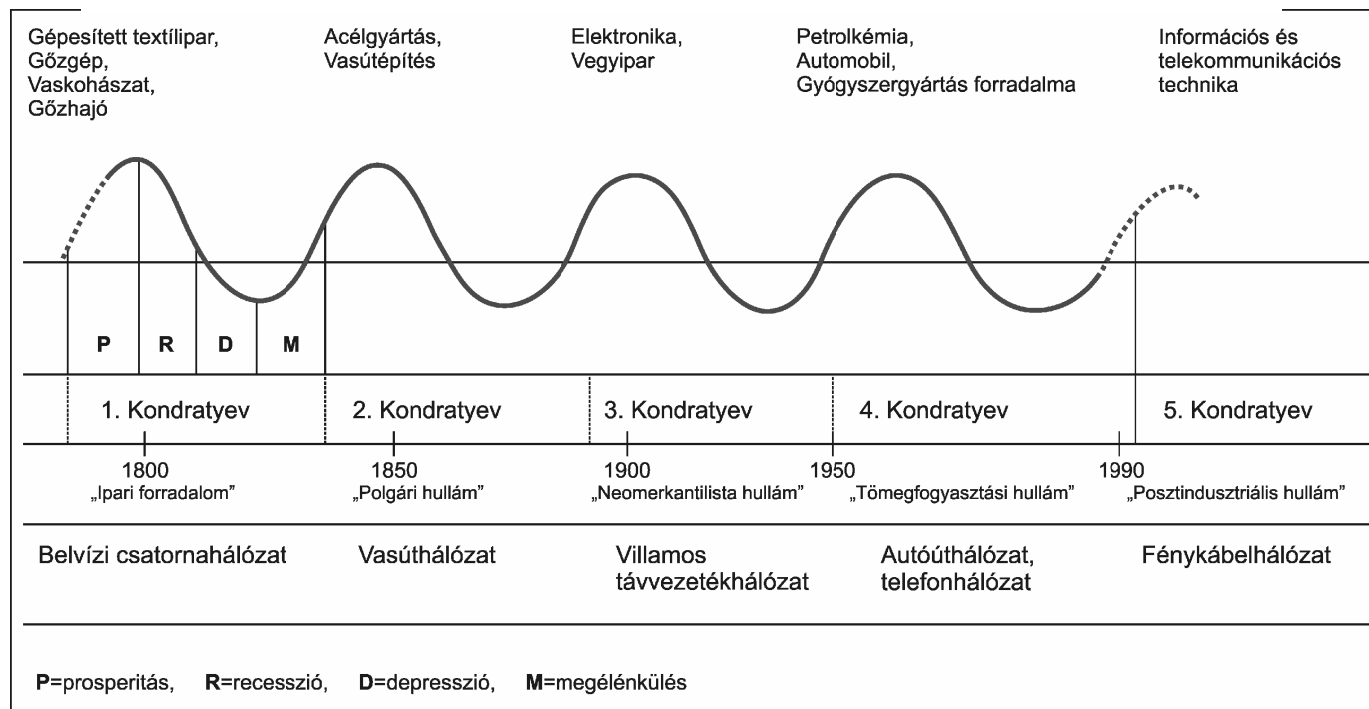
Jellemzők	Szállítási alágazat		
	Közúti	Vasúti	Belvízi
<u>Szállítási teljesítmény, megegyező energiafelhasználás mellett</u>	<u>1</u>	<u>8</u>	<u>25</u>
<i>Energiaszükséglet</i>	3	2	1
Beruházás költségigénye/1 tonnakilométer	8	6	1
Munkaerő-igényesség	15	7	1
Népgazdasági szinten számolt költségek/ 1 tonnakilométer	9	3	1
Balesetekből adódó fajlagos költségek	17,8	12	1
Szállítási (díj)bevétel	11,8	3,5	1

Forrás: Erdősi Ferenc (2004): *Európa közlekedése és a regionális fejlődés*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó alapján szerkesztette a szerző.

Az energetikai hatékonyság szempontjából a belvízi szállítás előnye kimagasló, még a vasúthoz képest is több mint háromszor nagyobb szállítási teljesítményre képes azonos mennyiségű energia felhasználásával. A belvízi szállítás nagy hátránya, hogy a leglassúbb szállítási forma, illetve területfeltáró képessége igen korlátozott, továbbá a szállítmány átrakódása, helyenként ennek gyakorisága jelentős idővesztéssel és többlet költséggel jár. A korunk legnagyobb kihívásai közé tartozó globális éghajlatváltozással járó medervíz csökkenés szintén alapvető megoldandó problémát jelent a belvízi hajózásban, ami megnehezíti, vagy akár el is lehetetlenítheti az e téren az Európai Unió által erősen ösztönzött fejlesztéseket. A belvízi hajózás környezeti-gazdasági fenntarthatóságának biztosítása széles körű multidiszciplináris (műszaki, közlekedés-, környezet-, és természettudományi) kooperációt és egyeztetéseket tesz szükségessé (Erdősi 2007).

1. ábra

A Kondratyev-féle hosszú hullámok és a bázisinnovációk

Forrás: Erdősi Ferenc (2004): *Európa közlekedése és a regionális fejlődés*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó., 26.

A mobilitási szabadság egyre növekvő, újabb és újabb korlátokat feszegető kibontakozásának, a globalizálódó gazdaságnak,⁵ a háztól házig szállításnak, a rugalmasságot igénylő szállítási keresletnek gyorsuló világunkban a közúti szállítás felel meg leginkább, melynek előretörése az energiafelhasználásban is tetten érhető.

A gazdasági fejlődés hosszú távú fejlődési szakaszait leíró egyes Kondratyev ciklusokhoz tartozó jellemző közlekedési alágazatok és az általuk felhasznált energiahordozó típusok alapvető változásokon mentek keresztül az első ipari forradalom óta. Az egykor meghatározó belvízi szállítást követő vasútkorszak után a személygépkocsi és a közúti teherfuvarozás vált meghatározóvá. A kezdetben kizárólag a szénre alapozott szállítási technológiában a villamos energia elterjedésével (vasúti közlekedés) az energiahasznosítás hatékonysága ugrásszerűen emelkedett, illetve ez a meghajtástechnika a környezetet is jóval kevésbé terhelte (közvetlen emisszió), ekkorra azonban *a gazdasági-társadalmi igények súlypontja már a gyorsan bővülő közúti közlekedés felé tolódott el. Ez a folyamat napjainkban is tart* és az EU+10 (a 2004. május 1-jén csatlakozott új tagállamok) országaiban az évtizedekkel korábbi nyugat-európai mintát ismétli. Mindez káros irányzatot eredményez a környezet, közlekedésbiztonság, emberi egészség, energiahatékonyság, területhasználat, össztársadalmi hasznosság és közép-hosszú távú gazdasági hatékonyság szempontjából.

A szállítási szektor energiafogyasztása és szerkezete az EU-ban

A közelmúlt közlekedésenergetikai tendenciáinak bemutatásához megvizsgáltam az ágazat energiafelhasználásának mennyiségét, összetételét, a teljes energiafogyasztáson belüli súlyát, illetve ezek időbeni változását.

A teljes energiafelhasználás (tonna olajegyenértéken) az EU15-ben 2004-ben 1990-hez képest, több mint 16%-kal növekedett, az EU+10-ben közel 11%-kal csökkent, az EU25-ben 12%-kal emelkedett, míg hazánkban több mint 8%-kal csökkent. *A régi tagállamokban tehát számottevően nőtt az energiafogyasztás*, míg az EU+10-ben ennél kisebb mértékben, de csökkent. Hazánkban az EU+10 átlagához képest mintegy harmadával mérsékeltebb volt a csökkenés. Az EU25-ben számottevő emelkedés következett be, mivel az EU15-ök súlya a meghatározó. Az EU15 országok energiafelhasználás növekményét a közlekedés – meghatározó mértékben a közúti alágazat – táplálta. A közlekedésen kívüli energiaigény összességében stagnált, így csökkenő komponens híján az összes felhasználás nőtt.

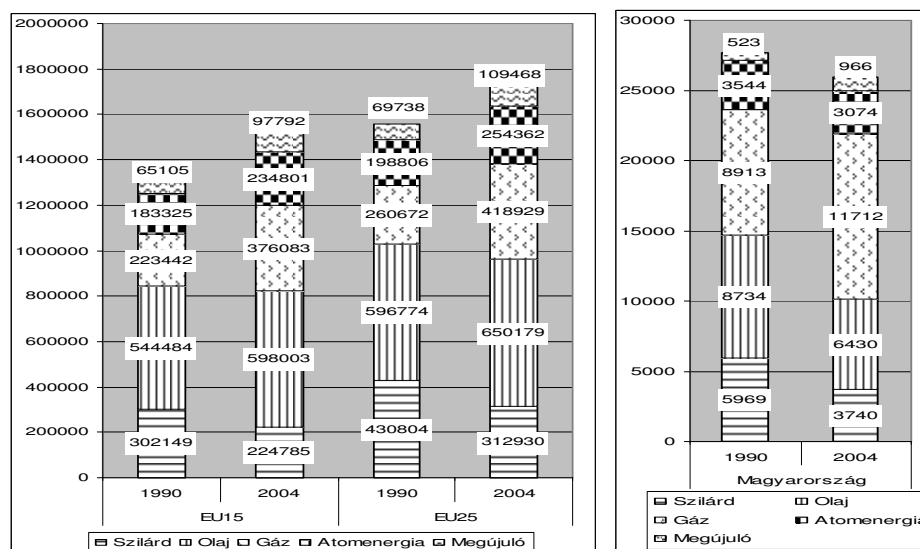
Az *energia-mix* tekintetében általában megállapítható, hogy egyrészt a szilárd tüzelőanyagok felhasznált mennyisége csökkent, a földgázé, az atomener-

⁵ A tengerhajózás tonnakilométer teljesítményeinek növekedését viszont éppen a globalizálódó világgazdaság gerjeszti.

giái (kivéve hazánkat, ahol kismértékben csökkent) és a megújuló energiahordozóké nőtt. Az olajfogyasztás az EU15-ben és az EU25-ben nőtt, míg az EU+10-ben és Magyarországon csökkent.

2. ábra

Az EU és hazánk teljes energiafelhasználása (1000 toe) és az energia-mix összetétele

Forrás: Eurostat adatok alapján szerkesztette a szerző.

Az energia-mix szerkezetét vizsgálva kiemelhető, hogy a régi tagállamokban az olaj a legnagyobb súlyú energiahordozó, mintegy 40%-os értékkel, ami csupán néhány százalékkal csökkent a vizsgált 14 év alatt. Az EU+10-ben a szilárd tüzelőanyagokból nyert energia a meghatározó, míg hazánkban a földgáz alapú energia fogyasztás mintegy 44%-ot tett ki 2004-ben.

Magyarország energiaellátása elsősorban behozatalból fedezhető, azonban az elektromos energia és a földgáz esetében az import lehetősége erőteljesen korlátozott, illetve a földgázzal kapcsolatban a behozatal diverzifikációjának fokozásának – a stabilitás növelése érdekében – mozgástere is igen szűk – EU szinten is (Vajda 2004).

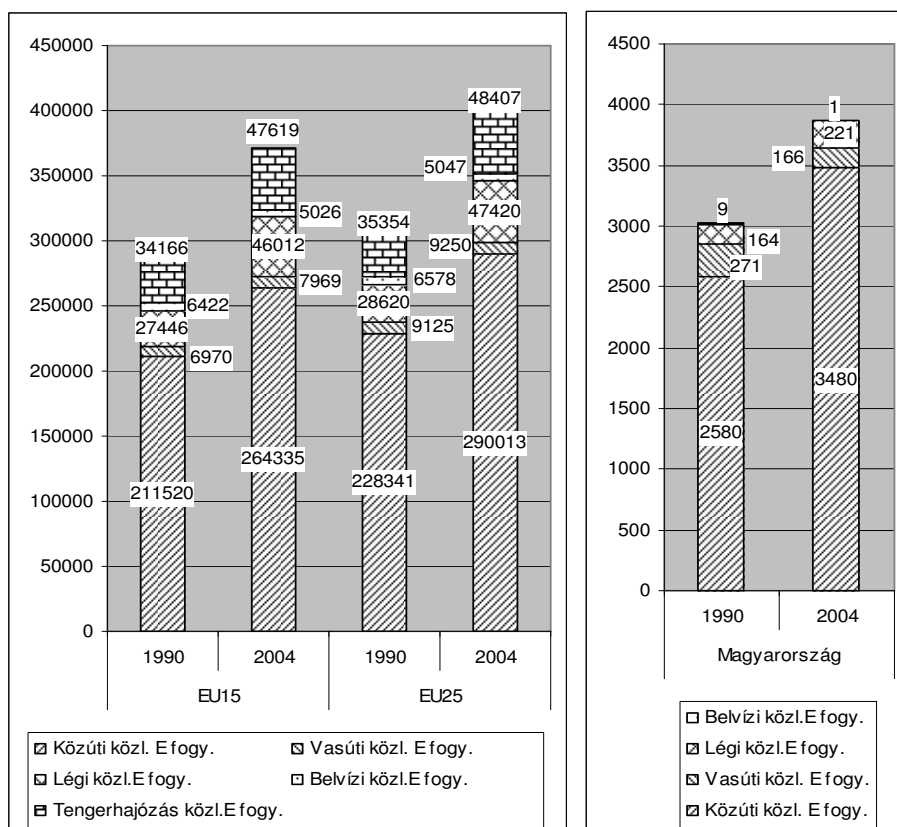
A megújuló energiahordozók súlya az EU+10-ben 1990-hez viszonyítva 2004-re 2,5-szeresére emelkedett. Ez azonban csekély súlyuk miatt nem idézett elő érdemi változásokat, mindenesetre megközelítette a régi tagállamokra jellemző mértéket, ahol 14 év alatt csupán néhány százalékponttal lett magasabb a megújuló energiahordozók részaránya. Magyarország ebből a szempontból elmaradt az EU+10 átlagától és 2004-re csupán a régi tagállamok 1990. évi szintjét közelíti.

A földgáz energiahordozó általában jelentősen növeli súlyát az energia-mixben, mivel a lakosság körében és az iparban átvette(veszi) a szénhidrogének szerepét. Szembeötlő, hogy az atomenergia súlya alapvetően stagnál, ennek fő oka, hogy a sugárzó hulladék ártalmatlanításának technológiája még nem megnyugtatóan megoldott, továbbá a nukleáris üzem fokozott veszélyessége (lakossági ellenállás/ellenézés).

A közlekedési szektor energiafelhasználása az EU15-ökben több mint 28%-kal, az EU+10-ben közel 40%-kal, az EU25-ben 29%-kal, hazánkban pedig közel 28%-kal növekedett 2004-re 1990-hez képest. A régi tagállamok közlekedési szektorában felhasznált többlet energiafogyasztás is jelentős, azonban az EU+10 tagállamok évi közel 2,9%-os többlet energiaigénye igen számottevő növekmény.

3. ábra

A közlekedési szektor főbb energetikai jellemzői az EU-ban és hazánkban (1000 toe)

Forrás: Eurostat adatok alapján szerkesztette a szerző.

A közúti közlekedés energiafelhasználása az EU15-ben 25%-kal, az EU+10-ben 50% feletti mértékben nőtt, míg az EU25-ben 27%-os, hazánkban közel 35%-os volt a többlet fogyasztás. A vasúti szállítás energiaigénye az EU15-ökben 14% felett növekedett, míg az EU25 országokban gyakorlatilag stagnált, az EU+10-ben és hazánkban viszont 1990-hez képest 2004-re mindössze 59–60%-ára zsugorodott. A légi közlekedés az egész Unióban jelentősen több energiát használt fel, különösen az EU15-ben, ahol 14 év alatt több mint kétharmad rész volt a növekedés. Az újonnan csatlakozott tagállamokban átlagosan közel 20%-kal, míg hazánkban mintegy 35%-kal volt nagyobb az alágazat energiafogyasztása 1990-hez képest. A belvízi közlekedésnek 2004-ben EU-szerte számottevően kevesebb volt az energia igénye mint 1990-ben, a régi tagállamokban jellemzően 25% körüli volt a csökkenés, az EU+10-ben és Magyarországon a visszaesés nagyságrendnyi, ami azt jelenti, hogy a 2004. évi fogyasztás az 1990-esnek alig több mint tizede volt. Az EU15 és az EU25 tengerhajózási alágazata 39–37%-kal több energiát fogyasztott 2004-ben, mint 14 évvel korábban, míg az EU+10-ben a csökkenés sokkal kevésbé volt drasztikus mint a belvízi szállítás esetében, de így is közel 30%-kal esett vissza. Hazánkban 2000-ben kormányhatározat rendelkezett a tengerhajózás felszámolásáról, érdemi szállítási tevékenység azonban már a rendszerváltás óta nem folyt (Erdősi 2005).

Az alágazatok szerinti bontásból kiderül, hogy a közúti közlekedésnek minden ország(csoport)ban meghatározó a súlya. Az EU15-ben és az EU25-ben 82–84%-os részesedése a vizsgált időszakban minimálisan csökkent, az EU+10-ben és hazánkban viszont tovább erősödött – 2004-ben 90%. Az EU15-ben és az EU25-ben az aviatikának és a tengerhajózásnak volt számottevő, 11–15%-os a részaránya. A légi közlekedés energiaigénye 14 év alatt közelítőleg harmadával lett nagyobb és elérte a tengerhajózás szintjét.

Fentiekből a következő főbb jelenségek, folyamatok állapíthatók meg:

- a közlekedési ágazat összességében jelentősen több energiát fogyasztott 2004-ben mint 1990-ben;
- a közlekedési ágazatok közül a közúti szállítás súlya a meghatározó;
- a vasúti közlekedés energia fogyasztása az EU15-ben stagnált – abszolút teljesítménye enyhén emelkedett –, míg az EU+10-ben jelentősen visszaesett;
- a tengerhajózás energiafogyasztása számottevő mértékben emelkedett az EU15-ben, míg az EU+10-ben jelentősen csökkent;
- a belvízi hajózás energiaigénye az EU15-ben érezhetően mérséklődött, az EU+10-ben töredékére zsugorodott – ez a szállítási teljesítményekre is érvényes;
- a légi közlekedés a legdinamikusabban fejlődő alágazat az EU15-ben, az új tagállamokban a közúti közlekedés megelőzi, míg hazánkban azonos dinamika jellemzi az energetikai igény terén;

- a közúti szállítás EU-szerte meghatározó arányt képvisel a közlekedési energia felhasználásban;
- a környezetkímélő közlekedési módok teljesítményének stagnálása, illetve az új tagállamok esetében kifejezetten erőteljes visszaszorulása kedvezőtlen és nyugtalanító folyamat;
- az aviatika rendkívül dinamikus fejlődése energetikai szempontból nagyon kedvezőtlen, mivel ez a legnagyobb fajlagos üzemanyag fogyasztó és környezetterhelő ágazat (előnye, hogy a legbiztonságosabb). Kívánatos volna, ha az Európán belüli viszonylatú nagytávolságú közlekedés bonyolításában a vasút lenne a meghatározó – erre a nagysebességű vasutak alkalmasak is.

Várható tendenciák, folyamatok, fejlődési pályák a közlekedésben energetikai szempontból

Az EU25-ökben az ágazatok közül a legnagyobb növekedés a közlekedési szektorban következett be az energiaigény terén az 1990–2000 közötti időszakban, ami a végső energiafelhasználási többlet mintegy 80%-át tette ki. Az ezredfordulóra az ágazat a legnagyobb súlyú energiafogyasztó szektorrá vált, maga mögé utasítva az ipart. Ez a folyamat várhatóan 2010-ig folytatódik, azonban – a közlekedési kereslet és a gazdasági növekedés kapcsolata szorosságának csökkenése és a technológiai fejlődés hatására – 2010–2020 között a növekedés üteme lassul, sőt 2020–2030 között akár minimális mértékben csökken, az előrejelzés szerint. Mindezek ellenére a szállítás energiaszükséglete várhatóan a harmadik legdinamikusabb növekedésű lesz a gazdasági ágazatok közül és mintegy 30%-os részesedéssel a teljes végső energiafogyasztásból, továbbra is a legenergiaigényesebb szektor marad (European Commission, Directorate-General for Energy and Transport 2006).

2. táblázat

A világ közlekedésének energiafogyasztása és a CO₂-kibocsátás alakulása

		2004	2015	2030	2004–2030 ^a	2004–2030 ^b
A közlekedés energiaigénye (m toe)	Közúti	1567	1841	2159	1,2%	–11,2%
	Légi	238	316	419	2,2%	–7,6%
	Egyéb	165	197	226	1,2%	–0,2%
	Összes	1969	2354	2804	1,4%	–9,9%
CO ₂ kibocsátás (M tonna)		5289	6265	7336	1,3%	–11%

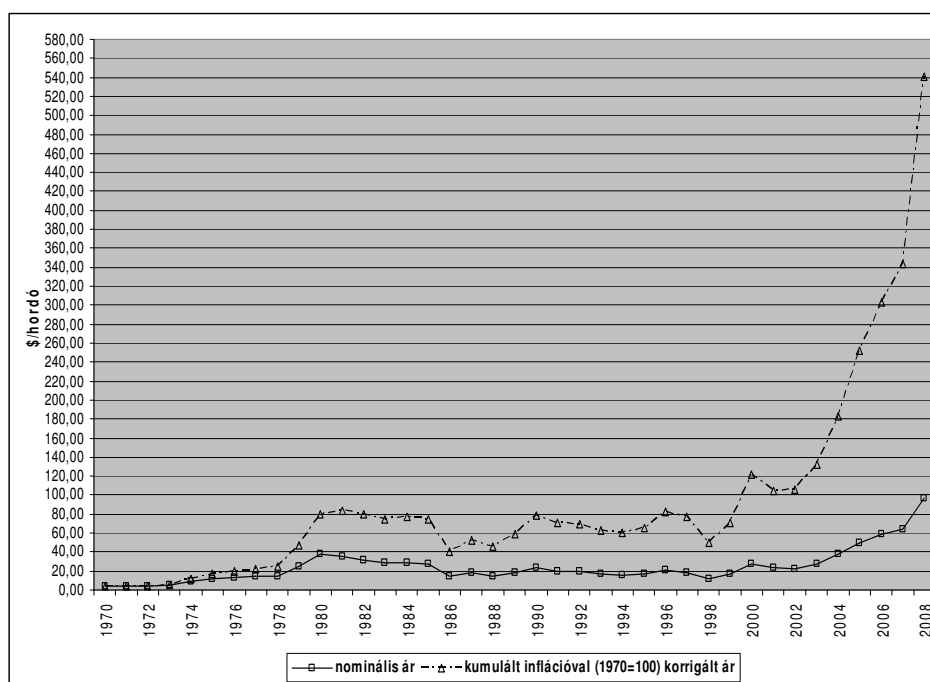
Jelmagyarázat: ^a éves, átlagos növekedési ütem; ^b változás a referencia állapothoz képest
 Forrás: OECD/IEA (2006): *World Energy Outlook 2006*. alapján szerkesztette a szerző.

A Nemzetközi Energiaügynökség előrejelzése alapján a világ teljes közlekedésének energiaigénye – a kedvezőbb alternatív forgatókönyv alapján – évente,

átlagosan több mint kétszer nagyobb ütemben fog növekedni, mint az EU25-ben. A referencia forgatókönyv növekedési ütemével számolva a pozitív eltérés háromszoros (2004–2030 között átlagosan évi 1,8%).

4. ábra

A kőolaj árszínvonalának alakulása az USA-ban, 1970–2008

Forrás: Financial Trend Forecaster,

(http://inflationdata.com/inflation/Inflation_Rate/Historical_Oil_Prices_Table.asp), U.S. Department Of Labor Bureau of Labor Statistics Washington, D.C.

(<ftp://ftp.bls.gov/pub/special.requests/cpi/cpi.txt>) adataiból szerkesztette a szerző.

Nominális áron 1970 és 1980 között a kőolaj hordónkénti ára több mint 11-szer lett drágább az USA-ban, míg a kumulált inflációval számolva (1970. évi bázison) az árszínvonal növekedés már közel 23,5-szeres. 2000 és 2007 között a nominális ár 2,3-szorosára, míg a kumulált inflációval számítva (1970-es bázison) 2,8-szorosára nőtt. A legfrissebb ár adat alapján az előbbi két érték több mint 5-szörös, illetve közel 6,5-szeres növekedést mutat. A kőolaj világpiaci ára (folyó áron számítva) 2000 és 2008 (06. 20.) között közel 5,6-szer lett magasabb. A közel négy évtized alatt az egyes időpontokban érvényes \$-ban kifejezett hordónkénti kőolaj ár közötti különbségeket vizsgálva is nagyon jelentős változások történtek. Az USA-ban 1970-ben 3,39 \$/hordóról, 1980-ra 37,42 \$/hordóra, a 2000. évi 20,39 \$/hordóról 2008 első félévének végére 125,93

\$/hordóra szökött fel az energiahordozó piaci ára. Az olajválság hatására egy évtized alatt, az előzőek alapján az árak közötti abszolút különbség több mint 34 \$-ra változott. Az 1980–2000-ig tartó időszakban az árszínvonal 20,9 \$-os hordónkénti (folyó áron számított) átlagos értékkel stabilizálódott, ami az 1970-es értékhez képest több mint hatszorosaival, illetve mintegy 17,5 \$-ral magasabb. (Az olajválság hatása tartós és jelentős maradt.) 2008 első félévének végén 2000-hez viszonyítva a kőolaj hordónként már több mint 88,5 \$-ral került többre, ami mintegy 2,6-szer nagyobb különbség (7,5 év alatt), mint 1970 és 1980 között (10 év alatt). *A 21. század első évtizedében tehát a közlekedésben (is), továbbra is meghatározó fosszilis energiahordozó ára folyamatosan rekord magas szinteket ér el, jelenleg meghaladja a 144 \$/hordó értéket.*⁶ Ez a jelenség jól mutatja a kőolaj iránti egyre élénkülő kereslet hatását és a kiszolgáltatottságot, valamint az olcsó, bőséges, környezetbarát energia hiányát, illetve marginális szerepét a világban.

Mindezek alapján felmerül, hogy *mi várható a jövőben*, mi lesz a 21. század meghatározó üzemanyaga a közlekedésben, milyen következmények, hatások várhatók? Ezekre a kérdésekre teljes mértékben kielégítő és egzakt válaszok nem adhatók. *A fejlődést meghatározó legfőbb befolyásoló tényezők:*

- a társadalomban uralkodó értékrend;
- a gazdaság meghatározó szereplőinek magatartása;
- a politikai vezetők érdekmotivált magatartása;
- a műszaki akadályok leküzdésének sebessége;
- az új környezetbarát technológiák hatékonyságának-versenyképességének mértéke;
- a fenntarthatóság irányába mutató folyamatok súlyának, időbeni megvalósulásának viszonya a globális ökoszisztémához – a lételelemek tartós/súlyos, a földi élet biztosítására már nem, vagy csak nagyon korlátozottan alkalmas degradációs állapot elkerülése.

Alapvetően két út létezik: A jelen problémáihoz vezető fejlődés világszinten továbbra is meghatározó, vagy jelentős súlyú marad hosszú távon, melynek valószínűsíthető következménye a közlekedésben felhasznált különböző üzemanyagok árának további igen erőteljes növekedése, az automobilizmus súlyának növekedése, az ebből fakadó kedvezőtlen komplex hatások fokozódása.

A másik fő irány a távlatban fenntartható közlekedési rendszerek számottevő térnyerése a szállításban. Ez utóbbi irányzat számos alesetet eredményezhet. *A közlekedés energiaszükséglete és energia-mixe radikálisan és rövid távon szinte biztosan nem fog megváltozni*, hiszen ennek feltételei –járművek, energiaforrások stb. még nem adóttak. A megújuló energiaforrásokból (nap-, szél-, vízi energia,

⁶ Financial Trend Forecaster, (http://inflationdata.com/inflation/Inflation_Rate/Historical_Oil_Prices_Table.asp), U.S. Department of Labor Bureau of Labor Statistics Washington, D.C. (<ftp://ftp.bls.gov/pub/special.requests/cpi/cpiiai.txt>), <http://www.bloomberg.com/energy/>, <http://www.msnbc.msn.com/id/12400801/> adatai és saját számítások.

biomassza/etanol/dízel) előállított energia a jelenlegi technológiával még túl költséges és nem elegendő mennyiségű, a szállítás és tárolás nem megoldott, vagy túl költséges (a szükséges és elkerülhetetlen felhasznált energiamennyiség csökkentésének hatása mellett is). Az ENSZ Klímaváltozási Keretegyezménye titkársága szerint 2030-ban az éghajlatváltozással összefüggő pénzügyi alapok és befektetések el kell, hogy érjék az összes beruházás 1,1 – 1,7%-át (*Energetikai Hírek* 2007). A nukleáris energia két megoldatlan problémája a nagyaktivitású sugárzó hulladék sokkal hatékonyabb ártalmatlanítása és a fúziós technológia hiánya. A hidrogén alapú üzemanyag előállítása csak hatalmas energiabevitelrel lehetséges, de problematikus és költséges a szállítása, tárolása valamint a felhasználása. Igen figyelemreméltó új lehetőségként merül fel a CO₂-ből előállított metanol mint energiahordozó. Igen ígéretes új iránynak mutatkozik az Oláh György Nobel-díjas kémikus és munkatársai által kifejlesztett eljárás, amely a légköri CO₂-ből metanolt állít elő, amely üzemanyagként és alapanyagként is alkalmazható. Kutatásaik eredményeit; Oláh György, Alain Goeppert, G. K. Surya Parkash: *Kőolaj és földgáz után: A metanolgazdaság* című könyvben ismertetik (MTA 2007). *A kívánatos fejlődésnek fokozatosan* – ennek időbelisége nem lehet lassúbb, mint a globális környezeti krízishelyzet elkerüléséhez szükséges – *és globális szinten kell végbemennie*. Ez a folyamat súlyos konfliktusokkal terhelt, melyeket azonban nem lehet megkerülni, azokat fel kell vállalni és meg kell találni a gazdasági-társadalmi-környezeti szempontból egyaránt lehető legkedvezőbb megoldásokat. A legszélesebb körű és legmagasabb szintű nemzetközi érdekegyeztetés és együttműködés nélkül e téren szükségszerűen legfeljebb részoptimum(ok) érhetők el. Alapvető kérdés a közlekedés iránt megnyilvánuló kereslet dinamikus növekedése, melyet főként a fejlett ipari országok, de egyre nagyobb arányban a fejlődő országok táplálnak. E jelenség mögött a gazdaság növekedésorientált módon értékelt fejlődése húzódik, amely a fejlett ipari országokban magas jólétet eredményezett, a fejlődő államokban pedig e jóléti szint az elérni kívánt cél. Mindennek egyik fő oka a fogyasztói társadalomban uralkodó általános szemlélet, mely szerint a termelő a maximálisan elérhető – kizárólag, vagy meghatározóan – pénzbéli profitra, a fogyasztó pedig a maximálisan megszerezhető szintén pénzbéli jövedelemre törekszik. E szerint az egyre nagyobb fogyasztás elengedhetetlen a gazdaság és a jólét növekedéséhez. Azonban amennyiben a fejlődő országok is ezt a logikát követik, illetve legalább részben nem más típusú fejlődési útra lépnek, a következmények feltehetőleg nem maradnak el –akárcsak a 20. század második felének Nyugat-Európájában, illetve az USA-ban –, ami túl nagy kockázatot hordozna az egész emberiség jövője szempontjából.

A közlekedés környezeti állapottal-társadalommal kapcsolatos távlati egyensúlyi állapotának eléréséhez, új – olcsó, a környezetet jóval kevésbé terhelő – üzemanyag fajtára és annak széles körű elterjedésére van szükség. E mellett a mobilitási igényeket egy új – a távlati és komplex értelemben egyensúlyi –

szempontrendszer alapján meghatározott legnagyobb még biztosítható mennyiséghez kellene viszonyítani, ami alapján eldönthető, hogy mi az optimális mobilitás mennyiség (utas-, illetve tonnakilométerben). Ebből következik, hogy a jelenlegi teljes mobilitásmennyiség részleges és területileg differenciált korlátozása, további növekedésének leállítása (de legalábbis erős lassítása) nem kerülhető el. (Globális szinten igen nagyok a különbségek, a „túlzott” mobilitás igény a fejlett ipari országokra jellemző.) Az egyén saját fogyasztásának korlátozása az emisszió csökkentésének fontos eleme lehetne, ami ráadásul technikailag a legegyszerűbb megoldás, legfőbb gátja az ehhez szükséges belátás és a fogyasztói társadalom erkölcs hiánya, alacsony környezettudatossága (Homola 2008).

Rövid és középtávon valószínűleg a jelenlegi tendenciák folytatódnak és a gyorsan fejlődő gazdaságok mobilitási igénye és közlekedési rendszereik energiafelhasználása nő. Kulcsfontosságú, hogy ez a növekedés lassuljon és minél nagyobb arányban a közforgalmú közlekedés – elsősorban kötöttpályás, elektromos üzemű – elégítse ki. A fejlett ipari országokban a további növekedést meg kellene állítani és amennyire lehetséges csökkenést elérni.

Összegzés

A közlekedés mint a mobilitási igényt kielégítő ágazat kiemelt jelentőségű, gazdasági, társadalmi, de egyre inkább környezeti szempontból is. Az utazás szerepe a 21. században (is) alapvető fontosságú lesz, illetve erősödik. *A legnagyobb kihívást a fejlett országok túlzott mobilitási igényének csökkentése, az alapvető technológiai és üzemanyagfajta váltás, illetve a fejlődő gazdaságok egyre növekvő közlekedési igényének a környezeti erőforrásokkal és a természeti elemek teherbíró képességével összhangban levő „új generációs”* (lásd 12. oldal, 2. bekezdés, dőlten szedett rész) *kielégítése.* Mindez az energia igény csökkenése és az energia-mix összetételében a nem megújuló energiaforrások jelentős visszaszorulása nélkül nehezen képzelhető el. Némi kétségre ad okot a tendenciák általános irányzatával összefüggésben, hogy a világ két legnagyobb energiafogyasztója (USA, Kína) igen erőteljes ütemben épít szén tüzelésű erőműveket. Kínában havonta közel annyi hőerőművet adnak át, mint a teljes magyar energiarendszer, melyek 85%-ban széntüzelésűek (Homola 2008). A közlekedés energetikai szempontból akkor válhat hosszú távon egyensúlyivá, ha a mobilitási szükséglet egy még elviselhető szinten stabilizálódik – ehhez egyes országokban a jelenhez képest számottevő csökkenés szükséges –, az új műszaki megoldások által olcsó és a környezetet sokkal kevésbé terhelő üzemanyagok/meghajtás technológiák válnak általánossá és az egyéni motorizált közlekedésnél jelentősen hatékonyabb, gazdaságosabb, környezetkímélőbb és biztonságosabb közforgalmú szállítási módok súlya nagymértékben nő a személyek és áruk mozgásában.

Irodalom

- Erdősi Ferenc (2004): *Európa közlekedése és a regionális fejlődés*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus.
- Erdősi Ferenc (2005): *Magyarország közlekedési és távközlési földrajza*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus.
- Erdősi Ferenc (2007): Van-e jövője a belvízi közlekedésnek Kelet-Európában. A technológiai, környezeti, gazdasági kihívások és a lehetséges válaszok. *Tér és Társadalom*. 21/4. 39–56. p.
- European Commission, Directorate-General for Energy and Transport (2006): *European Energy and Transport. Trends to 2030 – update 2005*. Luxembourg. European Communities.
- Homola Viktor (2008): A zéró kibocsátás rögzös útjai. *Mérnökújság*. 15/4. <http://www.mernokujsg.hu/index.php?tkod=4114&tcim=A%20zéró-kibocsátás%20rögzös%20útjai&ev=2008&szam=4&honap=áPRILIS&n=90> [2008. 06. 16.]
- MTA (2007): A metanolgazdaság. *MTA Hírek*. http://www.mta.hu/index.php?id=634&no_cache=1&backPid=645&swords=metanolgazdas%Elg&tt_news=5151&cHash=0d4ad8aa68 [2008. 05. 30.]
- Vajda György: Gondolatok a magyar energetika jelenéről és jövőjéről. *Elektrotechnika*. 96/7–8. 200–203. p.
- <http://www.3ddigitalispublikacio.hu/index.php?publications=269&issuetypeid=0> *Energetikai Hírek*. 25/3. 5. p. (2008. 07. 02.)

Some energetical aspects of transport

The transport sector has one of the biggest energy need among economic brands. In the European Union the share of transport in final energy consumption is over one third. The oil dependency in this sector is overwhelming, which is primarily caused by road (passenger and freight) transport. This characteristic has two heavily negative consequences: significant and increasing dependency on oil imports (high prices and safety risks) and environmental hazards. During the first half of the 21st century the problem of mobility volume – environmental state – economic development – social issues has to be solved, otherwise the goal of complex equilibrium will not met.

In the future two main scenarios are possible. The fossil fuels remain dominant in the energy-mix of transportation or renewable energy carriers will become significant share. The volume of passenger and freight traffic volume has to stabilize on a global scale, which means that developed industrial countries has to decrease their mobility quantities and in the developing/fast growing economies (China, India) mobility growth should be handled and mobility needs has to be satisfied in a new sustainable way. New technological development is essential to achieve the goal of cheap, clean, rich energy source(s) and technologies in the transport sector (too). The time of realization and widely adaptation are key issues.

14. A VONZÁSKÖRZET-KUTATÁSRÓL ÉS RELEVANCIÁJÁRÓL NAPJAINKBAN

Komlósi Éva

Jelen tanulmány célja, hogy áttekintést nyújtson a városok¹ által nyújtott szolgáltatásoknak a környező településekre kifejtett különböző jellegű, irányú és intenzitású vonzásáról, a *vonzáskörzetekről és azok kutatásáról*. Elsődlegesen a magyar vonzáskörzet-kutatás történeti jellegű vizsgálatára vállalkozik, melynek keretében bemutatja annak elméleti hátterét, sokszínű módszertani eszköztárát, valamint összefoglalja a hazai vonzáskörzet-vizsgálatok legfontosabb eredményeit, megállapításait.

Áttekintésre az ad okot, hogy az utóbbi években egyre inkább – pontosabban újra – a hazai területfejlesztéssel foglalkozó szakemberek érdekelődésének homlokterébe került a város és vidéke (vonzáskörzete) közötti viszonyrendszerrel való gondolkodás. *Újra*, ugyanis – ahogyan az a tanulmány későbbi fejezeteiben részletesen bemutatásra kerül – a településföldrajzban a funkcionális kutatások megjelenését követően számos ilyen jellegű területi kutatás folyt Magyarországon a rendszerváltást megelőzően. Az igény ezek iránt először az elsősorban gyakorlatorientált szemléletű, konkrét tervezési feladatok megoldására törekvő intézmények részéről jelentkezett (KSH Településstatisztikai Csoportja, Belkereskedelmi Kutató Intézet Kereskedelemszervezési és Technikai Osztálya stb.). Ezzel egyidejűleg a gazdasági körzetek (rajonok, régiók) lehatárolására tett kísérletek miatt kerültek előtérbe, valamint a vonzáskörzetek vizsgálati módszertanának tökéletesítésére, a téma tudományos téziseinek lefektetésére vágyó kutatók miatt. Jelenleg azonban kizárólag a viszonyrendszerrel való újragondolkodás megjelenéséről lehet beszélni, a városok és vidékük közötti relációkat feltáró és elemző kutatások az uniós csatlakozásunkat követően nem folytak.²

¹ A város fogalom jelen tanulmányban nem közigazgatási, hanem település-földrajzi kategóriaként szerepel.

² A rendszerváltást követően is megjelenik néhány, a vonzáskörzetek vizsgálatával foglalkozó tanulmány, melyek azokhoz a kutatóhelyekhez kapcsolódnak, ahol a rendszerváltást megelőzően is nagyon aktív munka zajlott a vonzáskörzet-kutatás témakörében. Ezek a vizsgálatok azonban deduktív módszereket alkalmaznak egy-egy térség teoretikus vonzáskörzetének meghatározásához. Másfelől felvetődik a kérdés, vajon nem csupán a „történelmi múltba” tekintenek-e vissza ezek a rendszerváltáshoz időben még ennyire közel megjelentek munkák.

Különböző okok húzódnak meg a városok és vonzott vidékük viszonyainak reflektorfénybe kerülése mögött. Egyfelől az Európai Unió regionális politikájában a városok irányába történő erőteljes hangsúlyeltolódás miatt. Ennek hátterében az áll, hogy a városhálózat policentrikus fejlesztése (egy erőteljesen koncentrált decentralizáció) révén, egyben megváltozott város–vidék relációkra alapozva, és azok további változását kiváltva reménykedhet az európai térség a versenyképességének növekedésében. Az új irányelvek, ajánlások – az uniós területfejlesztési politikában való fokozatos előtérbe kerülésüket követően – az utóbbi években helyet kaptak a hazai tudományos közgondolkodásban is. Megjelentek a városokra alapozott regionális politika koncepcionális megalapozottságát bizonyító (Faragó 2006), a városok szükségszerű fókuszba kerülésének, felértékelődésének, erősödő térszervező szerepének bemutatására irányuló írások (Horváth 2007, Rechnitzer 2007). Továbbá megtörtént az európai városhálózatot vizsgáló és az új szemléletnek megfelelő koncepcionális fejlesztését megalapozó Európai Területi Tervezési Megfigyelési Hálózat (ESPON) kutatási eredményeinek széles körben való megismertetése (Czene 2007, Visy 2007), sőt módszertanának magyar kistérségekre való adaptálása is (Csatári – Farkas 2006). A városok szerepének az európai regionális politikában való felerősödése ellenére a hazai területi közigazgatásnak sem a jelenlegi, sem az elképzelt reformok utáni modelljében – melyben a régió, megye és kistérség szerepével kapcsolatban megfogalmazott különböző elképzelésekkel találkozhatunk – nem kerül előtérbe a városkörnyéki funkcióegységekben való gondolkodás. Jelenleg „a városi reneszánsz kihívásaira” reagáló igazgatási megoldások keresésére csupán a közigazgatási szakértők próbálják felhívni a figyelmet (Pálné Kovács 2008, 1.).

A fent említetteken kívül a város–vidék kapcsolatok megismerésére irányuló hazai kutatások megindulását sürgeti az az igény, hogy azok végre tisztánlátást eredményezhethetnének a város- és vidékfejlesztés viszonyának kezelésében. Annak ellenére, hogy már nagyon régi gondolat, miszerint minden vidéknek legyen központja (Erdei 1974), illetve közhely számba megy, hogy a „csillagrendszerhez” hasonló hierarchikus településhálózat egészének tudatos fejlesztését szükséges megvalósítani, a város- és vidékfejlesztés különválasztására számos példát lehet említeni. Elég utalni arra, hogy 1971–1975 között az állami támogatásoknak 93%-át fordították városfejlesztésre, míg a községeknek a fennmaradó 7%-ból kellett megpróbálniuk túlélni ezt az időszakot, ezáltal hozva létre hatalmas fejlettségbeli különbségeket a települések között (Kovács 1996, Kondrád–Szelényi 2000). Fordított helyzetre is lehet példát hozni: a rendszerváltást követően egészen 1996-ig ad hoc jellegű településfejlesztésről beszélhetünk, melyben egyértelműen a falvak által korábban elszenvedett károk jóvátételére, mulasztások pótlására törekvő falupolitika kapott helyet, legalábbis a retorika szintjén mindenképp (pl. nem igazán átlátható kritériumok alkalmazása a hátrányos helyzet meghatározásánál). Továbbá többek részéről megfogalmazott vélemény,

miszerint a rendszerváltás óta először a 2005-ben elfogadott Országos Területfejlesztési Koncepció 2015-ig megfogalmazott célkitűzései között jelennek meg hosszú idő után a városhálózat fejlesztésére irányuló törekvések csirái (Faragó 2006, Rechnitzer 2007, Somlyódy Pfiel 2008). A város–vidék elválasztás, ellentét kiéleződése mögött egyértelműen felismerhető a területfejlesztési politika két alapvető modelljének – jóléti és önerőre támaszkodó – egymásnak feszülése, amely mögött a hatékonyságméltányosság problematikája húzódik meg (Enyedi 1996, Faragó 2006).

Mindez lényegében azt az egyértelmű üzenetet hordozza magában, hogy nem lehet eredményes, sikeres vidékfejlesztésről beszélni releváns várospolitikai nélkül, vagy éppen fordítva. Ennek oka az, hogy mind a város-, mind a vidékfejlesztés a területfejlesztés olyan részterületeinek tekintendők, amelyek egymással kiegészítő, egymásra szorosan építő kölcsönkapcsolatban állnak, ennek ellenére a különválasztás (és annak eredménytelensége) nagyon is jól ismert.

A hazai vonzaskörzet-kutatások

Elméleti keretek

A szovjet marxista gazdaságföldrajzban meghatározó gazdasági körzet(rajon, régió)kutatások mintájára indultak útnak hazánkban az 1940-es évek végén az ilyen jellegű vizsgálatok.

A hazai kutatások megindulásának kezdetén ennél a térfelosztásnál a termelési funkcióknak, azt jellemző két ismérvnek – a specializációnak és a komplexitásnak – tulajdonítottak kizárólagos körzetképző szerepet. A körzetlehatárolás szempontjai között fokozatosan nyertek teret a kezdetben „másodlagosnak”, „alárendeltnek”, csupán „alakítóknak” tekintett nem termelő funkciók (Beluszky 1982). Végül a nyolcvanas évekre számos, a gazdasági körzetek feltárására történt sikertelennek bizonyult kísérlet után egyszerűen „a termelés körzetalakító szempontjai elillantak, (a kutatóknak) meg kellett helyettük elégedniük a szimpla vonzaskörzetekkel” (Beluszky 1982, 142.).

Az út ennek felismeréséhez és elfogadásához azonban igen rögsnek bizonyult. *Bizonytalanságra mindvégig maguk a rajonok feltárására történt kísérletek adtak okot*: az a tény, hogy több, egymástól nagyon eltérő lehatárolás született a gazdasági körzetek különböző szintjén, egyáltalán a létező szintek számát illetően eltérően vélekedtek a kutatók, de nem volt egyetértés abban sem, hogy csupán „feltárni” vagy „kijelölni” kell a körzeteket (Markos 1952, Kőszegi 1964, Krajko et al. 1969). A hatvanas évek folyamán számos tudományos vita-ülés zajlott a gazdasági körzetekkel kapcsolatos helyzet tisztázása érdekében, de lényegi előrelépés a kérdésben nem történt: „1960-ra ugyan nyilvánvalóvá vált, hogy a rayonok felülről való kijelölése nem vezet célra, csak a részletkutatások tapasztalatai alapján alulról való felépítés lehet eredményes. Azt azonban, hogy a rayonok elhatárolása milyen alapokon történjen, hogyan induljon meg a konk-

rét kutatás, azt az 1960-as vitautlás sem tudta kijelölni” (*Beluszky* 1963, 202.). Egyesek a lehatárolásokra tett kísérletek ellentmondásaival szembesülve megkérdőjelezték a rajonok objektív lehatárolhatóságának lehetőségét is, mások egyszerűen azt hangoztatták, hogy a körzeteket nem feltárni kell, hanem tudatosan kijelölni.

A gazdasági körzetek elhatárolásában a vonzáskörzetek szerepének felismerését nem csupán a kizárólag a termelésre leszűkített szempontrendszer hátráltatta. A polgári gazdaságföldrajzban már az 1920-as évek végétől megindultak azok a kutatások, melyek nem termelési funkcióknak a települések központosultságban játszott szerepének megismerésére irányultak. Ezek a vizsgálatok azonban meglehetősen hidegen hagyták a marxista gazdaságföldrajz képviselőit: a nem termelési funkciókra alapozó központi helyek kutatásával, a központosultság mérésével foglalkozó polgári gazdaságföldrajz eredményeinek elterjedését gátolta a marxista gazdaságföldrajzban két eltérő fogalomnak, a városok klasszifikációjának (meghatározása városi alap- és speciális funkciók figyelembevétel történik) és a városok központosultságának (hierarchikus fokozatuknak meghatározása, csak a városi alapfunkciók figyelembevételével történik) az összemossa (*Beluszky*, 1966). A marxista gazdaságföldrajz képviselő úgy gondolták, hogy „a városok klasszifikációja nem szűkülhet le a központosultság hierarchiájának feltárására. Ebből azonban nem következik, hogy a „központi helyek” kutatása elvileg helytelen vagy felesleges” (*Beluszky* 1966, 239.).

A város és falu rendszeres, nem termelési jellegű kapcsolatainak feltárására irányuló vonzáskörzet-vizsgálatok megítélése a hatvanas évek végétől folyamatosan változott a komplex gazdasági körzetkutatásokban. Erre egyfelől *maguk a körzetheatárolásra tett kísérletek adtak alapot*. Kezdetben voltak kutatók, akik egyértelműen „helytelennek” tartották a másodlagos nem termelési funkciók vizsgálatának meghatározó szerepet tulajdonítani a rajonírozásban (*Kőszegi* 1964). Alapvető változást a nem termelési funkciók szerepének megítélésében azok az empirikus kutatások hoztak, amelyeket az ország lehetséges gazdasági körzeteinek hierarchikusan tagolt taxonómiai egységei közül a mikrokörzetek szintjére végeztek. Ezeknél a centrum–vonzáskörzet relációk térbeli vetületének feltárásával és összevonásával igyekeztek a kutatók a gazdasági mikrokörzetek valóságnak megfelelő elhatárolására (*Pénzes–Tóth* 1971, *Krajkó* 1973, *Tóth–Dövényi–Mosolygó* 1975, *Tóth* 1978). A vizsgálatokat követően vitathatatlaná vált, hogy lehet szerepe a vonzáskörzet-kutatásoknak a rajonírozásban. Egyesek úgy gondolták, hogy ez a szerep azonban taxonómiai szintenként változó, egyedül a mikrokörzetek szintjén meghatározó (*Krajkó* 1973, *Beluszky* 1974). Mások egyszerűen csak új, a korábbtól eltérő megközelítésnek, metodikának tekintették a vonzáskörzet-vizsgálatokat a gazdasági körzetkutatásban, úgy vélték, hogy a termelés térszerkezetének objektív megismerése a vonzáskörzetek megismerésén, elhatárolásán keresztül valósítható meg: „a mikrokörzetek szintjétől felfelé, a magasabb taxonómiai fokozatok irányába haladva kísérli meg a gazda-

sági körzetszisztéma feltárását” (Tóth–Dövényi–Mosolygó 1975, 350.). Mások a vonzaskörzet-vizsgálatoknak szintén ezt az eszközszerepét emelték ki: „A településhálózat funkcionális kutatása szintén hozzájárulhat az egyes körzetek, különösen az elmosódott profilú körzetek pontosabb lehatárolásához” (Berényi 1965, 113.).

Másfelől a rajonírozásban a vonzaskörzet-kutatások jelentőségének növekedéséhez az is hozzájárult, hogy a hatvanas évektől megindult a hazai kutatók részéről a polgári gazdaságföldrajzban a „központi helyek” vizsgálatára alkalmazott, addigra már kiterjedt, áttekinthetetlenül változatos kutatások módszertani megoldásainak adaptációja. A hazai publikációkban a polgári gazdaságföldrajz vonzaskörzet-kutatásainak mind deduktív, mind empirikus jellegű módszertani megoldásai megjelentek a város–vidék viszonyrendszer feltérképezésére, sőt új módszertani megoldásokkal is bővítették a meglévőket. Értékes elemzések születtek egy-egy település vonzaskörzetének feltérképezésére (Mátészalka – Beluszky 1963, Nagykanizsa – Cseke 1964, Kiskőrös – Berényi 1965, Szeged – Péntes–Tóth 1971, Debrecen – Papp 1981, Heves – Beluszky–Sikos T. 1981, Gyöngyös – Kovács 1986, Szekszárd – Fodor–Hajdú 1985), egy-egy terület vonzáshierarchiájának feltárására (Szabolcs-Szatmár megye – Beluszky 1964, Dél-Alföld – Tóth–Péntes–Béla 1973, Baranya megye – Erdősi–Hajdú–Hrubi 1985), illetve a vonzaskörzetet alakító egy-egy nem termelési funkciót kiemelő vizsgálatokra is akadt példa szép számmal (munkaerő vonzás – Erdősi 1982, szabadpiaci vonzás – Cseke 1964; oktatási-kulturális vonzás – Tóth–Péntes–Béla 1971, kereskedelem – Beluszky 1964, Kovács 1987, közlekedési vonzaskörzet – Szónokyné Ancsin–Szinger 1984). A számos tanulmány ellenére az egész országot átfogó vonzaskörzetterkép nem áll rendelkezésre, illetve nincs általánosan elfogadott elvi-módszertani kerete a vonzaskörzet-vizsgálatoknak a településföldrajzban. A fentiek alapján három „apróságot” szükséges még megemlíteni a vonzaskörzet-kutatásokhoz kapcsolódóan:

1. A hazai gazdasági körzetek lehatárolására történt próbálkozások ellentmondásai nem azt jelentik, hogy nem létez(het)nek gazdasági körzetek, és azt sem zárják ki, hogy azok lehatárolhatóak lennének, annyi bizonyos csak, hogy Magyarország esetében a termelési specializáció és komplexitás nem tekinthető megfelelő kritériumoknak a körzetek lehatárolásánál (Beluszky 1982). Ebből az következett, hogy az ezekre a körzetjellemzőkre alapozó számos, egymástól lényeges eltéréseket mutató – éppen ezért lényegében sikertelen – lehatárolási kísérlet után „a rajonírozás agilis szelleme napjainkra félszeg kísérletté halványult”³ (Beluszky 2002, 7.). A problémát az jelenti, hogy „nem elvi tisztázódás után, a hittételek és az ország jelenlegi térszerkezetének szembesítése után vetettük el a körzete-

³ A hivatkozott szerző 2002-ben megjelent tanulmánykötetében ez a tanulmány 1994-re vonatkozó megállapításokat fogalmaz meg.

sítési kísérleteket. Így a „rajonelmélet” rejtett aknáí hátramaradtak...” (Beluszky 2002, 9.). Nem tisztázták, egyáltalán léteznek-e, feltárhatók és lehatárolhatók-e a gazdasági körzetek, hogy mik lehetnek a lehatárolásnak a szempontjai. A körzetvizsgálatokkal kapcsolatban megfogalmazott kérdések tisztázatlansága ellenére kaptak (vagy éppen azért tudtak kapni) az uniós tagságunkkal nálunk is teret hódító új európai regionalizáció szellemében kialakított régióink a szocialista tervezési-gazdasági körzetek szerepéhez nagyon hasonló szerepet (Faragó 2004).

2. A gazdasági körzetekkel szemben a gazdaságföldrajzi kutatások színpadára kerülésüket követően szinte azonnal megjelent az igény – főként az igazgatási szakemberek részéről –, hogy azokat a középszintű közigazgatás természetes egységének tekintsék a körzetek lehatárolására történt kísérletek ellentmondásainak ellenére is. Nem volt és ma sincs rendezve, hogy lehetséges-e egyáltalán az összehangolás (a kétely már csak a lehatárolhatósági problémák tisztázatlansága miatt is adódik), mint ahogy az sem, hogy szükséges-e egyáltalán. Ahogy korábban a gazdasági körzeteknél, most a tervezési-fejlesztési régióink kapcsán is felmerül a közigazgatási szisztémával való megfeleltetés igénye szintén elsősorban az igazgatás részéről. Az összehangolás szükségét az határozza meg, hogy adott szinten milyen funkció ellátását kívánják megvalósítani, és az a funkció igényel-e merev kereteket. A bajorországi gyakorlat hozható fel példaként arra, hogy regionális szinten, rögzített közigazgatási térbeli keretek nélkül is megvalósítható a területfejlesztés.⁴
3. A vonzáskörzeteket jellemző tulajdonságaik (pl. ország egész területét lefedik, hierarchikusan tagoltak) a társadalmi-gazdasági térszerkezet természetes alapegységévé teszik, olyan területi kategóriának tekinthetők, melyek meghatározó szerepet játszhatnak a közigazgatásban (Beluszky 1981). A *városkörnyék*, mint *területi kategória*: „a városok és a környező települések társadalmi érdekazonosságot hordozó, a lakosság napi mozgásterére jellemző kapcsolatfajtákkal (munkaerővonzás, az alapellátás igénybevétele, elővárosi közlekedés stb.), intenzív társadalmi kötelékekkel szorosan egységbe fogott csoportja, amely a középfokú igazgatás területi egységéül szolgálhat” (Beluszky 1982, 147.). Az idézett szerző hangsúlyozza továbbá, amennyiben ezeket a városkörnyékeket közigazgatási kategóriává kívánjuk avanszálni, szükséges előzetes empirikus vizsgálatok lefolytatása, ezek alapján a városkörnyékiség kritériumainak kidolgozása. Beluszky Pál észrevételeit a városkörnyékiségről az akkor már létező *városkörnyéki igazgatással* szemben fogalmazta meg. Az

⁴ Ulrich, Klaus (2008): Területi tervezés és az európai kohéziós politika megvalósítása Bajorországban. A Pécsi Akadémiai Bizottság *Struktúrák Európa számára: A területi rendezés és területi tervezés válaszai a decentralizáció és a régiók kérdéseire* c. konferenciáján elhangzott előadás [2008. 06. 09.]

1971. évi I. törvény a járások megszüntetésével lehetővé tette a községek számára, hogy igazgatásilag városuk környékéhez tartozzanak, ezáltal oldva a közigazgatási határok merevségét. A városkörnyéki közigazgatás 1984-től bár kötelező jelleggel bevezetésre került, de tiszavirág életűnek bizonyult, ami nem teszi lehetővé, hogy működéséről érdemben nyilatkozni lehessen. A rendszerváltás után a „városellenes” falvak miatt városkörnyéki közös igazgatásról beszélni nem volt érdemes. A legelőször 1998-ban véglegesített „statisztikai” kistérségek lehatárolására tett első kísérletek azonban már 1991-ben indultak meg. Érdemes megvizsgálni, hogy lehatárolási kritériumokat tekintve a „statisztikai” kistérség és a *Beluszky Pál* által definiált városkörnyék, mint területi egységek milyen eltéréseket mutatnak. A kistérségi területi besorolás alapelvei a kidolgozói részéről számos tanulmány keretében részletes ismertetésre kerültek. A lehatárolás lényegében három pilléren alapult:

- „a megfelelő, rendszeres, egy racionális távolságúnak tekinthető közlekedési kapcsolat (a közlekedési költségek ugrásszerű növekedése után érzékelhető a viszonylag közel fekvő kisváros, centrumtelepülések szerepének felértékelődése);
- a lakóhely–munkahely kapcsolat,
- a középfokú ellátási kapcsolat (kereskedelem, középfokú oktatási, egészségügyi, kulturális ellátás)” (*Faluvégi* 1994, 32.).

A lehatárolással kapcsolatban felvetődő fontosabb kérdések az alábbiak:

- A „statisztikai” kistérségek lehatárolásánál csak a középfokú ellátási kapcsolatokat vették figyelembe. Amennyiben azonban a kistérségeknek nem csupán számbavételi funkciót szánunk, hanem államigazgatási funkciót is, akkor *Beluszky Pál* fenti javaslata szerint szükséges az alapfokú intézmények által kiváltott vonzások számbavétele is.
- A „statisztikai” kistérségek lehatárolásánál nem álltak rendelkezésre közvetlen adatok a kereskedelmi ellátás és más szolgáltatások vonzását illetően, ezért a kapcsolatokra egyfelől közvetett adatokból (egy-egy település 1000 lakosra jutó fajlagos iparcikk forgalma), másfelől az adott település vezetésének megkérdezésével próbáltak következtetni. Ebből következik, hogy ezek a lehatárolt – lényegében elméleti – vonzáskörzetek számos torzítást tartalmazhatnak, melyekre – a fenti ajánlások alapján – egyedül empirikus kutatások tudnának rámutatni. Másfelől a települések vezetőinek megkérdezése arról, hogy a lakosság a különböző szolgáltatásokat, intézményeket melyik településen veszi igénybe igen szubjektív válaszokat eredményez. Ennek a megkérdezési módszernek a hátrányaira, már a nyolcvanas években vonzáskörzet-kutatással foglalkozó kutatók felhívták a figyelmet, ajánlasképp több módszer egyidejű használatát tartották elfogadhatónak. A fentiek alapján megfogalmazódó kritikai észre-

vétel: „Nagyon kevés használható információ épült be a lehatárolások során a településközi kapcsolatokról, mivel ezek olyan egyedi ... adatfelvételt feltételeznének, amelyre soha nem volt sem pénz, sem energia” (Nemes Nagy 2003, 10.).

- A „statisztikai” kistérségek lehatárolásánál mind a napi munkaerő-ingázásról, mind az egészségügyi, oktatási közép fokú ellátásról az információk alapját az 1990. évi népszámlálás adatai jelentették, melyekben bizonyos ma már egyértelműen megfigyelhető folyamatok még nem jelentek meg, így a népszámlálás ezen adatai inkább a rendszerváltás előtti helyzet tükrözték.

Módszertan

Beluszky Pál szerint „valamely város központi funkciójú intézményei által városi szolgáltatásokkal rendszeresen és szükségszerűen ellátott területet nevezük a város (szűkebb értelemben vett) vonzáskörzetének” (*Beluszky* 1974, 13.). Hasonló megfogalmazásban a vonzáskörzetek a „szükségletek kielégítése érdekében kialakult rendszeres mozgástérnek” tekinthetők (*Erdősi–Hajdú–Hrubi* 1985, 65.). A vonzáskörzet-kutatással foglalkozó szerzők általánosságban vonzáskörzet alatt az adott központi település által vonzott településeket (azok népességét) értik, melyek között a vonzást a központi település által nyújtott különféle szolgáltatások váltják ki. Ennek az általános vélekedésnek az ellenére a hazai településföldrajz nem rendelkezik egységes, letisztázott vonzáskörzet fogalommal, a téma kutatóinak a vonzáskörzetek feltárására irányuló vizsgálataikban alkalmazott *sokféle módszertani megoldás jól tükrözi az eltéréseket az elméleti megközelítések között.*

A vonzáskörzet-vizsgálatok esetében eltérő elméleti megközelítést tükröz és egyértelműen eltérő eredményre vezet az, hogy milyen jellegzetes kapcsolatokat tekintenek a kutatók a város és vidéke közötti viszony leírásában mérvadónak. Ebben az esetben már jelentős különbségek mutatkoznak a felfogásokban. *Beluszky Pál* szerint kizárólag a városi alapfunkciók által kialakított térbeli kapcsolatok játszanak meghatározó szerepet a vonzáskörzetek kialakulásában, elutasítja a munkaerővonzást, mint a „szűkebb vonzáskörzeteket” meghatározó kapcsolatfajtát, mivel az véleménye szerint nem tekinthető városi jelenségnek, valamint hierarchikusan nem tagolt, településhierarchiától független (*Beluszky* 1981). Más kutatók ellenkező véleményen vannak az ingázás szerepének a vonzáskörzet-kutatásokon belül megítéléséről. Az ingázás szükséges vizsgálatát a vonzáskörzet-vizsgálókban *Erdősi Ferenc* azzal indokolta, hogy „mind az agglomeráció, mind a régiókutatásban nagyobb a jelentősége annál, mint a funkcionális értelemben vett város és vidéke közötti kapcsolatban betölt” (*Erdősi* 1982, 68.). Mások felismerve, hogy a vonzáskörzetek alakításában a termelési-gazdasági kapcsolatoknak alig van szerepük, az ingázást tekintették a városok és vidékük közötti viszonyt befolyásoló tényezőnek, melyre a kereskedelmi és

szolgáltatóipar ráépül (Szoboszlay–Wiener 1979) A tisztánlátás végett szükséges azonban hangsúlyozni, hogy Beluszky Pál a „szűkebb értelemben vett” vonzásokörzetek vizsgálatánál nem tekintette az ingázást a város általános vonzásokörzetét jellemző összetevőnek, hangsúlyozza azonban, hogy „közigazgatási célú” vonzásokörzet-vizsgálatok esetében (a „városkörnyékiség” meghatározásánál) az ingázás a vonzásokörzet fontos alkotóeleme (Beluszky 1982).

A fentiek mellett a másik „éles” különbség a felfogások között a vonzásokörzet „relatív” és „abszolút” megközelítésével állt összefüggésben. A relatív értelmezés a Christaller-féle központosultság felfogásból ered, melynél a központi helyek jelentőség-többletének meghatározásán van a hangsúly. Ebben az esetben a központosultságot az adott funkció(k) „vidék” számára nyújtott mértéke határozza meg. Az abszolút felfogás esetében lényegtelen, hogy a vizsgált funkció(k) által nyújtott szolgáltatások hogyan oszlanak meg a központi hely és környéke között. Megtévesztő, hogy mind a két módszerrel hasonló eredményre lehet jutni egészen addig, amíg a központ nagysága a kiszolgált vidék nagyságával arányban áll. Amint ez nem áll fenn, kiderülnek a relatív felfogás buktatói (Beluszky 1966, 1974).

Eltérő elméleti megközelítést tükröz az is, hogy a vonzásokörzetek feltárásával foglalkozó kutatók deduktív-teoretikus (gravitációs-potenciál) modellekkel vagy tapasztalati úton kísérelték meg feltárni egy-egy település vonzásokapcsolatait, vagy egy egész térséget jellemző vonzásokörzet-hierarchiát. Mindkét módszertani megoldásra hozható példa a hazai vonzásokörzet-kutatás szakirodalmából. Egyértelmű azonban, hogy a deduktív módszerekkel dolgozó elméleti vonzásokörzet-potenciált feltáró munkák irányába mozdult el a mérleg (Laczkó 1978, Beluszky–Sikos 1981, Kovács 1987, Kiss–Bajmóczy 2001), ami az adatokhoz való könnyebb hozzáférhetőséggel (másodlagos adatforrásokból) magyarázható, másrészt, hogy csak két elemre (tömegre és a távolságra) helyezik a hangsúly a kialakított matematikai-geometriai modellekben. Egyértelműen nagy hátránya a potenciális modelleknek, hogy a társadalmi-gazdasági folyamatokat a fizika törvényszerűségeire egyszerűsítik le, nem vesznek figyelembe egy sor olyan tényezőt, melyek a vonzást éppúgy befolyásolják (pl. településhálózat), ebből kifolyólag torzítanak. A gravitációs modellek használhatóságánál figyelembe szükséges azt is venni, hogy egyáltalán az adott terület vizsgálatánál, használható-e a modell.⁵

A deduktív módszerekkel szemben megfogalmazott aggályok mérséklésére a kutatók többféle megoldással próbálkoztak. Egyfelől az eredeti W. Reilly által

⁵ A gravitációs modellekben a tömeg és a távolság szerepe meghatározó. Ebből következik, hogy olyan országokban, ahol nagy távolságok vannak, a távolság befolyásolni képes a város-vidék kapcsolatokat, ezért ott a modell alkalmazható. Magyarország esetében éppen ezért óvatosabban szükséges eljárni: „számításaink szerint a központok időtávolsága és a kiskereskedelmi vonzás intenzitása közti lineáris korrelációs együttható hierarchikus szintekre számított átlagos értéke -0,580 és -0,655 közt változik, tehát a központ és a vonzott terület közötti időtávolság csupán 35-43%-ban szabja meg a vonzásokörzetek alakítását.”(Beluszky 1974, 16.)

1929-ben kidolgozott modellben szereplő változókat próbálták finomítani, továbbfejleszteni. Más kutatók empirikus adatgyűjtésekre támaszkodtak vizsgálataik során, de a vonzaskörzeteket egyetlen szintetizálónak feltételezett, közvetett kapcsolatfajtaival feltárhatónak tekintették (pl. telefonbeszélgetések – Tóth 1977). Mára egyértelművé vált, hogy a deduktív módszerekkel feltárt elméleti vonzaskörzetek esetében szükség van a kapott eredmények empirikus részvizsgálatokkal való kiegészítésére a lehetséges téves következtetések elkerülése végett.

Az empirikus vizsgálatok esetében két módszer alkalmazására hívja fel a figyelmet a szakirodalom a vonzaskörzetek kijelölésénél, melyek lényegében csak az adatok beszerzésének módjában térnek el egymástól: az „ankét módszer” esetében a városi szolgáltatásokat igénybe vevő lakosságot lakóhelyén kérdőívvel felkeresik, helyben kérdezik meg, hogy az egyes szolgáltatásokat hol és milyen rendszerességgel veszi igénybe. A módszert alkalmazó, számos adattalható külföldi példa ellenére a hazai empirikus vonzaskörzet-kutatás területén nem találunk példát az alkalmazására. Nálunk a vonzást kiváltó intézményhálózat „ügyfélforgalmának” feltárásán alapuló empirikus kutatások terjedtek el. Az empirikus módszer mindkét fent bemutatott változatának vannak előnyei és hátrányai, így a két módszer egymással való kiegészítését tartják szerencsésnek a kutatók.

A téma szakirodalmi áttekintését követően arra a következtetésre lehet jutni, hogy a vonzaskörzetek feltárására tapasztalati úton vállalkozók vizsgálataikban a város–vidék közötti kapcsolatok között kiemelt szerepet tulajdonítottak a kiskereskedelmi vonzaskörzet vizsgálatának. Ennek háttérében az húzódott meg, hogy a többi város által nyújtott szolgáltatáshoz képest a kiskereskedelmi funkció esetében nincsenek kényszerítő körülmények, az egyéni igények jobban meg tudtak bennük jelenni, továbbá feltételezték, hogy benne a többi funkció – közigazgatási, kulturális, oktatási, egészségügyi – vonzása összegződik

Egy-egy város valamely központi funkciójú intézményének, illetve ellátó-szolgáltató funkciójának feltárását követően (analitikus vizsgálat) több hazai kutató is kísérletet tett azok szintetizálásával komplex (általános) vonzaskörzetek megrajzolására. Az alkalmazott módszertani megoldások között lényeges eltérések tapasztalhatók, ami több okra vezethető vissza:

- lényeges eltérések adódtak abból, hogy a városi intézmények, ellátási-szolgáltatói funkciók milyen köre került bevonásra a vizsgálat során,
- a városok nem rendelkeznek egy minden szempontból egységes vonzaskörzettel: egy-egy város intézményei, ellátó-szolgáltatói funkciói más és más vonzaskörzettel rendelkeznek, mert különböző hierarchikus szintet képviselnek, ami felveti a súlyozás kérdését,
- befolyásolja az eredményt, hogy milyen módon történik a vonzásintenzitás öveinek elkülönítésénél (határátlagolás problémája) (Beluszky 1964, 1974).

Ezen okok miatt az ágazati vonzaskörzetek összevonására történt kísérleteket nagyfokú általánosításukkal és szubjektivitásukkal kapcsolatban érték bírálatok.

Zárszó helyett: miért fontos a vonzaskörzet-kutatás?

A vonzaskörzetekkel kapcsolatos szakirodalom részletes áttekintését követően az eltérő elméleti megfontolásoktól vezérelt kutatóknak a körzetek feltárásánál alkalmazott sokszínű módszertani megoldásai bemutatása mellett érdemes összefoglalni, hogy a vonzaskörzet-vizsgálatok háttérében milyen indokok húzódtak meg. Áttanulmányozva a szakirodalmat, a vonzaskörzet-kutatások céljai között a kutatók a következőket emelték ki:

- gazdasági körzetek feltárása, elhatárolásuk,
- a közigazgatási határok kijelölése, a természetes közigazgatási alapegység keresése,
- a településhálózat fejlesztése,
- szervezés, tervezés, hálózatfejlesztés.

Amennyiben arra keressük a választ, vajon most mi indokolja vonzaskörzet-vizsgálatok lefolytatását, akkor ki lehet jelenteni, hogy a fenti listához inkább hozzátenni lehet, mintsem elvenni belőle. Gazdasági körzetek helyett most régiók vannak, melyek esetében az intraregionális kapcsolatok feltárására még csak kísérlet sem történt (*Rechnitzer 2007*). A város–vidék közötti kapcsolatok feltárása szintén segítségül szolgálhat döntésre jutni olyan kérdésben, mint például, hogy a jelenleg kistérségi szinthez rendelt ellátási-szolgáltatási funkciókat valóban ezen a szinten célszerű ellátni, vagy inkább annál nagyobb vagy kisebb egységekben. Hasonló módon pl. az oktatási funkció esetében a jelenlegi népeségcsökkenési folyamatok, valamint korábbi adminisztratív kötöttségek megszűnése miatt (szabad iskolaválasztás lehetősége) megváltozott helyzet vizsgálatával tisztázni lehetne az iskolakörzetesítés ügyében felvetődött kérdéseket.

Nem csak számos jelenség megváltozása (több, korábban adminisztratív határok közé kényszerített intézmény került más viszonyok közé), hanem teljesen újak megjelenése (automobilizáció, egyéni igények megváltozása, új szolgáltatások megjelenése) megköveteli, hogy a vonzaskörzet-vizsgálatoknak fontos szerepet tulajdonítsanak a kutatók.

Irodalom

- Beluszky Pál (1963): Mátészalka vonzásterülete. *Földrajzi Értesítő*. 12. 2. 201–223. p.
- Beluszky Pál (1964): Kereskedelmi központok Szabolcs-Szatmár megyében. *Földrajzi Értesítő* 13. 179–203. p.
- Beluszky Pál (1966): Magyarország kereskedelmi központjai. *Földrajzi Értesítő*. 15. 2. 237–261. p.
- Beluszky Pál (1974): Nyíregyháza vonzáskörzete. *Földrajzi Tanulmányok* 13. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Beluszky Pál (1981): *A városi vonzáskörzetek (városkörnyékiség) vizsgálatainak elvi-módszertani kérdései*. Budapest, Államigazgatási Szervezési Intézet.
- Beluszky Pál (1982): Gazdasági körzetek – vonzáskörzetek – közigazgatás. In.: Raft Miklós (szerk.): *A helyi-területi közigazgatás*. Budapest, Közigazgatási és Jogi Kiadó. 123–151. p.
- Beluszky Pál (2002): Végkiírásítás II. *Társadalomföldrajzi Tanulmányok*. Pécs.
- Beluszky Pál – Sikos T. Tamás (1981): Vonzáskörzeti vizsgálatok Heves megyében. In. Barta Györgyi (szerk.): *Területi kutatások 4*. Budapest, MTA Földrajztudományi Kutatóintézet. 75–98. p.
- Berényi István (1965): Kiskőrös vonzásterülete. *Földrajzi Értesítő* 14. 113–129. p.
- Czene Zsolt (2007): A vidéki térségek a programban: az 1.1.2. projekt: város–vidéki kapcsolatok. *Falu–Város–Régió*. 4. 25–35. p.
- Csatári Bálint – Farkas Jenő (2006): A magyar vidékies kistérségek új kategorizálása, különös tekintettel a városi hatásokra és a földhasznosítás változásaira. *Tér és Társadalom*. 20. 4. 97–111. p.
- Cseke Ferenc (1964/1995): Nagykanizsa vonzáskörzete. *Nagykanizsa Honismereti Füzetek* 5. Városvédő Egyes. Honismereti Köre.
- Enyedi György (1996): Regionális folyamatok Magyarországon az átmenet időszakában. Budapest, *Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, Local Government and Public Policy, MTA VITA Alapítvány*.
- Erdői Ferenc (1974): *Magyar város*. Budapest, Akadémiai kiadó.
- Erdői Ferenc (1982): Pécs munkaerő-vonzáskörzete és annak övezetei az ingavándorforgalom alapján. In:Rechnitzer János (szerk.): *Vonzáskörzetek – Agglomerációk*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 67–87. p.
- Erdői Ferenc – Hajdú Zoltán – Hrubai László (1985): A vonzáskörzeti viszonyok alakulása Baranya megyében a felszabadulás óta. In: Ádám Antal. – Farkas Károly. (szerk.): *Államigazgatás, terület- és településpolitika*. Pécs. 65–81. p.
- Faluvégi Albert (1994): Kistérségi területi vonzási rendszer. *Comitatus Önkormányzati Szemle*. 4. 2. 31–39. p.
- Faluvégi Albert (2008): *Kiegészítések a statisztikai kistérségi rendszer kialakításának szempontjaihoz*. [2008. 05. 16].
- Faragó László (2004): A regionalizmus hajtóerői Magyarországon. *Tér és Társadalom*. 18. 3. 1–24. p.
- Faragó László (2006): A városokra alapozott területpolitika koncepcionális megalapozása. *Tér és Társadalom*. 20. 2. 83–102. p.
- Fodor István – Hajdú Zoltán (szerk.) (1985): *Szekszárd vonzáskörzetének vizsgálata*. Pécs, MTA RKK DTI.

- Horváth Gyula (2007): Régióközpontok Európában. *Magyar Tudomány*. 168. 6. 704–720. p.
- Markos György (1952): Magyarország gazdasági körzetbeosztása. *Földrajzi Értesítő*. 1. 3. 582–634. p.
- Kovács Teréz (1996): Az aprófalvak mezőgazdasága. *A falu*. 11. 2. 21–24. p.
- Konrád György – Szelényi Iván (2000): *Urbanizáció és területi gazdálkodás*. Szeged, JGYF Kiadó.
- Kovács Zoltán (1986): Gyöngyös kiskereskedelmi vonzásterületének értékelése. *Földrajzi Értesítő*. 35. 3–4. 339–351. p.
- Kovács Zoltán (1987): Kereskedelmi centrumok és vonzáskörzetek Heves megyében. *Földrajzi Értesítő*. 36. 3–4. 253–272. p.
- Köszegi László (1964): A gazdasági körzetesítés néhány problémája hazánkban. *Földrajzi Közlemények*. 12. 1. 1–11. p.
- Kiss János Péter – Bajmóczy Péter: Városi funkciójú központok és elméleti vonzáskörzeteik az Alföldön. *Tér és Társadalom*. 15. 1. 65–89. p.
- Krajkó Gyula (1961): A gazdasági körzetesítés néhány elvi kérdése. *Földrajzi Közlemények*. 9. 3. 223–246. p.
- Krajkó Gyula (1973): A gazdasági mikrokörzetek elvi és módszertani kérdései. *Földrajzi Értesítő*. 22. 2–3. 256–275. p.
- Krajkó Gyula – Péntes István – Tóth József – Abonyi Gy.-né (1969): Magyarország gazdasági körzetbeosztásának néhány elvi és gyakorlati kérdése. *Földrajzi Értesítő*. 18. 1. 95–115. p.
- Laczkó László (1978): Települések vonzásterületének meghatározása egymásrahatási modell segítségével. *Földrajzi Értesítő*. 27. 1. 31–43. p.
- Markos György (1954): Magyarország gazdasági körzetbeosztása. *Földrajzi Értesítő*. 1. 3. 582–634. p.
- Nemes Nagy József (szerk.): Kistérségi mozaik. *Regionális Tudományi Tanulmányok* 8. Budapest, ELTE Regionális Földrajzi Tanszék – MTA–ELTE Regionális Tudományi Kutatócsoport. 7–18. p.
- Papp A (1981): Debrecen vonzáskörzete. *Alföldi Tanulmányok* 5. Békéscsaba, MTA RKK. 177–281. p.
- Pálné Kovács Ilona (2008): Városi kormányzás. *Tér és Társadalom*. 22. 1. 1. p.
- Péntes István – Tóth József (1971): Szeged vonzáskörzete. *Földrajzi Értesítő*. 20. 2. 153–158. p.
- Rechnitzer János (2007): A társadalomtudomány új ága: a regionális tudomány. *Magyar tudomány*. 168.12. 1580–1589. p.
- Rechnitzer János (2007): A régiók gazdasági kohéziója. MTA RKK DTI *Helyzetkép-jövőkép Magyarországon országos konferencián tartott előadás*. 2007. szept. 14–15.
- Szoboszlay Gy. – Wiener Gy. (1979): *Az állami-közigazgatási területbeosztás és a települési vonzások funkciója. Város-község kapcsolatok és a közigazgatás*. Budapest, Államigazgatási Szervezési Intézet.
- Somlyódy Edit (2008): A városi térségek a közigazgatási struktúra és a governance keresztmetszetében. *Tér és Társadalom*. 22. 1. 27–43. p.
- Szónokyné Ancsin Gabriella – Szinger Egon (1984): Közlekedési vonzáskörzetek a magyar településhálózatban. *Földrajzi Értesítő*. 33. 3. 249–258. p.

- Tóth József (1977): Az alföldi intercentrális kapcsolatrendszer az interurbán telefonhívások alapján. *Alföldi Tanulmányok*. 1. Békéscsaba, MTA RKK ATI. 117–131. p.
- Tóth József (1978): A Dél-Dunántúl gazdasági térszerkezete. *Földrajzi Értesítő*. 17. 2. 205–211. p.
- Tóth József – Péntes István – Béla Dénes (1973): A Dél-Alföld oktatási központjainak hierarchiája. *Földrajzi Értesítő*. 22. 2–3. 289–296. p.
- Tóth József – Dövényi Zoltán – Mosolygó László (1975): A vonzáskörzet-kutatások és a gazdasági körzetesítés kapcsolata. *Földrajzi Közlemények*. 23. 3. 347–354. p.
- Visy Erzsébet (2007): Az ESPON program : előzményei, folyamata, magyar részvétel, az eredmények hasznosítása. *Falu–Város–Régió*. 4. 6–14. p.

Research into catchment areas and its relevance today

The present study examines the attraction of several institutions and service provider functions of centres (cities) for its surrounding settlements. These attractions show very different characteristics, directions and intensity.

Primarily we investigate Hungarian research into catchment area with a historical aspect, present its theoretical background and its diverse methodological solutions, and summarise the most important scientific achievements and statements of this research.

The main aim of the study is to demonstrate that research into catchment areas has a very important role to play today in the investigation of research into territorial processes since many earlier phenomena have changed and new phenomena have appeared.

15. TÉRBELI TÁRSADALOM SZALÁNTÁN

Ludescher Gabriella

Bevezetés

E tanulmány megállapításai a 2007-es szalántai kutatás keretében születtek meg. A vizsgálati eredményhez hozzájárult a 2006-ban Bükkösdön végzett kutatás (*Ludescher 2007*). Kezdetben a kutatást két fő célja volt. Az első, annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy mi tesz egy települést sikeressé, illetve kevésbé sikeressé, és ezt mennyiben befolyásolja a település lakossága – mind a civil társadalom, mind a gazdasági szféra– valamint a közszolgálati szereplők. A második, meghatározni azt, hogy egy adott település társadalma hogyan látja saját településének a térbeliségét és e kognitív tudat mennyire segíti elő, vagy hátráltatja a lakosság együttműködését és fejlődését.

Terjedelmi okok miatt e tanulmánynak nem áll módjába a kutatás eredményét teljes egészében ismertetni. Ezért a következőkben csak a kutatás második célkitűzés vizsgálatának eredményét és ezen belül is a szalántai társadalom térszemléletét – térbeliségét – kívánja részletesen bemutatni, mely ugyan szoros összefüggésben van az első célkitűzéssel.

A következő fejezeteiben ismertetem a térhasználati kutatás fontosabb fogalmait, módszereit továbbá bemutatom Szalántát valamint a település lakosságának a mentális térképét. E bemutatás követően rá kívánok világítani arra, hogy milyen kapcsolat van a vizsgált község lakosságának mentális térképe és a együttműködése, fejlődése között.

Térhasználati kutatási fogalmak ismertetése

Kognitív, mentális térkép fogalmának ismertetése

Egy terület, illetve egy település fejlődésének fő vonásait az határozza meg, hogy egy adott lakosság, milyen társadalmi és gazdasági jellemzőkkel ruházza fel a települést, továbbá hogyan használja ezen tulajdonságait. A települések a lakosság tevékenysége és habitusa révén kapják a funkcionális tartalmukat. *Mészáros* (1994) elméletével egyetértve, mely szerint a településen belül zajló gazdasági, társadalmi folyamatok zöme térfolyamatokként is felfogható.

Lynch (1960) írását olvasva kiderül, hogy az ember a térbeli környezetét viselkedésével, észlelésével sajátos területekre – bizalmas, személyes, társasági és

nyilvános terekre – osztja. Ezen felosztás alakítja ki az egyén mentális térbeli tudatát.

A kutatási módszer és eredmények megértéséhez elengedhetetlen a kognitív, mentális térkép fogalmának ismerete. *Downs – Stea* (1973) nyomán próbálom e fogalmakat meghatározni, mivel ők úgy gondolták, hogy a térhasználat átrajzolja tudatunkban a tényleges képet. A ritkán látogatott helyek távolinak tűnnek. A saját környezetünket barátságosnak véljük más településrészeket pedig idegennek, barátságtalanak. Hogy mi az idegen és mi az ismert, mi a barátságtalan és mi a barátságos az minden esetben szubjektív kategória. Térre vonatkozó elképzeléseink elsősorban nem az objektív valóságon, hanem annak szubjektív észlelésen nyugszik. A mentális térképezés pszichológiai folyamatok sorozatából álló folyamat, amely megjegyzi, kódolja, raktározza, előhívja és dekódolja a mindennapi térbeli környezetre vonatkozó információt.

A mentális térkép tükrözi a vizsgált személy(ek) látásmódját, véleményét vagy egy társadalmi csoportnak a környezetéről alkotott tudati képét. A szociológiában (és a jelen tanulmányban) a mentális illetve a kognitív térkép fogalmakat szinonimákként kezelendő. Míg a pszichológiában és a társadalomföldrajzban a kognitív vagy mentális térképezés két különböző dolgot jelent. Véleményem szerint a kétfajta fogalomhasználat között nincs különbség, mivel mindkét esetben a tudattartalmak feltárásáról és feltérképezéséről van szó.

Az ismert földrajzos – *Cséfalvai* (1990) – a külvilágnak a tapasztalatok alapján történő leképezését „*kognitív térképezésnek*” hívja. Ennek végtermékét hasonlóan a mentális térkép esetében nem konkrét térképként tekintik, hanem úgy, mint ami a területekről alkotott előítéletek, vélemények, adatok képében él az emberek tudatában.

Az embernek térbeli környezetéhez való szubjektív viszonyát négy fázison áthaladó folyamatként írja le *Cséfalvai* (1990): első lépésben a tér észlelése történik. A második szakaszban ezt egy belső tájékozódási rendszerrel alakítjuk át. A folyamat harmadik szakaszában megy végbe a szimbolizáció. Ekkor a környezeti információkhoz szubjektív tartalmat, egyéni jelentést kapcsolunk. Az utolsó szakaszban pedig az identifikáció megy végben, amelyben az észlelt térbeli elemek szubjektív jelentését érzelmi úton is feldolgozzuk.

A fentiek alapján megállapítható, hogy a mentális térnek általában az a földrajzi egység nevezhető, melynek van neve, kartográfiai elemei – helye, iránya, távolsága, koordinátái –, amire hivatkozva tudnak beszélni. Ha egy bármely szempontból különlegesnek tűnő helyet az emberek nem tudnak megnevezni, az akkor nem önálló mentális tér.

A vizsgálat módszertana

Kutatás során a térre vonatkozó információkat, véleményeket, történeteket, valamint sztereotípiákat elemezni kívánom, mert hipotézisem szerint a megkérdozettek a rendelkezésükre álló információk segítségével alakítják ki a településről alkotott nézetüket.

A tanulmányban szereplő mentális térképeket elsősorban *Lynch* (1960), *Downs és Stea* (1973) munkája alapján készítettem. Kutatás során figyelembe vettem, azt hogy *Lynch* a vizsgálatait nagyvárosokban végezte, de főbb módszerei kellőképpen alkalmazható a vidékies térségekben is. Szabad térképrajzolást¹ alkalmaztunk, amelyet minden esetben kiegészítettünk a kvalitatív, nem rajzolható adatfeltárással.

Az interjúk készítésekor kétféle adatot gyűjtöttem:

A) a terre vonatkozó információkat, melyek öt részből álltak:

1. mentális terek neve és kiterjedése
2. törésvonalak, határok
3. tájékozódási pontok
4. útvonalak
5. csomópontok

B) megkérdezettek terre vonatkozó véleményei,² történetei, valamint sztereotípiái.

A fent említett B pontban megjelölt információk többnyire általánosak és nem konkrétan térjellegűek. E tényezőket „genius locii” (hely szelleme) megnevezéssel jelölheti a tanulmány, ami egyes mentális terekhez és azok lakóihoz kötődő közkeletű megítélések, történetek, sztereotípiák, hangulati, szubjektív vagy érzelmi elemek.

Az adott térről való tudás minden esetben megjelent a megkérdezetteknél.

A szabad térképrajzolás és az interjúkészítés kiegészült résztvevői megfigyeléssel, mely által érthetőbbé váltak az elmondottak és a lerajzoltak. Vizsgálat legnehezebb része az adatok, kapott információk feldolgozása volt. Az „A pontban” lévő információkat összesítettem és a kapott adatokból egy olyan mentális térképet rajzoltam meg (2. ábra), melyről általánosítva azt állíthatom, hogy ez a helyi lakosság Szalántáról kialakított mentális térképe. A „B pontban” foglalt puha tényezők esetében egyszerű szabályt követtem. A leggyakrabban elhangzott véleményeket, történeteket, valamint sztereotípiákat az elhangzottak szerint rögzítettem.

¹ A szabad térképrajzolás megegyezik a vázlatrajzos módszerrel, vagyis a vizsgált személy egy üres papírlapra rajzolja le a városról, településről, illetve térről kialakított tudati képét.

² A megkérdezettek térről kialakult véleményét az alábbi típusú kérdésekből ismerhettem meg például: mi a véleménye a településről, milyen tereket tekint közösségi térnek, ön szerint milyenek a szalántai/németi emberek stb. Minél egyszerűbben kérdeztem rá, annál valószínűbb választ kaptam.

Szalánta település bemutatása

Térbeli elhelyezkedése

Szalánta a Mecsek hegység és a Villányi-hegység között terül el, így a Pécsi medence része, domborzati viszonya sík.

A település Pécs közelsége miatt a megyeszékhely vonzáskörzetéhez tartozik, több szállal kötődik hozzá. Ilyen kötődési pontok például az infrastruktúra, a foglalkoztatás, az oktatás.

A település megközelíthető az 58-as számú főútról, mely a településen megy keresztül. A forgalom Pécs irányából érkezik és délre Harkány irányába halad tovább. A település nyugat felől, Görcsöny irányából, Regenye és Szilvás falvakon át bekötőúton is elérhető. A faluval közvetlenül szomszédos települések: délen Bisse és Turony, nyugaton Bosta, északon Pogány, keleten Szőkéd és Áta.

A mai település két község egyesítéséből jött létre, Szalántából és Németiből, valamint a Szalántához hozzátartozó Eszterápusztából. Ez az elkülönülés a falvak fekvésében ma is jól nyomon követhető. Németi 1977-től szűnt meg, mint önálló település, és ettől az időponttól kezdve Szalánta neve alatt szerepel.

A mára önálló településként megszűnt Németi egy utcából áll, amely észak-déli irányban fekszik, és egy kisebb dombon helyezkedik el. Tőle nyugatra húzódik az ősi Szalánta hosszan elnyúló főutcájával, amely ugyancsak észak-déli fekvésű, és az 58-as számú fő közlekedési út vágja ketté. E két településrészt kelet-nyugati fekvéssel Németi nevű utca köti össze. A település délkeleti részét pedig Eszterápuszta foglalja el (*1. ábra*).

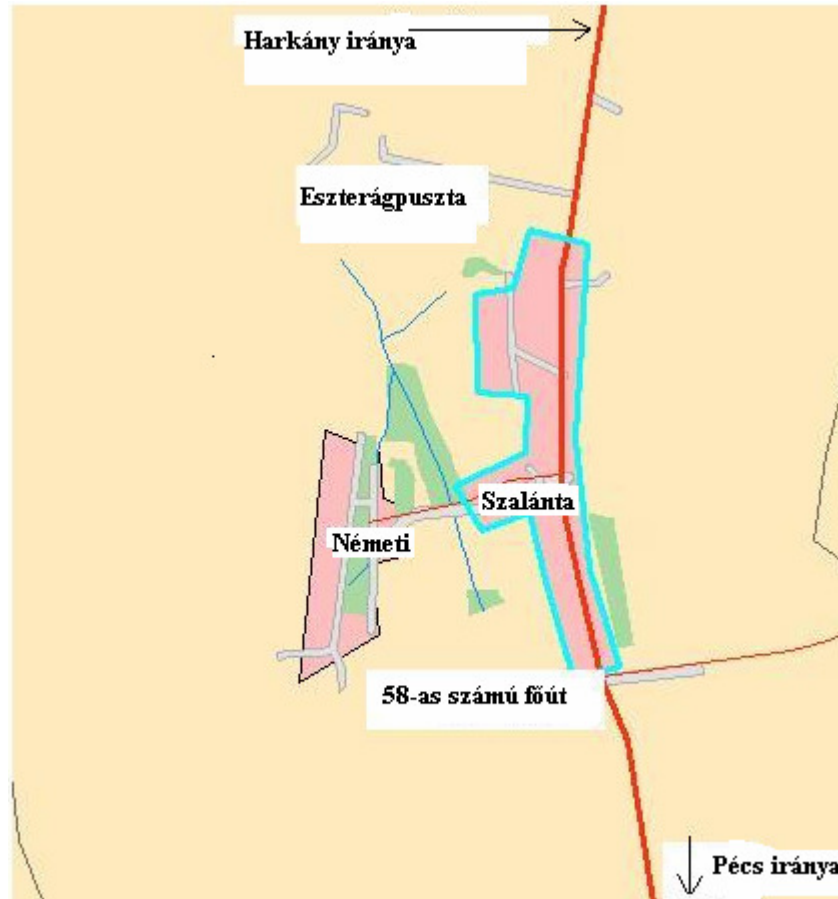
Eszterápusztán egy pár család él, valamint kisebb nagyobb vállalkozásnak biztosít székhelyet, raktárt és üzemet. Eszterápuszta lakossága társadalmilag és gazdaságilag nagyon megosztott. A településrész elején új típusú lakások épültek, valamint egy lakópark, melyben Pécsről kitelepedett emberek élnek. A régi településrészen, ahol korábban a pécsi püspökség uradalmának a cselédei éltek, jelenleg a szalántai lakosság társadalmi perifériájára szorult egyénei laknak. Az itt élőknél a társadalmi leszakadás a cigány kisebbséghez tartozással is párosul.

Az egyesítés idején a lakosság lélekszámát tekintve a két település közül Szalánta rendelkezett nagyobb népességgel, pl. 1970-ben 717 fő élt Szalántán és 305 fő Németiben. Az akkori népszámláláskor szalántai 717 főből 412 fő (57%) vallotta magát horvátnak és 3 fő németnek. A Németi lakosságból 253 személy (83%) délszlávnak sorolta be magát. Felvetődik a kérdés, hogy az egyesítés során, miért Szalánta neve maradt meg. Válasznak két érvet szoktak felhozni: az elsőként azért, mert Szalánta nagyobb és fejlettebb település volt, mint Németi, a második érv pedig az szokott lenni, hogy más Szalánta nevezetű település nem volt még egy az országban, míg Németi nevű településből már az egyesítés idején is négy volt található.

Szalánta és Németi között a helységtáblán Németi továbbra is szerepel, úgy-
mint Szalánta-Németi, melynek elsősorban emocionális indokai vannak. A la-
kosság számára megnyugtató, hogy nem tűnt el teljesen a településük neve.³

5. ábra

Szalánta település térképe

Forrás: saját szerkesztés a <http://baranya.hu:8080> térkép alapján.

³ Korábban végzett vizsgálatból ismert, hogy a hetvenes évek után egyes települések az összeolvadáskor vagy egyesítéskor, a kisebb települések nevét is feltüntették az újonnan létrejövő helységtáblákon.

A település demográfiai adatai

A lakosság száma a 2001-es népszámlálás alapján 1151 fő, az 1990-es népszámlálás óta a népesség 146 fővel gyarapodott.

A település korfája kedvezőnek látszik, mivel a 20 éven aluliak aránya a lakosság 24%-a, a 60 év felettieké pedig 18%. Az összlakosság 58%-át az aktív korú személyek teszik ki. Amennyiben a lakosság nembeli összetételét vizsgáljuk megállapítható, hogy az átlagos magyar településekhez hasonlóan ezen a településen is a nők vannak többségben. Számszerűen a lakosság 52%-át teszik ki (606 fő) a nők.

Szalánta lakosságának 2%-a (19 fő) első általános iskolai évfolyamát sem végezte el, de pozitívum, hogy a lakosság 22%-a érettségivel vagy annál magasabb végzettséggel rendelkezik.

A munkanélküliek Szalántán jellemzően a szakképzetlen lakosságból kerülnek ki. A munkanélküliségi ráta az országos átlag alatti, kb. 5-6%-os (2001 KSH adatok szerint 5%-os volt). A lakosság 33%-a foglalkoztatott és 28%-a tartozik az eltartottak közé.

A szalántai lakosság nemzetiségi és vallási hovatartozása

A település nemzetiségi meghatározottságának értelmezéséhez és elemzéséhez vissza kell nyúlnunk a 17. század utolsó évtizedeihez. Szalánta és Németi török hódoltság alóli felszabadulása szorosan összefügg a területi elhelyezkedésével (már akkor is főútvonal mellett helyezkedett el), valamint az 1686–1687. évi hadjáratokkal és Pécs felszabadulásával.

A 16. században megszerte megindult a falvak népességének erős csökkenése. Az egykori Németi ebben az időben teljesen elnéptelenedett. Szalánta lakossága is csökkent, de nem néptelenedett el. Ezen csökkenésében szerepet játszott a lakosságot súlytó nagymértékű adóterhelés. A jelentős adófizetési kötelezettség (adóztak magyarnak, töröknek, egyháznak) miatt a lakosság nagy része elvándorolt.

A hosszú ideig tartó török hódoltság alól Szalánta és Németi 1686 év végén szabadult fel. A két falu népességének újratelepítése a bosnyákokkal, vagyis a Boszniából érkező katolikus horvátokkal történt meg. A horvát nemzetiségű emberek betelepítését az indokolta, hogy a visszaszerzett káptalani és püspöki birtokon földművelőkre volt szükség, ugyanakkor a reformátusok és szerbek miatt kisebbségbe szoruló római katolikusok arányán javítani lehetett a katolikus vallású népcsoport magyarországi meghonosításával.

A 21. században az egyesített településen továbbra is meghatározó létszámban élnek horvát nemzetiségűek és katolikus vallásúak. A lakosság 32%-a a 2001-es népszámlálás során horvát nemzetiségűnek vallotta magát, míg szerbnek a lakosság 2%-a, cigánynak és németnek 30 illetve 19 fő. A lakosság 82%-a katolikus vallású. A szentmiséket a Németi településrészben található templom-

ban horvát nyelven celebrálják. Jelenleg az egyesített településnek egy temploma van, melynek építését 1804-ben fejezték be. A templomot a két település közös erőből építette fel, miután a Szalántai templom leégett. Az épület anyagának egy részét a szalántai templom lebontásából teremtették elő.

Mindkét településrész közösnek és sajátjának érzi a templomot. A templomban a régi szokás szerint foglalnak helyet, aszerint hogy ki melyik településhez tartozik (Szalántaiak a padok bal oszlopában, a Németiek a jobb oszlopban ülnek).

A helyi lakosság térre vonatkozó információi és viszonyulásai

A település valódi képét (1. ábra) kevesen látják. A 2. ábra egy összesített mentális térkép. Azért egy összesített térkép, mert a megkérdezettek túlnyomó része úgy ábrázolta a település térbeli elhelyezkedését, ahogy ők szubjektíven érzékelik.

Közös mind a szalántai, mind a németi megkérdezettek ábrázolásában és elmondásában a következő pontokban tárgyalt tényezők:

1. A saját régi településen lévő intézményeket, csomópontokat tüntették fel például: a szalántaiak az 58-as út mentén helyezték el mindent, Németit mint egy „58-as útról levezető” útként jelölték meg.
2. Minden személynél érezhető az, hogy Szalántát és Németit elkülönült településnek tekintik. Azzal az információval mindenki rendelkezik, hogy a két egykori település egyesült egymással 1977-ben, de a mindennapi gondolkodásban ez az egyesülés nem jelenik meg kellő hangsúllyal. Igaz az se figyelhető meg a mentális rajzokon (térképeken), hogy a szalántai falurész belterületének szerkezete eredetileg egyutcás útifalu, de ez az egy utca nem az akkor még nem is létező mai országút, hanem a mellette lévő kis völgyet kísérő, szabálytalan, változó szélességű – ma Barátság – utca volt. A Pécs–Harkány országút megépülése után a 19. sz. közepétől alakultak ki a fő (Hunyadi) utca szabályosabb szalagtelkei, ekkor vált kétutcássá Szalánta. A falu terjeszkedése során északi és déli irányban folyamatosan növekedett a legutóbbi telekalakítások már a Németi felé vezető út mentén történtek, mely még jobban segítette a két település összenövését.
3. A falu törésvonalaként, határvonalaként tüntették fel a két régi település között húzódó patakot. E patak Eszterápusztát is elválasztja Szalántától. Eszterápusztának nem jelenik meg az önállósága, igaz hogy bár egy jól elkülönült településrész, de a történelem során mindig is szorosan kapcsolódott Szalántához.
4. Tájékoztató pontként a főbb intézményeket (önkormányzat, művelődési ház, iskola, óvoda, posta, orvosi rendelő), valamint a templomot nevezték meg mind a szalántaiak, mind a németiek.

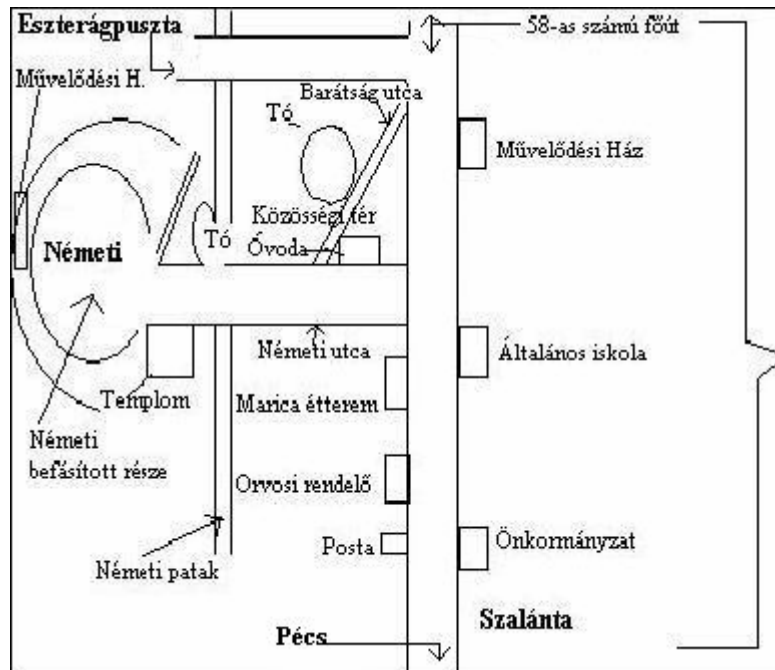
Különbség csak a preferencia sorrendben van. A megkérdezettek azokat az intézményeket emelték ki, melyekkel napi ügyintézésük során rendszeres kapcsolatban vannak. A két településrész lakói által adott válaszokban jelentős differencia volt. Míg a szalántaiak csak saját településrészükön található intézményeket, tájékoztató pontokat jelölték meg, addig a Németi településrészen élők a saját településrészük feltüntetése mellett megjelölték a Szalántán lévő intézményeket is.

Jellegzetes volt a válaszadók körében az, hogy azokat az utcákat, intézményeket emelték ki, illetve jelölték meg nagyobb vonalakkal, melyek kapcsolódnak valamilyen szinten az megkérdezettek élettereihez (ott élnek vagy ott dolgoznak).

A 2. ábrához hasonló térkép olyan személyeknél rajzolódik ki, akik intézményvezetők vagy valamilyen közszolgáltatást látnak el a településen. A látásmódjuk objektív, felelevenített tudásuk nem csak azokról a településrészekről van, amelyekhez szubjektíven is kötődnek. El tudnak vonatkoztatni egyes területektől, mivel a helyi erőforrásokat nem csak bizonyos településrészen birtokolják és működtetik, hanem a teljes településen.

2. ábra

Szalánta település összesített mentális térképe

Forrás: Saját szerkesztés.

A helyi társadalom térbeni megjelenése

A település terét a társadalom belakja és olyan tulajdonságokkal ruházza fel, melyek valóságosak és valótlanok egyaránt lehetnek. Ezen tulajdonságok tudatában megalkotják magukban a térbeli világ modelljét, és sajátjukká avatják. E mentális tér kialakításával megszerzik a térbeli környezetüket és ezzel együtt tagjaivá is válnak az adott tér társadalmának. Erre Szalántán is találhatunk konkrét példákat.

Térbeli fejlettség különbsége

Itt szükséges megjegyeznünk, hogy Szalánta és Németi lakosságának gazdasági helyzete többnyire hasonló, míg Eszterágpusztáé elmaradottabb a másik két településhez viszonyítva. Ezzel kapcsolatban vannak magyarázatok, melyek mint említettem lehetnek valóságosak, vagy csak fikciók:

- Szalánta-Németi lakossága magukat külön álló településnek tekintik, véleményük szerint csak úgy kötődnek Szalántához, hogy az intézményeik helyileg ott helyezkednek el. Ezen önállóság megjelenik a Szalántaiaknál is, de az intézmények birtoklásával önállóknak és értékesebbnek tekintik a településrészüket.
- Szalánta (a régi település) résznek magasabb lélekszámát azzal magyarázzák, hogy a település lakossága gazdagabb volt, mint a Németi lakosság.
- Szalánta fejlettségét a frekvenciált elhelyezkedéssel is magyarázzák.
- Németi településrészt zártnak tekintették a külvilággal szemben a 1990-es évek elejéig, így az intimitását meg tudta őrizni, de ezáltal a fejlődési lehetősége csökkent.

Szalánta, Németi és Eszterág településrészek közötti kapcsolat és az egyéni térpályák

Az interjúalanyaink rendelkeznek azzal az információval, hogy a három egykori település egy települési egységet hozott létre, de a szavak világa nagyon csalóka, mert ez már nem jelenik meg a rögtönzött térképvázlatokon, azaz a mentális térképen (3. ábra). Látható a *hármasként ábrán*, hogy az interjúalanyok – jelen esetben egy vállalkozó, de másoknál is megtalálható ez – a térkép rajzolásakor fel se tűntette Németit és Eszterágpusztát, csak egy irányt jelölt, hogy merre is található. Továbbá e térkép elárulja számunkra azt is, hogy a megkérdezett milyen térpályán mozog, vagyis milyen a településen belüli rendszeres elmozdulásának az iránya. E térpálya szorosan kötődik azokhoz a térképen feltüntetett intézményekhez, melyek a minden napi életében játszanak szerepet (ilyen például: Marica étterem, orvosi rendelő, önkormányzat, művelődési ház). A megkérdezettek rajzaiból megállapítható, hogy a fentiekben említett vállalko-

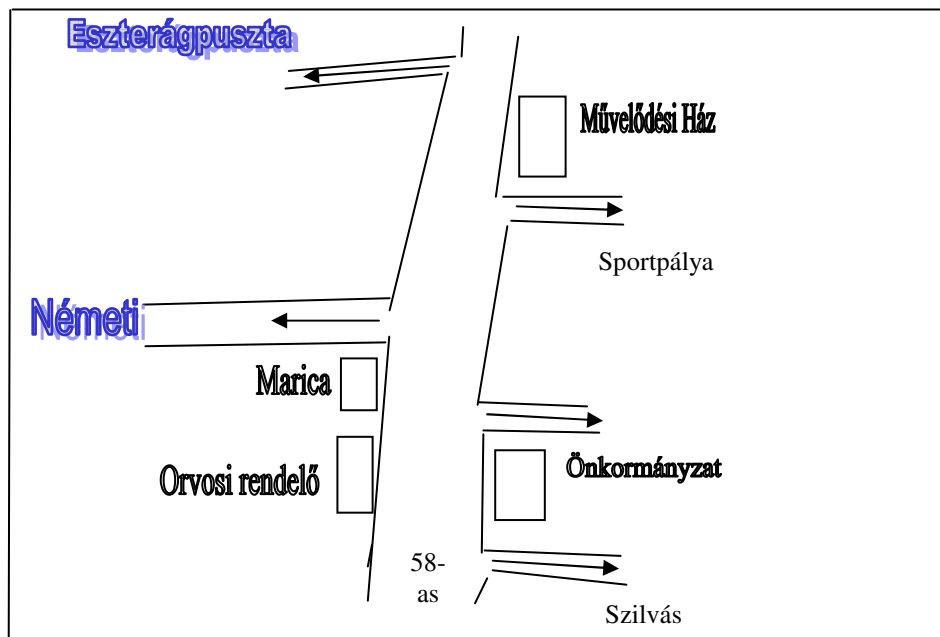
zó egyéni térpályája megegyezik a lakosság áramlási irányával is, mely az egész főutcára kiterjed. A lakosság áramlási iránya kifejezi a lakosság térbeli mozgásának fő irányát.

„Az egyéni térpályák térbeli végcélja azonos, az iránya azonban a lakóházak térbeli elkülönültsége miatt eltérő (pl. templomba járás, bevásárlás, orvosi rendelő látogatása stb.). A térpályák ezen tulajdonságának hangsúlyozása azért fontos, mert ha a településen belül több azonos végcél van, úgy láthatóvá tehetők az egyéni térpályák alapján a településen belüli áramlási irányok nagy csoportjai, amelyek egyben alkalmasak lehetnek a településen belüli térszerkezeti elhatárolásra is” (Mészáros 1994, 54.).

Jelen esetben ezen végcélok ismeretében, megállapítható, hogy olyan mikroterek alakultak/alakulnak ki, melyek még jobban gyengítik Németi és Eszterágpusztta megjelenését a szalántai rész lakosságának tudatába. Felvetődik a kérdés: hogy baj-e az, hogy egyes területek – településrészek – kisebb vagy nagyobb hangsúlyt kapnak az összlakosság életében? Erre a kérdésre jelen esetünkben az alábbi pont ismeretében kaphatunk kielégítő választ.

3. ábra

Egy vállalkozó mentális térképe Szalántáról

Forrás: Saját szerkesztés.

A közösségi tér megjelenése

Az interjúalanyok pontos választ tudtak adni a település közösségi terének kiválasztásával kapcsolatban. Mindenkinek volt véleménye arról, hogy miért a tó mellett került kialakításra a közösségi tér,⁴ ahol az aktualitásoknak megfelelő programot szerveznek. A vélemények közül fontosnak tartok néhány jelleget kiemelni, amelyeket a *weberi* kategória rendszer segítségével két csoportba sorolhatók. A célracionálisan⁵ gondolkodó személyek szerint az önkormányzatnak nem volt más térbeni lehetősége e tér kialakítására, mivel a régi Szalánta település a főút mellett fekszik, így az adottsági más térbeni lehetőségre nem megfelelőek.

Az értékrationális⁶ személyek véleménye szerint a két régi település között elterülő zöld rész volt esztétikailag a legkedvezőbb hely a közösségi tér kialakítására. További indokként említették, hogy ez a terület a templom közelében helyezkedik el, ezért megalapozott ennek a területnek a közösségi térként való definiálása. Különösen azért, mert az emberek nagy része az egyházi ünnepeket szentmisével és közösségi összejövetellel ünneplik meg. Fontos magyarázatként jelent meg a tér kiválasztásakor az interjúalanyok válaszaiban az, hogy a két régi településrésztől egyforma távolságra helyezkedjen el a közösségi tér.

Az önkormányzat indoklása a közösségi tér kiválasztásával kapcsolatosan mindkét magyarázattal összecseng. Ennek a területnek a kialakítására az önkormányzat álláspontja szerint azért ezen a helyen került sor, mert a régi településrészek nem rendelkeztek más megfelelő lehetőséggel, valamint cél volt olyan környezet kiválasztása, mely esztétikus és azonos távolságra van mindkét résztől. További célja volt az önkormányzatnak, hogy e tér hídként jelenjen meg a két település között, az igazi összekapcsolódást, egyesülést segítse elő.

Végezetül az előző pontban feltett kérdésre a fentiek alapján azt állapítható meg, hogy jelen esetben nem gond, hogy egyes településrészek kisebb vagy nagyobb hangsúlyt kapnak a település életében. Hiszen egy tudatos tér kihasználtság megy végbe a település életében, amely élvezi mind az önkormányzat, mind a helyi társadalom konszenzusát. Tehát a közösségi terület a mesterségesen alakult ki, de ennek ellenére a helyi társadalom (szalántai, németi, eszterágpusztai) magának érezi, ahol valamennyien összegyűlhetnek ünneplésre, szórakozásra és a szabadidő eltöltésére.

⁴ A közösségi tér kialakítása 2002-ben történt, mely egy dísztavat és a rekreációs övezetet foglal magába.

⁵ A célracionális cselekvést az motiválja, hogy a cselekvő milyen viselkedést vár el a külvilág tárgyaitól és más emberektől, és mennyiben képes e várakozásokat, mint feltételeket vagy eszközöket felhasználni arra, hogy saját racionálisan kiválasztott és mérlegelt céljait elérje (*Weber* 1987, 53.).

⁶ Az értékrationális cselekvést az adott cselekvés feltétlen etikai, esztétikai, vallási vagy más önértékbe vetett tudatos hit motiválja (*Weber* 1987, 53.).

A település gazdasági helyzete

A 82 bejegyzett vállalkozás közül 11 korlátolt felelősségű társaság formában, 2 szövetkezet, 17 betéti társaság és 49 egyéni vállalkozásként működik. A legjelentősebb gazdálkodó szervezet a Szalánta Rt., mely a településen korábban működő termelőszövetkezet átalakult formája. A termelőszövetkezetből létrejött, illetve a tőle függetlenül létesült mezőgazdasági vállalkozások a kárpótlásként, vagy részarányként kiosztott földeken, illetve az állattartás területén folytatják tevékenységüket. A vállalkozások döntő része kereskedelmi tevékenységet folytat, jelentőségük egyre nagyobb. Szálloda, kereskedelmi szálláshely nincs még a településen. 2 vendéglátóhely, 11 kiskereskedelmi üzlet van, melyből 4 ételmisszerek kiskereskedelmi értékesítésével foglalkozik.

A kereskedelemmel foglalkozó vállalkozók magas száma annak köszönhető, hogy a településen működő kereskedelmi egységek, valamint a szolgáltatás nyújtás a helyi lakosság igényeinek kielégítésén túl a Horvátországból erre irányuló bevásárló turizmus nyújtotta lehetőségeket is képes/képes volt kihasználni.

A gazdaság a település struktúrájára kihat, hiszen a térpályák, áramlási irányok lényegében megjelenítik a gazdaság, a település és a településhálózati környezet bizonyos súlypontját. Jelen esetben a település főútvonalán húzódnak a vállalkozások jelentős része.

Térpályán kívül – Eszterágpusztán – helyezkedik el néhány vállalkozás. Az elhelyezkedést az indokolja, hogy ez a terület a püspökségi uradalom volt, ahol a gazdasági épületek voltak, valamint az egykori cselédek éltek itt családjukkal. Vélhetőleg a jelenlegi vállalkozások e térbeli adottság és az olcsóbb munkaerő kihasználása céljából települtek erre a területre.

A település mezőgazdasága (például Szalánta Rt.) tartós és erőteljes impulzusokkal vesz részt a településformálódásban, integrációs tevékenységet lát el. Tekintettel arra, hogy a helyi mezőgazdaság nem csak kizárólag munkahelyet teremt, hanem a település gazdaságának része, és felfogja más települések ingázóit. Emellett meg kell említeni, hogy jelentős mértékben hozzájárul a település rendezvényeinek támogatásához. A mezőgazdasághoz hasonló a vendéglátóhely szerepe is. Egy találkozási pont, melyen nem csak szórakozásra nyújt lehetőséget, hanem a horvát kultúra ápolására is.

Azon települések közé tartozik Szalánta, melynek vállalkozói helyiek, vagy többségének tulajdonosi kötődése van a településhez. Így a településnek a gazdaságára, társadalmára és térszerkezetére jelentős kihatással bír.

A településvezető jelen esetben nem csak birtokolja a hatalmat, hanem jó gazdája is a helyi erőforrásoknak. Így képes szervezni, mobilizálni a helyi társadalom tevékenységét, anyagi eszközeinek egy részét, vagyis a lakosság viszonyát a településhez (Mészáros 1994). A vizsgálat azt mutatja, hogy a település vezetője képes volt változtatni [felszámolni (?)] a kialakult erős térbeli elkülönülésen, valamint csökkentette a szegregációt, azzal hogy olyan munkahelyeket

hozott létre, mely két szempontból a közösség javát szolgálja. Egyrészt a társadalom perifériájára szorultaknak munkát ad, és vissza integrálja őket a társadalomba, másrészt ezzel a közterületeket is gondoztatja.⁷

Jövője a társadalomnak és térbeliségnek

A település térbeli változása jelentősen kihat a társadalom nemzetiségi, generációs és gazdasági összetételére. A társadalmi átalakulás új térkapcsolatokat formál, új vonzaskörzetet, illetve közösségi teret alakít ki. Szalánta település esetében új lakótelkek alakultak, illetve vannak kialakulóban. E telkek tulajdonosai többnyire nem őslakosok, így új személetet is hoznak beköltözésük folyamán, mely többnyire eltér a horvát kultúrától, szokástól.

A 90-es években már elindult egy migrációs folyamat, mely során pécsi és német (állampolgárságú) családok költöztek Szalántára (főként a Németibe). Ezzel elkezdődött a nemzetiségbeli változás is. Elmondások szerint a település egy része nem örült nekik, mivel ezen emberek szokásai eltérnek a horvát lakosság tradíciójától. „Vannak, akik beilleszkednek könnyen, de vannak akik úgy élnek mint ezelőtt a panelben. Mondják, hogy a horvát ember nagyon nehezen fogad be, de ha már befogadott valakit, akkor ezt szívvel teszi. Én is hasonló esetben vagyok, mert nem itt születtem” (*interjúalany P.*). Vélhetőleg lassan átalakult az őslakosság szemlélete a beköltözőkkel szemben, mivel Németi településrészt fennmaradását a betelepülők mentették meg. „Jelenleg 15–20 házat birtokolnak a németek. Ezek a házak szépen fel vannak újítva. Ennek egyenes következménye volt, hogy a terület értéke megnőtt. Németiben 3 millió alatti telek árak nincsenek, és 10 millió alatt semmilyenféle házat nem lehet venni. Ez egy jó esélyt adott a településnek arra, hogy fennmaradjon” (*interjúalany P.*).

A jövő fogja igazán megválaszolni, hogy újabb beköltözők hatására, milyen lesz a település térbeli és társadalombeli összetétele, valamint közösségi életére, de vélhetőleg a település továbbra is megőrzi a nemzetiségi sokszínűségét és falusi jellegét.

Összegzés

A tanulmányunkban tárgyaltak alapján, megállapíthatjuk, hogy egy helyi társadalmat meg lehet ragadni az őt körülvevő térben, mert a lakosság térhez való viszonyulásai, térpályái megjelenik a település szerkezetében, működésében és fejlettségében.

Szalántai lakosság térszemléletében, a mentális térképében a három településrész különböző hangsúllyal jelenik meg, attól függően, hogy melyik településrész-

⁷ A helyi politika vezetője a közmunkaprogramok (például: a 2006-os és 2007-es években) által nyílt lehetőségeket példaértékűen kihasználta, melyek segítségével a rendszeres szociális segélyre rászorultaknak munkahelyet hozott létre.

szen lakik az a személy, aki a térképet felvázolja. A különböző térszemlélet azonban nincs negatív befolyással a helyi közösségi életre, mivel a település tudatosan vagy kevésbé tudatosan kiválasztott egy olyan közösségi teret, melyet mindenki sajátjának tud érezni. Továbbá a közösségi életet az is erősíti, hogy a két településrészben (Szalántán, Németin) azonos nemzetiséggel és kultúrával rendelkező egyének élnek. Eszterápusztát ugyan nem csak a Németi nevű patak vág el a másik két településtől, hanem az ambivalens társadalmi és gazdasági összetétel is.

Összességében megállapíthatjuk, azt hogy a község intézményvezetői, gazdasági szereplői, valamint a civilek rendelkeznek azzal a képességgel, hogy a település térbeli adottságait megfelelőképpen kihasználják és a helyi társadalom javára fordítsák.

Irodalom

- Cséfalvay Zoltán (1990): *Térképek a fejünkben*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 166. p.
- Downs, Robert M. és Stea, David (1973): *Cognitive Maps and Spatial Behavior: Process and Products*. In: Downs és Stea (szerk.): *Image and Environments*. Chicago, Aldine Publishing
- Erdődy Gyula (2001): *Szalánta-Németi története*. Szalánta község Önkormányzati Képviselőtestülete. Szalánta, 224. p.
- Ludescher Gabriella (2007): Bükkösd lakosságának térszemlélete. *A Falu XXII. Évfolyam*, 1. szám 81–90. p.
- Lynch, Kevin (1960): *The Image of the City*. Cambridge MA, MIT Press. 1960
- Mészáros Rezső (1994): *A település térbelisége*. Szeged, JATEPress. 182. p.
- Népszámlálás 2001 (2002): *6. Területi adatok, 6.3 Baranya megye II. kötet*, KSH, Budapest
- Weber, Max (1987): *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*. Bp, Gondolat Kiadó

Spatial society in the small village, Szalánta

Based on our research in Szalánta, it is obvious to us that the village is divided into two specific districts composed of residents who regard their identities in different ways. This affects their social contacts, their economic habits and their community relationships. The aim of our investigation was to determine residents' perspectives of their local geography and the effects of these perspectives on community and economic life.

From this, we can determine that the local geographic perspectives divide the village into two distinct communities which interact. The unification of the two distinct cognitive maps can only be achieved if a communal space is organised. This shared place could be an area in which residents from both districts feel themselves to be participants and contributors.

16. AZ IPARI PARKOK SZEREPE A TERÜLETI VERSENYKÉPESSÉGBEN¹

Lux Gábor

A gazdasági tér átalakulása; ipari parkok a modern gazdaság területi versenyében

Az ipari parkok és a továbbfejlesztésükkel létrehozott koncentrált gazdaságfejlesztő intézmények kialakításának logikája a modern gazdasági tér szerkezeti átalakulási jelenségeiből, az új térszerveződési formákból következik. A globális, regionális, illetve városi terekben kialakuló hálózatokra épülő gazdasági versenyben a korábbi sokfunkciós nagyvállalatok felbomlásával ugrásszerűen nőtt a piaci szereplők száma; a nagy cégek mellett kis- és középvállalatok (KKV-k) tömegei kapcsolódtak be a versenybe. A sikeres KKV-k először a nagyok beszállítóivá és alvállalkozóivá váltak, majd önállóan is kiléptek a nemzetközi piacokra. Az így kialakult *gazdasági teret* egyszerre jellemzi az intenzív verseny és a szorosabb együttműködés, és ennek a kettős „köteléknek” a gazdasági hálózatok váltak a befogadóivá.

A verseny kitüntetett terei a nagyvárosi térségek, ahol az innovatív, magas értéktermelő képességű gazdasági tevékenységek egyre erősebben koncentrálnak (agglomerálódnak). A területi szinten kialakuló méretgazdaságosság, az elhelyezkedésből és az urbanizációból, városi környezetből eredő előnyök együttes hatása egyaránt a növekvő agglomerálódás felé mutat (Benko 1992). A koncentrációval egy időben a vállalatok közötti kapcsolatok sűrűbbé válnak. A létrejövő hálózatokban való részvétel pozitív hálózati externáliák (pl. gyorsabb és egyszerűbb tudás- és információáramlás, az inputpiacok megosztása, stratégiai szövetségek, stb.) formájában növeli a bekapcsolódó vállalatok versenyképességét. Mint Barta (2002, 7.) fogalmaz: „A vállalkozások agglomerálódása még több előnnyel, költségcsökkenéssel jár számukra, ha együttesen vesznek igénybe működésükhöz szükséges szolgáltatásokat”. Ez a felismerés vezetett az ipari parkok 1970-es évektől kezdődő újrafelfedezéséhez.² A modern értelemben vett ipari parkok az agglomerációs, hálózatképző előnyöket kínálják a bete-

¹ A tanulmány a pécsi Pentz Ingatlanközvetítő Kft. megrendelésére készült szakértői anyag szerkesztett és rövidített változata.

² Ipari parkokat először az 1930-as évek Nagy-Britanniájában hoztak létre válságba került ipari térségek munkanélküliségi problémáinak enyhítésére (Jones 2004).

lepülő vállalkozások számára; egyhelyütt biztosítják számukra a területi koncentráció előnyeit. Az ipari parkok idomulnak a modern gazdasági feltételrendszerhez, foglalkozzanak éppen hagyományos értelemben vett ipari, szolgáltató vagy vegyes tevékenységekkel. Az ipari parkok szerepet játszhatnak leendő klaszterek kialakulásában (Barta 2002, Cook–Memedovic 2003). Georges Benko az ipari parkok lényegét a helyi húzóágazatok megújításában vagy fejlesztésében látja: a lokális üzleti és egyetemi környezetbe integrálódott ipari parkok szerinte akkor is versenyképesek, ha nem csúcstechnológiai tevékenységeket folytatnak (Benko 1992).

Az 1970-es években Nyugat-Európában több száz ipari parkot létesítettek. Az ENSZ Környezeti Programjának Technológiai, Ipari és Gazdasági divíziója (UNEP DTIE) becslései szerint 2003-ban világszerte körülbelül 20 ezer telephely rendelkezhetett az ipari parkok fő jegyeivel. Eleinte a parkok döntően állami tulajdonúak voltak, és két célt szolgáltak:

- a korábban domináns ipari nagyvállalatok szétesése miatt depressziót átélő városi térségek, iparvidékek revitalizációja;
- alacsony fejlettségű periférikus (agrár)térségek modernizálása.

Mindkét esetben új ipar letelepítésétől, a foglalkoztatás növekedésétől várták a gazdasági fellendülést. A programok nagy hányada maradt sikertelen, az elvárt betelepülés a kijelölt területek jelentős részén, főleg a szegény területeken elmaradt. Ezért az 1980-as évek végétől az állami és önkormányzati tulajdon mellett egyre erősebben támogatták a magántőke bevonását privatizáció vagy vegyes tulajdon (PPP) formájában. Több kutatás (UNIDO 1997, Barta 2002) alátámasztotta a magántulajdonú parkok magasabb átlagos telephelyválasztási és működési hatékonyságát. Jones (2004) szkeptikusabb: a brit ipari parkok privatizációját vizsgálva bebizonyította, hogy bár a magántulajdonú parkok jobban ki tudták használni látens környezeti adottságaikat, a szélesebb versenyben a telephelyi előnyök bizonyulnak erősebbnek.

Az 1980–1990-es években az ipari parkok nemzetközi fejlődésében két szétváló tendencia figyelhető meg. A fejlett országokban az ipari parkok fogalma és köre átalakult és diverzifikálódott, a pusztán befektetésvonzásra és helyi gazdaságfejlesztésre koncentráló egységek helyett egyre inkább a modern gazdaság hálózatosodásához alkalmazkodó, a gazdasági innováció terjedését elősegítő formák váltak jellemzővé; egyre erősebben beágyazódott és egyre magasabb hozzáadott értékű szolgáltatásokkal. A hagyományos befektetés ösztönző szemléletet képviselő parkok új elemként tűntek fel a távol-keleti, majd posztoszocialista országok gazdaságpolitikájában, ahol gazdaságélénkítési, ritkábban területfejlesztési eszközökként tekintenek rájuk.

A különváló fejlődés nem csak nemzetközi, hanem szubnacionális szinten is értelmezhető. Michael Porter kompetitív fejlődési elmélete alapján (idézi Lengyel 2003) három fő versenyző régiótípusról (neofordista, tudásalkalmazó és tudásteremtő régiók) beszélhetünk. Az ipari parkok az eltérő versenyző régiókban

más-más formában jelennek meg, és más-más funkciót töltenek be. A *neofordis-ta régiókban* a hagyományos értelemben vett ipari parkok működése jellemző; céljuk a befektetésvonzás, település- és területfejlesztés. A *tudásalkalmazó régiókban* (és az ebbe a körbe kerülés egy lehetséges lépéseként is) megerősödnek az inkubációs elemek; az ipari parkok új üzleti, szervezési szerepköröket alakítanak ki magukban, illetve bekövetkezik valamilyen irányban történő specializációjuk, saját koherens profilt öltenek. A továbbfejlődés másik eleme a mélyebb területi beágyazódás, hálózati relációk kialakítása a parkon belüli egységek között és a park szűkebb (regionális) illetve tágabb (országos, nemzetközi) környezetével. A tudásalkalmazás felső szegmenseiben és a *tudásteremtő régióvá válásban* jelennek meg a tudományos parkok, innovációs és technológiai központok, az ipari és kutatási-innovációs kooperáció katalizátorai.

A sikeres ipari parkok azok, amelyek tudatos fejlesztési stratégiát alkalmazva felismerik, hogy a fenti „innovációs lépcső” (régiótípológia) mely fokán képesek tartós versenyelőnyöket kialakítani, és pozícióikat szolgáltatásaik folyamatos fejlesztésével, specializációval meg is tudják védeni. Kimondható, hogy az egyszerű telephelyi és alap-infrastrukturális előnyöket kínáló ipari parkok versenyképessége közép-európai környezetben is gyengül, tágabb kontextusban pedig már ma is alacsony.

Az ipari parkok definíciója és csoportosítása

A Magyarországon használt „ipari park” valójában gyűjtőfogalom, a gazdasági tevékenységeket térben koncentrálnó, egységesen menedzselt és a letelepült vállalkozások (időnként külső cégek) által igénybe vehető szolgáltatásokat kínáló területek több fajtáját tartalmazza. A parkok alaptevékenysége és a felkínált szolgáltatások köre is nagyon szerteágazó lehet. A hazai gyakorlat „ipari park” fogalma a főleg feldolgozóipari angol industrial estate („ipari hasznosítású terület”) fogalomhoz áll legközelebb, de az ipari parkok közé sorolják az inkubációs vagy technológiai integrátori szerepkörökkel rendelkező egységeket is.

Az *UNEP (1997, 3.)* a következő definíciót alkalmazza: *egy ipari park „több vállalkozás együttes használatára kijelölt, felosztott és fejlesztett földterület, amelyben megvalósul az infrastruktúra közös használata és a [betelepült] vállalatok közelsége. Az ipari parkok egy helyen több iparág hasonló igényeit is kielégíthetik; az ipar letelepülésére elkülönített területen túl menedzsment-funkciókat is kínálnak.”* Az ENSZ Iparfejlesztési Szervezete (*UNIDO*) az ipari parkokat megkülönbözteti az ipari zónáktól („ipari célra kijelölt üres földterület”) és az iparterületektől („ipari szervezetek befogadására alkalmas, telkekre osztott és eladásra vagy lízingre kínált, rendezett földterület”) (*UNIDO 1997, 10.*). Az ipari park mindkettőnél szűkebb fogalom.

Az ipari parkok jellemző tulajdonságai (*UNEP 1997, UNIDO 1997, Barta 2002, Lengyel–Kosztópulosz–Imreh 2002* alapján):

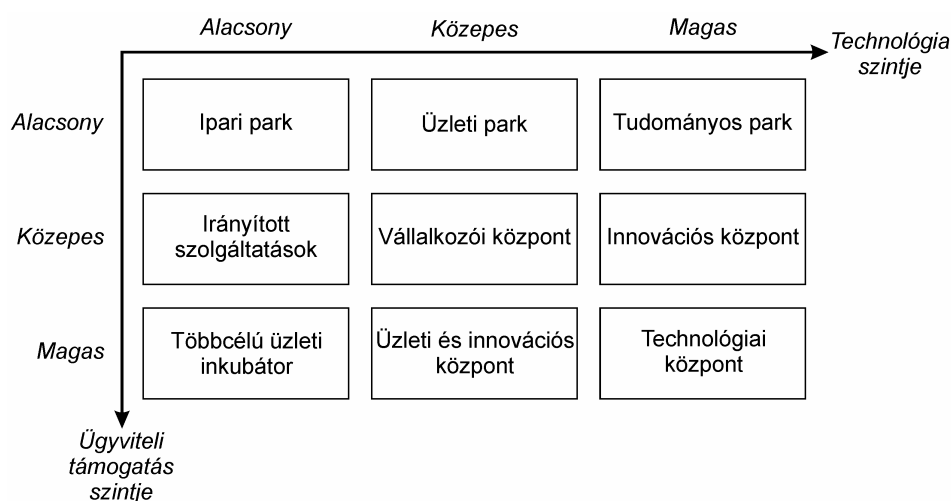
- viszonylag nagy kiterjedés (leggyakrabban 40-80 ha)³;
- közművek, infrastruktúra, bizonyos esetekben előre megépített üzemcsarnokok kínálata;
- a területhasználatra vonatkozó, általában tervben rögzített közös szabályok és korlátozások (pl. minimális telek/üzemméret, területhasználati arányok, beépítési típusok);
- központosított adminisztrációs funkciók és ügyviteli szolgáltatások;
- parkon belül folyó értéktermelő tevékenység;
- méreteik miatt bekapcsolódnak a városi területfejlesztésbe.

A magyar gyakorlatra főleg *Rakusz Lajos* (az Ipari Parkok Egyesülete elnöke), *Lengyel Imre*, *Barta Györgyi* és *Nikodémus Antal* kutatásai voltak hatással.

Az ipari parkok csoportosítására számos lehetőség adódik; közülük terjedelmi okok miatt csak egyet ismertetek. Az Európai Unió Tanácsa elemző kiadványa (*Benchmarking of business incubators*) az ipari parkok fejlődését a park által nyújtott ügyviteli támogatás kiterjedése és a betelepült vállalatok által alkalmazott technológia szintje szerint írta le (*1. ábra*).

1. ábra

Ipari parkok típusai az ügyviteli támogatás és a technológiai szint szerint

Forrás: EC 2002 alapján Lengyel–Kosztópulosz–Imreh 2002, 66.

A Magyarországon létesített ipari parkok többsége a technológia és a támogatás szintje szerint is alacsony kategóriába tartozik, általában ipari hasznosítású területnek tekinthető. A sikeresebb parkok egy részében megindult az irányított

³ Nagyon ritkán lényegesen nagyobb; pl. a dubai-i Jebel Ali Szabad Zóna területe 10 125 ha.

szolgáltatások bevezetése, a települt vállalkozások igényeihez alkalmazkodó szolgáltató profil kialakítása. Hasonlóan előfordulnak üzleti parkok is, míg a fővárosban, az ELTE és a BMGE szomszédságában megnyílt Infopark a tudományos parkok és innovációs központok között helyezhető el.

Az ügyviteli támogatás alacsony szintje nem okvetlenül riasztja el a nagy nemzetközi működőtőke-befektetéseket, ezek a vállalatok ugyanis saját technológiai profillal és menedzsmentmegoldásokkal érkeznek, piaci ismereteik széleskörűek. Ugyanakkor a funkciószegény ipari parkok versenye a legélesebb (a fogyasztói szolgáltatások és elosztó tevékenységek esetén helyi vagy regionális, ipari termelésben országos és nemzetközi szinten is), körükben leggyakoribb a piaci kudarc. A belső területi adottságok (endogén növekedési tényezők) kihasználására és a helyi kis- és középvállalkozások vonzására törekedő ipari parkok ilyen kockázata valamivel alacsonyabb.

Az ipari parkok által nyújtott szolgáltatások

Az ipari parkok szolgáltatási profilja nemzetközi példák alapján rendkívül sokrétű; egy-egy parkban csak kis hányaduk található meg. A profil a lehetőségekhez és igényekhez alkalmazkodik, pl. a harmadik világ országaiban a közlekedési nehézségek miatt gyakori a lakóhelyiségek, családi és közösségi terek, akár orvosi és szociális létesítmények jelenléte (ezeket a továbbiakban nem tárgyalom). Az 1. táblázatban az európai fejlesztési gyakorlatban megjelenő szolgáltatástípusokat gyűjtöttem össze. A funkciók egy jelentős köre esetén a park nem maga nyújtja a szolgáltatásokat, hanem szervező és közvetítő szerepet játszik. A szolgáltatás értékét a helyi piac és intézmények ismerete, a szolgáltató kapcsolati rendszere és az adminisztrációs teher csökkentése adja.

A magyar ipari parkok körében 2001–2002-re jórészt kiépült az alapvető infrastrukturális szolgáltatások köre, a nagyobb ipari parkokban pedig azóta jelentős ügyviteli és inkubációs funkciók települtek; jelenleg ez is az ipari parkok közötti verseny egyik tényezője. A magasszintű szolgáltatások megjelenése lassabb; elsősorban a főváros környéki ipari parkokban tapasztalható. Még mindig nagyon sok az olyan ipari park, amely több éves működése után is csak építési telket és közműellátást kínál. A magyar helyzet Közép-Európában az átlagnál jobbnak tekinthető: valamivel több a jól felszerelt ipari park, mint Lengyelországban és Szlovákiában, de kevesebb, mint az ipari integrációs formákban jó hagyományokkal rendelkező és ezekre a hagyományokra következetesen építő Csehországban.

1. táblázat

Az ipari parkok jellemző szolgáltatásai

I. Infrastrukturális	II. Ügyviteli-menedzsment és inkubációs
<ul style="list-style-type: none"> – közművek (ivó- és ipari víz, lakossági és ipari áram, gáz, távfűtés, szennyvíz- és csapadékelvezetés, burkolt utak, közvilágítás) – távközlési infrastruktúra (vezetékes telefon, internet) – honlap – üzemcsarnokok (előre elkészített vagy kulcsra-kész kivitelezés) – raktárak – irodaház – parkolók – tárgyaló/konferenciaterem – étkező, étterem/közösségi tér – hulladékgyűjtés, kezelés – átrakó terminál, intermodális kapcsolat, iparvágány – buszközeledés (tömegközlekedéssel vagy saját buszokkal) – expedíció, szállítás – takarítás és tisztítás – tűzvédelem – biztonsági- és portaszolgálat – orvosi rendelő 	<ul style="list-style-type: none"> – egyablakos ügyintézés támogatás – vámügyintézés, vámszabad-raktározás – könyvvitel – adótanácsadás – jogi képviselő, tanácsadás, cégbejegyzés – pályázatfigyelés (bizonyos esetekben teljes vagy részleges pályázatírás is) – üzleti tanácsadás – hitelügyintézés, hitelnyújtás – kapcsolat, közvetítés helyi hatóságok és vállalkozók felé – közreműködés külföldi alkalmazottak ügyeinek rendezésében (iskola, lakóhely, stb.) – exportbiztosítás/támogatás – anyagbeszerzés, beszállítók felkutatása – minőségbiztosítás (illetve segítség bizonyítványok megszerzéséhez) – menedzsmentképzés – szak- és átképzés, betanítás – munkaerő-közvetítés, munkaerő-piaci tanácsadás
III. Hálózati-innovációs és technológiai	IV. Fejlett üzleti
<ul style="list-style-type: none"> – technológiai és szabványügyi információk – iparági, technológiai és üzleti folyóiratok, közlönnyök előfizetése; könyvtár – K+F szolgáltatások – technológiatranszfer (egyetemek, kutatóintézetek felől) – szennyezés és emissziómérés – környezetvédelmi menedzsment megoldások – iparág-specifikus infrastruktúra, eszközök, laboratóriumok – innovációs folyamatátámogatás 	<ul style="list-style-type: none"> – bankfiók – piacelemzés, ügyfélminősítés – kiállítások, termékbemutatók, szakmai fórumok szervezése – termékpromóció – parkosítás, tájrendezés (landscaping)

Forrás: Deák 2002, Nikodémus 2002, Lengyel–Kosztópulosz–Imreh 2002, UNIDO 1997 és saját gyűjtés (hazai és külföldi ipari parkok honlapjai) alapján a szerző összeállítása.

A közlekedés és a logisztika szerepe az ipari parkok versenyképességében

Az európai gazdasági versenyben megváltozik a közlekedés versenyképességre gyakorolt hatása. A fejlett régiókban a megtermelt áruk fajlagos szállítási igényének csökkenése és a (főként közúti) áruszállítás jelenlegi alacsony költségei miatt az elérhetőség szerepe mérséklődik a telephely-választási döntésekben, miközben emelkedik a helyben elérhető munkaerő ára, minősége és mennyisége, a városi funkciók és szolgáltatások kiépültsége, és a más hálózati-agglomerációs tényezők jelentősége.

Másrészt a neofordista, kisebb mértékben a tudásalkalmazó régiókban megmarad a feldolgozóipar magasabb szállítási szükséglete, és a közlekedés területi feltáró szerepe is lassabban, kisebb mértékben veszít jelentőségéből. Különösen a periférikus elhelyezkedésű térségekben mutatható ki, hogy az elérhetőség egy bizonyos szintje alatt a közlekedés fejletlensége már gátolja a működőtöke betelepülését; és megfordítva, a legfontosabb közlekedési kapcsolatok (autópálya vagy gyorsforgalmi út, regionális cargorepülőtér) kiépítése új növekedési lehetőségeket biztosít (lásd *Erdősi* 2004). A jó közlekedési helyzet nem egyedüli, és nem *elégleges* feltétele az ipari parkok befektetésvonzásának,⁴ de a közép-európai régiók versenyében mégis megtartotta jelentőségét – azért is, mert számos régió, városi térség még ezt sem tudja kínálni.

A közlekedésfejlesztés befektetésösztönző hatása megmarad, de az újonnan bekapcsolt (autópályával, gyorsforgalmi úttal és/vagy regionális repülőtérrel ellátott) agglomerációkban nem jár önmagában a feldolgozóipar tömeges betelepülésével. A fogyasztói szolgáltatások (pl. kereskedelem) telephelyigényére szintén nem gyakorol erős hatást a közlekedésfejlesztés, mivel növekedésük a városi és vonzáskörzetben élő lakosság fizetőképes keresletének függvénye. A termelési rendszerek logisztikai igényei (flexibilis termelés, Just in Time és Material Requirements Planning rendszerek) viszont feltételezik a megbízható, rövid szállítási időket biztosító közutak jelenlétét. A flexibilis termelés Magyarországon a gépipar és az elektronikai ipar beszállítói hálózataiban terjedt el; az autópálya-építés főleg ezekben az ipari tevékenységekben ígéri a telephelyérték növekedését, míg a repülőterek a kis tömegű, értékes áruk távolsági (transz/kontinentális) szállítási feltételeit javítják.

Közúti közlekedés

A közutak területfejlesztési hatása az összekötött városi térségekben, és a pálya vonala melletti sávban, különösen a lehajtók környezetében érvényesül. A szállítási feltételeken kívül az autópályával ellátott térségekben javulnak az ingázási

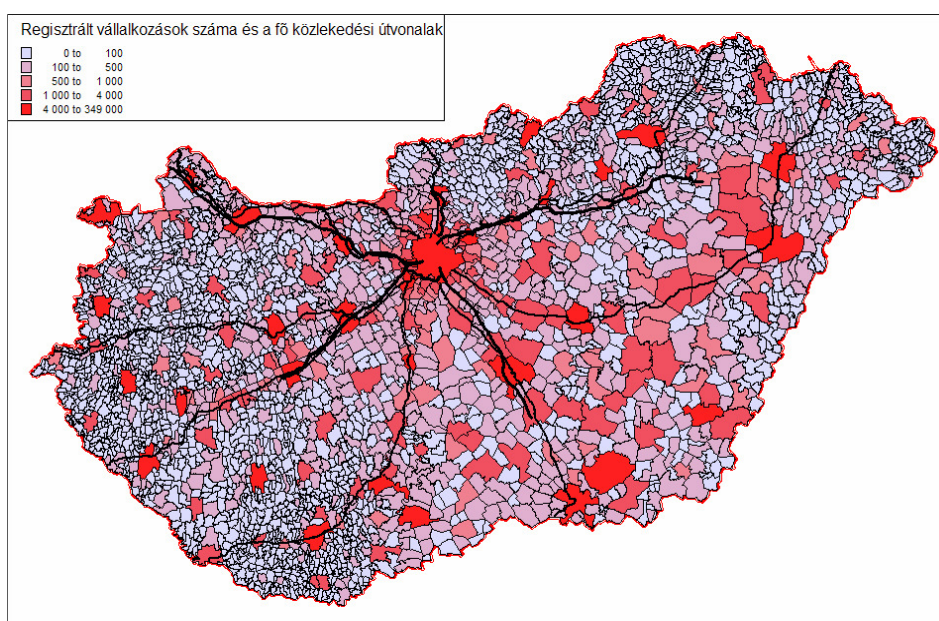
⁴ Lengyelország városi agglomerációi annak ellenére sikeres befektetésvonzó területek, hogy az ország autópályaellátottsága rendkívül gyenge, hálózata elmarad a magyartól.

feltételek, szélesebb területről biztosítható a vállalatok munkaerő-szükséglete. Az M5-ös autópálya hatásait vizsgáló kutatások (idézi Erdősi 2005) különösen az ipari (elsősorban gépipari) foglalkoztatás növekedését mutatták ki az autópályával szomszédos térségekben. Szlovákiában és Lengyelországban hasonló előnyöket észleltek; az előnyöket legjobban a kis- és középvárosok tudták kihasználni (a 250 ezer fő fölötti lakosságú nagyvárosok növekedésében más adottságok játszanak főszerepet).

Egy, a PTE KTK-n végzett 2005-ös kutatás keretein belül készült település-soros térképen mi is vizsgáltuk a fő közlekedési útvonalak és a regisztrált vállalkozások száma közötti összefüggést (2. ábra). Bár az adatokat nem korrigáltuk a települések lélekszámával, így az ábrán az eltérő településszerkezetű térségek közötti kontraszt nem a pontos képet mutatja, megfigyelhető az M3-as és M5-ös autópályák, de a 4-es főközlekedési út kedvező hatása is. Az ipari parkokra gyakorolt hatás külön nem bizonyítható, de feltételezhető.

2. ábra

A közúti elérhetőség hatása a vállalkozói aktivitásra (2004)

Forrás: Rác Gábor és Lux Gábor szerkesztése.

Légi közlekedés

A közutakkal ellentétben a légi közlekedés gazdasági hatása pontszerű és erősen koncentrált a repülőterek közvetlen környezetében. *Erdősi* (2004) három tényezőt emel ki:

- a termelési kooperációval kapcsolatos szállítási igények növekedése: nagyértékű félkésztermékek, részegységek és alkatrészek időben pontosan ütemezhető módon történő szállítása (általában a 10\$/kg értéket meghaladó áruk esetén tartják gazdaságosnak a légi szállítást, de az olcsó szállító társaságok megjelenése ezt a határt lejjebb vitte);
- a termeléshez szükséges nagyértékű gépek, műszerek szervizelése, pótkatrész-ellátása, szinte azonnali hibaelhárítás;
- üzleti célú utak, anyavállalatokkal történő személyes kapcsolattartás megkönnyítése, közvetlenebb operatív irányítás lehetősége.

Mindhárom tényező annál nagyobb jelentőségre tesz szert, minél magasabb hozzáadottérték-tartalmú és precizitást igénylő termelést folytatnak.

A repülőterek előnyeiből legerősebben a tudásteremtő és tudásalkalmazó régiók profitálnak, de, mint az ír Shannon regionális repülőtér körül kiépült ipari-park-hálózat (Shannon Industrial Estate és követő ipari parkok) példája bizonyítja, a periférikus régiók modernizációjában is szerepet játszanak. Shannon regionális repülőtérét 1959-ben hozta létre az ír kormány az elmaradott délnyugati területek fejlesztésére. A 243 ha területű, jelenleg kb. 8000 foglalkoztatottal rendelkező zóna eleinte főleg egyszerű feldolgozóipari tevékenységeket vonzott, de később a mikroelektronika, szoftverfejlesztés és más modern ágazatok befogadójává is vált, és így az *üzleti park*, később *üzleti és innovációs központ* forma felé fejlődött tovább. (*Horváth* 1998 és saját gyűjtés alapján)

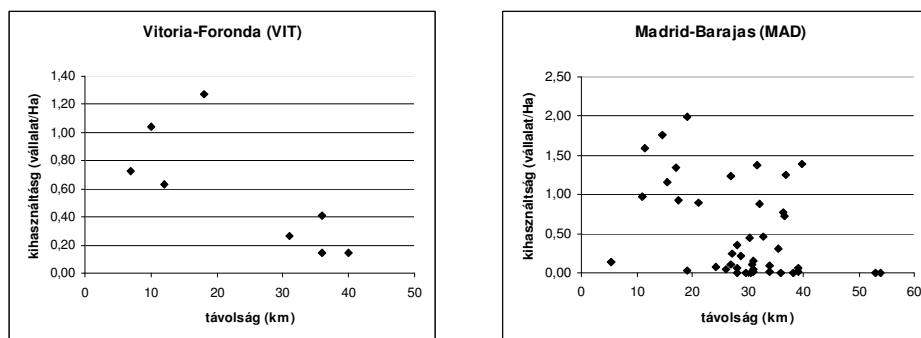
A repülőterek városi térségeket és ipari parkok letelepülését formáló hatását vizsgálva *Fillol* és *Nicolini* (2006) két spanyol és egy német cargorepülőtér 40 km-es zónájában végzett ökonometriai elemzést. Következtetéseik igazolják, hogy a repülőterek elősegítik a flexibilis termelési rendszerek letelepülését, az ipari, üzleti és technológiai parkok fejlődését mind a nagyvárosokban, mind a kisebb cargorepülőterek környezetében.⁵ Az érintett terület a két nagyvárosban (Madrid, Köln–Bonn kettős városrégió) 25–30 km-es, Vitoria-Foronda (Baszkföld) regionális repülőtér környezetében 15 km-es volt. A szerzők adatbázisa alapján végzett számításaim szerint a repülőtér közelsége mindkét spanyol esetben szignifikánsan javította az ipari parkok kihasználtságát (3. ábra).⁶

⁵ Idézett forrásaik szerint a légi közlekedésben megjelenő 100 alkalmazott átlagosan az ipari foglalkoztatás 610 fős növekedéséhez vezet a repülőtér vonzáskörzetében.

⁶ A módszer nem számol a vállalati méretből eredő különbségekkel, de a madridi minta magas elemszáma alapján a következtetés helyállóságát feltételezhetjük. Köln–Bonn esetén az összefüggés gyengébb, de ezért valószínűleg a két város és a repülőtér háromszögöszerű elhelyezkedése és a régió jobb belső közlekedési hálózata felelős.

3. ábra

A repülőtértől mért távolság és az ipari parkok kihasználtsága két spanyol repülőtér példáján

Forrás: Fillol és Nicolini (2006) adatai alapján a szerző számításai és szerkesztése.

Az ipari parkok fejlődési tendenciái Közép-Európában és Magyarországon

A poszt-szocialista országok gazdaságpolitikájában az 1990-es évek elején-közepén jelent meg az ipari parkok intézménye. Leghamarabb Magyarországon, helyi kezdeményezésre alakítottak ki ipari parkokat (1992, Győr). A zöld- és barnamezős forma egyaránt elterjedt; a fejlődés megelőzte a jogi szabályozást (1996, rendeleti úton). Hasonló, általában közművesített ingatlanokra korlátozó ipari parkok nyíltak Csehországban is, Lengyelország és Szlovénia ezzel szemben más utat képviselt. Szlovákia és Románia követő fejlődésű, náluk az ezredforduló után indult el az a boom, ami nálunk az 1990-es évek második felében már lezajlott. A fő vonások országoként (EGSZB 2005, Rakusz 2007 és saját kutatások alapján) a következők:

Magyarország: 2001-re kialakult az ipari parkok térben egyenletes hálózata; 2007-ben 190 ipari park működött összesen kb. 180500 alkalmazottal, 51%-os betelepítettséggel. A mezőny heterogén; magas az ad hoc, koherens fejlesztési stratégia nélkül létesített, alacsony szolgáltatási színvonalú és betelepítettségű parkok száma, miközben a sikeres parkok fokozták versenyképességüket. Egyúttal, különösen az Alföldön egy, a dominánstól eltérő gazdasági szerveződés is megindult, amely a külföldi működőtőke helyett jellemzően hazai tulajdonú és inkább hazai piacra termelő kis- és középvállalkozásokra épít, és a délnémet – északolasz endogén fejlődési modellre emlékeztető utat jár be. Végül soron *mindkét* modell a klaszterképződési folyamat irányába mozdul el, de ezeket más-más módon valósítja meg; az első esetben a technológiai innováció, a másodikban az erős együttműködés és a bizalmi tőke (szélesebben értelmezve a helyi társadalom kohéziója) válik a növekedés alapjává.

Csehország: 2006-ben 200 regisztrált ipari parkja volt, és 2004-ig 89, összesen 34 ezer alkalmazottal rendelkező ipari zóna részesült állami támogatásban. Az ipari zónák alapítása elsősorban helyi és regionális önkormányzati feladat; a minisztériumi CzechInvest ügynökség nyújtott segítséget a befektetések felkutatásában, az ezredforduló után egyre hangsúlyosabb helymarketing és minőségi elemekkel (Young 2004). A fejlesztési prioritásokban az elmúlt években a magas hozzáadottértékű feldolgozóipar, stratégiai szolgáltatások és innovatív tevékenységek kaptak hangsúlyt. Bevezették a technológiai parkok kiemelt támogatását, és néhány kulcsfontosságú (nagy méretű vagy kiemelt jelentőségű nemzetközi vállalatokat befogadó) parkot „stratégiai ipari zónának” neveztek ki.

Lengyelországban csak az elmúlt években hoztak létre ipari parkokat. Sokkal nagyobb jelentőségű az 1995-től alapított, tisztán ipari 14 különleges gazdasági zóna (Special Economic Zone), elsősorban a Katowicei SEZ (Lux 2008a). A foglalkoztatottak összes létszáma kb. 77 500 fő. A lengyel SEZ-ek a támogatások leépítésével (2011, 2017) fokozatosan ipari parkokká alakulnak át. Megfigyelhető, hogy egyes zónákban már megindult a specializáció és a markáns iparági profil kialakítása, pl. Katowicében az autóipar, Łódzban az elektronika, stb. A hagyományos ipari parkok körét 25 ipari és egy Krakóban, egyetemi bázison létesített technológiai park képviseli, ezek azonban ma még csekély gazdasági és foglalkoztatási jelentőségűek.

Szlovákiában az ipari parkok fejlesztése késéssel indult meg; a törvényi szabályozás 2001-ig hiányzott. Ipari park alapítását helyi vagy megyei önkormányzat vagy ezek társulása kezdeményezheti, de több esetben külföldi közép- és nagybefektetők (Chemko, US Steel) részleges vagy teljes tulajdonában vannak. A parkok infrastruktúrájának kiépítéséhez a kezdeti szakaszban nagyon magas állami támogatást nyújtanak (80% – összehasonlításként, Csehországban és Lengyelországban 10-10%, Magyarországon 1992–2007 között csak 0,5%!). Az ipari parkok fejlesztéséért felelős állami ügynökség, a SARIO (Slovak Investment and Trade Development Agency) 2007-es adatok szerint 36 ipari parkot tart számon; ezek közül öt haladja meg a 100 Ha területet. A parkok területi koncentrációja közepes: Nyugat-Szlovákiában 15, Közép-Szlovákiában 12, Kelet-Szlovákiában pedig 9 park található. A kihasználtság és a termelékenység különbségei azonban igen magasak a nyugati országrész javára. További 50 telephely potenciális ipari parkként szerepel.

Szlovéniában a működő ipari parkok a „technológiai park” nevet viselik, de nem azonosak a nemzetközi fogalommal. Inkább inkubációs és innováció-transzfer-szervezeteknek tekinthetők, országosan hatot tartanak számon. A foglalkoztatás alacsony, de a települt tevékenységek aránylag magas technológiai színvonalúak. A többi közép-európai országnál magasabb a hazai vállalkozások szerepe, ami elsősorban Szlovénia kedvező ipari örökségéből adódik.

Romániában 2004–2005-től indult meg az ipari parkok kialakítása. Az alapítók tudatosan a magyar gyakorlat átvételére törekedtek.⁷ Jelenleg a parkok köre szűk, fejlettségük és szolgáltatásaik színvonala alacsony, de a munkaerőköltségek még alacsonyok, és a nagyvárosi térségekben (elsősorban Bukarest környezetében, Temesváron és a Vajdahunyad–Zsil-völgyi településegüttesben) a közeljövőben számottevő látványos felfutás várható. Romániában és Bulgáriában is megalkották a releváns törvényeket.

Ukrajna jogszabályai még nem ismeri az ipari park fogalmát. Az ukrán-magyar határon Csap és Ungvár körzetében a kedvező bér- és szállítási feltételek azonban hasonló formák kialakulásához vezetnek, itt telepedett meg pl. a Flextronics vagy a VW – Skoda részegységgyártó üzeme.

A külföldi működőtőke betelepülésének első periódusában (kb. 2002-ig) a visegrádi országok mindegyikében a közlekedési infrastruktúrával jól ellátott, felvevőpiacaihoz közeli nyugati régiók profitáltak kedvező helyzetükből, miközben a közlekedési feltártság alacsony színvonala akadályozta a keleti területek versenybe kapcsolódását. Az ipari parkok és általában az újonnan települt ipar hálózatának központi eleme a Nyugat- és Közép-Dunántúl, Nyugat-Szlovákia és Délnyugat-Lengyelország területén szerveződő feldolgozóipari zóna, amely (elsősorban az autóiparban és más gépipari tevékenységekben) térségi vezető szerepet alakított ki, az elmúlt években pedig új beszállítókat vonzott. Ugyanakkor a legsikeresebb régiókat nem csak elérhetőségük tette kiemelten versenyképessé, hanem más tényezők (erős ipari hagyományok és munkakultúra, privatizációra kijelölt nagyvállalatok, nagyvárosok jelenléte, stb.) is szerepet játszottak; ezek a tényezők sokszor több évszázados fejlődés eredményei; másrészt a boom időszak a Szlovákia és Románia kivételével lezárult, mind a munkaerőköltségek emelkedése, mind az ipari verseny kiszélesedése és új versenyzők (Ukrajna, Kína) vonzó telephelykínálata miatt. A versenyképességi tényezők átalakulása az iparszegény régiókat sem kerülte el.

Mindkét tényező rámutat, hogy a korábbi jó gyakorlat, sikerreceptek *automatikus* átvétele nem követhető út.

Közép-Európa ipari versenyében átalakul a versenyképességi tényezők köre (2. táblázat). A korábbi növekedési szakaszban domináns olcsó munkaerő és jó közúti elérhetőség szerepe átalakul, és új tényezők válnak lényegessé. A bérek emelkedése és az értéklánc mentén történő előrelépés (industrial upgrading) miatt is csökken az abszolút költségelőny szerepe, de ebbe az irányba mutat a kelet-európai és távol-keleti verseny is, ami a jelenlegi előnyöket már középtávon felőrli. Közép-Európa egyre jobban megismerkedik a delokalizáció fogalmával. Az olcsó munkaerő helyére a (nyugatinál még mindig kedvezőbb árú) képzett munkaerő-tartalékok lépnek, a korábban sikeres régiók Közép-Európa

⁷ A kulturális tényezők szerepét mutatja, hogy az első ipari parkok a magyarok lakta területeken, Temesvár mellett pedig részben német közvetítéssel jöttek létre.

egészeben egyre komolyabb szakmunkáshiánnyal néznek szembe. Ez átértékeli a versenyző régiókat: a közeljövőben sem a magasabb bérek, sem a kedvezőtlenebb közlekedési helyzet nem jelentenek akadályt a működőtöke betelepülése előtt. A legfontosabb telepítési tényező a következő tíz-tizenöt évben egyre növekvő mértékben a jól képzett, bőséges munkaerő lesz, és ismét emelkedik a kialakulását, fenntartását elősegítő intézményrendszer (szakmunkás-, át- és felnőttképzés, rehabilitáció, rugalmas foglalkoztatás) szerepe (Lux 2008b). Tágabb perspektívában az inaktivitás vs. aktivitás kérdése is befolyásoló tényezővé válik.

2. táblázat

Az ipartelepítés átalakuló versenyképességi tényezői Közép-Európában

Első szakasz (1990–2002)	Második szakasz (2002–)
<i>Közúti elérhetőség</i>	Közúti elérhetőség (légiközlekedés ↑)
Földrajzi elhelyezkedés, nyugati felvevőpiacok közelsége	Nyugati és belső felvevőpiacok közelsége
<i>Olcsó munkaerő</i>	<i>Nyugat-európainál olcsóbb, képzett munkaerő</i>
Ipari hagyományok	Szaktanulmányok, műszaki és természettudományos felsőoktatás
Rugalmasság, gyors reagálás, megbízhatóság	<i>Rugalmasság, gyors reagálás, megbízhatóság ↑</i>
Adókedvezmények és más vállalati támogatások	<i>Helyben elérhető, magas színvonalú üzleti szolgáltatások</i>
Geopolitikai helyzet (kapu- és tranzitszerep, stb.)	Innováció, K+F közelsége ↑
	Urbanizációs előnyök ↑
	Hálózatok, iparági körzetek (klaszterek) kialakulása ↑

Jelmagyarázat: A dőlt jelölés a kiemelt fontosságú, a nyílak a jövőben növekvő jelentőségű tényezőket jelölik.

Forrás: A szerző szerkesztése.

Turnock (2001) már hét éve felhívta a figyelmet az eddig periférikus kis- és középvárosok esélyeire (köztük külön említve Pécsset); Domański (2003, 2007) Lengyelország iparát vizsgáló kutatásai hasonló következtetésekre jutottak. Elsősorban a munkaintenzív ipar jelenik meg ezekben a terekben, de a tőkeintenzív formák is egyre jobban teret nyernek ott, ahol a munkaerő adottságai és urbanizációs előnyök mellett az üzleti szolgáltatások koncentrációja, a hálózatos gazdasági együttműködés kezdetei megtalálhatók.

A regionális és lokális innovációs rendszerek ma kialakulatlanságuk miatt jobbra még csak potenciális versenyelőnyt jelentenek (a fejlettebb ipari parkok kezdik kiépíteni ezeket a funkciókat), de a jövőben egyre több ipari park vonze-

rejének válnak sarokpontjává.⁸ A legfontosabb tényező azonban a hálózatok továbbfejlődése (sűrűsödése, szélesedése és új funkciókkal bővülése) lesz: ezzel a folyamattal jönnek ugyanis létre a nyugat-európai fogalmakkal is értelmezhető iparági körzetek (klaszterek), és a termelési rendszerek lehetőségeit teljes mértékben realizálni képes fejlett ipari parkok.

Irodalom

- Barta Györgyi (témavezető) (2002): *A területfejlesztés gazdaságot támogató eszközeinek, megoldásainak hatékonysága*. MTA Regionális Kutatások Központja Közép- és Észak-Magyarországi Tudományos Intézet, Budapesti Osztály, Budapest.
- Benneworth, Paul (2004): In what sense 'regional development'? Entrepreneurship, underdevelopment and strong tradition in the periphery. *Entrepreneurship & Regional Development*. Vol. 16., 2004 November, 439–458. p.
- Benneworth, Paul – Charles, David (2005): University spin-off policies and economic development in less successful regions: Learning from two decades of policy practice. *European Planning Studies*. Vol. 13., 2005.4, 537–557. p.
- Benko, Georges (1992): *Technológiai parkok és technopoliszok földrajza*. MTA Regionális Kutatások Központja, Budapest.
- Buzás Norbert – Lengyel Imre (2002): A hazai ipari parkok helyzetéről és továbbfejlesztésük lehetőségeiről. Buzás Norbert – Lengyel Imre (szerk.): *Ipari parkok fejlődési lehetőségei*. JATEPress, Szeged, 201–210. p.
- Cook, Philip – Memedovic, Olga (2003): *Strategies for regional innovation systems: Learning transfer and applications*. United Nations Industrial Development Organisation, Vienna. http://www.unido.org/file-storage/download/?file_id=11898 [2008. 03. 18.]
- Deák Szabolcs (2002): A hazai ipari parkok és a betelepült vállalkozások jellemzői (empirikus felmérés). Buzás Norbert – Lengyel Imre (szerk.): *Ipari parkok fejlődési lehetőségei*. JATEPress, Szeged, 175–200. p.
- Domański, Bolesław (2003): Industrial change and foreign direct investment in the postsocialist economy. The case of Poland. *European Urban and Regional Studies* 2. Vol. 10. 99–118. p.
- Domański, Bolesław – Guzik, Robert – Gwosdz, Krzysztof (2007): New drive of the post-socialist periphery: Polish automotive industry in the European division of labour. *Presentation submitted for the Regional Development in Central and Eastern Europe conference*, Warsaw.
- EGSZB (2005): *Az ipari parkok szerepe az új uniós tagállamok ipari szerkezetváltásában*. Európai Gazdasági és Szociális Bizottság, h. n. <http://www.ipe.hu/files/EGSZB%20allasfoglalas.pdf> [2008. 04. 02.]
- Erdősi Ferenc (2004): *Európa közlekedése és a regionális fejlődés*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs.

⁸ Benneworth (2004) és Benneworth – Charles (2005) hangsúlyozza, hogy bár az innováció fogalmát sokan a legfejlettebb, „ikonikus”, „idealizált” területekkel (Szilícium-völgy, bostoni 128-as út, stb.) társítják, az innovációs folyamat a fejletlen, periférikus régiók vezetése és vállalatai előtt is nyitott lehetőség, és akár tradicionális ágazatokban is alkalmazható. Mórahalom agrár-ipari park kiváló magyar példa (lásd Kovács 2007).

- Erdősi Ferenc (2005): *Magyarország közlekedési és távközlési földrajza*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs.
- Fillol, Ricardo Flores – Nicolini, Rosella (2006): *Aerotropolis: an aviation-linked space*. <http://econpapers.repec.org/paper/aubautbar/665.06.htm> [2008. 03. 24.]
- Horváth Gyula (1998): *Európai regionális politika*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs.
- Jones, Colin (2005): A regional perspective on the impact of the privatisation of the UK public industrial property stock. *Environment and Planning C: Government and Policy*. Vol. 23., 2005.1. 123–139. p.
- Kovács Teréz (2007): Összefogáson alapuló vállalkozások a rurális térségekben. *I. Terület- és vidékfejlesztési konferencia. 2007. március 2–3.* Kaposvári Egyetem, Kaposvár. 6 p. (CD-ROM).
- Lengyel Imre (2003): *Verseny és területi fejlődés: Térségek versenyképessége Magyarországon*. JATEPress, Szeged.
- Lengyel Imre – Kosztópulosz Andreász – Imreh Szabolcs (2002): Az ipari park fogalomköre és kategóriái. Buzás Norbert – Lengyel Imre (szerk.): *Ipari parkok fejlődési lehetőségei*. JATEPress, Szeged, 55–76. p.
- Lux Gábor (2008a): Egy közép-európai világváros? Ipari válság és szerkezeti átalakulás Felső-Sziléziában. *Területi Statisztika*. Vol. 11. (48.), 2008.1, 41–56. p.
- Lux, Gábor (2008b): *Industrial development, public policy and spatial differentiation in Central Europe: Continuities and change. Discussion Papers No. 62.* Hungarian Academy of Sciences, Centre for Regional Studies, Pécs. 58 p.
- Nikodémus Antal (2002): Az ipari parkok szerepe a kormány befektetéspolitikájában. Buzás Norbert – Lengyel Imre (szerk.): *Ipari parkok fejlődési lehetőségei*. JATEPress, Szeged, 7–23. p.
- Nikodémus Antal – Schulz Mária (2002): Nemzetközi áttekintés az ipari parkokról. *Comitatus*. 2002.1, 88 – 93. p.
- Rakusz Lajos (2007): *Ipari parkok fejlesztése – foglalkoztatás*. Ipari Parkok Egyesület. 88 p. <http://www.ipe.hu/files/Ipari%20parkok%20fejlesztese%20foglalkoztatasi.pdf> [2008. 04. 02.]
- Turnock, David (2001): Location trends for foreign direct investment in East Central Europe. *Environment and Planning C: Government and Policy*. Vol. 19., 2001.6. 849–880. p.
- UNEP (1997): *The environmental management of industrial estates*. United Nations Environment Programme Industry and Environment, Vienna. <http://www.uneptie.org/pc/ind-estates/graphics/Publications/TR39CVR.jpg> [2008. 03. 18.]
- UNIDO (1997): *Industrial estates: principles and practice*. United Nations Industrial Development Organization, Vienna. 47 p. <http://www.unido.org/doc/3514> [2008. 03. 18.]
- Young, Craig: From place promotion to sophisticated place marketing under post-socialism: The case of CzechInvest. *European Spatial Research and Policy*. 11. évf. 2004. 2. 71–84. p.
- www.ipe.hu
www.sario.sk
hazai és külföldi ipari parkok honlapjai

The role of industrial estates in regional competitiveness

Industrial estates undertake concentrated industrial development on specially developed and managed sites, and contribute to competitiveness especially in regions undergoing structural change or striving to lessen their peripherality. They range from sites only providing elementary infrastructure and services to others which facilitate knowledge-transfer and innovation. A wide range of infrastructural, management, network- and innovation-oriented as well as advanced business services may be available. A good transport infrastructure (highways and proximate airports) have been shown to contribute to their success.

In Central Europe, industrial estates have become a favourite instrument of economic policy in some states, and, although their field is still very uneven (with a high number of underdeveloped or non-functional sites), they have been quite successful – even under evolving conditions of global, national and macro-regional competition.

17. A DECENTRALIZÁCIÓ ÉS A FEJLŐDÉSI DINAMIKA SZEREPE A TERÜLETI KÜLÖNBSÉGEK ALAKULÁSÁBAN

Polyánszky T. Zoltán

Bevezetés

Az Európai Unió kohéziós politikájának célja a területi fejlettségbeli különbségek csökkentése. A közösség költségvetéséből e célra fordított források túlnyomó hányadát, a Strukturális Alapok forrásait a közösség nem a tagállamok, hanem a régiók vásárlóerő-paritáson számított egy főre jutó GDP-je alapján osztja el, azaz a regionális fejlettséget veszi figyelembe. A jogosultság regionális alapon való megítélése nem vezet automatikusan a regionális intézményrendszer jelentőségének megnövekedésére, hiszen az Unió az érintett tagállam központi kormányzatának is előírhatná a források regionális elosztását, de az Unió egyik alapelvének tekintett szubszidiaritás értelmében minden intézkedést azon a szinten kell meghozni, ahol az a leghatékonyabb és/vagy a legközelebb van az érintettekhez (EU 2008, Római Szerződés 5. cikk). A regionális politikában ez abból a szempontból merül fel, hogy a számos regionális fejlesztési szükséglet felmérése, és a fejlesztések menedzselése hatékonyságvesztést szenvedhet, ha azt a központi kormány végzi. A helyi önkormányzatok – méretükből fakadóan – legfeljebb kistérségi szintű fejlesztések koordinációjára lehetnek hivatottak, így a központi kormányzat alternatíváját a területi középszint képezi. Nem bizonyított, hogy a területfejlesztés decentralizációja hatékonyabbá teszi a területi fejlettségbeli különbségek kezelését, ugyanakkor a hipotézis mellett szólnak érvek. A teljesség igénye nélkül ezek:

1. A középszintű politikai szereplőknek – szemben a központi kormányzattal – közvetlen érdekük fűződik a területfejlesztés hatékonyságához.
2. A középszintű vezetőknek a helyi-térségi szereplőkkel való közvetlenebb kapcsolata és a helyi-térségi igények jobb ismerete, de akár feltételezhető patriotizmusuk is alkalmasabbá teszi őket a területfejlesztés/regionális fejlesztéspolitika irányítására-végrehajtására. (Ez különösen releváns lehet a történelmileg önálló identitással rendelkező térségek „önrendelkezése” esetén).
3. Amennyiben a középszint saját forrásokkal is rendelkezik, azok hasznosulása az adott térség adófizető polgárai és vállalkozásai számára jobban

nyomon követhető, ha azt helyi (térségi) döntés szerint költik el. Ez az adózási fegyelmet is javíthatja.

4. Nagyméretű országok esetén a decentralizáció valamilyen szintje szükséges is, mert a központi kormány számára áttekinthetetlen mennyiségű és tartalmú regionális fejlesztési igény merül fel.

Mindezek miatt releváns annak vizsgálata, hogy vajon a területfejlesztési rendszerüket decentralizáló EU-tagállamokban a területi különbségek máshogy alakulnak-e, mint a központosító hagyományt követő országokban. A hazai szakirodalom bizonyos szempontok alapján csoportokba sorolta a tagállamokat államtípusuk szerint. A tanulmány miután rögzíti, hogy milyen értelemben használja a decentralizáció és a területi kohézió fogalmait, észrevételeket fogalmaz meg a tagállamok decentralizációs szintjét illető ezen kategorizációval kapcsolatban, majd megvizsgálja, hogy a regionális GDP-vel mért területi fejlettségbeli különbségek alakulása jellemzően eltér-e államtípusok szerint. Az elemzésbe végül bevonjuk a regionális fejlettség abszolút számait és annak alakulását, mert a tanulmány azt is tesztelni kívánja, hogy a tagállami szintű fejlettség és fejlődési dinamika kimutatható hatással van-e a területi különbségekre.

Fogalmak

Decentralizáció

A regionális kompetenciák megítéléséhez mindenekelőtt azt szükséges megvizsgálni, hogy a decentralizáció folytán szerephez jutó szervezeti egység gazdasági-, illetve területfejlesztési vagy/és fenntartási-üzemeltetési (közszolgáltatási-) jogosítványokat szerez-e. A másik alapkérdés az, hogy a decentralizáció mely szintjét vizsgáljuk. A dolgozatban a decentralizáció és a területi kohézió összefüggésében kizárólagosan a gazdaság- és területfejlesztésnek a központi/állami szintről a területi középszintre történő decentralizálásával foglalkozom.

Területi kohézió

Az Európai Unió legfrissebb, *Negyedik Kohéziós Jelentése (EU 2007)* a területi fejlettségbeli különbségek változását mindenekelőtt a vásárlóerő-paritáson számított egy főre jutó régiónkénti GDP-adatok egymáshoz viszonyított alakulásával méri. A szakirodalomban elterjedt módszer szerint az adott tagállam leggazdagabb és legszegényebb régióinak a különbségét vizsgálják meg idősorosan, és a különbség alakulása alapján döntenek el, hogy az adott tagállamban erősödött-e a kohézió vagy gyengült (például *Horváth 2003*). Ez az eljárás egyrészt nem veszi figyelembe, hogy egyes nagyvárosi térségek (pl. London, Brüsszel) kimagasló ütemű növekedése óhatatlanul gyengíti a kohéziót, miközben ebből nyilvánvalóan nem lehet a területfejlesztési eszközrendszer hatékonyságára következtetni. Másfelől, ha nincs is kimagasló növekedésű városi térség, a mutató csak a tagál-

lam 2 szélső értékű régiójának egymáshoz viszonyított értékét veszi alapul, és ezzel elfedheti a többi régió értékeinek a tagállami átlaghoz viszonyított alakulását. Ezért a dolgozatban inkább az adatok szórását választjuk mérőszámunk, a szórást a kimagasló teljesítményű városi térségek nélkül is kiszámítva. Eszerint a tanulmány akkor beszél gyengülő kohézióról, ha a vizsgált tagállam regionális GDP-adatainak a szórása egy későbbi időpontban nagyobb, mint egy korábbi-ban.

Az EU tagállamainak államtípus szerinti besorolása

Tekintve, hogy elemzésünk az idősoros adatok rendelkezésre állása oldaláról „kínálatvezérelt”, a területi spektrumot mindenekelőtt az EU-25-re vagyunk kénytelenek szűkíteni. Ezen felül az elemzés természetéből fakadóan (szórás-számítás) csak azon tagállamok figyelembevétele indokolt, amelyeknek legalább 3 db NUTS 2 szintű régiója van.

Így a tanulmány a következő országok államtípusának besorolását vizsgálja: Ausztria, Belgium, Csehország, Egyesült Királyság, Finnország, Franciaország, Görögország, Hollandia, Lengyelország, Magyarország, Németország, Olaszország, Portugália, Spanyolország, Svédország és Szlovákia. Kimarad a vizsgálatból: Bulgária, Ciprus, Dánia, Észtország, Írország, Lettország, Litvánia, Luxemburg, Málta, Románia és Szlovénia.

A klasszikus közigazgatási szakirodalom alapvetően a föderatív és az unitárius államszervezet között tesz különbséget (ennek meghaladásáról lásd: *Baldi* 1999). A hazai és nemzetközi regionális politikai szakirodalom ennél mélyebb bontást alkalmaz, és vagy az unitárius kategórián belül különböztet meg 3 szintet (klasszikus unitárius, decentralizált unitárius, regionalizált unitárius, föderalizált – *Pálné* 1999), vagy az utóbbi kettőt már nem is tekinti unitáriusnak, hanem kategorizációja egyszerűen: unitárius, decentralizált, regionalizált, föderalizált (*Horváth* 2003). E kategorizációs terminológiában mozognak a külföldi szerzők is (pl. *Kemkers* 2005).

A Régiók Bizottságának *Decentralisation of the EU Decision-making Process* című áttekintése (*CoR* 2005) részletesen leírja az EU-tagállamok területi középszintjének jogait és kötelezettségeit, ez a területi középszint azonban nem feltétlenül azonos a NUTS 2 szinttel. Noha például az EU-transzferek elosztása szempontjából a NUTS 2 szintű intézményrendszer vizsgálata bizonyulhat a legfontosabbnak, az eredmények magyarázatához figyelembe kell venni, hogy van-e NUTS 1 vagy NUTS 3 szinten erős területi önkormányzat a tagállamban, amelynek a működése éppúgy hathat a NUTS 2 szintű fejlődésre, mint egy központi kormányzat tevékenysége. A fölösleges részletezést kerülendő csak azon tagállamok berendezkedését vizsgáljuk közelebbről, amelyeknél a szakirodalomban használatos kategorizáció árnyalása többletinformációt látszik hordozni. Az összevetés során egyúttal besoroljuk a 2004-ben csatlakozott és

vizsgálat alá volt tagállamokat, mert ezeket a hazai irodalom módszeresen eddig még nem klasszifikálta.

Horváth Gyula (2003) az EU-15-öt az alábbiak szerint sorolta be:

1. táblázat

A tizenötök állam típusai

Ország	Államtípus
Ausztria	föderalizált
Belgium	föderalizált
Egyesült Királyság	unitárius
Finnország	unitárius
Franciaország	decentralizált
Görögország	unitárius
Hollandia	decentralizált
Németország	föderalizált
Olaszország	regionalizált
Portugália	decentralizált
Spanyolország	regionalizált
Svédország	unitárius

Forrás: Horváth 2003.

„Föderalizáltak” nevezi a tartományi parlamenttel rendelkező országokat, „regionalizáltak” az erős, komoly döntési kompetenciájú és jelentős forrásokat önállóan felhasználó régiójú államokat, míg „unitáriusnak” a központosított területfejlesztési rendszert alkalmazó országokat. A „decentralizált” fogalom használata, amelyet konkrétan Franciaországra, Portugáliára és Hollandiára vonatkoztat, igen heterogén országcsoporthoz képez, hiszen három teljesen különböző területi beosztású, támogatási igényű és közigazgatású országról beszélünk. *Horváth* (1998b, 302.) értelmezése szerint a „decentralizált” állam abban tér el markánsan az unitáriustól (a másik terminológiával élve a decentralizált unitárius a klasszikus unitáriustól), hogy alkotmányban rögzített választott testület irányítja a „regionális középszint”-et. Ugyanez a kritérium *Pálné* (1999, 23.) szerint a regionalizált (vagy regionalizált unitárius) állam jellemzője.

A kategorizációk alapján mindenképpen vitán felül áll, hogy Ausztria, Belgium és Németország föderalizált államszervezetek, tartományi parlamenttel és tartományi kormánnyal rendelkeznek, ugyanakkor kiemelés érdemel, hogy közülük csak Ausztriában NUTS 2 szintűek a tartományok. Belgiumban és Németországban a NUTS 2 szintet nem tekinthetjük erősnek. E szint szempontjából az az érvelés sem állhat a decentralizáció mellett, hogy viszont a tartományok erősek, mert egy önálló tartomány is fejleszthet központi (értsd: tartományi) eszközökkel, és az semmivel sem decentralizáltabb például a NUTS 2 szintű.

ten megítélt EU-transzferek elosztására nézve, mintha egy központi kormányzat járna el ugyanígy.

A kategorizáció második szintjét a „regionalizált” államok, Olaszország és Spanyolország képezik. Mindkét állam esetében a közvetlenül választott és erős regionális kormányzat egybeesik a NUTS 2 szintű régiók határaiival, és emellett Olaszországban NUTS 3 szinten is közvetlenül választják a provinciákat. Ugyanakkor mindkét tagállamban vannak speciális jogállású, valamint autonóm régiók, amelyeknek többletjogaik vannak a többi régióhoz képest, és ez különösen Spanyolország esetében felveti a több kategóriába sorolhatóság kérdését.

A négy, unitáriusnak nevezett országot a fent már említettek szerint az jellemezné, hogy területfejlesztési rendszerüket központi szinten építették ki és NUTS 2 szinten nincs közvetlenül választott önkormányzatuk. Görögország és Svédország esetében nincs NUTS 2 szintű önkormányzat, van viszont NUTS 3 szintű. Ez utóbbi Görögországban viszonylag gyenge, Svédországot azonban – ha nem is a döntési–fejlesztési kompetenciák devolúciója terén, de – például az OECD Adópolitikai és Adminisztrációs Központ vezetője, *Jeffrey Owens* előadásában a fiskális decentralizáció oldaláról „tradicionalisan erős szubnacionális kormányzatú” országnak nevezte (*Owens 2002*). Finnországban egyáltalán nincs közvetlenül választott középszintű önkormányzat, ugyanakkor a svéd anyanyelvű Åland sziget autonóm terület: saját jogalkotása van (pl. az egészségügy és az oktatás terén), és a NUTS rendszerbe tagozódása is jelzi önállóságát, amennyiben mintegy 26 000 lakójával önálló NUTS 1, 2 és 3 szintet képez egyszerre. A fiskális decentralizáció, vagy inkább dekoncentráció érdekes esetét jelenti továbbá, hogy a nem választott finn középszint finanszírozását *Owens (2002)* Svédorszáéhoz hasonlóan kedvezőnek minősíti. A negyedik, unitáriusnak jelölt tagállam, az Egyesült Királyság önkormányzati rendszerének bemutatása önmagában kitölthetne egy tanulmányt – merőben aszimmetrikus és sajátos. Az megállapítható, hogy a Királyságot alkotó 4 tagország területén 4 különböző jogállású középszint található, és ezek közül csak Észak-Írország jelent egyben egy NUTS 2 szintű régiót is. A skót parlament működése részlegesen föderatív karaktert mutat, ugyanakkor skót kormány nincs. Wales „kezelése” klasszikus unitárius, Észak-Írország 1998 óta félautonóm közgyűléssel rendelkezik. A Királyság ugyanakkor a területfejlesztési kompetenciákat központilag kezeli és a tagországok „különállása” a központi kormány tagországok szerinti államtitkárságainak formájában jelenik meg.

Végül szólnunk kell a „decentralizált” vagy „decentralizált unitárius” kategóriába sorolt tagállamokról. Közülük Portugáliában a régiók jogait az Alkotmányban rögzítették, ugyanakkor a közigazgatási karakterű (választott, nem pedig kinevezett vezetésű) régiókat azóta elmulasztották kialakítani. Portugáliában jelenleg nincs választott középszint.

Kényesebb kérdést jelent Hollandia és Franciaország. Hollandiában Dunántúli területen 4 db NUTS 1 és 12 db NUTS 2 régiót hoztak létre, ahol 5 regio-

nális fejlesztési ügynökség működik. Közülük 4 egy-egy NUTS 2 régióra van szabva, az ötödik pedig egy teljes NUTS 1 régiót fed le. Ezeket a fejlesztési ügynökségeket azonban nem jogszabály hozta létre, hanem a regionális problémák felmerülése szerint 1974-től 1983-ig folyamatosan alakultak meg (tehát nemhogy decentralizáltak, hanem az államtól még függetlenebb, öntevékeny módon) (Sleegers 1998, 67.). A kategorizáció szempontjából további fontos adalék, hogy a NUTS 2 szintű regionális önkormányzati testületeket az állampolgárok közvetlenül választják, a testület élére azonban az ún. királynői biztos (Queen's Commissioner) kerül, akit a kormány nevez ki, de a választott testülettel egyeztetve. Franciaországról Pálné (2004b, 14.) azt írja, hogy „[az ország] ... – szemléletét tekintve – jellemzően központosító, de mérete miatt természetesen kénytelen volt területi fejlesztési szervezeteket létrehozni, azt viszont nem lehet állítani, hogy döntési rendszerét decentralizálta volna”. Tény, Franciaországban a NUTS 2 szint nem erős, komolyabb jogosítványa a NUTS 3 szintnek van, noha a NUTS 2 szinten is közvetlen választásokat tartanak. Ugyanakkor speciális jogokkal rendelkezik Korzika és a tengerentúli területek, illetve Új-Kaledóniának helyi ügyekben jogalkotási autonómiája van.

Ezek után az új tagállamok besorolásáról. Magyarországon, Csehországban és Szlovákiában a NUTS 3 szinten, Lengyelországban NUTS 2 szinten van közvetlenül választott területi önkormányzat. Hazánkban ennek jogosítványai nagyon gyengék, és bár a NUTS 2 szinten kialakított Regionális Fejlesztési Tanácsok először elindultak a decentralizáció felé, egy 1999-es törvénymódosítást követően a testületben többségbe került a központi kormányzat képviselője, így az országot mindenképpen a klasszikus unitárius csoportba sorolhatjuk. Csehországban és Szlovákiában a 90-es évek reformjai kialakították a választott régiókat, NUTS 3 szinten. Ezeknek Csehországban – hazánkhoz hasonlóan – igen korlátozott jogaik vannak, Szlovákiában azonban 2001 óta a regionális politika terén is viszonylag szélesebb jogkörökkel rendelkeznek. Végül Lengyelország helyzete ellentmondásos: Az 1998-as közigazgatási reform során a középszintű közigazgatási egységeket (a vajdaságokat) lényegében a NUTS 3-ról a NUTS 2 szintre helyezték (számukat 49-ről 16-ra csökkentve). Az ország így az (autonóm területek nélkül értelmezett) olasz és spanyol berendezkedéshez áll közel, amennyiben választott politikai régiói vannak, és azoknak a határai egybeesnek a NUTS 2 régiók hatáiraival, viszont nem rendelkeznek önálló törvényhozással. Mindemellett „a vajdaságokban nemcsak önkormányzati, hanem államigazgatási egység is létrejött, szinte kódolva a marsall és a vajda közötti konfliktusokat” (Pálné 2004). Az ország regionális politikája alapján pedig unitáriusnak tekinthető, miután „a választott régiók ellenére a területfejlesztési alapok menedzsmentje centralizáltan épült ki” (*ibid.*).

2. táblázat

*A vizsgált tagállamok középszintű önkormányzati berendezkedése
és EU-támogatottsága*

Ország	Közvetlenül választott középszintű önkormányzat	1. célkitűzés alá eső terület*	Berendezkedés
Ausztria	NUTS 2	Burgenland	Föderatív
Belgium	NUTS 1	Hainaut	Föderatív
Csehország	NUTS 3	Fővárosi régiót kivéve teljes terület	Unitárius
Egyesült Királyság	NUTS-hoz nem illeszkedik	Néhány térség, költségvetési periódusonként változik	Unitárius, föderatív jegyekkel
Finnország	Nincs	Itä-Suomi	Unitárius, de van autonóm tartománya plusz jól finanszírozott középszint
Franciaország	NUTS 2, NUTS 3	Tengerentúli területek	A NUTS 3 szint erős
Görögország	NUTS 3	Teljes terület	Unitárius
Hollandia	NUTS 2	Nincs	Közepesen erős NUTS 2 szint
Lengyelország	NUTS 2	Fővárosi régiót kivéve teljes terület	Formailag erős, gyakorlatban gyenge NUTS 2 régiók
Magyarország	NUTS 3	Fővárosi régiót kivéve teljes terület	Unitárius
Németország	NUTS 1 és NUTS 3	Keleti területek és Lüneburg	Föderatív
Olaszország	NUTS 2 és NUTS 3	Mezzogiorno	Erős NUTS 2 szint plusz különleges státusú régiók
Portugália	Nincs	Teljes terület	Unitárius
Spanyolország	NUTS 2	Jelentős	Erős NUTS 2 szint plusz különleges státusú régiók
Svédország	NUTS 3	Nincs	Közepesen erős kompetenciájú és jól finanszírozott NUTS 3 szint
Szlovákia	NUTS 3	Fővárosi régiót kivéve teljes terület	Unitárius, erősödő NUTS 3 szint

* A 2007–2013-as időszak adatai.

Forrás: CoR (2005). 2006/595 Bizottsági Határozat. Cordis-honlap, Leeke et al. (2004).

A fentiekben tehát rámutattunk, hogy a NUTS 2 szinten kiépült régiók kompetenciáján alapuló besorolást érdemes árnyalni a NUTS 1 és NUTS 3 szinten működő választott önkormányzatok kompetenciáinak elemzésével. A szakirodalom a NUTS 1 szinten decentralizált területfejlesztésű országokat nem tekinti unitáriusnak, mert a föderalizált/unitárius megkülönböztetést itt a területfejlesztéstől függetlenül értelmezi (Belgium, Németország), ugyanakkor unitáriusnak minősít a NUTS 3 szinten területfejlesztési kompetenciákkal rendelkező tagállamokat (pl. Svédország). A jól használható kategóriák kialakításához a későbbi kutatásokban érdemes lesz azt is figyelembe venni, hogy a NUTS 2 szint releváns elemzési szint-e, a NUTS 2 szintű régiós szervezetrendszer releváns kategorizációs alap-e, ugyanis az EU-támogatásokban nem vagy alig részesülő tagállamokban ez korántsem magától értetődő (pl. Svédország, Franciaország). Az átláthatóság kedvéért a 2. táblázat összefoglalja az eddigieket.

A területi kohézió alakulása 1995 és 2005 között,
a vizsgált EU-tagállamok vásárlóerő-paritáson számított
egy főre jutó regionális GDP-je alapján

A tagállami adatsorok szórásának abszolút értékei

Az Eurostat adatbázisában az azonos módszerrel (ESA95), vásárlóerő-paritáson számított, egy főre jutó regionális GDP adatsorai az 1995 és 2005 közötti évekre állnak rendelkezésre. A területi kohézió alakulásának mérésére megvizsgáltuk, hogy a tagállamokban növekedett vagy csökkent a régiók GDP-adatainak szórása az említett időszakban. Megállapíthatjuk: nincs olyan vizsgált tagállam, amelyben 2005-ben ne lenne nagyobb a NUTS 2 szintű GDP-adatak szórása, mint 1995-ben. A vizsgált 10 év alatt a legalább 3 db NUTS 2 szintű régióval rendelkező tagállamok mindegyikében gyengült a kohézió, és ez igaz akkor is, ha a kiemelkedő GDP-növekményt felmutató nagyvárosi térségeket kivesszük az elemzésből. A továbbiakban tehát csak az vizsgálható, hogy mely tagállamokban nőttek kisebb, illetve nagyobb mértékben a területi különbségek. Az eddigiekhez azonban előbb még négy fontos kiegészítés szükséges:

1. Bár a vizsgált évek között a szórás idővel folyamatosan növekedett, volt olyan tagállam, amelyben egyes években csökkent a szórás (lásd az alábbi elemzést).
2. Azt, hogy egy tagállamban a leggazdagabb régió adata statisztikailag torzító hatású-e, aszerint döntöttük el, hogy az 1. és 2. legmagasabb GDP-vel rendelkező régió közötti különbség több mint kétszer akkora-e a 2. és 3., a 3. és 4. (stb.) legmagasabb GDP-vel rendelkező régiók közötti különbségnél. A kimagasló teljesítményű vezető régióval rendelkező országok esetén egy második adatsort is elemzésbe vontunk (pl. Franciaország esetében „fr” és „fr2” adatsorok), ahol az utóbbi nem foglalja magában a

kimagasló teljesítményű régiót. Ilyen, második adatsor létrehozására csak Finnország, Görögország, Hollandia, Olaszország és Spanyolország esetében nem volt szükség.

3. A szóráseredményeket összevettem a „hagyományos módszerrel”, vagyis a leggazdagabb és legszegényebb régiók közötti különbség időbeli változásnak alakulásával is. Görögország kivételével 1995 és 2005 között az összes vizsgált tagállamban nőtt a különbség mind a leggazdagabb és a legszegényebb régió között, mind a második leggazdagabb és a legszegényebb régió között. Görögországban a legszegényebb Ipeiros rendkívül gyors ütemű fejlődése és a kimagasló teljesítményű húzórégió hiánya együtt eredményezte az üdítő kivételt, azonban a szórás itt is növekedett, mert a többi átlag alatti régió lassabban fejlődött, mint a többi átlag feletti.
4. Módszertanilag érdekes, mennyire más következtetésre jut Horváth (2003, 173.) az 1970 és 1996 közötti adatok elemzése alapján. Az Eurostat munkatársainak tájékoztatása szerint ennek magyarázata lehet, hogy az 1995 előtti adatokat tagállamonként nem egységes módszertan szerint számították, nem volt egységes a több telephelyű vállalatok jövedelemrealizálásának regionális számbavételi módszertana, továbbá a fekete gazdaságra vonatkozó becslés sem jelent meg az adatokban. A különbségeket jól érzékelteti, hogy az 1995-ös évre mind ESA79, mind ESA95 módszertannal kiszámolt NUTS 2 szintű GDP-adatsorok között a korreláció alacsonyabb, mint 0,5!

A regionális GDP-adatok tagállamonkénti szórásának alakulását az 1–4. ábra mutatja be (*Eurostat honlap*, 2008. 08. 18.).

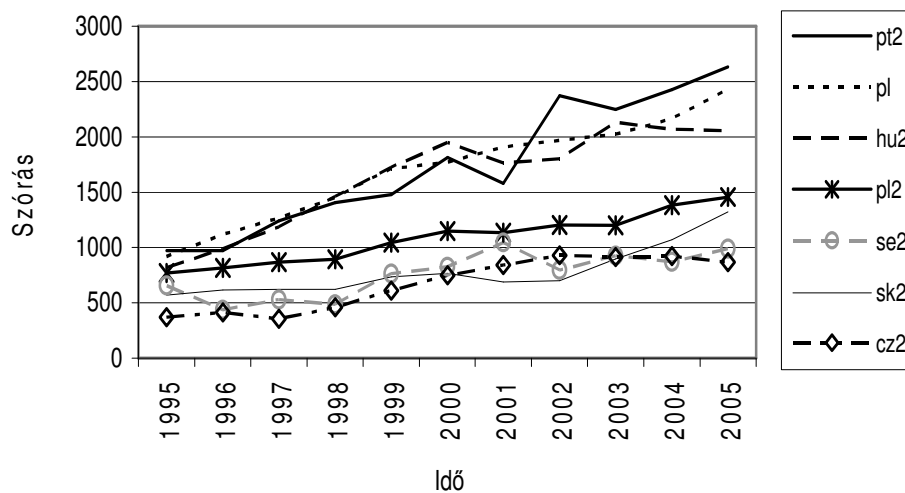
Az 1. ábrán látható, hogy időben változó helyezéssel, de a három legkisebb területi különbségű adatsor a fővárosi régió nélkül elemzett Csehország, Szlovákia és Svédország. Ezt követi a szintén főváros nélkül vizsgált lengyel adatsor, majd három, kissé gyorsabban divergáló ország, a főváros nélküli Magyarország és Portugália, valamint a fővárossal együtt tekintett Lengyelország. Az alacsony GDP-szórású csoportot tehát inkább unitárius berendezkedésűek teszik ki, közülük négyben lassabban, háromban gyorsabban nőtt a divergencia.

Az ábra további érdekessége, hogy a 7 adatsorból 5-ben az ezredfordulót követő 1–2 évben a kohézió irányába való elmozdulás volt megfigyelhető. A divergencia szigorú növekedéséről pedig csak Lengyelország esetében beszélhetünk.

A 2. ábra a legmagasabb szórású adatsorokat közli. A Brüsszel miatt kimagasló belga „eredményhez” sikerrel „zárkózott fel” a Pozsonnyal együtt számított szlovák minta. Figyelemre méltó városi növekedést rajzol ki a Londenral és Prágával együtt számított egyesült királysági és cseh adatsor. Magas, de nem gyorsan növekvő különbségek jellemzik ezen felül még Németországot, Olaszországot és – talán meglepő módon – Ausztriát, ebből a két németajkú tagállamban kimagasló nagyvárosi teljesítmény is szerepelt (lásd *alábbi ábrák*).

1. ábra

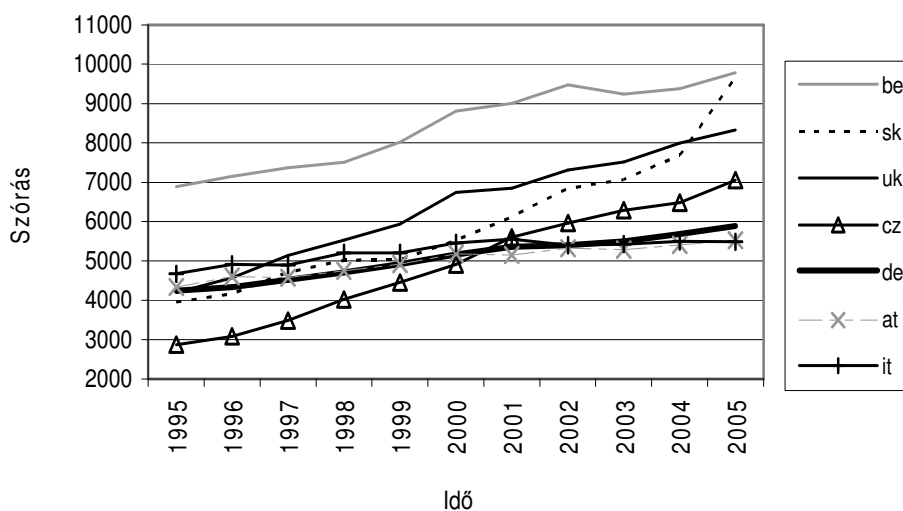
A NUTS 2 szinten legalacsonyabb GDP-szórású hét országminta

Forrás: EUROSTAT-adatok alapján saját számítás.

2. ábra

A NUTS 2 szinten legmagasabb GDP-szórású hét országminta

Forrás: EUROSTAT-adatok alapján saját számítás.

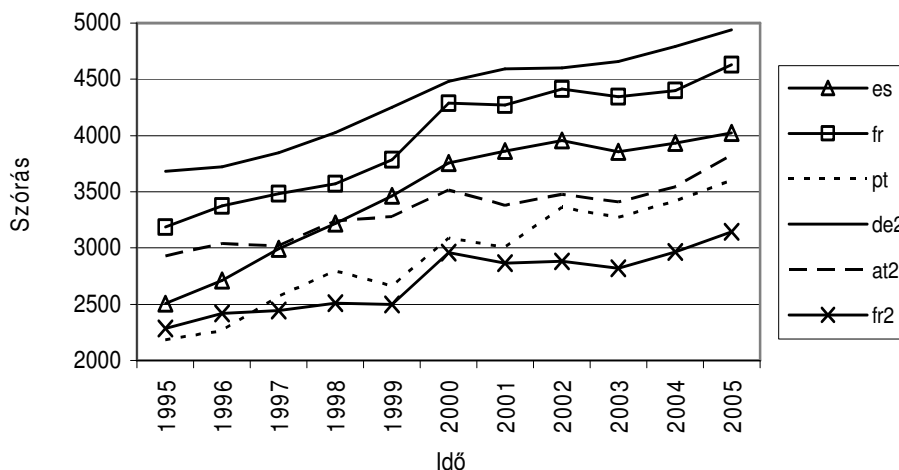
A 2. ábra sajátossága hogy e felső zónában már 5 grafikon szigorúan nő, és csak az olasz és az osztrák adatsorban jelentkeztek (részben szintén az ezredforduló körül) kohézióra utaló jelek. Az ábrán megjelenik mindhárom föderatív

tagállam, két újonnan csatlakozott unitárius ország „fővárosa”, de más államtípusok (olasz, brit) is.

A 3. ábra a közepes szóródású adatsorok közül mutatja azt a hatot, amelyeknél a szórásnövekedés viszonylag alacsonyabb. Az ábrán az egyetlen szigorúan növekvő adatsor a Hamburg nélküli Németországé. Megjelenik Franciaország Párizssal és anélkül (hasonló tendenciákkal), a Lisszabonnal együtt vizsgált, korábbihoz hasonlóan hektikus portugál adatsor, amely jelzi, hogy a fővárostól függetlenül időről időre közelednek, illetve távolodnak egymástól a régiók, valamint a Bécs nélküli Ausztria és Spanyolország – utóbbiban érezhetően csökken a divergálódás üteme. Az ábra szintén a legkülönbözőbb államtípusba sorolható tagállamok adatsorait mutatja.

3. ábra

A NUTS 2 szinten közepes mértékben szóródó GDP-jű országminták I.

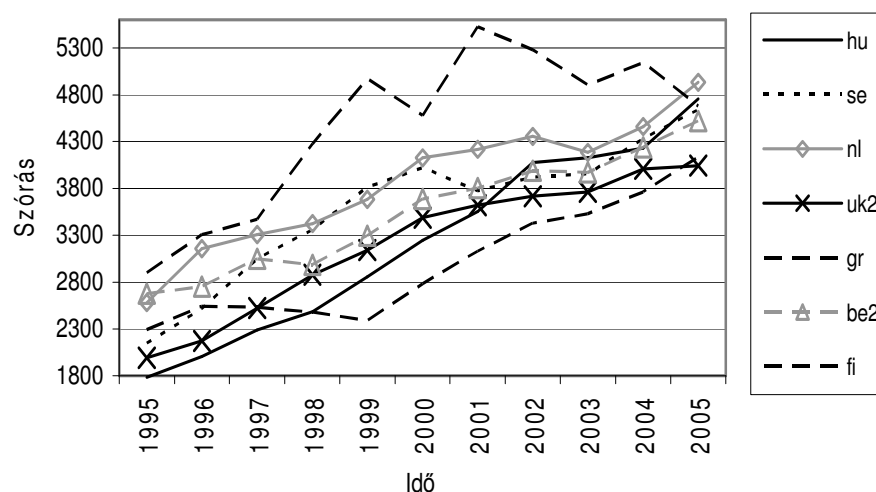
Forrás: EUROSTAT-adatok alapján saját számítás.

A 4. ábra a közepes szóródású adatsorok közül azt a hetet jeleníti meg, ahol a regionális különbségek növekedése gyorsabb. Az ábra igen változatos képében a legszembetűnőbb a finn regionális különbségek alakulása. Ez a klasszikus unitárius ország az egyetlen, amely 2001 óta tendenciózusan csökkenteni tudta területi különbségeit. Szintén figyelemre méltó a London nélküli brit és a Budapesttel együtt vizsgált magyar adatsor meredek és szigorú növekedése. 1999-től hasonló tendenciát mutat Görögország, valamint 1998 óta Belgium is. Nagyon markánsan jelenik meg Stockholm teljesítménye (vö. 1. ábra, „se2” adatsor), és meglepő a kimagasló régió nélküli Hollandia regionális divergenciájának mértéke is.

Ezen az ábrán Belgium kivételével kevésbé erős régiókkal jellemezhető tagállamok szerepelnek.

4. ábra

A NUTS 2 szinten közepes mértékben szóródó GDP-jű országminták II.

Forrás: EUROSTAT-adatok alapján saját számítás.

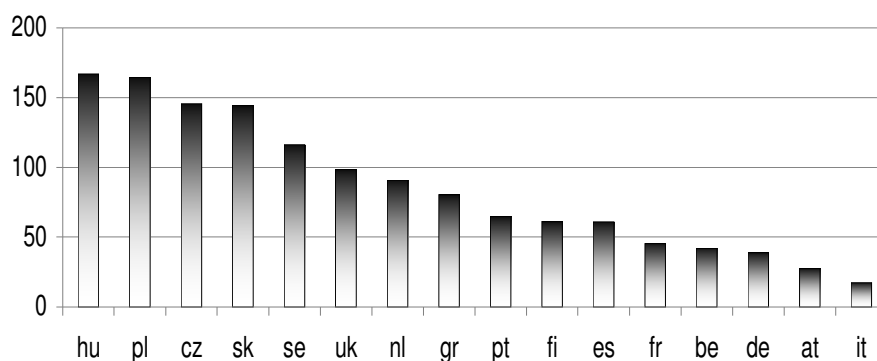
A tagállami adatok szórásának százalékos változása

A szórás abszolút számainak alakulása mellett – az eddigi esetleges említések-nél részletesebben – érdemes megvizsgálni a szórásnövekedés alakulását is, vagyis azt, hogy 1995 és 2005 között mely tagállamokban nőttek gyorsabban vagy lassabban a területi különbségek, és ennek van-e bármilyen kapcsolata a tagállami berendezkedéssel. Az 5. és 6. ábrák a regionális GDP szórásnövekedését mutatják 1995 és 2005 között.

Az 5. ábra kétséget kizáróan jelzi, hogy a négy visegrádi tagállam fővárosi régiói nem csak a tagállamon belüli különbségeket növelték meg jelentősen, hanem a nemzetközi mezőnyben is „helyt állnak”, azaz más tagállamok különbségnövekedését is lekörözik. Ugyanakkor a 6. ábra tanúsága szerint a magyar, a cseh és a szlovák adatok a fővárosok nélkül is kedvezőtlenek, a területi különbségek szórása jóval több mint kétszeresére nőtt 10 év alatt. (A szórás százalékos növekedését nem lehet a területi különbségek százalékos növekedésével azonosítani, mert nem abszolút fejlettségi adatok összehasonlításáról van szó, hanem az egyes adatok átlagtól való átlagos távolságának a változásáról.)

5. ábra

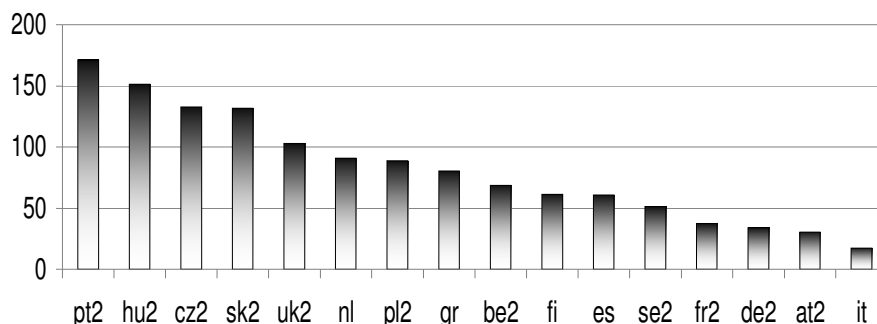
*A területi különbségek növekedése 1995 és 2005 között
(szórásnövekedés, %)*

Forrás: EUROSTAT-adatok alapján saját számítás.

6. ábra

*A területi különbségek növekedése 1995 és 2005 között
a nagyvárosi régiók nélkül (szórásnövekedés, %)*

Forrás: EUROSTAT-adatok alapján saját számítás.

Kiemelkedő az olasz „utolsó” helyezés, vagyis Olaszországban a magas különbségek csak kis mértékbe növekedtek. Figyelemreméltó az egyébként magas különbségeket jegyző Németország, Franciaország és Ausztria aránylag lassú regionális divergálódása, utóbbiban (statisztikailag) érdekes Bécs szerepe: A főváros nélküli Ausztriában gyorsabban nőnek a különbségek, mint a fővárossal együtt számítva. (Ez csupán annyit jelent, hogy Bécs kiugrása már 1995-ben olyan magas abszolút értékű szórást eredményezett, hogy ha Bécs gyorsabban is fejlődött a többi térségnél, százalékosan ez még mindig kevesebb változást

eredményez, mint a Bécs nélküli kiinduló adathoz viszonyított Bécs nélküli divergálódás. Hasonló irányú, kis mértékű eltérés jelentkezik London esetében is, tartalmi jelentősége csekély.) A különbségek közepes ütemben növekedtek Spanyolországban és Finnországban, ennél valamivel gyorsabban Görögországban és Hollandiában. Elég sajátos képet mutat végül Portugália, amely átlagos ütemű szórásnövekedést mutat, a főváros nélkül azonban a „tabella” élére ugrik. A magyarázat megadásához a régiók adatsorainak egyenkénti vizsgálata vált szükségessé. A „pt2” adatsor létrehozását az indokolta, hogy 1995-ben Lisszabon még kiugró GDP/fő értéket mutatott a többi régióhoz képest. 2005-re az 1995-ben még fejletlenebb Madeira felzárkózott a fővároshoz, a többi régió viszont sokkal lassabban fejlődött. Így ha kivesszük Lisszabont, amely mindkét időpontban stabilan felfelé húzta az átlagot, Madeira villámgyors fejlődése a kevés portugál régió (kis mintasokaság) miatt statisztikailag dominánssá válik. Stockholmról (a svéd adatsorról) másutt már szóltunk.

A kohézió és a fejlettség kapcsolata

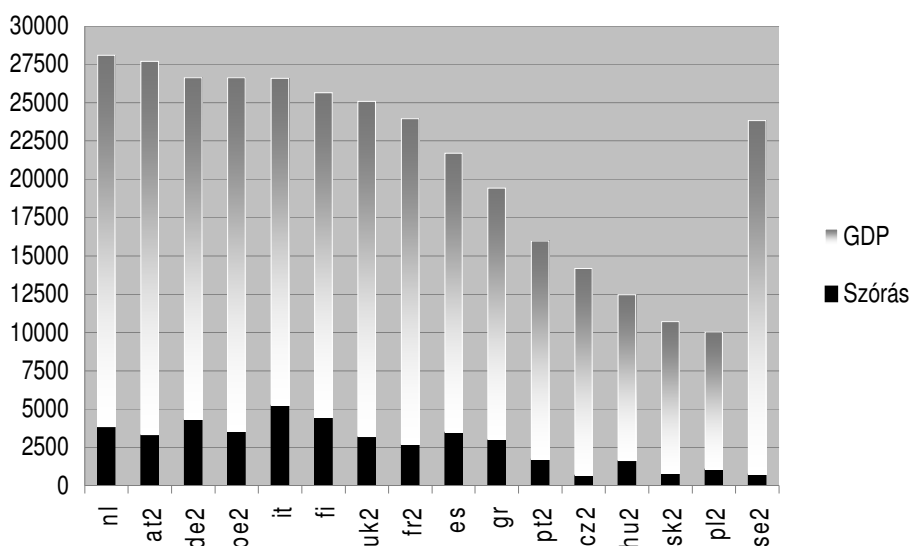
Megvizsgáltuk, hogy van-e kapcsolat a tagállamok GDP-vel mért fejlettsége és területi különbségei között. Ehhez egyrészt kiszámítottuk az 1995 és 2005 közötti GDP-szórások átlagát, másrészt ugyanezen évek egy főre jutó nemzeti GDP-adatainak az átlagát. A két változó korrelációja mindössze 0,42, vagyis a magas GDP első látásra nem párosul magas regionális különbségekkel. Egyes adatok próba jellegű kivétele („trial and error” módszer) azonban azt mutatja, hogy a csak közepes korreláció részben a szegényebb országok fővárosi régióinak kimagasló teljesítményével magyarázható. Ha a szlovák és a cseh adat nélkül számítjuk a korrelációt, 0,66-os R értéket kapunk. Ugyanezt a hatást támasztja alá az is, hogy ha a korrelációt a GDP-beli fejlettség és a regionális GDP-szórás korrigált adatsorai között számítjuk (azaz kizárjuk a kimagasló teljesítményű régiókat a szórásból, de a fejlettségből természetesen nem), akkor a korreláció 0,67-es, vagyis megerősíthető, hogy a kiugró nagyvárosi adatoknak jelentős szerepük van ebben a kapcsolatban. Ha ebből, az adatsorból végül eltávolítjuk a Stockholm nélkül nagyon alacsony szórású, de meglehetősen fejlett Svédország adatait, a korrelációs együttható értéke 0,84 lesz, amit már erős kapcsolatnak nevezhetünk. Összegezve tehát, ha a kiugró teljesítményű nagyvárosi régiókat nem vesszük figyelembe a szórás számításánál, az EU legalább 3 db NUTS 2 szintű régiójával rendelkező országainak körében Svédország kivételével erős pozitív kapcsolat mutatható ki a területi különbségek mértéke és a fejlettség között.

A 7. ábra mutatja, hogy Svédország kivételével világosan szétválik a fejlettebb és a kevésbé fejlett országok csoportja. Az első 8 oszlopban csak fejlett országok vannak viszonylag magasabb szórásátlaggal és GDP-vel, utána 3 oszlopot a támogatott mediterrán tagállamok képeznek, majd az újonnan csatlako-

zottak zárják a sort. Eszerint a nemzetgazdasági fejlettség inkább negatív kapcsolatban áll a területi kohézióval. (Zárójelben: Ez az eredmény a „szemnek” furcsa, hiszen Magyarországon komoly különbséget érzünk az osztrák határ menti települések és Szabolcs falvai között, legyen szó akár településképről, akár nyelvtudásról, míg Belgiumban vagy Hollandiában nem tűnik fel a nagy fejlettségbeli különbség két régió között. Egy bizonyos fejlettségi szint fölött a GDP-beli különbségek „nem láthatók”, nem az infrastruktúrában vagy a lakosság helyzetében jelennek meg, hanem inkább csak az ipari és szolgáltató vállalatok magasabb hozzáadott-értékében vagy a kisvállalatok sokkal magasabb exportarányában.)

7. ábra

A tagállami adatsorok sorrendje az egy főre jutó GDP és a regionális GDP-adatok szórása alapján

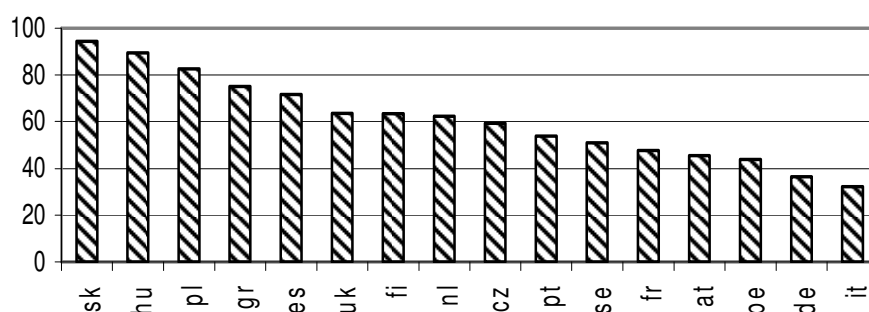
Forrás: EUROSTAT-adatok alapján saját számítás.

A 8. ábrán végül a tagállamok GDP-növekedésének ütemét láthatjuk. Ha ezt összevetjük az 5. és 6. ábra eredményeivel, láthatjuk, hogy a gyorsabb szórásnövekedésű tagállamok GDP-beli fejlődése is gyorsabb, míg a sor végén álló, stabilabb különbségeket mutató országok gazdasága csak lassú ütemben bővül. Szlovákia 10 év alatt közel megduplázta egy főre jutó GDP-jét, és hazánk is 90%-kal növelte meg azt, miközben Olaszország és Németország nagyon lassan haladt előre. Az abszolút fejlettségi számokkal összevetve azt mondhatjuk, hogy

Csehország, de főleg Portugália kivételével az EU-átlag alatti országok GDP-növekedési üteme az átlagnál magasabb volt, míg a fejlettebb térség motorjait a hagyományos francia–német–olasz triász helyett az Egyesült Királyság, Hollandia és Finnország testesítik meg (közülük volumene miatt az utóbbi kettő csak dinamikájában tekinthető motornak).

8. ábra

A GDP-növekedés üteme a vizsgált tagállamokban
1995 és 2005 között, %

Forrás: EUROSTAT-adatok alapján saját számítás.

Következtetések

Az eredmények értelmében a vizsgált tagállamok regionális különbségeinek alakulásával az államtípusok nem állnak kapcsolatban. Ehelyett az adott tagállam fejlődési üteme és kisebb mértékben a vizsgálat kiinduló időpontjában már fennálló területi különbségei kevés kivétellel összefüggést mutatnak a regionális divergálódás dinamikájával.

A föderatív berendezkedésű tagállamok a fejlettek közül kerülnek ki, gazdasági növekedési ütemük viszonylag alacsony, területi különbségeik jelentősek, ugyanakkor lassan növekednek (de ebben az alacsony gazdasági növekedésnek meghatározó szerepe lehet). A hasonló berendezkedésű és egyaránt magasabb területi különbségekkel rendelkező Olaszország és Spanyolország közül a fejlettebb Olaszországban alacsony gazdasági növekedés és ezzel párhuzamosan a különbségek lassú növekedése volt jellemző, míg a kevésbé fejlett Spanyolországban a növekedés dinamikája jelentős volt és a területi különbségek növekedése ennek ellenére mérsékelt, sőt, 2002–2003-ban kohéziós tendencia is megfigyelhető volt.

Az unitárius országok közül a kevésbé fejlettek 1995-ben viszonylag alacsony területi különbségekkel voltak jellemezhetők (Pozsonyt térségét kivéve). Közülük Magyarország, Szlovákia és Görögország gyors növekedést mutatott,

Csehország és Portugália mérsékeltébb ütemben gyarapodott. 1995 és 2005 között hazánkban, Csehországban és Szlovákiában gyorsan, Görögországban és (a Lisszabon és Madeira nélküli) Portugáliában kisebb mértékben növekedtek a különbségek. A fejlettebb unitárius, vagy legalábbis NUTS 2 szinten önkormányzattal nem rendelkező tagállamok közül az Egyesült Királyság és Finnország Svédországnál gyorsabban növekedett. A területi különbségeknek úgy a mértékével, mint azok növekedésével mindhárman a tagállamok „középmezőnyében” foglalnak helyet.

A fennmaradó, nehezen kategorizálható 3 ország közül Franciaország viszonylag fejlett, területi különbségei átlagosak, és a föderalizált országokhoz, valamint Olaszországhoz hasonlóan alacsony növekedés és ennek megfelelően a területi különbségek alacsony növekedése jellemzi. Lengyelország a felzárkózó országok képletét mutatja: alacsony fejlettség és különbségek 1995-ben, gyors növekedés és gyorsan növekvő szóródás 2005-ig. Végül Hollandia az egyik legfejlettebb tagállamként átlag fölötti növekedést produkált, és átlag körüli területi különbségei az átlagosnál minimálisan gyorsabban nőttek.

A végső összegzéshez a *Függelékben* közölt táblát hívhatjuk segítségül. Ez alapján az alábbi jellemző folyamatokra érdemes rámutatni:

1. A felzárkózó és 1995-ben alacsony területi különbségekkel rendelkező országok gyors növekedése a területi különbségek magas növekedésével párosult (visegrádi országok).
2. Az alacsonyabb vagy közepes fejlettségű régi tagállamok Portugália kivételével szintén gyors fejlődést produkáltak, de eközben a területi különbségek (a mezőnyhöz képest) csak közepes mértékben növekedtek (Spanyolország, Görögország, Finnország). Ez relatív kohéziós fegyverténynek nevezhető.
3. A német–olasz–francia triád, plusz a két kisebb föderalizált tagállam (Belgium és Ausztria) a franciák kivételével magas területi különbséggel indultak 1995-ben, majd mindnyájan alacsony növekedést értek el, ezzel párhuzamosan a területi különbségek is kis mértékben növekedtek csak. Ez a relatív kohézió negatív esete, amikor az eredményt nem a szegényebb régiók dinamikus növekedése, hanem a gazdagabb térségek gyenge gazdasági teljesítménye idézi elő. Kis eltéréssel e csoporthoz sorolható Svédország is, amely magasan fejlett tagállamként szintén viszonylag alacsonyabb növekedést produkált és Stockholmot nem számítva a területi különbségek sem növekedtek kifejezetten gyors ütemben. Az országban azonban már 1995-ben is jellemzően alacsonyak voltak a területi különbségek.
4. Az Egyesült Királyság és Hollandia gazdasági fejlettségük ellenére viszonylag gyorsabban bővültek és átlagos mértékű területi különbségeik valamivel átlag fölötti mértékben növekedtek.

5. Végül az elvileg (2)-es csoporthoz tartozó Portugália alacsonyabb fejlettségi szintről és alacsonyabb területi különbségekről indulva gyenge fejlődést mutatott, ugyanakkor a főváros és Madeira még így is „elhúzott” a többi térségtől. Ezzel Portugália teljesítménye a leggyengébb a vizsgált tagállamok között.

E csoportosítás alapján a területi különbségek változása a GDP növekedési ütemével mutat lineáris kapcsolatot. A GDP-növekedés és a területi különbségek szórásnövekedése között a Pearson-korreláció közel 0,8-as, a GDP-növekedés a szórásnövekedés varianciájának 60%-át magyarázza (kiigazított R^2). Az F-statisztika értéke 23,00, amely 1%-os szinten szignifikáns.

A regionális diszparitás az államtípussal e mintában nem mutat kapcsolatot. Az elemzés természetéből fakadóan ez alapján nem lehet kimondani, hogy a területi középszint szervezése és a területfejlesztés decentralizációja indifferens a területi különbségek alakulása szempontjából – ennek megítélése további és más módszerű elemzést igényel. Azonban ha szerepe is van, az csak másodlagos lehet. Hatása a jelen elemzés eredményei szerint csak hasonló növekedési ütemű tagállamok vizsgálata esetén mutatható ki, és eredményeink szerint a folyamatot befolyásolhatja a vizsgált időperiódus elején fennálló területi különbségek mértéke is.

Irodalom

- Baldi, B. (1999): *Beyond the Federal–Unitary Dichotomy. Working Paper*. Berkeley: University of California, Institute of Governmental Studies.
- CoR (2005): *Decentralisation of the EU Decision-making Process*. Brussels: Committee of Regions.
- Cordis-honlap: <http://cordis.europa.eu/erawatch/index.cfm?fuseaction=ri.content&countryCode=NL&topicID=613&parentID=27/> [2008. 08. 18.]
- EU (2007): *Fourth Report on Economic and Social Cohesion*. Brussels: European Commission.
- EU (2008): *Europa Glossary*. http://europa.eu/scadplus/glossary/subsidiarity_en.html/.
- Horváth Gyula (1998a): Régiók az Európai Unióban. *Európai Tükör*. 1998/4.
- Horváth Gyula (1998b): *Európai regionális politika*. Pécs, Dialóg Campus.
- Horváth Gyula (2003): Decentralizáció és partnerség az Európai Unió strukturális politikájában. *Társadalom és Gazdaság* 25/1.
- Kemkers, R. (2005): *Structure in Fifteen*. Gronongen: University of Groningen.
- Leeke, M. – Sear, Ch. – Gay, O. (2003): *An Introduction to Devolution in the UK*. House of Commons Library Research Paper. London: Parliament & Constitution Centre.
- Owens, J. (2002): *Fiscal Design across Levels of Government: EU Applicant States and EU Member States*. OECD: Centre for Tax Policy & Administration.
- Pálné Kovács Ilona (1999): *Regionális politika és közigazgatás*. Pécs, Dialóg Campus.
- Pálné Kovács Ilona (2004): A közigazgatási régiók esélyei hazánkban. *Magyar Tudomány* 2004/9.

Sleegers, W. (1998): Regional Development Agencies in the Netherlands. Twenty Years of Shareholding. In: Halkier, H. – Danson, M. – Damborg, Ch. (eds): *Regional Development Agencies in Europe*. London–Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers, 66–79. p.

Függelék

	GDP/fő, 1995, euró	Szórás, 1995, euró	Szórás, nagy- város nélkül, 1995, euró	GDP- növekedés, 1995–2005, %	Szórás- növekedés, 1995–2005, %	Szórásnöveke- dés, nagyváros nélkül, 1995–2005, %
at	19 853	4 333	2 931	45,3	27,4	30,6
be	18 877	6 891	2 678	43,7	42,0	68,7
cz	10 767	2 872	372	59,3	145,7	132,9
de	18 901	4 240	3 681	36,5	38,8	34,3
es	13 436	2 505	2 505	71,7	60,8	60,8
fi	15 776	2 900	2 900	63,4	61,3	61,3
fr	16 993	3 186	2 286	47,6	45,4	37,5
gr	12 335	2 292	2 292	75,0	80,4	80,4
hu	7 603	1 783	819	89,3	166,9	151,3
it	17 741	4 668	4 668	32,3	17,4	17,4
nl	18 111	2 582	2 582	62,2	91,0	91,0
pl	6 288	918	771	82,6	164,4	88,9
pt	10 984	2 185	970	53,8	64,9	171,3
se	18 376	2 146	655	50,9	116,3	51,1
sk	6 979	3 955	571	94,4	144,3	131,5
uk	16 338	4 193	1 991	63,5	98,6	103,0

A tanulmányban használt országrövidítések

at = Ausztia	hu = Magyarország
be = Belgium	it = Olaszország
cz = Csehország	nl = Hollandia
de = Németország	pl = Lengyelország
es = Spanyolország	pt = Portugália
fi = Finnország	se = Svédország
fr = Franciaország	sk = Szlovákia
gr = Görögország	uk = Egyesült Királyság

The impact of decentralisation and of the dynamics of growth on changes in regional disparities

The study analyses whether the decentralisation of regional development or GDP-growth dynamics influences the level of regional disparities, measured with the standard deviation of Regional GDP values within a country. After revising the relevant literature's classification of EU member states' devolution levels, we show – using 1995–2005 EUROSTAT GDP data – that the dynamics of regional GDP growth is in strong correlation with the widening of regional disparities at NUTS 2 level. On the other hand, the paper indicates that the political hypothesis of “more decentralisation for lower regional disparities” must be rejected, and that the devolution level of a state may have a provable impact on regional disparities only in those cases of countries with similar development levels and GDP growth dynamics.

18. EGY REGIONÁLIS KÖZPONT MODERNIZÁCIÓS PROBLÉMÁI – PÉCS PÉLDÁJA

Rácz Szilárd

Bevezető

A nagyvárosok területi fejlődésben játszott szerepe – napjaink térformáló erőinek domináns városi koncentrációja miatt – egyre erősödik, miközben az erőforrásokért folyó küzdelem fokozza a nagyvárosok közötti konkurenciaharcot. A városversenyre felkészülni, előnyökre szert tenni a versenytársak fejlődési pályájának (irányának, stratégiájának) alapos ismeretében lehet. Jelen munka témája egy permanensen átalakuló régióközpont, Pécs jövője és szerepe a magyar, illetve a közép-európai városhálózatban. Az írás nem egy értékes leíró elemzés, hanem a modernizáció, a terület- és településfejlesztés szempontjából érzékeny és vitatott pontokat vizsgáló értékelés. Kezdetre egy, a közép-európai nagyvárosok gazdasági és térszervezési potenciálját áttekintő kutatásnak.

Csomópontok a térben

A globalizáció¹ és az urbanizáció újabb ciklusai változásokat sürgetnek a területfejlesztési politikában is. Az Európai Unióban az elmúlt évtizedben egyre nagyobb súlyt kapott a sokáig elhanyagolt városfejlesztés, a városhálózat megerősítése. Ennek oka, hogy a városokban koncentrálódik a tőkejavak, illetve a humán erőforrások nagy része és ezáltal a teljesítmény is a városokban jelentkezik; ezzel párhuzamosan viszont egyre jobban támaszkodnak szűkebb (integrált) környezetükre. A fejlesztéspolitikai döntés, a hatékonyság és a méltányosság közötti választás érzékelhetően eltolódott a versenyképesség felé, ez pedig koncentráltabb beavatkozásokat sürget a fejlődés jövőbeni motorjaira, a városokra, városrégiókra alapozva (*Enyedi 2003, Horváth 2007, Faragó 2006, Rechnitzer 2007*). Az európai városhálózat új szerepkörökkel gazdagodik, átalakulóban van. Kelet-Közép-Európa nagyvárosai integrálódtak e rendszerbe, de pozícióik

¹ Globalizáció: a globalizáció és a lokalizáció szavak összeolvadásával létrejövő többféle képpen – pl. szociológiai, regionális gazdaságtani, marketingstratégiai kontextusban – értelmezett fogalom.

(egymással szemben is) veszélyben vannak megfelelő fejlesztési stratégiák és programok nélkül.

A nagyvárosoknak vannak-e régióik, avagy a régiók rendelkeznek kijelölhető központtal? A kérdés nemcsak a regionalizáció és a regionalizmus fogalmi elválasztására, de a nyugat-európai és a posztoszocialista országok területpolitikai elveinek megkülönböztetésére is alkalmas lehet. Nyugat-Európában a térségi központok egy hosszú (történelmi) evolúciós folyamat eredményeként épültek ki, funkcionális gazdagodásuk és erőforrásaik gyarapodása régiójukkal szoros kölcsönhatásban alakult, így a regionalizmus intézményesülése idején – a régiók kialakításával, a közigazgatás átalakításával – a régióközpontok² megnevezése többnyire egyértelmű volt. A regionális decentrumok, később városrégiók támogatása a nemzeti struktúrapolitikák meghatározó elemévé váltak, számos eredményt elérve. Kelet-Közép-Európa országaiban az uniós tagságra való felkészülés idején vált egyre fontosabbá a régiók és központjaik kijelölése. A lehatárolásokat élénk vita kísérte (kíséri), ami egyrészt történelmi tényekből, másrészt politikai pozícióharcokból fakadt. Számos helyen (pl. Románia, Bulgária) megkérdőjeleződött a potenciális központok vezető szerepe (Horváth 2007).

A magyar városhálózat kizárólag történelmi kontextusban értelmezhető: a Trianon átrajzolta struktúráján jelentős átalakítások történtek a szocialista időszak ideológiával átfűtött városfejlesztéseinek következtében, majd a rendszerváltást követően eluralkodó „területi” szemlélet száműzte az átfogó város- és településpolitikát, az atomizálttá váló önkormányzati szerkezet kialakulása számos kárral járt. Napjaink társadalmi-gazdasági folyamatai egyaránt feszítik a közigazgatás és a fejlesztéspolitika rendszerét. A reformok igénye (decentralizáció, posztjóléti állam) mindenhol felmerül, nem mindegy azonban, milyen elővigyázatossággal hajtják azokat végre. A törvények módosítása jellemzően politikai konszenzust kíván, hatásuk pedig jelentősnek ígérkezik.

Modernizáció az államszocializmusban

Pécs és térsége gazdasági lehetőségeit a fordulat éveitől a rendszerváltásig a szocialista fejlesztéspolitika határozta meg. A központi gazdaságpolitika az 1950-es években iparpolitikai eszközökkel – elsősorban nehézipari nagyberuházások telepítésével – nagyszámú ipari gócpontot kívánt létrehozni egyrészt a nagyvárosokat, másrészt új, iparszegény körzeteket preferálva. Ez az ipari decentralizációs politika a hagyományosan domináns könnyűipari struktúrájú pécsi térséget nehézipari fejlesztési körzetként definiálta. Az adminisztratív szerepkörrel rendelkező Pécs és az „új” szocialista iparváros, Komló jelentős beru-

² Regionális központok azok a nagyvárosok, amelyek méretük és földrajzi elhelyezkedésük miatt nagy kiterjedésű, 1–3 milliós népességű területi egység (régió) közigazgatási, ipari, közlekedési központjának szerepét töltik be. Ezek a városok kiemelkednek környezetükből, régiójuk erőforrásai népességarányuknál magasabb mértékben koncentrálnak bennük (Horváth 2007).

házásaira a Mecsek erőforrásaira alapozva került sor. A Dunai Vasmű kokszelátását biztosító feketeköszén ugyanis egyedül a Mecsekben fordul elő.

Az iparpolitika feladatai az 1950-es és 1960-as években elsősorban az ipari bázis kiépítéséhez, a társadalmi és ellátási problémák kezeléséhez kapcsolódtak. A kiemelt fejlesztéseket az Országos Tervhivatal központi szervei irányították, a centralizált döntéshozatalba és megvalósításba a helyi szervezeteknek nem volt beleszólásuk. Az 1950-es évek elején az összesen 43 ipari termeléssel foglalkozó vállalat közül – ebből 20 miniszteriális szinten irányított nagyvállalat, 13 helyi (tanácsai) irányítású iparvállalat és 10 kisipari termelőszövetkezet működött a magánkisiparosok mellett – a Pécsi Szénbányák volt a legnagyobb gazdasági szervezet a városban. Gyorsan fejlődő ágazattá vált az uránbányászat is, az érc kitermelése 1955-ben indult meg a szovjet irányítású vállalatnál (Kaposi 2006). A bányavállalatokra hagyományosan városüzemeltetési feladatok (infrastruktúra- és ellátási politika) is hárultak. A termelésnövekedés mögött társadalmi-ellátási problémák is meghúzódtak: a fejlesztés más ágazatok elöl elszívta a munkaerőt, a bázis mellett nem épült ki a szükséges lakásállomány és települési alapinfrastruktúra, illetve sokáig nem volt megoldott a nők foglalkoztatása. Az egyre növekvő bányászhiányt béremeléssel és tömeges lakásépítéssel kompenzálták, valamint – továbbra is központi döntéshozatallal – sor került a női munkaerőt felszívó fejlesztésekre.

Az 1968. évi új gazdaságirányítási rendszer, a bányászat szerepének részleges visszaszorulása és az energiastruktúra szükségessé váló modernizálása lépéskényszerbe hozta a megyei vezetést. Az 1969-es „reformkoncepció” (Baranya megye iparfejlesztésének távlati feladatai 1969). komoly előrelépésnek tekinthető. A tervezők felismerték, hogy a bányászat már nem tölti be a fejlődés motorjának szerepét, az egyoldalú iparszerkezet hátrányait csak egy több lábon álló hosszú távú stratégia oldhatja. A dokumentum egy lehetséges irányként területileg differenciált szerepkört vázolt a megye városainak, ez a helyi adottságoknak jórészt megfelelt, a vezetés mozgásterét is figyelembe vette. Felmerült hosszabb távon olyan lehetséges húzóágazatok letelepítése, mint a vegyipar, a műszer- és gépipar. A koncepció fő célkitűzéseit (diverzifikáció, új húzóágazat letelepítése) nem sikerült elérni. Néhány kisebb jelentőségű kapacitás kihelyezésére került csak sor.

Az iparpolitika mozgásterére ekkor nem a gazdaság és társadalom érdekein alapult, hanem a helyi-központi pártvezetés és a nagyvállalatok alkuerején (Barta 2002).

A koncepció revíziójára csak 1979-ben került sor. Az erőteljes külgazdasági orientáció, a szénbányászat visszafejlődése, az új iparágak jelentéktelen beruházásai külön-külön is okkal szolgálhattak a fejlesztések újrafogalmazására. Dinamikus fejlődést egyedül a könnyűipar mutatott (Baranya megye iparának távlati fejlesztési irányelvei 1979). A terv a meglévő ipari bázisra alapozva kívánt fejlesztést eszközölni, nem számolt a bányászat további visszaesésével. Az

ipari termelés tovább csökkent, a telepített ipar nem épült be a helyi gazdaságba, alacsony feldolgozottsági fok jellemezte. Az 1984-es felülvizsgált koncepció (Jelentés az ipar helyzetéről és feladatairól 1984) a központi Liász-program keretében megvalósuló rekonstrukciótól várta a bányászat újjáéledését, más területeken az exportképes tevékenységek, a termelékenység és a feldolgozottság növelését szorgalmazta. A terv 1969-hez képest sokkal kevésbé volt reform jellegű, a megyei vezetést követő gondolkodás jellemezte. Megjelentek viszont benne a diverzifikációs törekvések, az erősebb piaci orientáció és egyes hatékonysági követelmények. Az 1980-as évek végére egyértelművé vált a szocialista iparpolitika tarthatatlansága. Ekkor fogalmazódott meg először a bányászat leépülésének elkerülhetetlensége és a kiútként szolgáló szerkezetváltási stratégia: új iparágak, ipari parkok létesítése, munkaerő-átképzés, infrastruktúrafejlesztés. A problémákkal való szembenézés, a proaktív cselekvés elmulasztásának következménye a rendszerváltozás kríziseiben mutatkozott meg (Lux 2006).

Revitalizáció a piacgazdaságban

Baranya ipargazdasága a rendszerváltozás után „átmeneti” csapdába került. Annyira nem volt fejlett, hogy megőrizze addigi ipari dinamikáját, annyira viszont igen, hogy az állandó forráshiánnyal küszködő állami fejlesztéspolitika jó részt elkerülje. Gazdaságszerkezetében radikális fordulat játszódott le a kilencvenes években, a szerkezeti válság a 90-es évek dezindusztrializációjában teljesedett ki és a szocialista ipar eltűnésével járt. A korábban kiemelt ipari központú Baranya 2001-ben az ország legalacsonyabb egy főre jutó megyei ipari termelési értékét produkálta. Pécs jelentős nehézipari és tradicionális könnyűipari ágazatai leépültek. A kilencvenes években elolvadtak a korábbi nagyvállalatok. Az 1990-es évek első felében nem működött semmiféle fejlesztéspolitika, a legfontosabb hatóerő a privatizáció volt. A kevés „túlélő” nagyvállalat (dohánygyár, sörgyár) ekkor került külföldi tulajdonba, de ekkor telepedett meg néhány multinacionális cég (Nokia, Ensto, Hauni) is Pécssett.

Pécs gazdaságának szerkezete a 90-es évek közepére a gazdasági erők kényszerének és az országos ágazati-vállalati döntések nyomására jelentősen átalakult, az FDI beáramlás gyökeresen megváltoztatta a tulajdoni szerkezetet, a hagyományos termékek előállítását szelektív módon változott. A város gazdaságának területi kapcsolatrendszerét újrendeződt a szerkezet- és érdekváltás hatására. Elmondható, hogy Pécs gazdasági potenciálja és nagyságrendje ellenére, valószínűleg gyenge kooperációs kapcsolatainak betudhatóan azóta is mérsékelten jelenik meg az exportpiacokon. Pécs 1995. évi városfejlesztési koncepciója az új hajtóerőknek megfelelően, helytállóan értékelte a megyeközpont új területi munkamegosztásban elfoglalt versenypozícióit. Fejlődési scenárióit a városfejlesztés belső erőforrásaira alapozták. A dokumentum értékelése szerint Pécs iparilag hanyatló terület, de a legdrasztikusabb pontokon már túljutott. Igen fon-

tos megállapítása, hogy a városban a 80-as évek eleje óta egy mennyiségi terciarizáció folyamata zajlik, mely a 90-es évek elejétől – részben piaci, részben kényszerű szerkezet- és szervezetszervezmódosulási okok miatt – egyre több területen minőségi fejlődési folyamatba váltott. A szerkezeti átrendeződést viszont – az alakító folyamatok kényszerűsége, spontaneitása, a városi jövőkép, stratégia és menedzselés hiánya miatt – belső aránytalanságok (hiányok) terhelik. A terciarizációt tehát egyértelműen követő típusú fejlődés jellemezte, multiplikátor hatás érvényesülése nélkül. A fejlesztési stratégiában első helyen szerepel a tudásigényes gazdaság, a kooperáció-partnerség, a technológiaigényes, innovációorientált gazdaság mint a minőségi megújulás lehetősége. Stratégiai eszközként az ipari park, fejlett technológia telepítők kedvező fogadása, egyetemi K+F háttér kiépítése, technológiai centrum, inkubátorház, vállalkozásfejlesztés adódtak. E dokumentum tartalmazza a pécsi „kulturális ipar” első írásos említését is. Lehetséges klaszterként hármat említ: technológiaigényes feldolgozóiparit, turizmust, illetve élelmiszeriparit (Horváth 1995).

A megyei területfejlesztési koncepciók a piacgazdaságban már a modern tervezésnek megfelelően épültek fel (helyzetértékelés, SWOT-analízis, fejlesztési koncepció). Az első koncepció felismerve a megye „kvázifejlettségét” infrastrukturális (elsősorban elérhetőségi), reindusztrializációs és modernizációs feladatokat vázolt (Hrubi 1996). Három évvel később sor került a korábbi terv értékelésére és átfogalmazására. 1996 óta mind a hét prioritás és mind a 31 program esetében történt előrelépés, összességében azonban Baranya országon belüli helyzete enyhén romlott a különböző megyei mutatók tekintetében. Az innovációs rendszer három stratégiai hiánypontjaként a program az innovációs szerkezet (gyártmány- és gyártásfejlesztés, K+F), a piaci-marketing szervezet és a finanszírozási rendszer elégtelenségét emelte ki. A stratégiában 1996-hoz képest csak négy ponton történt változtatás: sor került a 31 program fontossági sorrendjének kialakítására; a minőségi-mennyiségi helyett döntően a minőségi vállalkozás és gazdaságfejlesztésre helyeződött a hangsúly; deklarálódott a komplex, megyei szintű intézkedések elsőbbsége; fontosabb szerepet kapott a regionális együttműködés. A fejlesztési stratégiában már önálló operatív programok is megjelentek (Hrubi 1999). A megyei tervek 2003-as felülvizsgálatát (Hrubi 2003) leginkább a közelgő EU-csatlakozás indokolta. Változás csak a program struktúrájában és némely operatív program esetében történt, a célok és prioritások továbbra is a 96-ban elfogadottak maradtak. A kialakítható klasztereknél a kulturális mellett, az aktuális folyamatok hatására ekkor jelent meg az egészségipari klaszter fejlesztésének gondolata.

A pólus program és az újraiparosítás

Mint a bemutatott fejlesztési dokumentumokból is érzékelhető, a térség a rendszerváltás relatív vesztesének tekinthető. Periférikus helyzete, közlekedési kapcsolatainak fejletlensége máig megakadályozták új növekedési pályára állását.

A kibontakozást a helyi gazdasági erő hiánya és a közvetlen külföldi tőkeberuházások elmaradása is hátráltatja. Megfigyelhető a gazdasági szerkezet dezindusztrializációja, amely egyben a potenciális kitörési pontok meghatározásának lehetőségét is magában hordozza. A területi potenciál gyengeségeiből előnyt kovácsolva, növekedési tényezőkké alakítva a további terciarizációban kereshető az új térségi fejlődés. Új fejlődési irányt jelenthet a kultúripar, amely stratégiai fő elemét képezi az Európa Kulturális Fővárosa címre beadott és elnyert pályázat. Természetesen a termék-szolgáltatás kombinációk miatt az említett tevékenységekben az ipar kifejezés leginkább szlogenszerű, hiszen a kultúripar esetében nincs szó ipari termelésről. Ezek az adottságok jól egyeztethetők a kormányzat új fejlesztési stratégiájával, az ún. pólus programmal. A pólus koncepció a francia iskola mintájára növekedési (versenyképességi) gócban gondolkodik, bár hazánk esetében kiegészül bizonyos fontos fejlesztési funkciókkal is. A pólus koncepció tág értelemben egy olyan koncentrált stratégiai akcióegység, amelyik a város és rajta keresztül környezetének kitörési lehetőségét fogalmazza meg. Ezt Pécs esetében három rugalmas módon változtatható és fejlődő szakterületen kívánják realizálni, nevezetesen az egészségiparban, a környezetiparban és a kulturális iparban. Mindhárom irányban kiemelt szempont a területi, klaszterszerű működés, amely magába foglalja a kutatástól a technológiafejlesztésen át a termék-, és szolgáltatásfejlesztést, a hazai és exportértékesítés teljes láncolatát (Pécs, az életminőség pólusa 2005, *László* 2006).

A régióközpontok fejlődésében számos országban fontos szerepet játszottak a növekedési pólus koncepciók, mint a decentralizációs politika legfőbb eszközei. A pólus stratégia alkalmazásának lényege, hogy a regionális fejlesztési támogatásban részesített befektetéseket csak korlátozott számú helyszínre irányítják a térszerkezet modernizálását szolgáló tervszerű koncepció részeként, elősegítve a gazdasági aktivitás és a regionális életszínvonal emelését. A regionális központok fejlesztésében az egyes országokban megannyi sajátos szempont is kirajzolódik, többnyire azonban egyértelmű: a régiók döntő többségében a legnagyobb város a régió központja, vagyis a koncentrált beavatkozások helyszíne.

A tapasztalatok alapján azok a pólus városok sikeresek, amelyek képesek a pólus stratégiájukban specializálódni. A kérdés tehát: mi Pécs specialitása? A város számos történelmi ipara közül pl. az orgonagyártás is ilyen volt. Az utóbbi évtized számos kelet-európai templomépítésében, orgonarekonstrukciójában mégsem történt kísérlet arra, hogy pécsi vállalkozás is részt vegyen. A jövedelemtermelő ipari specialitás – úgy gondolom – nem kizárólag csúcstechnológián és high-tech szektoron alapulhat, erre jó példa a dán Lego. Egy ilyen iparág Pécs gondjait nem oldaná meg, de hasznosítható erőforrásait és gazdaság szerkezetének sokoldalúságát növelné.

A pólusszerű működésért tenni kell: tudatos területi koncentrációra, konkrét tevékenységekre és hosszú távú működésre kell törekedni. Amennyiben ezeket betartva épülnek a pólus iparágak, bármelyik befutó lehet. Félő azonban, hogy

egy működő ágazat helyett három potenciális iparágkezdemény épül ki, ezért a három pillér erőviszonyát a jövőben tisztázni kell. Ma még nem látni konkrét gazdasági szereplőt a kulturális és az egészségiparban, egyedül a környezeti pillérnek van tudással és érdekeltséggel rendelkező, az új iránt elkötelezett gestora. Az iparágak növekedése pedig csak gazdasági szereplőkön keresztül mehet végbe. Ha valamelyik iparág beindul (know-how keletkezik), a kockázati tőke megjelenésére azonnal számítani lehet. Globálisan és széleskörűen versenyképes környezet-, illetve egészségiparhoz kicsi ország (és kicsi város) vagyunk. Bár utóbbinak volt vidéken is működő előzménye – pl. Medicor Művek (röntgengépgyártás). Olyan szegmens kell, amelybe multinacionális vállalat nem akar, nem tud belépni. Ilyen profitabilis lehetőség például a meddőségi centrum, amelyre az európai demográfiai jellemzőkből következően nagy a látens kereslet, és birtokunkban van a megfelelő szaktudás és infrastruktúra.

A francia pólusokban a működőképes városkapcsolatok határa 2–300 km. E tapasztalatok alapján a magyar pólusoknak fokozottan – egymástól nagymértékben diverzifikáltan – kell specializálódniuk. A rendelkezésre álló tudás és források alapján városenként legfeljebb egy iparág kiépülése várható.

Pécs esetében bármelyik pólus iparág lehet befutó. A kulturális ipar esetében kérdéses, hogy el tudná-e tartani a várost, potenciálja ugyanis ismeretlen. A londoni és pekingi magyar kulturális hetek tapasztalatai szerint rendkívül drágán, de komoly érdeklődést lehet kelteni. Pécsnek az EKF éve után – kihasználva a megnőtt ismertséget – meg kell próbálnia elfogadható szinten továbbvinni („fenntartani”) kultúriparát, ami jelentős források nélkül nem lehetséges. Remélhetőleg a kulturális ipar 2010 utáni finanszírozása nem hárul teljesen a városra, idegen forrásai ugyanis folyamatosan nőnek és napjainkban is számottevő terhet jelentenek.

Magától a körülmények – viszonylag nagyobb részének – alakításától nem várható, hogy a tudáscentrumok önműködővé válnak. A tevékenységek újdonságából és kockázatából következően nem szabad magára hagyni ezeket a projekteket, ellenkező esetben nem számíthatunk fenntartható működésre.

Az újraparosítás szükségszerű kulcselemei:

- hazai tudásra (egyetemekre, kutatóintézetekre) építve,
- hazai irányítású iparosítással,
- magyar tulajdonban.

Az újraparosítás szükségszerűen termelékenységnövekedéssel jár együtt, ami viszont kevésbé foglalkoztatásbővítő. Emiatt kerülnek a beavatkozások homlokterébe a foglalkoztatásban ma is meghatározó kis- és középvállalkozások. A „magyar” pólus koncepció azért alapvetően nagyvárosi kérdés, mert a kkv-k ott jelennek meg koncentráltan. A szakosodás hosszú távú termelési biztonságot és nagyméretű rendszereket igényel. A magyar kkv-k csekély része alkalmas a pólusokban való szerepvállalásra, és semmiképpen sem egyénileg, hanem hálózatba szervezve. Ennek oka az, hogy a magyar vállalkozók (tulajdono-

sok) leginkább jövedelemoptimalizációt folytatnak, rövid távon gondolkodva. A keletkező jövedelmet elfogyasztva nem keletkezik tőkefelhalmozás. A pólus életképességének másik alapfeltétele az együttműködés. A programokban a részvételre képes vállalkozásokat szervezeten kell támogatni. Ha úgy véljük, a kooperáció hiánya a magyar mentalitás része (pl. agrártermelői tüntetések egy jó mezőgazdasági évben is), akkor a széles partneri körben működő pólus is csak illúzió marad. Ebben az esetben a programot (iparágakat) néhány vállalkozás fogja életben tartani és később talán a szervezeti és működési fejlődés jó példaként szolgál.

A nemzetközi példák azt mutatják, hogy a nagyvárosok, agglomerációk foglalkoztatási szerepe egyre meghatározóbb, kiemelten a szolgáltató szektorban. Vajon a magyar nagyvárosokban hogyan tudnánk szolgáltatás alapú fejlődést beindítani? Legegyszerűbb helyzetben a jövedelem alapú növekedés keltette szükséglet adhat lökést. A bérnövekedés gazdasági növekedést fékező hatása miatt a jövedelmek gyarapodása viszont a termelésbővítésre és a termelékenység-növelésre hárul, amely ismét felveti az újraparosítás kérdését. Magyarországon többnyire a primer és szekunder szektor gyengesége vezetett a magas szintű terciarizációhoz, emiatt a szolgáltató szektor minőségi fejlődése nem következhet be spontán, tudatos állami intézkedések nélkül.

Magyarország ipari termelésének meghatározó részét néhány multinacionális cég állítja elő. Ezek importfüggősége jelentős. Az olyan iparágak, mint a gépjárműgyártás bármikor nehéz helyzetbe kerülhetnek, jövedelmezőségükre pl. a klímaváltozás is komoly hatással lesz. Közép-Európa az autóipar új fejlődési góca, az újraformálódó térség gazdasági növekedésének fő mozgatórugója, de sok régiónak ez az egyetlen fejlett ágazata, ami egyoldalú és sebezhető gazdaságot sejtet.

Pécsen és térségében kevés számú nagyvállalat működik, ezek kivétel nélkül külföldi tulajdonú társaságok. Az Elcoteq a város legnagyobb gazdasági foglalkoztatója, igen mobil termelési rendszerekkel dolgozik, munkaerőigénye erősen változó – ezért magas a bérelt munkaerő aránya. Az erős nemzetgazdasági kontrollnak (és lefölözésnek) kitett iparágak – pl. a dohányipar – nem tölthetnek be húzóipar szerepet egy nagyvárosban. A zöldmezős beruházások az ezredfordulóig voltak jellemzőek, azóta a barnamezős, egymást váltó beruházók kerültek többségbe. Pécs több külső erőforrást már nem tud szerezni. A kormánymegállapodással kötött beruházások, pl. a járműgyártásban (Kecskemét-Mercedes) a várost fekvése miatt nem fogják elérni. Jelenleg tehát az egyetlen lehetőség a pólus program.

Kihaszíratlan előnyként értékelhetjük a városban meglévő tudásbázist. A tehetetlenség olyan szintű, hogy nem jelent komoly ipartelepítési tényezőt Magyarország legnagyobb (vidéki) felsőoktatási intézménye. A helyi szellemi, politikai, gazdasági elit tevékenységét többnyire koncepciótlan sodródás jellemzi – amire nemcsak a médiából, hanem numerikus adatokból is következtethetünk.

A pólus program érdekessége, hogy a főváros is szerepel benne. A decentralizáció, az ellenpólus stratégia hangsúlyozása szempontjából talán szerencsésebb lett volna Budapestre külön programot kreálni. Hiszen a fővárosi pólus nem átfogó város- és gazdaságfejlesztési program, Budapest nem a magyar nagyvárosokkal versenyzik, szerepköre nem csak szűkebb térségére terjed ki, mint a „vidéki” pólusoknak. A programban tehát sajátosan összerosódott két törekvés: a régióközpontok építése és a globálisan versenyképes fővárosi agglomeráció. Budapest fejlesztése mellett szól, hogy hazánkban az innováció mindig a településhierarchia mentén felülről-lefelé terjed, a főváros híd- és kapus szerepe nélkülözhetetlen az ország modernizációjában. Ha jobban belegondolunk, a fővárosi az egyetlen kritikus tudásalapú tömeggel³ rendelkező agglomeráció Magyarországon.

Újraiparosítás és városhálózat

Kelet-Közép-Európát történelmileg szinte minden téren megkésetttség jellemzi. A lassú terjedés megmutatkozik az ipar és az urbanizáció esetében is. A megkésettiségből következően nincs akkora tőkeakkumuláció, mint a fejlett nyugat-európai államokban, ennél fogva pedig nem képződhet jelentős számú és globálisan versenyképes innováció. A fenntartható gazdaság mindaddig álom marad, ameddig nem a világszintű újdonságokra koncentrálnak az újraiparosítás hangsúlyozásakor. Az újraiparosítás vagy az ipar egyébként sem tartozik a területfejlesztői körök szokincsenek gyakran használt fordulatai közé. Nevezhetjük akár tabutémának is. A csekély számú hazai ipari kutatásnak is csak kisebb része vizsgálja az ipari növekedés problémáit. A kormánynak, a gazdasági tárcaának nincs önálló iparpolitikája, azzal csak az általános gazdaságfejlesztésen belül foglalkoznak. Míg Magyarországon sem programszerű kutatások, sem a területfejlesztési politika nem foglalkozik az újraiparosítás térformáló lehetőségével, addig a környező országokban és a fejlettebb államokban erre mind a tudomány, mind a politika sokkal nagyobb figyelmet fordít. Feltehetően okkal tesznek így.

Az újraiparosítás egy erőteljesen fókuszáló fejlesztéspolitikát igényel. A méretek és funkciók alapján külön kell választani a közép- és a nagyvárosokat. Előbbiekben a hagyományos iparosítás a megfelelő stratégia, ez alatt nem a kéményes ipar, hanem a közepes képzettségű munkavállalókat tömegesen alkalmazó nagyfoglalkoztató megjelenését értem. Utóbbiakban eltérő koncepció követése indokolt. A nagy tudással és kevés foglalkoztatottal működő tudásgazdaság kiépítésére egyedül a nagyvárosokban jelentkezik megfelelő potenciál. Ez indokolja a kategorizálást. A városok besorolása az öt legnagyobb és a százezer fő alattiak esetében egyértelmű. Kevésbé jelentős kérdés annak megválaszolása, ki tartozik a középvárosok közé. Nagyobb dilemma Székesfehérvár, Nyíregyhá-

³ Bővebben lásd Varga (2004).

za és Kecskemét elhelyezése. Erre tulajdonképpen a pólus program ad választ: Székesfehérvár Veszprémmel együtt alkalmas a pólusfejlesztésre.

Pécsnek fel kell ismernie helyét és szerepét Magyarországon, illetve Közép-Európában. Talán nem szerencsés (megpróbálni sem) Kolozsvárral, Temesvárral, Kassával versenyre kelni. Kolozsvár Bukarest után a második legnagyobb romániai város, közlekedési csomópont és mindig egy (kül)önálló Erdély központja volt, ahol ma több száz számítástechnikai cég működik. Temesváron látható eredménnyel (Bukarest után ott dolgozik a legtöbb ipari foglalkoztatott), hosszú ideje működik tudatos iparfejlesztési stratégia. Kassa kiemelkedő jelentőségű ipari központ, több országos intézmény – pl. az alkotmánybíróság – székhelye. Ezekkel a „valódi” nagyvárosokkal felesleges rivalizálni, ugyanúgy, mint a Dél-Dunántúlon Kaposvárnak Péccsel.

Pécs, a Dunántúl legnagyobb városa egy permanensen átalakuló régióközpont. Történelme folyamán változó felsőfokú (igazgatási, kulturális, vallási, gazdasági) funkciókkal rendelkezett. Napjainkban a Dél-dunántúli régió informális székhelye és tényleges központja.

Magyarországon a regionalizált irányításnak számos előzménye volt – pl. Monarchia dekoncentrált intézményei (kamarai rendszer, tankerületi felügyelőség), tervezési-gazdasági körzetek, Országos Településhálózat-fejlesztési Konceptió 1971 stb. –, amelyekben Pécs rendre kitüntetett szerepet kapott. A települések osztályba sorolására most is szükség van, de nem az újraelosztás, hanem a funkciótelepítés miatt. Ez lenne a „regionális reform”, amitől azonban mindenki óvakodik. Magyarországon a régióközpont és a nagyváros fogalom használatát át kell értékelni.

Regionális centrum gazdasági, foglalkoztatási és szolgáltatási funkció nélkül nem létezhet. Egy városnak viszont lehetnek regionális funkciói formalizált, közigazgatási régiók nélkül is.

A pólusfejlesztés tovább kívánja erősíteni Pécs gazdasági szerepét a Dél-Dunántúlon. Amennyiben mégsem sikerül a város gazdaságszerkezetének megújítása, új húzóágazat beindítása, úgy elképzelhető egy dekoncentráltabb városfejlődés, amelyben az újraparosítás más, kisebb városokat (pl. Kaposvár, Dombóvár) érint. Pécs igazgatási, ellátási, kulturális és szolgáltatói potenciálja ezzel nem változna, a legnagyobb város, a régió központja maradna. A pólus negatív forgatókönyve alapján és a sikerben bízva is Pécsnek a regionális szolgáltatás-szervezésre és a tudásbázis fenntartására kell koncentrálnia.

Határon átnyúló funkciók

A Kárpát-medence országainak kapcsolatai a közeljövőben várhatóan intenzifikálódnak az európai integráció (schengeni határnyitás, balkáni bővítés, új szomszédságpolitika) hatására. A régi-új munkamegosztás felvirágzását két tényező hátráltatja. Az egyik az erősen artikulált nacionalizmus, ami tulajdonképpen azt

mutatja, hogy manapság még fontosabb a politikai önállóság, mint a modernizáció (bár ezen még talán a generációváltás segíthet). A másik a szállítási költségek drasztikus növekedése, amely „visszarendezi” a térkapcsolatokat.

Pécs határon átnyúló kapcsolatai a város méreteihez és fekvéséhez mérten nem nevezhetők jelentősnek. A magyar–horvát együttműködés a dualizmus időszaka alatt sem volt meghatározó, a két országrész nem együtt, hanem egymás mellett élt. A délszláv háborút követően a keleti országrész, így Eszék jelentősége a korábbiakhoz képest is visszaesett, Horvátországban az idegenforgalom a vezető ágazat, emiatt a fejlődés elsősorban a part menti területeket érinti.

Pécs szerephez juthat a Balkán modernizációjában – mint korábban a visegrádi országok esetében Graz –, de a déli szomszédság jelenleg csak potenciális expanziós tér. Ha Horvátország, Szerbia és Bosznia-Hercegovina varázsütésre EU-taggá válna, az sem indukálna olyan növekedést, amely kilendítené, és új növekedési pályára állítaná Pécsét. Nosztalgikus felidézni Pécs világháború előtti déli kapcsolatait, de az igazat megvallva az akkori (ipari forradalom előtti) szállítási költségek és a közlekedési hálózat minősége mellett csak igen gyenge gazdasági szálak léteztek. A déli kapuváros funkció elismertségének kérdése sokszor megjelent Pécs történetében: fejlődésének kezdeti időszakában, a dualizmus korában és legutóbb az ezredfordulón. A Balkán kapuja címre természetesen más városok (Szeged, Újvidék) is joggal tarthatnak igényt. Pécs egy fővárosok uralta térben, számos hasonló potenciálú város mellett, hiányos infrastruktúrával, gyenge gazdaságirányítási funkcióival nem lehet a Balkán kapuja. Hajdú Zoltán fordulatával élve a városnak a második világháború óta csak a „vakablak” szerepe jutott. Arról nem is beszélve, hogy a délkelet-európai modernizációban a magyarok olyan erős versenytársakkal szembesülnek, mint az olaszok, osztrákok, németek, akik már meghatározó mértékben jelen vannak a Balkán gazdaságában és mind a külkereskedelem, mind az FDI tekintetében előttünk járnak. A nagytőke eddig is szabadon vándorolhatott az országok között, ezt bizonyítja a MOL, az OTP és néhány magyar nagyvállalat ezredfordulót követő befektetése a déli szomszédságban, ezeket a jelentős befektetéseket viszont Budapestről irányítják. Ha Pécsnek gazdasági funkciója nem lehet a Balkán északi részén, akkor milyen központi szerepkört tölthet be? Közlekedésit nem valószínű, hiszen az egyszer elkészülő autópálya⁴ csak akkor lép elő nemzetközi jelentőségűvé, ha Eszéken és Szarajevón keresztül összeköttetést biztosít a dalmát tengerparton Ploče-val, addig csak Budapest elérhetőségét javítja. A szezonális járatokkal működő pogányi repülőtér befektetőre vár, míg a szintén állami fenntartású eszéki repülőtéren két légitársaság is működik. Pécs és a Balkán rossz állapotú vasúti összeköttetésében a közeljövőben nem várható jelentős javulás. A funkciókat sorra véve az egyetlen valós lehetőség a kultúra

⁴ Itt a kivitelezés alatt álló M6-M60 autópályára gondolok. A csupán tervekben szereplő M9-es déli korridor sokkal nagyobb lehetőségeket rejt Pécs számára – Új Selyemút (Erdősi 2005) – megépülése azonban csak közép, illetve hosszú távon várható.

terén nyitni a Balkán felé. Az viszont, hogy az EKF mennyiben járul hozzá Pécs kulturális kapuszerepének erősödéséhez, nehéz lenne megválaszolni.

Összegzés

Az 1980-as évek óta tartó tendencián, a város és térsége országon belüli relatív helyzetének lassú romlásán a rendszerváltozás sem módosított lényegesen, jelenleg is átmeneti-stagnáló helyzetű a térség. Az újraperasztás, az új növekedési pályára állítás mindmáig várat magára. A piacgazdaság fejlesztési koncepciói jól vázolják a város pozícióit és a szükséges feladatokat, a terület- illetve településfejlesztés viszont – részben forrásainál fogva – nem képes bizonyos globális hatóerők negatív hatásait megfelelően ellensúlyozni, illetve a hiányzó belső erőket pótolni. Ezek alapján Pécs a pólus programtól sem várhat csodát, csak fejlesztési forrásainak bővülését. Pozitívumként annyi mondható el, hogy egy nagyváros valamilyen formában mindig meg tud újulni. Erre két út adódik: szerencsés helyzeten vagy endogén erőforrásokon alapulva. Nyilvánvalóan utóbbi a nehezebb és a valószínűbb.

Irodalom

- Baranya megye iparának távlati fejlesztési irányelvei* (1979). Baranya Megyei Levéltár MSZMP archívum. 1979. VIII. 28. VB ülés jegyzőkönyve, Pécs.
- Baranya megye iparfejlesztésének távlati feladatai* (1969). Baranya Megyei Levéltár 1/1969/3. 1969. III. 26. PB ülés jegyzőkönyve, Pécs.
- Jelentés az ipar helyzetéről és feladatairól* (1984). Baranya Megyei Levéltár 1/1984/2. 1984. IV. 26. PB ülés jegyzőkönyve, Pécs.
- Barta Györgyi (2002): *A magyar ipar területi folyamatai 1945–2000*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs.
- Enyedi György (2003): *Városi világ – városfejlődés a globalizáció korában*. Habilitációs előadások 4. Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola, Pécs.
- Erdősi F. (2005): Az M9 mint az „Új Selyemút” része? – *Tranzit*. 3. sz. 24–26. p.
- Faragó László (2006): A városokra alapozott területpolitika koncepcionális megalapozása. – *Tér és Társadalom*. 2. sz. 83–102. p.
- Horváth Gyula (témavezető) (1995): *Pécs városfejlesztési koncepciója*. Kézirat. MTA RKK DTI, Pécs.
- Horváth Gyula (2007): Régióközpontok Európában. – *Magyar Tudomány*. 6. sz. 704–720. p.
- Hrubi László (témavezető) (1996): *Baranya megye területfejlesztési koncepciója*. Kézirat. MTA RKK DTI, Pécs.
- Hrubi László (témavezető) (1999): *Baranya megye területfejlesztési programja*. Kézirat. MTA RKK DTI, Pécs.
- Hrubi László (témavezető) (2003): *Baranya megye területfejlesztési programja*. Kézirat. MTA RKK DTI, Pécs.

- Kaposi Zoltán (2006): *Pécs gazdasági fejlődése 1867–2000*. Pécs–Baranyai Kereskedelmi és Iparkamara, Pécs.
- László Gyula (kutatásvezető) (2006): *Pécs, az életminőség pólusa*. A koncepció véglegesítése: Fejlesztési elképzelések, stratégiai illesztések, indikátorok. Kézirat. PTE KTK, Pécs.
- Lux Gábor (2006): Régi ipari térségeink jövője a regionális fejlődés szemszögéből. In: Kristóf Tamás – Tóth Attiláné (szerk.): *Globális problémák tegnapról holnapig. VI. Magyar (Jubileumi) Jövőkutató Konferencia*. Arisztotelész Stúdium Bt., Budapest. 220–224. p.
- Pécs, az életminőség pólusa* (2005). Stratégia Pécs város fejlesztésére. Összefoglaló, 2005. november, Pécs. www.pbkik.hu/download.php?id=4530 [2007.03.10.]
- Rechnitzer János (2007): Az európai regionális politika és a városfejlődés. – *Magyar Tudomány*. 6. sz. 692–703. p.
- Varga Attila (2004): Az egyetemi kutatások regionális gazdasági hatásai a nemzetközi szakirodalom tükrében. – *Közgazdasági Szemle*. 3. sz. 704–720. p.

The modernisation problems of a regional centre – the case of Pécs

The aim of this study is to analyse the development of Pécs, the regional centre of South Transdanubia. The change of regime brought about no change in the trend which had been in evidence since the 80s, that is, the slow decline of the city and the county in comparison to the rest of the country. In short, the region is still in transition but stagnating. Reindustrialisation and the designation of new directions for expansion are still missing. Market economy development concepts indicate clearly the situation of the city and the tasks which face it, whilst regional and local development (due to limited resources) are unable to counterbalance the negative effects of certain global market forces, or to compensate for the missing domestic resources. Accordingly, the Pécs growth-pole programme can be no miracle cure for the city and can do no more than serve as a potential tool to improve development resources. However, if we are to search for a positive feature, we could suggest the city's ability to renew itself. This might be achievable either fortuitously or by virtue of its endogenous resources. The latter, whilst more difficult, is, nevertheless, more likely to occur.

19. A TÉRSÉGFEJLESZTÉS SZEMÉLYES MOTIVÁCIÓJÁNAK DIMENZIÓJA

Sági Béla

*„Ha hajót akarsz építeni, ne azzal kezd, hogy
fát gyűjtesz, felvágod a deszkákat és kiosztod
a munkát, hanem a vágyat ébreszd fel először
a nagy és határtalan tenger iránt.”*

Exupery

Bevezetés

Motiváció – Térségfejlesztés. Talán e két fogalmat együtt emlegetni elsőre kicsit merész, de kutatásomban mégis kapcsolatukat próbálom feltérképezni

Kutatásom egy gazdasági akcióprogramról lassan a program mögött álló személyek vizsgálatára helyeződött át. Történhetett ez azért, mert bármilyen elemzés folytatásakor a programot egy-két személy meghatározó befolyásával, részvételével lehetett értékelni.

Motivációs Tér

Az 1960-as évektől kezdődően elindult új tudományterület a regional science tartalma kiterjedése, célja tekintetében még ma sincs konszenzus. A regional science magyar tükörfordítása a regionális tudomány – bár a szóösszetétel arra utal – „azonban nem régiót, lehatárolt területegységet jelent, hanem teret, mégpedig alapvetően társadalmi teret” (Nemes Nagy 1998, 18.).

Ki kell emelni, hogy „a regionális tudomány önálló diszciplináris karakterét alapjaiban határozza meg az, hogy míg az összes területi tudomány szemléletére, irányultságára az a jellemző, hogy abban a térbeliségnek kitüntetett szerepe van, itt a tér nem egyszerű kiemelt vizsgálati szempont, hanem a regionális tudománynak maga a társadalmi tér a tárgya” (Nemes Nagy 1998, 19.). Így a teret azok társadalmi elemeivel, viszonyrendszerével változásaival állítja a vizsgálódás centrumába.

A kutatásoknál így nagy hangsúlyt kap a konkrét társadalmi tartalom, a különböző társadalmi szférák egymásra hatása, együttmozgása, szintetizálása. A

vizsgálatok elvégzésének nélkülözhetetlen eleme a társadalmi szférák térbeli egymásra hatásának, együttmozgásának, törvényszerűségeinek feltárása. A vizsgálatoknál egy-egy elem kiemelésével, egy-egy részterület központi témaként való vizsgálatával új törvényszerűségek, új elemek kerülhetnek felismerésre.

Mivel a tér maga is társadalmi produktum, a dolgot a társadalmi teret egy új gondolkodási keretben vizsgálja.

A személy szerepe a gazdasági térben

A XIX. század utolsó harmadában a vasúthálózat kiépítése, valamint a gőzhajózás megeremtette a szállítás alapvető technikai hátterét, valamint a brit birodalom kiterjedtsége, a Németországban, valamint az Egyesült Államokban végbemenő gazdasági és politikai integráció lehetővé tette a tőke szabad áramlását. Fontos kérdéssé vált hogy miből, hol és mennyit állítsanak elő, hova települjenek a gazdasági egységek.

Az aktuális telephelyelméleteket ma az ötödik ciklus jellemzi, mely most körvonalazódik. Főbb jellemzőik ezen elméleteknek, hogy a mikroelektronikára, informatikára, személyek tudásbázisára, a kreatív munkaerőre alapozva állítanak fel elméleteket. A regionális fejlesztések ezen irányvonala szerint a cél nem a magasan fejlett térségek adottságainak újramozgósítása, hanem a további – endogén – elemek, mint a személyes motiváció térségen belüli akvizíciója, hasznosítása.

Egy vizsgálódási modell megalkotása – „külső-belső” térfelfogás

A külső tér fogalma elválaszthatatlan a lokalizáció fogalmától. A társadalmi szféra vizsgálatánál mindig van egy lokalizáció, egy földrajzi koordináta is. Ezen tereket oly területi kutatások elemzik, amelyek lehatárolt térrészeket (kistérségek, régiók, települések) vizsgálnak.

A társadalom nem csak földrajzilag jól definiálva mutat rendezettséget – egyenlőséget, vagyis térjellemzőket, hanem önmagukban is. A társadalmi szereplők között kialakult viszonyrendszer is teret definiál. Az így létrejött teret belső térnek nevezzük.

Minden személy a tér egy jól meghatározott földrajzi koordinátáját foglalja el, mely meghatározza a rendezettség egyenlőség által a vizsgált teret. Mivel itt földrajzi pontokról beszélünk, meghatározunk egy teret, melyet mint külső teret értelmezhetünk.

A vizsgálódás szempontjából azonban sokkal fontosabb, hogy a teret alkotó szereplők egy másik vizsgált dimenzióban is meghatároznak egy teret, a vizsgált térség belső terét. Gondoljuk csak végig mit is jelent az, hogy a szereplők gondolkodásmódja közel van egymáshoz. Mit jelent az, hogy teljesen más dolgok váltják ki az adott szereplő cselekedeteit, más motiváció hatására cselek-

szik. A földrajzi szemléletben a közelség a koordináták közelségét jelenti, míg az adott belső térben, a hasonlóságot, a hasonló gondolkodásmódot, a rokonprofilt, de még inkább az eredményességet jelenti.

Motiváció

A szociológiában, főként a munkapszichológiában, de a társadalmi és gazdasági vezetők körében is általánosan elfogadott nézet, hogy a motiválás a dolgozók belső késztetésének – motivációjának – ösztönzése a termelés egyik legfontosabb tényezője (Klein 2001 295.). Mért lenne ez egy térségfejlesztésnél másként. Mért nem indulhatnánk ki abból a tényből, hogy a térben lévő szereplők is rendelkeznek belső motivációs faktorokkal, melyeket ki szeretnének elégíteni. S ha ezt elismerjük, mért nem használjuk a térségfejlesztéseknél?

A térben cselekvő személyek csoportok, viselkedésének hajtóereje nagyban hasonló egy szervezetnél vizsgált motivációs hajtóerővel. A szervezeteket tekintve már számos vizsgálat foglalkozott a szervezetet alkotók viselkedésének vizsgálatával.

A szükségletek öt jól elkülönült egymásra épülő, hierarchikus szinteket alkotó elemekből állnak a Maslow-elmélet szerint. A legalsó szint a fiziológiai szükséglet. Ez a szint az ember életének legalapvetőbb hajtóereje. A éhség, szomjúság, alvás, pihenés tartozik e csoportba. Ezt követik a biztonsági igények, amelyek azt a törekvést fejtik ki, hogy az egyén a jövőben is ki tudja elégíteni az alatta lévő szint által már kielégített szükségleteket. A következő szinten helyezkedik el a szeretetigény vagy a közösség iránti szükséglet, a csoporthoz való tartozás, a baráti kör, család, szerelem. Az önbecsülés, presztízs, a mások elismerésének kivívása jelenti az utolsó előtti önbecsülés szintet. A hierarchia csúcán helyezkedik el az ember teljes kiteljesedésének, az önmegvalósítás által támasztott szükséglet kielégítése. A szintek egymásra épülnek, nem ugorhatóak át, de személyenként akár felcserélődhetnek, főként a középső szinteken. Az elmélet szerint ahhoz, hogy egy egyént felsőbb szintű hajtóerők mozgassák, az alatta lévőknek kielégítettnek kell lenniük. E tan szerint nem lehet valakit olyan ösztönzőkkel serkenteni, amik nem az aktuális motivációs szinten jelentenek hatást. Ebből következően csak a kielégítetlen szintek hatnak a magatartásra.

A szükségletek hierarchiája, egy újabb dimenzióval is kiegészíthető. Ez pedig a körülvevő környezet – mely mind emberi, mind fizikai környezetet jelent – egészsége. A 20. század legvégén de főként a 21. század már eltelt pár évében figyelhető meg, hogy egyre több és több személy számára a környezet egészsége – ami alatt szűkebb értelemben a családot, a baráti kört, tágabb értelemben a lakókörnyezetet, még tágabban a természeti, társadalmi környezetet is értjük – egyre fontosabb. Az emberek szükségesnek tartják a környezet „rendjét” a nyugodt életet, erre való szükségletük minden szintet átfogóan jelentkezik, egyre erősödő intenzitással.

Schein felfogása részben hasonlít Maslow elméletére. A hasonlóság abból ered, hogy ő is a szükségleteket egymásra épülőnek tartja, a szükségleteket hierarchizálja. Véleménye szerint azonban minden egyén más és más szükséglet-hierarchiával rendelkezik. Ez az idő és az egyén sajátos körülményeinek függvényében változhat, és változik is. Időben a szükségleteknek tulajdonított jelentőség megváltozik, új szükséglet keletkezik, míg a körülmények változásával – szervezeti tapasztalatok, változások – szintén mozoghat a szükségletek preferenciája. „Maguk a szükségletek dinamikusak, különbözőképpen kombinálódhatnak – például bizonyos egyének számára az önmegvalósítás az anyagi sikerekben ölt testet (amelyek bizonyos körökben presztízsforrást is jelentenek)” (Guiot 1984, 121.). Az analógiából kiindulva helyénvaló az a nézet, hogy bizonyos egyének számára épp a saját térségében elért fejlesztési eredmények sikereinek megléte a térség iránti identitástudata jelenti az önmegvalósítást.

Elméleti modell – A „Motivációs Tér”

Az adott kistérség földrajzi tekintetben meghatároz egy teret, melyet külső térnek nevezünk. A térben élő, tevékenykedő személyek más dimenziók mentén is a saját rendezettségükkel, egyenlőtlenségükkel meghatároznak egy teret – belső tér. E tér leképezhető egy négyzetre. A leképezés alapját így nem földrajzi koordináták jelentik, hanem a térségben élő személyek egymáshoz viszonyított helyzete, azaz a térség összes lakója megjelenik egy pontként az adott négyzetben a következő kritériumrendszer alapján:

A személyes anyagi motiváció: Itt nem abból az alapfelfogásból indulunk ki, hogy a mindennapi élet elengedhetetlen velejárója a jövedelem előteremtése, azt feltételezzük, hogy az egyén – Maslow elméletét alapul véve – már nem a mindennapi megélhetéséért küzd, fiziológiai, biztonsági szükségletei kielégültek, így már az elváráselméleteknek megfelelően az egyének el tudják dönteni, hogy adott helyzetben hogyan cselekednek, hiszen nincs nyomáskészítés a megélhetés biztosítása felől. Van aki az önmegvalósítás útján már eljutott arra a szintre, hogy ezért képes és hajlandó megtenni a szükséges lépéseket. Cselekedeteit az anyagi javainak megszerzése motiválja döntően. Az átlagosnál nagyobb affinitása van a vagyonszerzéshez, és valóban megtesz mindent az anyagi gyarapodásért. A képességeik és eredményeik függvényében a térségben élő személyeket egymáshoz viszonyíthatjuk, rangsorolhatjuk őket a gazdasági potenciáljuk alapján.

A térségi identitástudat, a térségért való elkötelezettség, az önmegvalósítási vágy, a megbecsülés eléréseért folytatott küzdelem, mások által, vagy önmaga által elismertség megszerzéseért való törekvés, motiváció: vannak személyek, aki számára nem, vagy nem csak az anyagi jólét megteremtése a cél.

A szükségletek dinamikusak, különbözőképpen kombinálódhatnak. Vannak akik számára az önmegvalósítás az anyagi sikerekben ölt testet, másoknál épp a

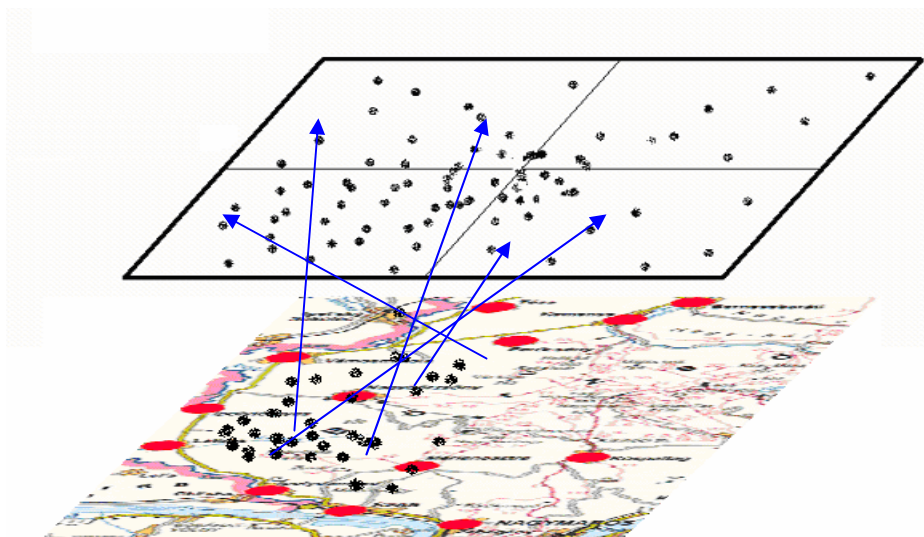
saját térségében elért fejlesztési eredmények sikerének megléte a térségi iránti identitástudata jelenti az önmegvalósítást.

A személyeket így két dimenzió mentén tudjuk rendezni, definiálva a belső teret. A négyzet így feltölthető a személyek pontként megjelenő szimbólumival. A pontok, azaz a személyek egymáshoz viszonyítva teret alkotnak, a pontoknak – vagyis a személyeknek van egymáshoz viszonyítva rendezettségük.

Az így létrehozott tér – MOTIVÁCIÓS TÉR, melyet a személyek motivációinak rendezettsége, különbsége definiál – a további vizsgálódások alapkategóriája lesz. A definiált belső tér vizsgálatával választ kaphatunk arra, hogy kik a területfejlesztésből fontos személyek, kik segíthetnek, kik az esetleges gátlói az adott elképzelésnek

1. ábra

A külső és belső tér összekapcsolása

Forrás: Sági B: A mezőgazdasági fejlesztés motorja, a személyes motiváció, 2005.

Személyes érdekérvényesítő képesség

Az érdekérvényesítési dimenzió – mely gyakorlatilag több dimenziót egységesít – segíti az elemzéseket azáltal, hogy személyekhez „erőforrást” rendel. Nem elég hogy megértjük és felrajzoljuk a motivációs teret és tudjuk kik azok akik saját energiáiknak maximumát is ki tudják hozni az adott projektben – motivációs szintjük magas – hanem fontos azt is vizsgálni, hogy ezzel mekkora hatást

tudnak elérni. Mekkora erőforrást tudnak az adott célért mozgósítani. Nem kell részletezni azt, hogy motiváltságában maximumot adó, de erőforrásszegény szereplő nem tudja igazán sikerre vinni a feladatot.

Erőforrásokról esett szó ez ideig, de valójában a sikeres fejlesztésekhez a közgazdaságilag alkalmazott tőke fogalma jobban tükrözi a szükséges hiányzó dimenziót. A dolgozat nem vizsgálja, hogy adott fejlesztésekhez rendelkezésre áll-e a tőke két „alapváltozata” a pénztőke és a fizikai tőke. Feltételezzük – és nem cél hogy ezek megszerzésével foglalkozunk – hogy ezek rendelkezésre állnak, vagy más tőkefajtákból konvertálhatóak (*Bourdieu* „Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke” című művében a tőkefajták átválthatóságát vizsgálta, mely bemutatása nem része a dolgozatotnak). Figyelembe kell venni, hogy ezen tőkefajták nélkül szinte lehetetlen bármilyen program megvalósítása.

Adott térszereplő motiváltságától függetlenül a térben kapcsolatokkal bír. E kapcsolatrendszer, a személyiségjegyek, az érdeklődési kör és a kapcsolatokra visszavezethető érdekérvényesítő képesség lehetőséget teremt arra, hogy a kutatásokban ne csak azokat a szereplőket találjuk meg, akik valamilyen motivációs dimenzióban erős tulajdonságjegyekkel bírnak, hanem a térfejlesztés szempontjából meghatározhatóak legyenek azon személyek, csoportok, akik a csoportdinamika magját képezik, akik motorjai lehetnek a térségi változásoknak.

Minden térelemhez (személyhez) hozzárendelhető a kiterjedt kapcsolatokból és a gazdasági potenciálból levezethető adat, mely az előzőekben 2 dimenzióban meghatározott Motivációs teret egy harmadik „súly” dimenzióval gazdagítja.

A mi általunk használt harmadik dimenzió azonban *Fakuyama* 1997-es „Bizalom” című munkája nyomán kialakult társadalmi tőke fogalmához áll a legközelebb. Az emberek közötti társadalmi együttműködést (kooperáció) elősegítő, „mozgósított” informális társadalmi normák és értékek együttese, kezdve a reciprocitástól a bizalmon át egészen a valláserkölcsig. A hangsúly két kulcsón van: együttműködés és mozgósítás.

E harmadik dimenzió mivel a tér személyeire vonatkozik, nem folytonos, csak a tér olyan pontjában értelmezett, melyet a motivációk által meghatározott egység kitölt. Azaz csak ott van értelme a harmadik dimenzióknak, ahol értelmezett a térszereplő személye.

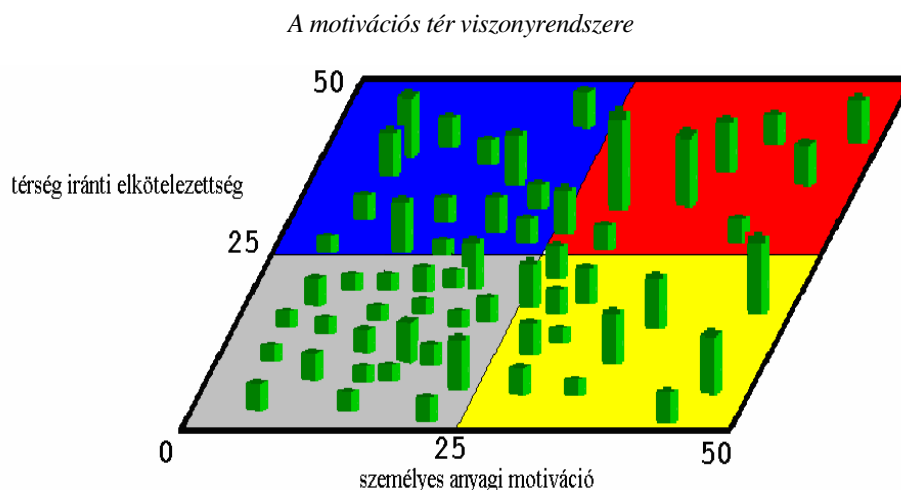
Endogén növekedés

A következő ábrán a teret 4 elméleti térrészre osztottam. Ezt tettem azért, hogy egy személy (térelem) belső térben (motivációs tér) elfoglalt helyzete alapján elméleti alapkövetkeztetéseket vonjunk le az elem térségfejlesztési potenciáljáról, a térségfejlesztésben való közreműködéséről.

Mindegyik térrész rendelkezik általános jellemzőkkel, a 4 részben elhelyezkedők a térségfejlesztésekben kezdeményezőként vagy támogatóként eltérő in-

tenzitással és érdekek mentén kapcsolódnak be, indítanak saját cselekvéssorozatot. Egy-egy a térség általános fejlesztésért indított program másként hat a térszerek szereplőire.

2. ábra

Forrás: A szerző saját forrása.

A kutatások szempontjából a legkevésbé fontos térrész a bal alsó – sodródók csoportja. E térrészben elhelyezkedő személyek az anyagi függetlenségre sem töreksenek, s a tér fejlesztése sem számít igazán fontosnak számukra. Nem motiváltak, de általában nincs is meg a megfelelő tudásuk, képességük és gyakran a szorgalmuk sem a térség fejlesztésében betöltendő meghatározó szerepekhez.

Bal felső sarok, ahol a térségi identitástudat, a térségi elkötelezettség igen erős. A térrészben elhelyezkedő személyek számára a vagyonszerzés nem elsődleges prioritás. Általánosságban elmondható, hogy az itt elhelyezkedő személyek jellemzően tagjai a társadalmi önkéntes szervezeteknek. Célkitűzéseiket a humántőke felhasználásával (kapcsolat, szorgalom, tudás, odaadás) érik el, gyakran mozgósítva más térrész szereplőit (a tőke motiválta személyeket). Ha e társadalmi szereplők nem tudják mozgósítani más térrészben elhelyezkedő társaikat, gazdasági térségfejlesztési törekvésük kifulladásra kerülhet. Hatásos törekvéseiket oly helyzetben tudják maximális hatékonysággal kiaknázni, ahol a társadalom mobilizálása szükséges, nagy tőkét nem igénylő, de a térség fejlődésében jelentő feladatok megvalósítása a cél.

Jobb alsó sarok, melyben a gazdasági vagyont felhalmozók szerepelnek, a hétköznapi szóhasználatban őket tekintjük tőkésnek. A vagyon megszerzése

az anyagi függetlenség az anyagi jólét elérése a hajtóerő cselekedeteiknél. Egyetlen cél a gazdasági gyarapodás. Gazdasági erejük növekedésével a térséget fejlődésükben segíteni tudják, de saját fejlődésüket tekintik elsődleges prioritásnak. Gyakran saját fejlődésük eredményeként a térségi fejlődés is megvalósul, de ez csak járulékos előny, nem cél a fejlesztésekben. Térségi akcióprogramokba, fejlesztésekbe könnyen bevonhatóak, de csak abban az esetben ha abban saját anyagi gyarapodásukat vélik felfedezni.

A jobb felső sarok, a térségi fejlődés motorjait alkotók "helyzete". Ezen személyek képesek megvalósítani elképzeléseiket, a térségért tenni akarnak, és tudnak is, míg személyes anyagi gyarapodásuk mindig új és új lendületet ad munkájuknak, tevékenységüknek, ötleteiket keresztül tudják vinni. Céljuk az anyagi gyarapodás mellett a térség felemelkedése. Mind az anyagi gyarapodást, mind a térség fejlődését szem előtt tartják. Térségfejlesztési akcióban anyagi erejük segíthet, míg anyagi gyarapodásukat is gyakran a térség fejlesztésének „árnyékában” érik el. A két motiváció egymást erősítve működik az egyén és a tér kapcsolatában. Ők azon személyek, akik a térségfejlesztés legfontosabb szereplői, képesek, és anyagi erejük, kapcsolatuk lehetőséget teremt számukra akciók megvalósítására. Ők azon személyek, akiket a tér többi szereplője is igazán sikeres személyekként tart számon, s élvezik a térségben társaik megbecsülését.

Térségfejlesztés szempontjából meghatározó helyzetek, a Centrum

A motivációs tér, mint modell megalkotásának lényege a térségfejlesztési törekvések támogatása. A modell csak akkor tud segítséget nyújtani a fejlesztésekben, ha olyan összefüggésekre, helyekre, mozgásokra is koncentrálnak, mely megváltoztatása az egész térségre hatást gyakorol.

Minden térelemre koncentrálni, hatni egyesével lehetetlen, ezért olyan kitüntetett elemek megtalálása a cél, mely valamilyen fejlesztés eredményeként, a hatás tovagyűrűzik a térség egyéb szereplőire is.

A térségfejlesztés szempontjából így kiemelt szerep jut a centrum–periféria elemzésnek. Ezen kitüntetett térelem, térelemek, azaz személyek által generált változások az egész rendszerre, térre hatást gyakorolnak. Hatásuk eredendőenként, a centrum(ok)hoz kapcsolódó többi térelemben át tovagyűrűznek a beindított folyamatok

Térségfejlesztés szempontjából így nagy jelentőséggel bír a centrum(ok) meghatározása, hiszen rajtuk keresztül az egész térre hatást gyakorolhatunk!

A centrum meghatározása igen nehéz, hiszen csak akkor kaphatunk pontos képet, ha a térséget, mint hálózati egységet is boncolgatjuk. A centrumként a súlyértékek (érdekérvényesítő képesség dimenzió) abszolút értékei közül a maximumot tekintem. Az érdekérvényesítő képesség dimenzió a centrum meghatározásának megfelelően lett definiálva.

Mint az más elemzéseknél is elfogadott és helyes gyakorlat, adott térben nem csak egy centrumot jelölhetünk ki. Több centrum meghatározása sem csökkenti a modell hatékonyságát, hanem esetenként növelheti is következtetések hatékonyságának megbízhatóságát. Több centrum esetleges ellentétes céljainak eredője pontosabb képet nyújt a vizsgálatoknál.

Intenzitási zónák, gravitáció

A centrum tekinthető egy központként, jól definiálhatjuk, hogy melyik térelem vagy mely térelemek tekinthetők központként. A többi elemre viszont nem tekinthetünk egységesen perifériaként. Egyes elemek tulajdonságaikat figyelembe véve sokkal jobban hasonlítanak a centrumhoz, mint társaik. A tér elemeit ezért nem lehet egyértelműen centrumként vagy perifériaként elemezni.

A tér megosztásánál így D. W. Mening (idézi *Haggett* 1983, 266–69.) a mormon vallás elterjedését leíró modelljét felhasználva, lehetőségünk van a teret intenzitási zónákra osztani. A belső tér intenzitási zónákra való felosztásának van jelentősége, hiszen itt értelmezhető, hogy egy adott akció, várhatóan hol és milyen intenzitással fejt ki hatását.

Adott folyamatok hatását 4 jól elkülönülő zónára oszthatjuk, mint azt a 3. ábra is mutatja:

- magterület,
- domináns határterület,
- a még érzékelhető hatás zónája,
- a távoli szigetszerű elemek, nyomok.

A motivációs térben ezen zónák értelmezésekor nem egy adott gazdasági folyamat térben történő lefolyását értjük, hanem az adott folyamattal párhuzamosan megvalósuló motivációs változások megjelenését, megváltozását elemezhetjük.

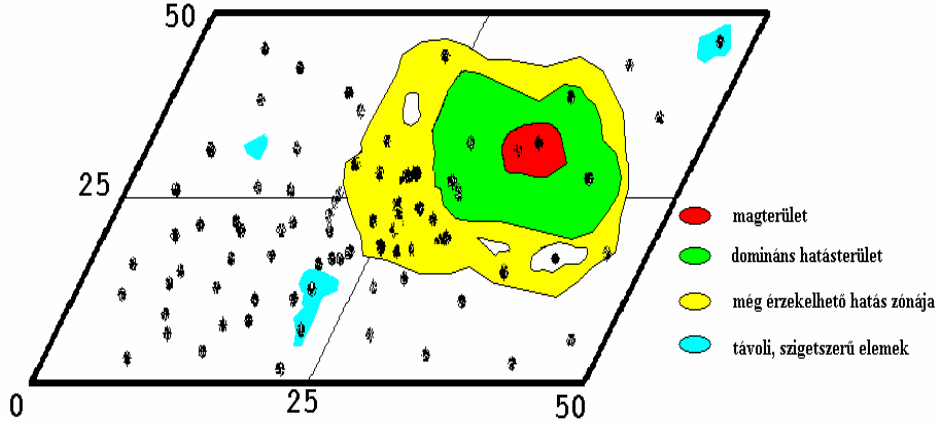
Ha valamilyen változás történik a tér centrumában, két jól elkülönülő hatásfolyamat indul el.

A centrum hatására a többi szereplő különböző intenzitásokkal reagál, „valami történik a térben”. A kiváltott hatás a centrumon keresztül akár megnövekszik.

A centrum által megindított gazdasági folyamatok, mint például turisztikai fókusz a tér többi szereplőjében is hasonló akciókat válthat ki. A kiváltott hatással párhuzamosan a belső térben is változások jelentkeznek. Nem szorosan a kiváltó folyamattal összefüggésben, de a belső tér struktúrája is megváltozik átrendeződnek a belső hatások.

3. ábra

Centrum, centrumra irányuló fejlesztések intenzitási zónái

Forrás: A szerző saját forrása.

Az intenzitási zónák az adott társadalmi jellemzőkkel (személyes motiváció) rendelkezők térbeli eloszlását írják le. A modell a központból, centumból elinduló, a centrum hatására megvalósuló, különböző intenzitású folyamatok megjelenítési formája.

A magterület, vagy a modellben a centrum, ahol a folyamat koncentrálódik, ahol a folyamat megjelenik, hatni kezd. A domináns hatásterületnél a centrum hatása meghatározó, a zónában elhelyezkedő térszereplőkre egységesen kötelező jelleggel hat. A még érzékelhető hatás zónája a terjedések után még megváltoztatott elemeket jelenti, ahol az adott folyamat az adott időben még elindított változásokat. Itt már előfordulnak szigetszerű ellenállók, vagy olyan térszereplők, ahova kapcsolatok hiányában a folyamat nem tudott eljutni. A távoli szigetszerű elemek azon szereplők, akik a folyamatokból még esetlegesen részesülnek, még a folyamatoknak van érzékelhető hatásuk, vagy egy esetleges másik centrum hatása az adott pillanatban, és folyamat tekintetében kisebb, így a megváltozhat a térben – belső térben – elfoglalt szerep.

Következtetés

Ha sikerül meghatározni azon személyeket egy adott térben, akik az adott program tekintetében nagy motivációval bírnak, s ezen személyek közül a nagy érdekérvényesítő képességgel rendelkező szereplőket sikerül a program mellé állítani, az akció sikere, a térségfejlesztés valószínűsége megtöbbszöröződik. Ezen személyek lesznek a motorjai a cselekvéssorozatnak, nem hagyják azt elbukni, hiszen saját szükségletük kielégítése is e program sikerétől függ.

Irodalom

- Ács Z. és Varga A (2002): Geography, endogenous growth and innovation, *International Regional Science Review* 25.
- Bourdieu, P. (1978): *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése*. (Tanulmányok) Gondolat könyvkiadó, Budapest.
- Erdős T. (2002): Területfejlesztés – vidékfejlesztés a hazai és az EU-s gyakorlat alapvonásai, www.nepfoiskola.hu/zmuzsa/aktual/erdos.htm (2002. jún. 14.).
- Faragó L. (1997): Tervezéseméleti alapvetések. *Tér és Társadalom*, 1997/3. 1–16. p.
- Faragó L. (1994): Adalékok a területfejlesztéssel kapcsolatos folyamatok vitájához. *Tér és Társadalom*, 1994/4. 23–39. p.
- Guiot J.M. (1984): *Szervezetek és magatartásuk*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- G. Fekete É. (2000): A siker titka a kistérségi fejlesztésekben. 2000, Kovács Teréz szerkesztette konferenciakötet MTA.
- Haggett, P. (1983): *Geography. A Modern Synthesis*. Harper Collins, N.Y. (3th edition)
- Klein S. (2001): *Vezetés- és szervezéspszichológia*, SHL Hungary Kft.
- Korompai A. (1995): *Regionális stratégiák jövőkutatási megalapozása*. Budapest, Regionális tudományi tanulmányok, ELTE Regionális Földrajzi Tanszék.
- Kolosi T. (1998): *Eszközök és módszerek*. Budapest, Társadalomtudományi intézet.
- Komlósi S. (1994): *Bevezetés egyensúlyi és optimalizáló modellek vizsgálatának matematikai módszereibe*. Pécs JPTE KTK.
- Kovács T. (2000): Migrációs folyamatok Magyarországon a rendszerváltás után. Pécs MTA Regionális Kutatások Központja Konferencia.
- Krugman, P. (1995): Geography lost and found. In development, geography and economic theory. Cambridge, MIT Press 31–66. p.
- Losch (1954): *The economics of location*, Yale University Press.
- Moscovici, S. (2002): *Társadalom – lélektan válogatott tanulmányok*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Müller J. C. (1982): Non- euclidean geographic spaces : mapping functional distance. *Geographic Analysis* 189–203. p.
- Nemes Nagy J. (1998): A tér a társadalomkutatásban. Budapest, Enyedi, Tausz, Várnai szerkesztette sorozat.
- Rechnitzer J. (1994): *Fejezetek a regionális gazdaságtan tanulmányozásához*. Győr–Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja.
- Varga A. (2002): Növekedés, térbeli koncentráció és innováció, órai jegyzet 2002 A közgazdaságtan aktuális elméletei, 1–2. előadás.
- Weber, A. (1929) : *The theory of the location of industries*. University of Chichago.

Summary

The objective of this paper is the examination of the projection of space to new dimension, namely the study of the personal motivation and region development dimension-pair

To understand all the important factors in the rural development we have to see all the elements. One of the most important driver is the human factor. We have to understand what is the motivation of the people in the rural development. Who are the drivers, and why they are willing to work in a specific region? If we tried to find the personal motivation we could go closer to the right. I believe that there are free basic steps could help to explore the basic:

- Who are the key persons?
- What are the motivation of act?
- Why they are supported (not supported) by others?

The motivation of development of the characters can be delineated along two major lines: the personal financial motivation and the devotion to the region. This classification with its order and inequality defines a space that provides – by the geographical coordinates of the small-region that define the outer space – an inner category of space. The two examined motivational characteristics could graphically be visualized as a square, which could be the basic of the further examination.

20. KALOCSA VÁROS MARKETINGLEHETŐSÉGEI

Szabó Matild

Jelen tanulmány célkitűzése Kalocsa város marketingtevékenységének és marketinglehetőségeinek elemzése. A város nem rendelkezik kidolgozott marketingtervvel, így a településen nagy szükség lenne tudatos marketingtevékenységet végző magán és közösségi szervezetekre. Korunkban a marketingtevékenység hiánya, elégtelen volta súlyos következménnyel járhat egy település életében. Köztudott, hogy a települések versengenek egymással országon belül és nagyobb, nemzetközi léptékben is. A verseny okának tekinthetők egyrészt a szűkös erőforrások, másrészt a hatalom megszerzéséért folytatott küzdelem. A városok közötti küzdelem nem öncélú, hanem különböző célok elérése érdekében történik (*Garamhegyi 2000*). Cél lehet a népesség vonzása és megtartása, befektetők vonzása és megtartása, turisták vonzása; továbbá történhet a versengés a költségvetési források megszerzéséért, rendezvények szervezéséért is. *Enyedi (1996)* szerint a várospolitikai három fő fajtája különböztethető meg.

- Az intervenció nélküli politika abban bíz, hogy a piaci mechanizmusok maguktól képesek biztosítani az optimális gazdasági növekedést.
- A piaci folyamatokba való beavatkozás általános várospolitikai szemlélet, mivel a közszolgáltatások előállítását általában nem biztosítható hatékonyan kooperatív akciók nélkül.
- A vállalkozó város koncepciója szerint a város piaci szereplőként jelenik meg ahelyett, hogy kívülről interveniáljon.

A településmarketing leginkább a vállalkozó várospolitikába illeszkedik, mivel a gazdaság bővüléséhez elengedhetetlen a fejlesztési források növelése, magasan képzett munkaerő, illetve új vállalkozások és szolgáltatások vonzása (*Enyedi 1996*).

Tanulmányom első részében a szakirodalom felhasználásával áttekintem a városmarketing fogalmát, kialakulását és a marketing eszközzrendszerét e speciális területen. Ezután vázolom a helymarketing folyamatát, röviden elemezve az egyes lépések tartalmát, majd áttérek Kalocsa városra. A helymarketing folyamatának ismeretében SWOT-analízis segítségével áttekintem a város azon erősségeit, gyengeségeit, lehetőségeit, veszélyeit, melyek véleményem szerint marketing szempontjából relevánsak. A következő lépésben áttekintem a lehet-

séges célokat és stratégiát. A megvalósítás, ellenőrzés és visszacsatolás csak gyakorlatban végezhető el, melyet remélhetőleg a marketingszakemberek visznek majd véghez.

A városmarketing fogalma, kialakulása

Asworth és Voogd (1997) szerint a helymarketingen („place marketing”-en) belül annak alapján, hogy a marketingtevékenység milyen területi egységre irányul négy típust különböztetünk meg: országos marketing, regionális marketing, városmarketing, községek marketingtevékenysége. Ennek alapján tehát a marketingtevékenység e speciális formája, a helymarketing a területi hierarchiával hozható szoros összefüggésbe. A városmarketing pedig a településmarketing tágabb fogalmi körébe tartozó fogalom. A városok és községek települések, azaz a területi hierarchia alsó szintjén álló területi egységek. Ezért a továbbiakban a településmarketing definíciója értelmezhető a városmarketing definíciójaként is. *Rechnitzer* szerint a „a településmarketing olyan irányítási, vezetési és szervezési megoldást s egyben gondolkodási módot jelent, amely képes érvényesíteni és koordinálni a település egyes célcsoportjainak akaratát a működésben és fejlesztésben, miközben ennek a komplex társadalmi, gazdasági, környezeti és szociális rendszernek az értékei, adottságai egyre szélesebb körben kerülnek megismerésre, tudatosításra” (*Rechnitzer 1995, 6.*). *Kozma Gábor (1995)* szerint a városmarketing a várospolitikai újfajta, piacközpontú megközelítése a nyugat-európai és észak-amerikai országok érdeklődésének előterébe került, majd a rendszerváltás után a közép-kelet-európai országok önkormányzatai is egyre nagyobb figyelmet szenteltek ennek az alkalmazásnak, módszernek, szemléletmódnak. A régió- és településmarketing feladata egy másik definíció szerint a régió vagy település „versenyképességének, komparatív előnyeinek, vonzerejének feltárása, fejlesztése, realizálásának segítése, kommunikálása a sokoldalú, jóléti fejlesztési (gazdasági, életmódbeli) célok elérésének érdekében, szolgálatában” (*Piskóti–Dankó–Schupler 2002, 26.*).

A településmarketing olyan marketingtevékenység, mely nem a „klasszikus értelemben vett” termékek és szolgáltatásokra irányul, hanem egy speciális termékre, magára a helyre. A hely a fentiek alapján lehet ország, régió, város, község. Ily módon a városmarketing tárgya maga a város, melyet az illetékesek „értékesíteni” szeretnének bizonyos célcsoportoknak.

Marketing-mix a településmarketingben

A helymarketingre, ezáltal a városmarketingre is értelmezhető a marketing „négy P”-je. A marketing-mix elemei a termék, az ár, az értékesítési csatorna és a promóció eltérő tartalommal jelenik meg a helymarketing esetében. A továbbiakban az egyes elemek megváltozott tartalmát vázolom.

1. Termék, termékpolitika

Asworth és Voogd (1997) szerint a várostermék egyrészt egy földrajzi kiterjedéssel rendelkező, önmagában is létező entitás, másrészt konkrét szolgáltatások, intézmények, benyomások halmaza. A várostermék tehát tartalmazza egyrészt a város egyéniségét, imázsát, másrészt az imázst formáló elemek összességét.

A helytermék alapvetően más, mint a többi termék, amelyeket a klasszikus értelemben vett marketingtudomány vizsgál. A helytermék egy összetett termék, amely összefoglalja a különböző célcsoportok számára felkínált és felkínálható áruk, szolgáltatások, lehetőségek összességét (Garamhegyi–Révész 2000).

Fontos szempont, hogy a települések bizonyos *térbeli hierarchikus rendszerben* helyezkednek el, amely hierarchia szintek hatással vannak egymásra, így egymás „eladhatóságára” is.

Egy város esetében a marketing feladata, hogy a meglévő termék- és szolgáltatáscsomagot a piac számára meghatározza, továbbá hogy a kínálatba való újabb elemek beillesztésének a stratégiáját is kidolgozza. A létező és új termékek marketingjének koncepcióját nagymértékben befolyásolja az, hogy új vagy már meglévő piacokat vesznek célba (1. táblázat).

1. táblázat

Termék- és piacfejlesztési stratégiák egy város esetében

	Meglévő termék	Új termék
Meglévő piac	Piacnyerés	Termékfejlesztés
Új piacok	Piacfejlesztés	Diverzifikálás

Forrás: Ashworth–Voogd 1997, 124.

A piacnyerési stratégia egy várostermék esetében azt jelenti, hogy pl.: újabb kiállítások, információs pontok, árusítóhelyek nyitásával megkísérelni növelni a keresletet egy meglévő termék iránt. Piacfejlesztés esetén cél lehet pl.: településen megrendezett fesztiválra több résztvevő „vonzása”. Termékfejlesztés során a meglévő piacon új termék vagy szolgáltatás kerül értékesítésre, városmarketing esetében ez pl.: egy új tárlat keretében bemutatni a legfrissebb helytörténeti kutatásokat a városi múzeumban. Diverzifikációs stratégia keretében a városvezetés pl.: egy konferenciaközpont átadásával a turizmus egy másik ágát lendítheti fel a településen, tehát „új termékkel új fogyasztókat” nyerhet meg (Ashworth–Voogd 1997).

2. Az árpolitika és az árképzés

Helytermék estében az ármegállapítás az egyik legnehezebb feladat, mivel a költségek nehezen mérhetőek fel, valamint a tulajdonosi jogokat általában több egyén vagy szervezet gyakorolja. A két alapvető probléma a helytermék árának meghatározásakor:

- Minek az áráról van szó?
- Ki a tulajdonos, vagyis az eladó?

Mivel maga a termék egy összetett szolgáltatáscsomag, így nem határozható meg egyértelműen a tulajdonosi jogokat gyakorló egyén vagy szervezet. Az ármeghatározás tovább bonyolódik azáltal, hogy a közjavak és a magánjavak a helytermék esetében keverednek.

Magyarországon a törvényi szabályozás értelmében a települési önkormányzatok hivatottak gyakorolni a közjavak tulajdonosi jogait, illetve ők látják el a kezelői jogosítványokat, valamint képesek befolyásolni a magánjavak tulajdonosait. Magánjavak esetében az önkormányzatok vagy résztulajdonosként lehetnek jelen, vagy regulációs jogosítványaikkal gyakorolnak hatást a tulajdonosokra.

Az ármeghatározás esetében beszélhetünk pénzügyi és nem pénzügyi bevételekről. Pénzügyi bevételek például a díjak (pl. autópálya-használati melyet a közeljövőben terveznek a kistérségben, bérleti), illetékek, adók kamatok vagy tarifák. Nem pénzügyi bevételek lehetnek a támogatások, szavazatok vagy akár a lakossági segítségnyújtás. Az árképzés során tehát a településmarketingben a különböző cserepartnerek meghatározása, értékfolyamataik feltérképezése és az értékformák konvertálhatósága jelenti a megoldandó problémákat (*Garamhegyi–Révész 2000*).

3. A „város eladása”: az értékesítési csatornákról

A városmarketingben az értékesítési csatorna is csak fenntartásokkal értelmezhető, és meglehetősen „erőltetve” választható el a települési kommunikációtól. Az értékesítés a helytermék esetén nem takar sem fizikai árumozgatást, sem egy kereskedelmi lánc kiépítését. Az értékesítés a helytermék tulajdonságaiból következően gyakran immateriális termékösszetevők, pl. a város arculatának (image) közvetítését jelenti, ami sok esetben inkább a kommunikáció tárgykörébe tartozik (*Garamhegyi 2000*). A tárgyasult termékösszetevők értékesítése lehet pl. ingatlanok, ipari területek adásvétele.

Kotler definíciója alapján „a marketingcsatornák önálló szervezetek olyan csoportjai, amelyek abban a folyamatban vesznek részt, amelynek eredményeképpen a termék vagy a szolgáltatás használatra vagy fogyasztásra rendelkezésre áll” (*Kotler 1998, 579.*). Jelen esetben a hely nem mozgítható el, nem juttatható el a fogyasztóhoz, hanem a vevőt kell a termékhez „szállítani” vagy a termék legfontosabb jellemzőit kell a fogyasztók tudatába „elhelyezni” (*Garamhegyi–Révész 2000*).

4. A városok kommunikációs stratégiája

Egy város társadalmi és gazdasági helyzete, modernizációja és fejlődése nem lehet sikeres egy jól felépített marketingkommunikáció – jól megfogalmazott üzenetek és azok fogyasztóhoz való eljuttatása – nélkül (*Piskóti–Dankó–Schupler* 2002).

A települések kommunikációjának feladatai három pontban foglalhatóak össze (*Garamhegyi* 2000). Egyrészt a hely értékeinek és pozitív imázsának kialakítása, fogyasztóban való tudatosítása és információk szolgáltatása az adott városról, helyről. Másrészt meg kell oldania a célcsoport magatartásának befolyásolását, ami ebben az esetben lehet pl. egy település látogatása. Végül elengedhetetlen a fogyasztók tudatosságának, márkahűségének fokozása.

Az alkalmazott kommunikációs eszköztár célcsoportonként változhat. A helyi lakosság felé irányuló kommunikáció célja a településhez való kötődés, a lokálpatriotizmus és az összetartás erősítése, a belső imázs javítása, a lakosok aktivitásának növelése és a helyi turizmus fellendítése. A helyi vállalkozókat megszólító stratégiának magába kell foglalnia az aktív tájékoztatást és információszolgáltatást, az ügyfélbarát és partneri hivatalok kialakítását és a vállalkozókat segítő szolgáltatások nyújtását. A potenciális befektetők, mint kommunikációs célcsoport számára elengedhetetlen tájékoztató kiadványok, adatbázisok összeállítása, konferenciák, találkozók, kiállítások szervezése. A települési marketingkommunikáció irányulhat továbbá a turisták, a potenciális látogatók felé. Ebben az esetben a feladat a lakosság vendégszeretetének javítása, a terület megismertetése, pozitív arculatának kialakítása, a turisztikai vállalkozások reklámtevékenységének támogatása lehet (*Piskóti–Dankó–Schupler* 2002). A marketingkommunikációs eszközök tárháza Kalocsa város elemzésénél kerül részletes kifejtésre.

A településmarketing folyamata

A helymarketing alapvető célja, hogy a település sikeres legyen. A sikeresség alapját a tartós jövedelemtermelő képesség jelenti, úgy, hogy a jövedelemből a település minden szereplője részesüljön (*Enyedi* 1996). Kissé utópisztikus a megfogalmazás, de tény, hogy erre kell törekedniük a marketingszakembereknek. Ugyanis, ha a fent említett „követelmény” nem valósul meg, akkor a város hosszú távú sikeressége eleve nem valósulhat meg, másrészt pedig bizonyos csoportok elégedetlenségét eredményezheti, ami szintén hátráltatja a város fejlődését. A településmarketing célja továbbá, hogy a célcsoportok elégedettek legyenek a termékkel. A célcsoport a fentiek alapján lehet adott településen élő lakos, itt működő profit és nonprofit orientált szervezet, illetve idelátogató turista. Tehát a városmarketing célja a célcsoportok elégedettségének biztosítása, mely oly módon valósulhat meg, hogy megfelelő életminőséget, jólétet biztosít számukra. A településmarketing egészét átható cél a célcsoportok elégedettsége,

mely a jólét biztosításával valósulhat meg. Kérdés a következő: hogyan lehet mindezt elérni? Válasz: tudatos városmarketing-tevékenységgel. Kimondani könnyű, megvalósítani annál nehezebb, ugyanis a településmarketing egy többlépcsős folyamat, melynek fázisait a következők (Piskóti 2002):

1. A helyzetelemzés (vagy másként környezetelemzés)

A helyzetelemzés a városmarketing tárgya, az értékesíteni kívánt termék jellegénél fogva kiemelten szükséges. A vizsgálandó elemek két csoportra oszthatók aszerint, hogy marketingtevékenység által befolyásolhatók-e vagy sem. Ennek alapján megkülönböztetünk belső állapotot és külső adottságokat. A környezeti elemzés – ha más szempontból közelítjük meg – történhet SWOT-analízissel is. A szférák, melyeket a helyzetelemzés során mindenképpen vizsgálni szükséges: természeti környezet, műszaki infrastruktúra, gazdaság, humán erőforrás. A tárgyalt téma kapcsán fontos lehet az idegenforgalom vizsgálata, amennyiben a gazdasági szféra elemzése azt nem tartalmazza. A felsorolt szférák mindegyikénél meg kell állapítani a gyengeségeket, erősségeket és a lehetőségeket, veszélyeket. Cél a gyengeségek átalakítása erősségekké és a veszélyek elhárítása, illetve minimalizálása.

2. Cél meghatározása

A fentiek alapján a településmarketing alapvető célja a jólét, az életminőség növelése, a célcsoportok elégedettsége. A célok hierarchiát alkotnak, így az alsóbbrendű célok különböző településeknél eltérőek lehetnek. Az tehát, hogy az általános célkitűzést hogyan érik el, és ehhez milyen alsóbbrendű célokat kell kitűzni településenként változó.

3. Stratégiaalkotás

A marketingkonceptió kialakításnak harmadik lépése a stratégia kidolgozása, mely meglehetősen nehéz feladat. A stratégia adott pillanatból a leghatékonyabbnak tűnő úti terv, de nem azonos a hosszú távú tervezéssel. A stratégia sokkal rugalmasabb, mint a hosszú távú terv, a változás a stratégia számára éltető közeg. Azaz, ha a jövőben (a megvalósítás folyamán) kiderül, hogy szükség van a stratégia megváltoztatására, ez kivitelezhető. Természetesen bizonyos határokon belül, kisebb eltérések (és nem gyökeres változtatás iránti igény) esetén. A stratégiaalkotás vonatkozhat egyrészt magára a kínálatra, másrészt a kommunikációra. A kínálat maga a város és az általa kínált szolgáltatáscsomag, így ez a kínálat kialakításának stratégiáját (termékpolitika, árpolitika, elosztás) jelenti. A kommunikációs stratégia (promóció) pedig a kínálat közlését, kommunikálást jelenti a potenciális célpiacon felé. De a kétfajta stratégia és megalkotásuk szorosan kapcsolódik egymáshoz. Egyik hiánya esetén a másik nem érvényesül, nincs értelme.

4. Megvalósítás

Ha a stratégia jó, akkor a megvalósítás nem ütközik nehézségekbe. Viszont ha nem jó a stratégia, akkor a megvalósítás sem lehet hatékony, mivel a stratégia képezi annak alapját.

5. Ellenőrzés – visszacsatolás

A folyamat utolsó fázisát képezi, viszont nem jelenti a folyamat végét. Ellenőrzésre és visszacsatolásra ugyanis a marketingtevékenységet végzőknek folyamatosan szüksége van ahhoz, hogy tevékenységük sikeres legyen és célkitűzéseik megvalósuljanak. Nehezíti dolgukat, hogy a helymarketing-tevékenység hatása csak hosszú távon érezhető.

Kalocsa város marketingtevékenysége

Helyzetelemzés

A SWOT-analízis elkészítéséhez saját kutatási tapasztalataimat és a Kalocsai Kistérség Többcélú Társulásának dokumentumait használtam fel: Helyzetelemzés Kalocsa és térségének gazdaságáról (2003) – ekkor még KTTÖT³¹, és Idegenforgalmi és Turisztikai SWOT-analízis (2006). Az elemzésben azok az elemek szerepelnek, melyekre Kalocsa város marketingtevékenységét alapozhatja, és amelyek által elérheti a városmarketing végső célját, a jólétet és az életminőség javítását, a célcsoportok elégedettségét. A következőkben vázolom Kalocsa város erősségeit, azok kihasználási lehetőségeit, a város gyengeségeit és a gyengeségek leküzdési lehetőségeit, lehetőségeit és veszélyeit, illetve a lehetőségekre és veszélyekre való megfelelő reagálás módjait.

2. táblázat

Kalocsa város marketing szempontú SWOT-elemzése

<i>ERŐSSÉGEK</i>	<i>KIHASZNÁLÁSUK</i>
Gazdag kulturális rendezvénykínálat	A potenciálisan nemzetközi vonzással bíró rendezvények (pl. Kék Madár Fesztivál, Folk-lór Fesztivál, Kalocsai Paprika Napok, Repülő-téri sportrendezvények) erőteljesebb külföldi propagandája
A táj jellegzetes arculata, egyedisége: Duna-part, holtágak, környékbeli tavak, pincesorok	Régióimázs építése

A táblázat a következő oldalon folytatódik.

³¹ Kalocsa és Térsége Területfejlesztési Önkormányzati Társulás.

A táblázat folytatása.

<i>ERŐSSÉGEK</i>	<i>KIHASZNÁLÁSUK</i>
Természeti ritkaságok: Kiskunsági Nemzeti Park közelsége, dunai ártér	Védett és ellenőrzött hasznosítás a fenntarthatóság elvének figyelembe vételével, változatos ökoturisztikai termékek kialakítása (horgász-, vadász-, lovas-, kerékpáros turizmus)
Magas a napsütéses órák száma	Régióimázs építése
További vonzerők: hagyományos tanyavilág a város térségében, népművészet, néphagyományok	Falusi-tanyai turizmus fejlesztése, régióimázs
Gasztronómiai különlegességek; az élelmiszergazdaság nemzetközi híré termékei (pl. kalocsai paprika), a térség kiváló borai	A hungarikumok, ételspecialitások készítési helyének tudatosítása külföldön, látogatóközpontok létesítése a híres termékek gyártási folyamatának és történetének bemutatására
Gazdag és élő nemzetiségi kultúra	Programcsomagok gazdagítása
Az alap- és turisztikai infrastruktúra folyamatos fejlesztése	A hiányosságok pótlása, szakaszos fejlesztés
Társadalmi igény a turizmusra	A turizmus tudatos fejlesztésének elősegítése, minél szélesebb társadalmi réteg igényeinek figyelembe vételével
Élénk alulról induló önszerveződés (kistérségek, civil szervezetek)	Együttműködés kialakítása és szorgalmazása a célok hatékonyabb megvalósítása érdekében
A turisztikai kínálat elemeinek megléte, változatossága	A minőségi kínálati elemek egységes megjelenítése, programcsomagokká formálása
Turisztikai vállalkozások növekvő száma	Ösztönzésük a köz- és magánszektor együttműködésének kialakítására, valamint a minőségi szolgáltatások nyújtására
<i>GYENGESÉGEK</i>	<i>LEKÜZDÉSŰK</i>
Az alap- és turisztikai infrastruktúra kiépültségének hiányosságai	Pénzügyi források felkutatása, lobbizás
Budapesttől és Nyugat-Európától való relatíve nagy távolság	Az úthálózat fejlesztése, kulturális kötődések kihangsúlyozása, változatos rendezvények
Rövid turisztikai szezon, alacsony átlagos tartózkodási idő	A szezon széthúzását lehetővé tevő turisztikai termékek (vadász-, gyógy-, lovas-, kulturális turizmus) garantált minőségű szolgáltatások biztosítása, rendezvényszervezés további erősítése (különös tekintettel a konferencia turizmusra)
Regionális és/vagy komplex programcsomagok hiánya	Megyei, kistérségi, települési és vállalkozói összefogás a programcsomagok kialakítása érdekében
A meglévő szolgáltatások egyenetlen színvonala, egységes minősítési rendszerek hiánya	Egységes besorolási rendszer kialakítása, rendszeres minőségellenőrzések, a minőségbiztosítási rendszerek bevezetésének ösztönzése
A beutaztatás alacsony színvonala	A beutaztatással foglalkozó cégek alapítása, munkájuk nagyobb mértékű támogatása és elismerése

A táblázat a következő oldalon folytatódik.

A táblázat folytatása.

A turisztikai beruházások tökehiánya	Kedvezmények nyújtása a bel- és külföldi tőkebefektetésekhez, ösztönzés az aktív pályázati részvételre
<i>GYENGESÉGEK</i>	<i>LEKÜZDÉSŰK</i>
A kis- és középvállalkozások hiányos szak-képzettsége	A vállalkozások ösztönzése a továbbképzésekre, önképzésre, ennek érdekében tudatformálás, tanácsadás, hitel- és adókedvezmények nyújtása
Nyelvtudás hiánya a vállalatok és a lakosság körében	Nyelvtanulás ösztönzése
A városi, térségi lakosság környezethez való pozitív hozzáállásának hiánya	Szemléletformálás, ösztönzés a városszépítésre a helyi önkormányzatok kezdeményezésére („Tiszta udvar, rendes ház”, „A város legvirágosabb háza” versenyek meghirdetése)
A térségi turizmus és marketing kezdeti stádiuma	Rendszeres kapcsolattartás a Regionális Marketing Igazgatósággal
<i>LEHETŐSÉGEK</i>	<i>CÉLSZERŰ REAGÁLÁS</i>
Európai Unió pályázati források	Szakszerű pályázatírás, rendszeres pályázatírási tanácsadás a vállalkozások részére
A Duna menti együttműködés megerősödése	A Duna mellett elterülő régiók turisztikai termékeinek összekapcsolása
Regionális programcsomagok kidolgozása a turisták számának, tartózkodási idejének, költési hányadának növelése érdekében	Önkormányzati, turisztikai vállalkozói szféra összefogása
Növekvő érdeklődés a kulturális és természeti értékeink megismerése iránt	Ennek megfelelő, a regionális kínálatot felvontató tematikus kiadványok szerkesztése
A regionális turizmusmarketing kommunikációs eszközeinek kibővítése	Az elektronikus sajtó, Internet nyújtotta lehetőségek maximális kiaknázása (CD, virtuális web-oldalak, internetes információ bázis)
<i>VESZÉLYEK</i>	<i>CÉLSZERŰ REAGÁLÁS</i>
Az infrastruktúra fejlesztésének további elmaradása, vagy lassú üteme, különösen a megközelíthetőség esetében	Az infrastruktúra-fejlesztés fontosságának további hangsúlyozása, lobbizás
Az olcsóbb árfekvésű külföldi, elsősorban román és szerb turisztikai piacok megerősödése	Törekedni kell minél piacképesebb (speciális) termékek létrehozására, a kereslet és kínálat szempontjából is optimális árpolitika kialakítására
Az önkormányzatok tökeszegénysége miatt a fejlesztő beruházások elmaradnak	Külső források felkutatása (pályázatok, külföldi és belföldi tőke vonzása), lobbizás
Nem jön létre együttműködés a magán- és közszektor, illetve a társtelepülések önkormányzatai között	Fórumok szervezése, ahol lehetőség nyílik az érdekegyeztetésre; képzések szervezése, ahol felkészíthetők a felek az együttműködésre
Folytatódik a folyók régióhatáron átnyúló szennyeződése	A hazai szennyezés csökkentésének és nemzetközi egyezmények létrejöttének szorgalmazása
A megyék, kistérségek, települések rivalizálása következtében elmaradnak a kistérség működéséhez fűzött remények	Az „együtt eredményesebbek lehetünk” elvnek tudatosítása megfelelő régiómarketing által

Forrás: Kalocsa Kistérség Többcélú Társulása (2006): Idegenforgalmi és Turisztikai SWOT-analízis.

Célok

Véleményem szerint reális követelményként fogalmazódhatnak meg a következő célok:

- A lakosság helyben tartása és új lakosok vonzása, mely érdekében a következők szükségesek:
 - Megfelelő minőségű természeti környezet.

A természeti adottságok Kalocsa város esetében megfelelőek. Az éghajlati adottságok kedvezőek, tiszta a levegő, jellemző a természetes vizek jelenléte (Duna, holtágak, Szelidi-tó), a termőtalajok magas aranykorona-értékkel rendelkeznek. Feladat a természeti értékek védelme és megőrzésének kommunikálása a lakosság körében. Elengedhetetlen, hogy az itt élő emberek tudatában legyenek a természeti adottságoknak, ehhez pedig tájékoztatás szükséges (pl. lakossági fórumok). Fontos a természeti adottságok értékelésére, megőrzésére való ösztönzés, ennek érdekében konkrét feladatok meghatározása (pl. Duna-part kitisztítása, kutyák kitiltása az Érsekkertből, stb.).
 - Megfelelő minőségű műszaki infrastruktúra.

A városon belül megfelelő a műszaki infrastruktúra mennyisége és minősége. Problémát okoz a város megközelíthetősége. Kalocsa Budapesttől és Szegedtől 120 km-re, Kecskeméttől és Pécestől 110 km-re található. Autópálya nem érinti a várost, csak főközlekedési út. Megközelíthetőségét tovább nehezíti, hogy a várost nyugatról a Duna folyam határolja.
 - Hatékonyan működő gazdaság.

Akkor maradnak a városban a jelenlegi lakosok, illetve akkor költöznek a városba új lakosok, ha a város gazdaságának működése megfelelő, aminek következtében munkalehetőség kínálkozik. Ebből kifolyólag előtérbe kerül a befektetők vonzásának fontossága, ugyanis a gazdaság működése akkor lesz megfelelő, ha a jelenleginél több vállalkozás tevékenykedik a városban.
- Vállalkozások itt-tartása és új befektetők vonzása. Ennek érdekében a következő alcélok tűzhetők ki:
 - Műszaki infrastruktúra javítása.
 - Különböző önkormányzat által nyújtott adókedvezmények.
 - Megfelelő minőségű és mennyiségű humán erőforrás.

Ha a fent említettek megvalósulnak utána lehet ezt az illetékesek, a célcsoport felé kommunikálni, tudatni velük a tényeket.
- Turisták vonzása. Ennek érdekében a következő célok szükségesek:
 - Megfelelő minőségű természeti környezet.

- Megfelelő minőségű és mennyiségű műszaki infrastruktúra.
- Jól működő turisztikai szektor.
- Turisztikai imázs megteremtése.
- Belföldi és nemzetközi turisták vonzása érdekében a marketingkommunikáció valamennyi eszközének alkalmazása:
 - Reklám: sajtó, reklámyomtatványok (szórólap, katalógus, prospektus), plakát, óriásplakát, rádió, televízió, Internet, CD.
 - Közönségkapcsolat kialakítása és fenntartása (rendezvény szervezés, városi újság, ötletdoboz stb.).
 - Személyes eladás: személyes kontaktus a jelenlegi és jövőbeli turistákkal.
 - Értékesítés ösztönzés kuponok, akciók segítségével.
 - Egyéb eszközök: kiállítások és vásárok szervezése.

A stratégiaalkotás

A stratégia célok elérésének, megvalósításának útvonalát jelenti, azaz a cél elérését hivatott szolgálni. A fenti célok eléréséhez a következők szükségesek:

- A Duna regionális összekötő szerepének erősítése a turizmus révén: A folyó vonzerejére építő egész kistérségre kiterjedő termékek létrehozása.
- A kistérség tudományos, kulturális (zene, tánc), gazdasági adottságainak hasznosítása: A hivatásturizmus fejlesztése, infrastruktúrájának kialakítása.
- A természeti értékek hasznosítása: A dinamikusan fejlődő ökoturizmus kialakítása, területeinek meghatározása.
- A lovas turizmus fejlesztése: A meglévő színvonal javítása, tereplovaglás feltételeinek megteremtése.
- A folyók és tavak hasznosítása: A horgászturizmus adottságainak fejlesztése. A folyók regionális összekötő szerepének erősítése a turizmus révén.
- A vadászat fejlesztése: Vadászturizmus feltételeinek javítása, a színvonal emelése (kapcsolódó szolgáltatások, vadállomány, stb.).
- A kulturális örökség hasznosítása: Meglévő kulturális vonzerők fejlesztése, minőség javítás, nemzetközi ismertség (fesztiválok, falunapok).
- Rendezvény turizmus: A régió gazdasági, tudományos, kulturális potenciáljának turisztikai hasznosítása.
- Tájai adottságok felhasználása a kerékpáros és vízi turizmus fejlesztéséhez: Kerékpárutak kialakítása, építése, folyóparti töltéseken a kerékpáros és vízi turizmus infrastruktúrájának megteremtése.
- Kalocsai környéki falvak turizmusának fellendítése: A falusi, illetve a régióra jellemző tanyai turizmus minőségi fejlesztése.
- A térség értékeinek a körutazásokba való bekapcsolása: kistérségi mozaik összeállítása: borturizmus, puszta-romantika, gasztronómia (paprika, rétes, halászlé), barokk és szecessziós építészeti emlékek, nyári fesztiválok, stb.)

- Körutazásokba való bekapcsolódás: a térség komplex értékeinek felhasználása.
- Sportturizmus kifejlesztése: a Dunára és a repülőtérre alapozott fejlesztések.

Megvalósítás

A helyzetelemzés, célok kialakítása és stratégiaalkotás után következik a megvalósítás fázisa. Talán a legnagyobb szerepe ebben van a marketingnek és a marketingtevékenységet tudatosan végzőknek. Korábban említettem, hogy Kalocsa városban sajnos nincsenek aktívan helymarketinggel, városmarketinggel foglalkozó magán és közösségi szervezetek, illetve tevékenységük információszolgáltatásra korlátozódik. Erőteljes marketingtevékenységgel széles körben ismertté lehetne tenni a várost és térségét. A probléma, hogy a város vezetői ezt nem vagy csak későn ismerték fel. Néhány ötletet említek, mely hasznos lehet a megvalósítás fázisában:

- Többnyelvű programfüzet kiadása, amelyben minden látnivalót és eseményt feltüntetnének. A testvértelepülések bevonásával külföldön és belföldön is lehetne terjeszteni.
- Szükség lenne egy olyan turisztikai szervezetre (pl. Gold Tours Utazási Iroda, KKTT), mely összefogná a város különböző kínálatát (termék komplexitásából adódik) és a térség településeinek kínálatát (lévén Kalocsa kistérségi központ is egyben).
- Olyan programfüzéseket kellene kidolgozni, melyek többnapos tartózkodásra marasztalják a vendéget. Pl. Kalocsa nevezetességeinek megtekintése, solti és hajósi pincelátogatás, fürdőzés a Szelidi-tóban, hajózás a Dunán, népművészek és kézművesek felkeresése a falvakban, bemutatókon, ünnepeken, fesztiválokon való részvétel.
- Fel kellene keresni azokat az embereket, akik még ismerik a hagyományokat, régi szokásokat, termelési módszereket, vagy a régi ételek készítését, s őket is be lehetne vonni a programokba, bővítve ezzel a kínálati csomagot.
- Útbaigazító táblák elhelyezése.
- Látványosságokat bemutató plakátok és óriásplakátok elhelyezése nemcsak a város, hanem a megye, az ország területén.
- Szükség van a szálláshelyek fejlesztésére, minőségi javítására.³²
- A kerékpárút-hálózat továbbépítésével újabb turisztikai célcsoportot lehetne a városba, térségbe vonzani.

³² A kereskedelmi szálláshelyek férőhelyeinek számát tekintve Bács-Kiskun megyében 2004-ben az ötödik helyen áll a kalocsai kistérség 581 férőhellyel, mely a megyei férőhelyek számának 6%-át képviseli. A vendégéjszakák száma 1000 lakosra 329, ami lényegesen kevesebb, mint a megyei átlag: 672 éjszaka. Magán szálláshelyek férőhelyeinek területén a megyei sorrendben a harmadik helyet foglalja el a tárgyalt térség (256 férőhely). Ez esetben jobb az arány, mert a megyei magán szállás férőhelyek számának 18,5%-át képviseli. A vendégéjszakák száma 1000 lakosra ez esetben 34, míg a megyei átlag 42.

- A dunai kikötő fejlesztésével és kiépítésével a személyszállító hajókat megállásra lehetne készíteni.
- Érdemes lenne bővíteni azokat a szolgáltatásokat, melyekre a vendégnek szüksége lehet: színvonalas vendéglátóhelyek, sporteszköz-kölcsönző, kerékpárkölcsönző, sportolási lehetőségek biztosítása, stb.

Ellenőrzés és visszacsatolás

E fázisnak gyakorlati jelentősége van a megvalósítás folyamán. Azért van szükség a megvalósítás során folyamatos ellenőrzésre, mert így visszajelzést kapunk arról, hogy a stratégiánk, eddigi útirányunk megfelelő-e, szükség van-e változtatásra?

Összegzés

A tanulmányból kiderül, hogy Kalocsa városnak a jövőben sok tennivalója lesz marketing terén. A település imázsán javítani szükséges, ugyanis az átutazók, vagy a városban ideiglenesen tartózkodó emberek véleményét nagymértékben befolyásolja a város magáról kifelé kialakított képe, azaz, hogy mit kíván magáról tudatni, mit kíván kommunikálni a potenciális célközönség felé. De nem csak a tranzitutasok érintettek, nem csak ők lehetnek a célcsoport, akik felé a marketingkommunikációnak irányulnia kell, hanem a vizsgálat alapján potenciális célközönségnek minősül a befektetők és „turisták” csoportja is. A város marketingkommunikációján javítani kell, így elérhető a kedvező kép (imázs) kialakulása az érintett csoportoknál. A marketingkommunikáció eszközrendszerének valamennyi elemét be kellene vetni a város „értékesítése” során, ugyanis Kalocsán és térségében megvannak azok az adottságok, melyekre alapozva a marketingtevékenység sikeres lehet. Ha a vezetés ezt felismeri és nyitott az új marketingmódszerek és a marketingben rejlő lehetőségek kiaknázására, akkor a település vonzó lesz az összes lehetséges célcsoport számára. Fontosnak tartom az összefogást, együttműködést és partnerséget. Tény, hogy a vezetésnek kell felismerni a marketingtevékenység fontosságát, de a város szervezeteinek, vállalkozóinak, intézményinek, lakóinak együttműködése is lényeges a siker érdekében. Kalocsa szép kisváros, az ország „közepén” helyezkedik el, mégis a rendszerváltást követő felfelé ívelő szakasz után stagnáló helyzetbe került. Véleményem szerint a kiutat a marketingkommunikáció intenzív alkalmazása jelentheti.

Irodalom

- Ashworth, G. J. – Voogd, H. (1997): *A város értékesítése – Marketingszemlélet a közösségi célú várostervezésben*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Enyedi György (1996): *Regionális folyamatok Magyarországon az átmenet időszakában*. Budapest, Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület.

- Garamhegyi Ábel (2000): A településmarketing, mint a településfejlesztés eszköze. PhD disszertáció, kézirat. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Természettudományi Kar.
- Garamhegyi Ábel – Révész Balázs (2000): A területi marketing, mint az önkormányzatok versenyképességének egy lehetséges eszköze. In Farkas B. – Lengyel I. (szerk.): *Versenyképesség – Regionális versenyképesség*. Szeged, SZTE-GTK Közleményei. JATEPress, 124–137. p.
- Kalocsa és Térsége Területfejlesztési Önkormányzati Társulás (2003): Helyzetelemzés Kalocsa és térségének gazdaságáról.
- Kalocsa Kistérség Többcélú Társulása (2006): Idegenforgalmi és Turisztikai SWOT-analízis.
- Kotler, P. (1998): *Marketing menedzsment*. Budapest, Műszaki Könyvkiadó.
- Kozma Gábor (1995): Városmarketing mint a helyi gazdaságfejlesztés egyik lehetséges eszköze. *Tér és Társadalom* 1–2. 37–54. p.
- Mészáros Bernadett (1998): Településmarketing. *Marketing & Menedzsment* 32. évf. 4. sz. 4–10. p.
- Piskóti István – Dankó László – Schupler Helmuth (2002): *Régió- és településmarketing*. Budapest, KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó.
- Rechnitzer János (1995): Vázlatpontok a településmarketing értelmezéséhez és kidolgozásához. *Tér és Társadalom* 1–2. 5–16. p.
- http://www.kalocsa.hu/index.php?newid=12&topic_id=661 [2008.03.16.]
- http://www.kalocsa.hu/index.php?newid=13&topic_id=661 [2008.03.16.]
- http://www.kalocsa.hu/index.php?newid=16&topic_id=661 [2008.03.16.]
- <http://www.pusztaregion.hu/index.php?page=acs&lid=1&tid=6&fcsid=14&acsid=29> [2008.03.22.]

Marketing opportunities of Kalocsa

In the future the local government of the town Kalocsa will have to do a number of tasks in the sphere of marketing. It's necessary to amend the image of the settlement, because the opinion of the transit passenger or people, who stay only several days in the town, is affected by the self-formed image of the town. So, it's very important that the town wants to make known, wants to communicate to the target public. But not only these groups are referred to this question, but according to this examination potential target public could be the investors and tourists, too. Without failing, it's necessary to improve the marketing communication of the town, so we can achieve, that a favourable image come into being by the competent groups. It is essential that the leadership of the town recognizes the importance of the marketing activity, but it's necessary, the collaboration of organizations, entrepreneurs, institutions and inhabitants in favour of the success, too. First and last in point of the opportunities the most important thing is to sell the town, that is the marketing communication intensive adaptation.

21. A FELSŐOKTATÁS REGIONÁLIS DIMENZIÓI A VAJDASÁGBAN

Takács Zoltán

A tudás a gazdaság egyik fő mozgatórugója, a fejlett piacgazdaságokban a piaci versenyelőny megszerzésének és fenntartásának nélkülözhetetlen tényezője. Eredményes menedzselése – amelyben a helyi döntéshozóknak, a gazdaságnak és az oktatásnak egyaránt meghatározó szerep jut – elengedhetetlen feladat a „tudáskapitalizmus” fenntartásában. A globalizáció folyamatában kiépülő információs és tudásalapú társadalom óriási gazdasági és társadalmi léptékkal terjeszkedik. A „(nem)tudás” sokszor egy ország politikai határain belül reked, amennyiben nem történik a tudástársadalom és globalizáció kihívásaihoz megfelelő alkalmazkodás. E folyamatok súlyos következményeit a gazdasági visszafejlődésben tapasztalhatjuk, a megfélemezésükhöz viszont aktív társadalmi szerepvállalásra van szükség. A helyi társadalmi és gazdasági erőknek fel kell ismeriük az egyetemek mint tudástranszfer- és innováció hordozó intézmények szerepét és fontosságát a regionális fejlődésben. Vállalniuk kell a regionális fejlődésnek ezt innovatív szerepkörét. Az integrálódó európai térben a partnerségre, szövetségre, kooperációra épülő, fenntarthatóságot biztosító regionális működési mechanizmus tekinthető a fejlődés meghatározó mozgató erejének. Ennek eredményessége a szükségletekkel, a toleranciával és a multikulturalitással való összhangon is múlik.

Kérdésként vethető fel, hogy: a regionális kompetenciák, hatáskörök, forrás-szabályozási mechanizmusok milyen mozgásteret biztosítanak a társadalmi-gazdasági erők mozgósításához és a helyi szereplők innovatív szerepvállalásához? Van-e olyan kiforrott koncepció a regionális fejlesztésekre vonatkozólag, amely kellő figyelmet fordít a felsőoktatásra, illetve a régió intellektuális kapacitásaira? A tanulmány a szerbiai Vajdaság példáján e kérdéskör megvitatásához szolgál néhány problémafeltáró tézissel.

Humán kapacitások regionális fejlesztési értelmezésben

Szerbián belül a Vajdaság mint régió példátlan gazdasági és társadalmi súlyvesztését, leépülését kíséreltük figyelemmel a '90-es évektől. Egy kondícióiban jelentős mértékben legyengült területi egység, az egykoron fejlett régió

mára már nem támaszkodhat semmiféle komparatív előnyre, a nemzetközi kereskedelemben betöltött szerepe jelentős mértékben lecsökkent. A régió egyik potenciális fejlesztési megoldását, fejlődési pályáját az endogén változók fejlesztése jelentheti. A „K+F és a kulturális funkciók köre, a gazdasági ágazatokkal való kapcsolatok intézményesült formái, a kompetencia, a kommunikáció, a kultúra és a kreativitás fogalmai köré (a 4K) csoportosíthatók a sikeres régiók fejlődésének hajtóerői” (Janssen–Hoogstraten 1989).

A regionális fejlődés, illetve a gazdasági fejlődés kulcselemeként értelmezendő humántőke-produkciót, amelyben az oktatásnak/felsőoktatásnak jut meghatározó szerepe, számos elmélet is alátámasztja. Az emberi tényezők, az azok alakításában részt vevő intézmények, valamint a társadalmi feltételek, és adottságok együttese jelenti azt a feltételrendszert, amivel egy terület egység rendelkezik. Ezek a tényezők külön-külön és együttesen is jelen vannak, sőt hatnak, egymást erősítve, gyengítve *formálják az adott területi egységet, s azok sokasága révén a térszerkezetet* (Enyedi 1996).

Romer érvelése szerint (1990) a tudás a tőke meghatározó formája, és a gazdasági növekedés elsősorban a tudásakkumuláció mértékétől függ. A tudásalapú gazdaságoknak pedig az a legfontosabb jellemzőjük, hogy a tudás előállítás és hasznosítása alkotja az értékteremtési folyamatok központi elemét. A fejlett gazdaságok versenyelőnye elsősorban azok tudás-előállítási és hasznosítási képességein nyugszik. Napjainkban már a tudás az alapja a termék-, a folyamat- és a szolgáltatási innovációknak, amelyek egyben új piacokat is teremtenek, illetve olcsóbbá teszik a meg lévő termékek és szolgáltatások előállítását. A tudás a folyamatos kutatás-fejlesztési tevékenységből származik, amelyet magasan képzett szakemberek hoznak létre hatékony technológiai transzfer, valamint az új ötletek piaci megvalósítása során. Így *a tudásalapú tevékenységek expanziója* egyre fontosabb szerepet játszik az egyes országok és régiók versenyképességében. A tudás – az innováció alapvető összetevőjeként része annak a körfolyamatnak, amely innovációhoz, azon keresztül az export- és a versenyképesség növekedéséhez vezet. Egyrészt, a nemzet- és a regionális gazdaságok exportbázisa pedig a gazdasági növekedés legfőbb hajtóereje. „A régióknak el kell fogadniuk a tudás és a folyamatos tanulás elsőbbségét, tudásalapú, tanuló régióvá kell válniuk. A „tanuló régió” kulcsa pedig az a humán infrastruktúra, amelynek központi eleme a humán erőforrást képző egyetem” (Florida 1995).

Európai mércékkel mérve a humán tőke intellektuális kapacitásai a régióban szegényesnek bizonyulnak. A humán erőforrások minőségét tekintve az Európai Unió tagországai között is jelentős különbségek figyelhetők meg.¹ Szerbiában

¹ Németországban a 25–64 év közötti népesség 23%-ának, Görögországban 20%-ának, Nagy-Britanniában 18%-ának, Spanyolországban 13%-ának, Portugáliában 10%-ának, Olaszországban pedig 8%-ának van egyetemi végzettsége (EU átlag 1991-ben 18% volt). Az Unió népességének egyharmadát kitevő elmaradott térségekben az egyetemet végzettek aránya csak 12% (Competitiveness and Cohesion 1999, Horváth 2003. 193–197.).

az alapfokú oktatás mindenki számára biztosított, mégis az írástudatlanok részaránya a 10 év fölötti lakosság körében igen magas: 3,5%. Az aktív lakosság kicsivel több, mint 2/3-a rendelkezik középfokú végzettséggel, és ezek csoportjának mindössze 10%-a fejezett be gimnáziumot. A felsőfokú végzettséggel rendelkezők részaránya elmarad az európai átlagtól. Az oktatásra fordított kiadások alacsonyabbak az átmeneti országok átlagától. (Szerbiában, a 2005. évben a GDP 3,5%-át fordították az oktatásra [Štruljek 2005. 6.]). Mindehhez hozzájárul a szerb oktatási rendszer magas fokú centralizáltsága, és az a szomorú tény, hogy jellemzően nincs megfelelő konvergencia az oktatás és a piac valós szükségletei között. Mindeddig a területi kutatások (és a gazdasági kutatások általában) elhanyagolták a tudásnak, tudástranszfer-mechanizmusnak mint a regionális fejlődés új elemének vizsgálatát. A tudás- és ismeretközlés, információátadás hálózatát biztosító intézményi infrastruktúra, azon belül is elsősorban a felnőttképzésre és felsőoktatásra szakosodott, valamint kutatás-fejlesztést folytató intézmények jelenléte és szerepe döntő a régió humán erőforrásainak alakításában.

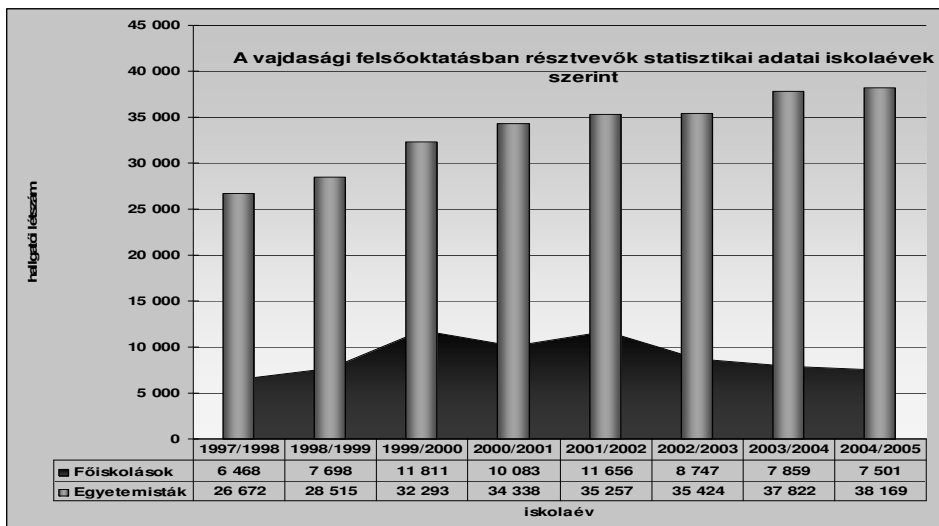
A régió felsőoktatása, tendenciák, tények

Az egyetem a legősibb funkciója szerint a humán erőforrások képzése révén járul hozzá a gazdasági fejlődéshez, a gazdasági jólét megteremtéséhez. A régió felsőoktatási területét meghatározó intézményi infrastruktúrában első helyen szerepel a Vajdaság egyetlen állami egyetemének hálózata – az Újvidéki Egyetem, illetve annak 14 kara (Újvidék, Szabadka, Nagybecskerek és Zombor székhellyel), valamint az állami főiskolai intézmények (Újvidék, Szabadka, Nagybecskerek, Bácskopolya, Kikinda, Sremska Mitrovica, Versec székhellyel). A régió felsőoktatásában, jelen van néhány magánfőiskola is. Példaértékű továbbá a külföldi/magyarországi kihelyezett tagozatok tevékenysége (Szabadka, Zenta), valamint az, a külföldön – főleg magyarországi felsőoktatási intézményekben – tanuló vajdasági hallgatói kontingens is, amely jelentős mértékben hozzájárul a felsőoktatási tudástranszfer-mechanizmus működtetéséhez (Gábrity 2007).

A Vajdaságban a 2007/2008-as tanévben, az egyetemi karok 218 szakára, valamint a 10 főiskola 34 szakára iratkozhattak a vajdasági hallgatók. A 2006/2007-es tanévben 54 763 egyetemista, illetve főiskolás tanult összesen a régióban. A Szerbiában tanuló teljes hallgatói létszám (238 710 hallgató) 22,9%-a jutott a Vajdaságra. A 2006-os évben 29 406 diplomás fiatal került ki a szerbiai felsőoktatási intézményekből, míg a vajdasági intézményekben diplomát szerzett fiatalok száma 8 164 volt (*Republički Zavod za Statistiku: Statistički Godišnjak Srbije 2007*, 358.). A diplomázott szerb fiatalok mintegy 1/5-e fejezte be egyetemi tanulmányait a program szerinti határidőn belül, míg Vajdaságban a fiatalok 38,56%-a, azaz a kétszerese.

1. ábra

A Vajdaság hallgatói létszáma

Forrás: Gábrity 2006.

Az 1. ábrához kapcsolódóan, érdemes a régióra kivetített *felsőoktatási expanziót* tovább elemezni. A soron következő 2005/06-os tanévben, a Vajdaságban az előző iskolaévhez képest 7,3%-kal több hallgató kapcsolódott be a felsőoktatásba. A 2006/07-es tanévben az azt megelőzőhöz képest viszont már 10,3%-kal volt több. A régió hallgatói kontingense határozott *mennyiségbeli növekedést* produkál évről évre. A Vajdaság mennyiségi növekedése sokkal meghatározóbb, mint Közép-Szerbiáé, illetve Szerbiáé. A 1990/1991-es tanévet alapul véve, ma a Vajdaságban 120%-kal több egyetemista tanul, Közép-Szerbiában 99%-os, köztársasági szinten pedig 104%-os a növekedés.

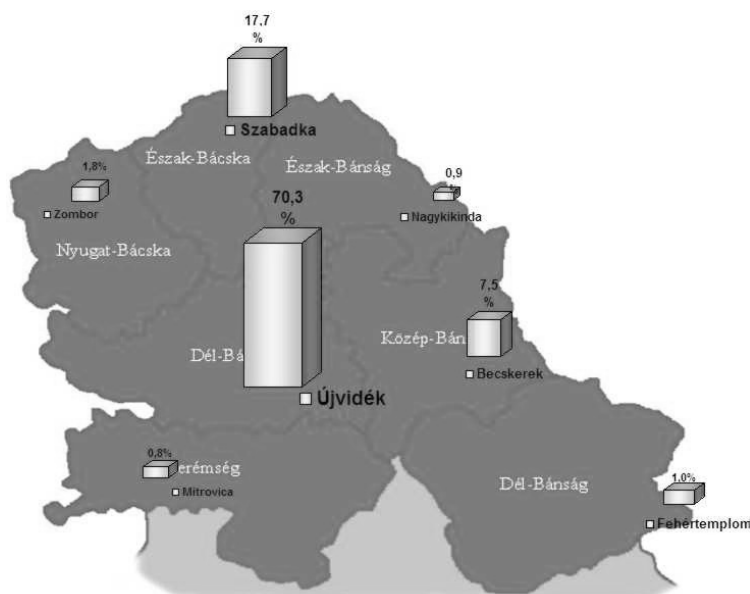
Eltérő tendencia mutatkozik meg a főiskolákra és az egyetemekre iratkozók számának alakulását illetően. Körvonalazódni látszik egy, a régióra jellemző (és egyben országos) trend, miszerint az egyetemre iratkozók száma a 2000-es évtől határozottan növekszik, míg a főiskolán való tanulást egyre kevesebben preferálják.

Minőségbeli változásokra, koncepcióváltásra utaló jeleket is találunk a felsőoktatási statisztikák mögött. Az Újvidéki Egyetem a Bologna folyamat adaptálása során, számos téren kiemelkedik a többi szerbiai egyetem közül. A 2003/2004-es tanévben a karok által kínált szakok száma 153 volt, mely az évek során a 2007/2008-as évre 218-ra növekedett (http://prijemni.infostud.com/univerziteti/Univerzitet_u_Novom_Sadu/3 [2008. 02. 12.]) bizonyítva ez által is az egyetem hajlandóságát a flexibilisebb, gazdagabb, nyitottabb programok

indításához. Ugyanez elmondható a főiskolákról is, ahol az elmúlt években kilenc új szakot indítottak. A bolognai folyamat fokozatos bevezetését a vajdasági egyetemisták támogatják, és a bolognai folyamatok zökkenőmentes gyakorlati alkalmazásával is egyetértenek. A cél az, hogy javuljon az egyetemisták társadalmi helyzete személyes élete, a tanulás hatékonysága, továbbá a fiatalok szabadidejének kreatív és egészséges eltöltése. Elsők között szerepel az egyetemi tanulmányok feltételrendszerének javítása.

2. ábra

A Vajdaság felsőoktatásának területi koncentrációja

Forrás: Gábrity 2006. alapján a szerző szerkesztése.

A Vajdaság régió felsőoktatására jellemző továbbá a *kedvezőtlen területi koncentráció*, az intézmények *tartományi székhelyen való koncentráltasága*, a *régió északi részének marginalizálódása* az egységes regionális felsőoktatási infrastruktúrában. Az Újvidéki Egyetem 70,3%-ban, míg Szabadka csak 17,7%-ban tud hozzájárulni a felsőoktatási hálózat kapacitásaihoz (1. táblázat).

Az egyetlen vajdasági állami egyetemi központ táplálja az ország 27,8%-át képviselő tartományi felsőoktatási tömörülést, míg a közép-szerbiai egyetemi képzés négy állami alapítású egyetemi központban zajlik. Mindezekről eltekintve, még így is, az egyetemi vezetés által befolyásolt döntési folyamatok a meghatározóak, illetve a folyamatok koncepcióváltásra utaló jelei, amelyek képesek lesznek a „Régió – egyetem dinamikus interface” koncepció előirányozására, fejlesztésére és működtetésére a jövőben.

1. táblázat

A 15 év feletti népesség iskolai végzettségi adatai a szerbiai régiókban

Megnevezés	Főiskolai végzettség, %	Egyetemi végzettség, %	Felsőfokú végzettség, %
Szerbia	4,5	6,5	11,0
<i>Közép-Szerbia</i>	4,6	7,0	11,6
<i>Belgrád</i>	6,8	13,8	20,5
<i>Vajdaság</i>	4,3	5,2	9,5
Észak-Bácska	4,4	4,7	9,1
Közép-Bánát	4,3	4,4	8,7
Észak-Bánát	3,8	3,6	7,5
Dél-Bánát	4,1	4,1	8,2
Nyugat-Bácska	3,7	3,9	7,6
Dél-Bácska	5,0	8,0	13,0
Szerémség	3,8	3,6	7,3

Forrás: Népszámlálás. 2002.

A régió intellektuális kapacitásainak mérlege – a korábban vázolt területi eltérésekkel összhangban – igen kétségbeejtő számadatokat mutat. A NUTS 3-as régióknak megfelelő körzetek is egyértelmű regionális különbségek hordozói, kifejezetten az egyetemi központok meglétének függvényében. Szerbiai szinten Belgrád városában a felsőfokú végzettek részaránya 21%-a, Dél-Bácskában 13%-a, a niši körzetben 11,6%-a, míg Šumadija körzetében (a Kragujevaci Egyetemnek köszönhetően) a lakosság 9,5%-a rendelkezik felsőfokú végzettséggel. *A Vajdaságban, Dél-Bácska kivételével minden körzetben az országos átlag alatt marad a felsőfokú végzettséggel rendelkező lakosság részaránya.* A fiatal, 20–24 éves populációt képviselők iskolai végzettségi statisztikája kedvezőbb regionális eloszlást mutat. A 2002-es népszámlálás adatai szerint a fiatalok 81,4%-a rendelkezik minimum középfokú végzettséggel. A fiatalok iskolázottsági indikátora releváns szerkezeti mutató (*Strategija regionalnog razvoja Republike Srbije za period 2007–2012*), a közeljövőben az ország fejlődési potenciálját meghatározó tényező is egyben. Az oktatás és iskolai végzettség terén megnyilvánuló regionális eltérések létrejöttében számos tényező játszik szerepet. Mégis, az oktatási intézmények fejlettsége, megléte és közelsége gyakorol legkifejezettebb hatást az oktatáshoz való hozzájárulás, illetve ezen által a régió humántőke-produkciójára.

A statisztikai adatok tükrében szembesülhetünk a régió humán erőforrását, ebből következően pedig versenyképességi lehetőségeit érintő hiányosságokkal. A régió megérett a változásokra. A Vajdaság válaszut előtt áll: vállalja az egységesülő európai felsőoktatási térbe történő integrálódást, előirányozza a régió fejlődését, vagy megmarad szegényes intellektuális kapacitásainál, mindezek

következményeként pedig a régió gazdasági súlyvesztését, marginalizálódását az igen bizonytalan fejlődési pályán mozgó Szerb Köztársaságon belül.

Regionális felsőoktatási kompetenciák

Tényleges jogi kompetenciák nélkül nehezen képzelhető el a „régióban gondolkodó” felsőoktatás. A centralizált államberendezés következményeképpen régiókról is kevés szó esik Szerbiában, annak ellenére, hogy a Vajdaságban a régió-identitás határozott, erős és jelentős – „integratív és fejlődési potenciálként kezelendő”, továbbá, hogy a regionálizációnak 1990-ig a jugoszláv szövetségi rendszerben alkotmányos hagyománya volt. A tartományok alkotmányaikban rögzítették a gazdasági, politikai és kulturális autonómia kérdéskörét. A tartományok ilyen jellegű alkotmányos jogainak meghatározása megfelelő alapja lehetett volna a további regionálizációnak Szerbia területén (*Tripković* 2003). A Vajdaság civilizációs, kulturális, gazdasági és multietnikai öröksége folytán európai régió és Szerbia Európára nyíló kapuja. Az új szerb alkotmány garanciái nélkül, 2006 után a régió jogilletékességeit megfogalmazó – a szerbiai demokratikus éra legjelentősebb törvényi produktuma – az autonóm tartomány egyes hatásköreinek meghatározásáról szóló törvény – azaz az *Omnibusztörvény* (*Zakon o utvrđivanju određenih nadležnosti Autonomne Pokrajine*), amellyel a Vajdaság 24 államigazgatási területen, így az oktatás területén is visszakarta azokat a jogköröket, amelyek a miloševići rendszer alatt szűntek meg. Ugyanakkor e törvény elfogadása egyáltalán nem jelentette az 1974-es jugoszláv alkotmány által szavatolt jogok teljes mértékű visszanyerését. Az említett törvény osztja meg lényegében a felsőoktatási jogi szabályzást Szerbiában.

A felsőoktatás területét Szerbiában 2005. augusztus 24-től új *felsőoktatási törvény* (*Zakon o visokom obrazovanju*) szabályozza. A törvény reformjellelű dokumentum. Dolgozatunk tárgya szempontjából viszont fontos elemezni a szerb jogszabályok vajdasági felsőoktatási intézmények létrehozására és működtetésére vonatkozó elemeit is. A szerbiai jogszabályok a belföldi alapítást preferálják, s ez az egyetemek létrehozására is vonatkozik: külföldi jogi személy csak egyetemi szintű kart (fakultást) alapíthat, a belföldi jogi személy egyetemet is. *A külföldi egyetemek kihelyezett tagozataira* nem tér ki a törvény.² A jelenlegi törvény szerint Szerbiában csak szerb nyelvű főiskolai és egyetemi oktatás, illetve világnyelven megszervezett felsőfokú oktatás létezhet.³ Egy kar működését akkor engedélyezi a szerb köztársasági vagy a tartományi kormány, ha eleget tesz bizonyos *oktatói, tárgyi és anyagi feltételeknek*. (Bővebben:

² Karok, egyetemek között intézményesített kapcsolatok, szerződések azonban képesek akár közös programok beindításával integrálni, ha nem is teljes kihelyezett tagozatokat, de legalább közös kurzusokat a régió felsőoktatásába.

³ A felsőoktatási törvény 30 jelentkező esetén nem tiltja a más nyelven (a Vajdaságban hivatalban levő nyelveken) folytatott csoportos foglalkozásokat.

Grupa autora: Akreditacija u visokom obrazovanju. Beograd: *Ministarstvo prosvete i sporta Republike Srbije* 2007. <http://polj.ns.ac.yu/files/akreditacija/knjiga/> [2008. 02. 20.]

Nem szabad szem elől téveszteni, hogy a Vajdaság egy multietnikus közeg, mintegy 30 nemzet képviselőjével, ahol az autochton lakosság két- vagy háromnyelvű életvitelhez szokott (*Gábrity* 2006). A szerb nyelvvel együtt hivatalos használatban van a magyar, horvát, szlovák, román és ruszin nyelv is. Ez fontos tényező egy regionális, nyitott és multikulturális felsőoktatási koncepció téziseinek megfogalmazása során.

Tény, hogy a régió rendelkezik jogi kompetenciákkal a felsőoktatásban, mégis láthatjuk, hogy új egyetemek, karok létrehozása számos jogi megszorításba ütközik. Érezhető a jogi hiányosság a külföldi, így a határon túli felsőoktatási intézmények (elsősorban karok), kihelyezett tagozatok esetében is. Itt nyilvánul meg a „politikai határokkal” szabdalt régió izolálódó felsőoktatási magatartása, bár a felsőoktatási piac, illetve az innováció, K+F, azaz a tudástranszfer nem engedi magát határok közé szorítani, megtalálja a tudáskihelyezés legproaktívabb módozatait.

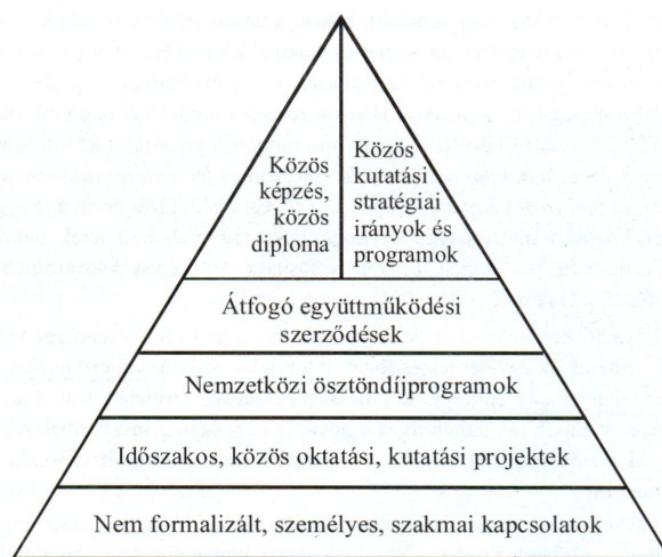
A karok autonóm tevékenységeit nem korlátozza a törvény esetleges nemzetközi kapcsolatok foganatosításában, határ menti, határokon átívelő együttműködések kezdeményezésében, a meglévő kapcsolatok ápolásában. Nem formalizált, személyes kapcsolatok, szakmai kapcsolatok (oktatók részéről) segíteni tudják az intézményesült együttműködések, határokon átívelő multilaterális, szerződéses kapcsolatok létrehozását, a meglévő kapcsolatok ápolását. „Ez a tendencia a jövőben folytatódni és erősödni fog, a nemzetközi együttműködések az intézmények versenyképességét számottevően befolyásoló, meghatározó tényezők lesznek, a jövőbeli siker egyik zálogát fogják jelenteni. Ezért az egyetemeknek, főiskoláknak nagy hangsúlyt kell fektetniük a nemzetközi kapcsolatrendszerük kiépítésére, bővítésére, valamint meglévő együttműködéseik intenzívebbé tételére. Szándék szintjén szinte mindenütt megjelenik ez a törekvés, ám az intézmények még nem tulajdonítanak stratégiai jelentőséget a nemzetközi kapcsolatoknak” (*Rechnitzer–Smahó* 2007).

Nem elsősorban a kapacitásbeli hiányosságok szerepelnek a felsőoktatás legégetőbb problémái között a Vajdaságban, sokkal inkább az intézményi infrastruktúra (értve alatta a programokat is) flexibilitásának, nyitottságának kérdése görget akadályokat a felsőoktatás minőségbeli kiteljesedése elé. A *koncepcióváltás* nem jogfüggő. A meglévő *tartományi–regionális–köztársasági jogi szabályzás* keretei között kell a régió belüli közös érdekeket kialakítani, teret biztosítva a regionalizmus folyamatának a felsőoktatásban, és hogy a régió mint fejlesztési egység alapot szolgáltatson a programozott felsőoktatás fejlesztéséhez. *Kettős szerepet vállal így a régió*: egyrészt a meglévő adminisztratív hatáskörökkel hatást gyakorol és regionális érdeket érvényesít az oktatás fejlesztésében (a köztársaságon belül), ugyanis ebben a szférában az állam szerepe a fejlőd-

désben megkérdőjelezhetetlen, másrészt, a programozott fejlesztésben gondolkodó Európa egységes, konzisztens fejlesztési stratégiát hordozó entitását képviseli. A régió felsőoktatási intézményhálózata pedig, autonómiáját érvényesítve kötelezi magát, hogy támogatja a centralizált oktatási rendszer felépítményének regionálisan önálló, decentralizáció felé tartó, regionális érdekeket kiszolgáló kezdeményezéseit. Az autonóm akadémiai szféra megerősíti nemzetközi kapcsolatépítési, integrációs törekvéseit a humán tőke fejlesztése céljából.

3. ábra

A felsőoktatási intézmények nemzetközi kapcsolathierarchiája

Forrás: Rechnitzer–Smahó, 2007.

A nemzeti regionális fejlesztési elképzelések illeszkedése a régió igényeihez

A szerb kormány által 2007 januárjában elfogadott *regionális fejlesztési stratégia* a „nemzetgazdaságot fenyegető legnagyobb veszélyként” taglalja a lakosság iskolai végzettségét, a gazdaság szükségletei és a munkaerőpiac közti szakadékot, továbbá a kompetencia-, illetve a megfelelő tudáshiányt. Mindamellet, hogy e dokumentum Szerbia regionális fejlődését az oktatás rekonstrukciója és transzformációja nélkül nem tartja elképzelhetőnek, hangsúlyozza az oktatásba, illetve a humán tőkébe történő beruházások fontosságát. A stratégiai dokumentum mégsem tulajdonít kellő fontosságot a régióspecifikus szükségleteknek. Nehezen tud elszakadni a „nem eléggé fejlett területek” (Razvoj nedovoljno

razvijenih područja) fejlesztésének koncepciójától. Nincs konkrét elképzelés az akciótervet illetően sem.

Erősségként kezeli a lakosság általános képzettségi szintjének 1971–2002 közötti pozitív előremozdulását, a felsőfokú végzettséggel rendelkező munkanélküli, fiatal, jó minőségű humánerőforrás-potenciált, a magas évi diploma-szerzési arányt, a nagyszámú műszaki végzettségű szakembergárdát, továbbá a kiterjedt közép- és felsőoktatási intézményi infrastruktúrát. (Ez utóbbi megállapítás vitatható.) Ezek az előnyök, sajnos mégsem tudják kompenzálni a rendszer azon *hiányosságait*, amelyek az EU-s mérőszámokkal összevetve alacsony a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya, továbbá az oktatási rendszer és munkaerőpiac szakmakeresleti és szakmakínálati kiegyensúlyozatlansága és nem létező konvergenciája kapcsán jelentkezik.

Előnyként kezelendő a NUTS 2-es besorolásnak megfelelő Vajdaság régió geostratégiai helyzete, illetve a határokon átvéelő együttműködések támogató potenciális (és már folyamatban lévő) EU-s források „közelsége”.⁴ Mindezen források lehetővé tesznek egy komplex regionális felsőoktatási koncepció, regionális fejlesztési program realizálását, táplálkozva a források több komponenséből is (határokon átvéelő együttműködések, regionális fejlesztések- infrastrukturális beruházások, humánerőforrás-fejlesztések). A határon átvéelő kapcsolatok fontos szegmensét képezik a régió mindennemű integrációs folyamatainak. A stratégiai dokumentum minden régió (pillanatnyilag még csak hipotetikus formában) számára előíranyozza konkrét tervdokumentumok kidolgozását – *kutatás-fejlesztés, képzések (Strategija regionalnog razvoja Republike Srbije za period 2007–2012 godine. 115.)*, kultúra, kommunikáció, egészségügy és civilvédelemmel kapcsolatos együttműködésekre vonatkozólag.

A nemzeti stratégia *három* alapcél fogalmaz meg:

- versenyképesség,
- tudás alapú fejlődés és
- infrastrukturális fejlesztés, amelyek további parciális célok – stratégiai irányelvekben öltenek formát.⁵

A *regionális versenyképesség növelésére* vonatkozó stratégiai jövőkép szellemében képzelhető el a jelen tanulmány által képviselt regionális felsőoktatási koncepció megvalósítása is, amely az EU csatlakozások fényében, egy egészséges és hatékony piacgazdaság, versenyképes, tudásalapú gazdaság meglétét feltételezi, amely alkalmas a fenntartható gazdasági növekedés és társadalmi kohézió megteremtésére.

⁴ A 2007–2013-as programozási időszakban az IPA-források 11 468 milliárd eurót tesznek ki.

⁵ 1. Fenntartható fejlődés, 2. Regionális versenyképesség növekedése, 3. Regionális különbségek csökkentése, 4. Negatív demográfiai folyamatok megfékezése, 5. Decentralizációs folyamatok erősítése, 6. A koszovói szerb közösség gazdasági integrációja In: *Strategija regionalnog razvoja Republike Srbije za period od 2007 do 2012. godine.*

Konklúziók, fejlesztési távlatok

A 2005-ös évtől állandósulnak az oktatási szférában a változások, egy meghatározó törvénykezési folyamat veszi kezdetét, jövőbe mutató reformokkal, kísérletet téve az addigi felsőoktatási szemlélet megreformálására. Általános elvárás-ként fogalmazható meg a felsőoktatásba bekapcsolódó fiatalok munkaerő-piaci helyzetének javulása/javítása, megfelelő mozgásteret biztosítva a fiatalok számára, lehetővé téve eltérő pályák kialakítását, és az azokon történő zökkenőmentes mozgást. A bolognai folyamat bebizonyította, hogy *a tudás nem ismer / nem ismerhet határokat*, és hogy a regionális különbségek kiegyenlíthetők egy megfelelő, konstruktív felsőoktatási együttműködési infrastruktúrán mozogva. A nemzeti sajátosságokat oltalmazó, centralizált hatalmi háló által vezényelt oktatás nem tesz eleget a társadalmi igényeknek. Nincs jövője. Amennyiben a folyamatokat a politikum európai értékrendszer mellett történő elkötelezettsége támogatni tudná, nem éreznék a fiatalok sem kirekesztettnek, bezártnak, lehetőségeiktől megfosztottnak, és az integrációs folyamatok nehézségeit is nagyobb türelemmel viselnék.

Szerbiában nincs egybefogó, teljes paradigmaváltás az oktatás terén – a regionális különbségek továbbra is kifejezésre jutnak, vannak leszakadó térségek. A regionális különbségek a felsőoktatás marginalizálódását illetően a Vajdaságban is kifejezésre jutnak. A 15 év feletti lakosság iskolavégzettségében a régió belül alacsonyabb a felsőfokú végzettségűek aránya, mint Közép-Szerbiában, vagy Szerbiában (egyetemi és főiskolai végzettséggel a Vajdaságban a lakosság 9,48%, Közép-Szerbiában 11,6%, míg Szerbiában összesítve 11%-a rendelkezik). Európai mércékkel mérve, ez igen szegényes kapacitásokra utal. Vajdaság e téren mégis kivételt képez, mert olyan nem materiális erőforrásokkal rendelkező régióról van szó, amely elismeri az információ, a tanulás és munka jövőépítő, versenyképesség-formáló funkcióját, és ilyen jellegű forrásként is kezeli őket a térség intellektuális kapacitásainak használata során.

A regionális politika európai értékrendjének léptékei – a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság közigazgatási-intézményrendszeri tradícióit leszámítva – kezdetleges stádiumban vannak Szerbiában. Hiányzik a forrásallokációhoz szükséges megfelelő intézményrendszer, hiányos a törvényi keret, illetve a regionális folyamatokat működtető mechanizmusok. Szükség van az alulról történő szerveződések serkentésére, az együttműködésre.

Az EU-n kívül maradt térségnek *a felzárkózás az elsődleges célja*. Ebben a felzárkózásban feladatot tud vállalni minden határon túli, egyrészt magyarországi és egyéb környező, Uniós érdekeltségű ország, amelyek intézményeik által bekapcsolódnak a térség munkaerőpiacának, oktatásának és kutatásának problémáiba, *nemzetközi kapcsolatokat építve*. Ezek a nemzetközi tudományos vérkeringést biztosító intézetek/intézmények: az önálló, autonóm kutatóintézetek, illetve azok hálójává történő szerveződése a Kárpát-medencében, továbbá

egyetemek, főiskolák, amelyek a régióban és annak határain kívül a hivatalban lévő kisebbségi nyelveken is képzést folytatnak, további vajdasági és Kárpát-medencei tudományos műhelyek, művelődési intézetek, levéltárak, múzeumok. Olyan intézményi infrastruktúra működtetése válik szükségessé, amely reciprocitás elvű, megfelelő szakosodást-munkamegosztást alapoz meg a régióban újrafogalmazza a felsőoktatásról alkotott felfogást, és definiálja azokat az új irányelveket, amelyek mentén a határokon átívelő felsőoktatási mechanizmus létrehozható, működtethető és fenntartható.

Mindezt közös igényként felismerve, kidolgozásra vár egy új irányelveket megfogalmazó, európai értékrendszert képviselő regionális felsőoktatási koncepció, konkrét célokkal, operatív feladatokkal, partnerekkel, finanszírozási feltételekkel/lehetőségekkel és konkrét projektidőtartammal. A jövőben az oktatás és a regionális intézmények támogatásában a versenyképesség fejlesztéséé a főszerep. Az egységes európai felsőoktatási térség új összefüggéseket helyez előtérbe, ahol a tudásakkumuláció egyben a gazdasági fejlődés, versenyképesség megteremtésének lehetősége is egyben. A szükségleteket legjobban figyelő, értő, a szubszidiaritás elvének eleget tevő, nyitott, szolgálatkész, alázatos oktatási szolgálatot kell modellezni és létrehozni a régióban, biztosítva ez által a régió és az oktatás fenntartható fejlődését.

Irodalom

- Gábrity Molnár Irén (2006a): Oktatásunk jövője. In: Gábrityné Molnár Irén – Mirmics Zsuzsa (szerk.): *Oktatási oknyomozó*. Szabadka: MTT Könyvtár. 61–122. p.
- Gábrity Molnár Irén (2006b): Oktatásügy – a tudásalapú társadalom felé. In: Gábrityné M. I. – Ricz A. (szerk.): *Kistérségek életereje*. Szabadka: Creative line d.o.o. 103–130. p.
- Goddard, J. (2000): The Role of a University in its Region. *University of Newcastle Public Lecture*. <http://www.ncl.ac.uk> [2008. 02. 25.]
- Grupa autora (2007): Akreditacija u visokom obrazovanju. Beograd: Ministarstvo prosvete i sporta Republike Srbije. <http://polj.ns.ac.yu/files/akreditacija/knjiga/> (2008. 02. 20.).
- Horváth Gyula (2003): *Európai regionális politika*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó.
- Lendák Edit (2007): Felsőoktatás. In.: Nagy Imre (szerk.): *Vajdaság*. Pécs–Budapest: Dialóg Campus Kiadó. 429–438. p.
- Mezei K (2007): A felsőoktatás és a területi fejlődés kapcsolata, elméleti összefüggései. In: Rechnitzer J.–Smahó M. (szerk.): *Unirégió – Egyetemek a határ menti együttműködésben*. Pécs–Győr, MTA Regionális Kutatások Központja. 73–104. p.
- Rechnitzer János – Smahó Melinda (2007): Interregionális, határ menti kapcsolatok. In.: Rechnitzer J.– Smahó M. (szerk.): *Unirégió – Egyetemek a határ menti együttműködésben*. Pécs–Győr: MTA Regionális Kutatások Központja. 52–71. p.

- Republika Srbija – Autonomna Pokrajina Vojvodina – Pokrajinski sekretarijat za sport i omladinu (2004): Informacija o sistemu vrednosti studenata u Vojvodini – uz podrške Rektorata u Novom Sadu. Novi Sad: AP Vojvodina.
- Republički Zavod za Statistiku: Statistički Godišnjak Srbije 2007. Beograd. 358. p.
- Republički Zavod za Statistiku: Popis 2002. Nép számlálás 2002. Beograd: Republički Zavod za Statistiku Srbije. 18–41. p.
- Prijemni infostud – Vredi studirati:
http://prijemni.infostud.com/univerziteti/Univerzitet_u_Novom_Sadu/3 [2008. 02. 12.]
- Štruljek, B. (2005): Budžet, diktira tempo. – *Obrazovanje i Razvoj*. 1. 6. p.
- Strategija regionalnog razvoja Srbije za period od 2007 do 2012. godine (2007).
<http://www.merr.sr.gov.yu/sektori/rrpolitika.php?lang=lat>
- Takács Zoltán (2007): A Vajdaság, mint régió – regionális folyamatok Szerbiában a munkaerő-kompetencia és az oktatás viszonya szempontjából. – *Kitekintés–Perspective*. 12. 190–197. p.
- Takács Zoltán (2008): Területi szerveződés és regionalizáció Szerbiában. In: Gábrity Molnár Irén és Mirnics Zsuzsa (szerk.): *Regionális erőnlét*. Szabadka: MTT Könyvtár. 123–158. p.
- Tartományi Oktatásügyi és Művelődési Titkárság honlapja: <http://www.psok.org.yu> (2008. 02. 15.)
- Tripković, M. (2003): Regionalizálódás Szerbiában, különös tekintettel a Vajdaság helyzetére. – *Tér és Társadalom*. 4. 117–155. p.
- Zakon o utvrđivanju određenih nadležnosti Autonomne Pokrajine (2002). – *A Szerb Köztársaság Hivatalos Közlönye*. 6. sz.
- Zakon o visokom obrazovanju (2005). – *A Szerb Köztársaság Hivatalos Közlönye*. 75. sz.

The regional dimension of Higher Education in Voivodina

Knowledge represents the most significant initiative of today's economic development, and the university takes on a new role in developing human potential within the local area. This transfer of knowledge, information and skills is becoming more and more complex and specific in the new European educational field, where those participants in institutions of Higher Education acknowledge "the possibility of partnership in competition", as well as the strength of cohesion and of mutual interests and perspectives. Questions which arise include: How great a scope does local (or regional) competence possess. How wide is the sphere of activity? Do adequate funding-control mechanisms provide for the mobilisation of the forces of social economy and for the innovative functioning of local actors? To what extent is a region's Higher Education prepared for this task? Will it contribute to the development process and the integration of the regions, or will it encourage marginalisation? Is it possible to define a model of a regional university which provides sustainable development to that system in terms of openness, innovation and the readiness to renew?

22. MUNKAVISZONYBÓL SZÁRMAZÓ JÖVEDELMEK ADÓZÁSÁNAK ÖSSZEHASONLÍTÁSA A KÖRNYEZŐ ORSZÁGOKBAN

Tóthné Csikós Virág

A közvetlen adók harmonizációjának a kérdése lényegesen érzékenyebben érinti a tagállamokat, mint a közvetett adóké. Az Unión belüli kettős adóztatás kérdésének részleges megoldásán és a határokon átnyúló gazdasági tevékenységek bizonyos fokú elősegítésén kívül nem beszélhetünk ezen a területen valódi adóharmonizációról.

A személyi jövedelemadóztatás területén tilalmakon keresztül megvalósuló negatív adóharmonizáció valósult meg. Az Európai Unióban az adóztatás területén hozott döntésekhez egyhangú szavazás szükséges. Az EK szerződés 94. cikkének értelmében a Tanács a Bizottság javaslata alapján és az Európai Parlamenttel, valamint a Gazdasági és Szociális Bizottsággal folytatott konzultációt követően egyhangúan irányelveket fogad el a tagállamok olyan belső törvényi, rendeleti vagy közigazgatási rendelkezéseinek közelítésére, amelyek közvetlenül érintik a közös piac megteremtését vagy működését. A közvetlen adók hatásai nem jelennek meg azonnal az áruk és a szolgáltatások árában szemben a jövedéki és az általános forgalmi adóéval. Az egyhangú szavazás szükségessége és az árra gyakorolt hatás mellett a szuverenitásnak – vagyis annak, hogy különböző tagállamok a saját adórendszerükben az egyes adónemekre milyen arányban támaszkodnak – van szerepe abban, hogy nehezen születnek közös döntések (*Péterfalvi 2007*).

Az Európai Unióban a tagállamok a saját társadalombiztosítási jogszabályait alkalmazzák, a társadalombiztosítás nemzeti hatáskörbe tartozik. A közösségi rendelkezések csak szabályokat és közös elveket fektetnek le, melyeket minden tagállamnak be kell tartania. Az Unióban a tagállamok szociális védelmi rendszereinek a harmonizációjára nem került sor, a jogosultság feltételeiről, az ellátások köréről és színvonaláról, illetve a finanszírozási forrásokról és a járulékok mértékéről a tagállamok szabadon döntenek (*Herich 2007*).

Így a tagállamokban jelenleg is eltérő szerkezetű, nagyságú a munkát terhelő adók és járulékok rendszere. Az Európai Unióban a foglalkoztatás növelése érdekében a széleskörű egyetértés ellenére sem tapasztalható a munkát terhelő adók és járulékok jelentős csökkentése.

A tanulmányban röviden az Európai Unióban az adók típusa és gazdasági funkciójuk szerint megvalósuló tendenciákról szólok, majd az összehasonlítást a munkát terhelő adók és járulékok tekintetében négy országra, Magyarországra, két uniós versenytársunkra, Romániára és Szlovákiára és egy még nem uniós versenytársunkra, Horvátországra kívánom korlátozni.

Tendenciák az Európai Unióban

Az adókat nemcsak típusuk szerint (közvetlen adók, közvetett adók, szociális hozzájárulások), hanem gazdasági funkciójuk (tőkére, munkára és fogyasztásra jutó adók) szerint is csoportosíthatjuk. A tőke, a munka és a fogyasztás effektív adóterhelésének a mérőszáma az implicit adókulcs (ITR), mely a bevétel és az adóalap arányát mutatja, vagyis azt, hogy a főbb adóköteles jövedelmeket illetve kiadásokat ténylegesen milyen átlagos (effektív) adókulcs terheli.

Az utóbbi csoportosítás esetében a munkát terhelő adók alatt a munkaviszonyból származó jövedelmekre jutó adókat és szociális hozzájárulásokat értjük. Az önálló tevékenységből származó jövedelmeket kompromisszum eredményeként tőkéből származó jövedelmekként kezelik. Ezt azzal indokolják, hogy az önálló tevékenységből származó jövedelem egy vállalkozási jövedelem, mivel az önálló tevékenységet végző tevékenysége gyakorlása során vállalja a veszteség kockázatát. Több tagországban ez a kompromisszum nem tükrözi az önálló tevékenységet végzők valódi helyzetét, mivel nem mindig különbözik a gazdasági helyzetük és az adóterhelésük a bérből és fizetésből élőkétől (*Taxation trends in the European Union 2007*).

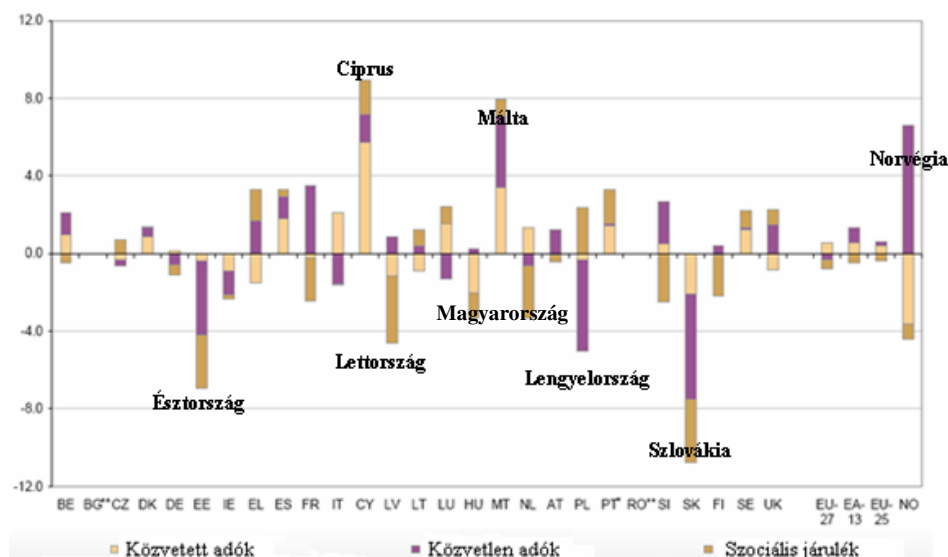
Az 1. ábra azt mutatja meg, hogy hogyan változott 1995 és 2005 között a közvetlen adók, a közvetett adók és a szociális hozzájárulások aránya a GDP%-ában. Az ábra rávilágít arra, hogy a legtöbb tagállam csak ritkán helyezi át az adóterhelést az egyik adótípusról a másikra. Az egyes adótípusok közti változtatásra érdekes példa Lengyelország, mely a közvetlen adókból származó adóterhelést a járulékokra irányította át, és Szlovénia, amely ennek az ellenkezőjét valósította meg. Magyarországon látható, hogy a közvetett adók és a szociális járulékok súlya valamelyest csökkent, a közvetlen adóké nőtt.

Az Európai Unió a zöld adók szerepének a növelésének és a közvetlen adók szerepének a csökkentésének a jelentőségére hívja fel a figyelmet.

Az 1. táblázat alapján megállapíthatjuk, hogy Magyarország adószervezete az újonnan csatlakozó (a velünk együtt csatlakozó) országokéval hasonló szerkezetet mutat, de szembevetve a közvetett adók és a szociális járulékok magas aránya az EU-15-höz képest mind a GDP %-ában, mind az összes adóbevételekhez viszonyítva.

1. ábra

Főbb adótípusok szerinti fejlődés 1995–2005, GDP %-ában

Forrás: Taxation trends in the European Union. European Commission 2007. 38. p. ábrája alapján.

1. táblázat

Az adóbevételek szerkezete 2005-ben (%)

		HU	EU-15	EU-10	EU-25
Közvetett adók	a GDP %-ában	15,8	13,8	13,7	13,8
Közvetlen adók		9,1	13,1	7,9	13,0
Szociális jár.		13,6	12,8	13,1	12,9
Közvetett adók	az összes adóbevétel %-ában	41,0	34,8	39,6	35,0
Közvetlen adók		23,7	33,2	22,4	32,8
Szociális jár.		35,3	32,0	38,0	32,2

Forrás: www.miniszterelnok.hu/domain2/files/modules/module25/10708E275E56CDAB8.doc

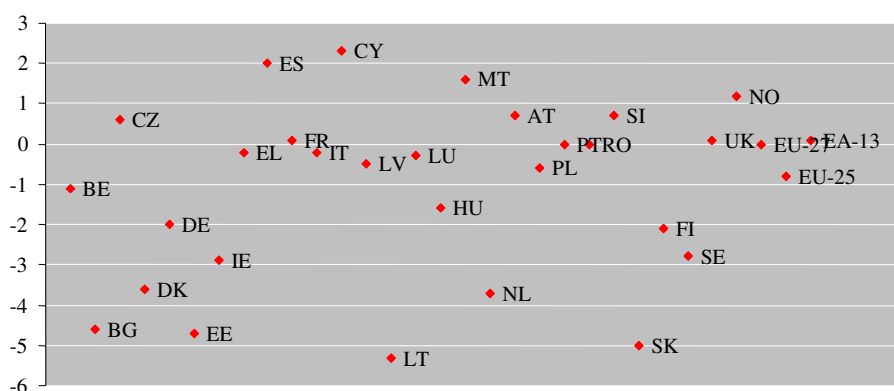
A 2. ábrán látható, hogy a vizsgált időszakban Magyarországon csökkent a munkaerőre vonatkozó implicit adókulcs 1,6%-kal, de ennek ellenére az EU-27-ben a munkaerőre vonatkozó implicit adókulcs 2005-ben 35,2%, Magyarországon 40,5%.

1995 és 2005 között számos országban a munkaerőre vonatkozó ITR „összetétele” jelentősen megváltozott. Azok az országok, amelyek csökkentették a személyi jövedelemadó terhelésüket ezen időszak alatt, ezt legalább részben a társadalombiztosítási járulékok növelésével ellensúlyozták. Ennek következtében

a személyi jövedelemadó részaránya a munkaerőre vonatkozó ITR nagyságában legalább 2 százalékponttal csökkent, míg a társadalombiztosítási járulék részaránya ugyanennyivel nőtt.

2. ábra

Munkaerőre vonatkozó implicit adókulcs változása 2000–2005 (%)

Forrás: Saját szerkesztés a Taxation trends in the European Union. European Commission 2007. adatai alapján.

A legtöbb tagállamban a társadalombiztosítási járulékok a munkát terhelő közterheknek nagyobb részét teszik ki, mint a személyi jövedelemadó. 2004-ben az élőmunkát terhelő közvetett adók átlagosan mintegy 65%-a társadalombiztosítási járulék volt. Általános tendenciaként mondható el, hogy a munkáltatók által fizetett járulékok jelentősen csökkentek az újonnan belépő tagállamokban, de a régi 15 tagállamban szinte változatlanok maradtak. A munkavállalók járulékai ellenkezőleg változtak, növekvő tendenciát mutattak az új tagállamokban, míg csökkentek a régiókban (*Taxation trends in the European Union* 2007).

Összehasonlítás

A nem önálló tevékenységen belül a munkaviszonyból származó jövedelmek adózásának főbb vonásait vetem össze három versenytársunkéval, az Európai Unióhoz velünk együtt csatlakozó szlovák, a 2007-ben uniós taggá váló román és a még nem uniós tagállam, a horvát személyi jövedelemadó rendszerrel.

Horvátország ötsávós adótáblát alkalmaz, a 45%-os legmagasabb kulcs uniós viszonylatban is igen magasnak mondható (EU-27 átlaga 38,68%). Adómentesség teszik 2600 euró nagyságig az összevont jövedelmet. A Magyarországon használt két sávós adótáblánál a felső sávhoz tartozó 36%-os kulcs elmarad az EU-27 átlagától. A problémát nem a kulcsok nagysága, hanem a felső sávhoz

tartozó 6800 euró nagyságú alsó sávhatár jelenti. Romániában 2005-ben a négy-sávós adótáblát felváltotta mind személyi jövedelemadó, mind a társasági adó területén egy egységes 16%-os adókulcs. Szlovákia 2004-től vezette be az egykulcsos adórendszert. A világon 22 országban van egykulcsos adórendszer jelenleg (Nemzetközi adóreform tapasztalatok 2007).

2. táblázat

Adókulcsok (adatok euróban)

Ország	Összeghatárok (€)	Adókulcsok (%)
Horvátország	– 2 600	0
	2 601 – 7 890	15
	7 890 – 15 780	25
	15 780 – 39 452	35
	39 452 –	45
Magyarország	– 6 800	18
	6 800 –	1224 + 36
Románia (adóreform: 2005)	Egységes kulcs	16
Szlovákia (adóreform: 2004)	Egységes kulcs	19

Megjegyzés: 1 EUR = 7,38 HRK; 1 EUR = 250 HUF; 1 EUR = 3,2 RON;
1 EUR = 33,46 SKK átváltási értékekkel számolva.

Forrás: Saját szerkesztés az Adózás Európában 2007 konferencia anyagainak a felhasználásával.

Ha összehasonlítjuk a négy országot, láthatjuk, hogy a magyar átlagbér nagyságú éves jövedelem ($684,8 * 12 = 8217,6$ euró) Horvátországban a 25%-os, Magyarországon a 36%-os sávba esik, Romániában 16%-kal és Szlovákiában 19%-kal adózik.

3. táblázat

Járulékok mértéke

Ország	Munkavállaló (%)	Munkáltató (%)	Összesen (%)
Horvátország	20 + (szja * max 18)	17,2	37,2 + (szja * max 18)
Magyarország	17	33,50 + 7,8 EUR * 12	50,5 + 7,8 EUR * 12
Románia	17,5	29,85	47,35
Szlovákia	13,4	35,2	48,6

Forrás: Saját szerkesztés az Adózás Európában 2007 konferencia anyagainak a felhasználásával.

Ha megnézzük a társadalombiztosítási járulékok mértékét a négy vizsgált országban, azt láthatjuk, hogy Magyarországon a legmagasabb, több, mint 13%-kal meghaladja a Horvátországban, 3%-kal a Romániában és 2%-kal a Szlovákiában alkalmazott értékeket. Szlovákiában a munkáltató által fizetendő társadalombiztosítási járulékok igen magasnak mondható még annak ellenére is, hogy 38,2%-ról 35,2%-ra csökkentették a 2004-es adóreform során.

A 4. táblázat számításai azt mutatják, hogy ugyanakkora jövedelem milyen eltérő adóterhelést és nettó bért jelent a különböző országokban. A munkavállaló nettó bére Magyarországon a legalacsonyabb, a horváténak 87%-a, a románénak 88%-a és a szlovákénak 81%-a.

4. táblázat

*Magyar átlagbér nagyságú jövedelem adózása az egyes országokban
2007-ben (€)*

	Horvátország	Magyarország	Románia	Szlovákia
	Munkaadó			
1. Bruttó bér	684,80	684,80	684,80	684,80
2. Nyugdíjbiztosítási járulék	–	143,81	135,25	95,87
3. Egészségbiztosítási járulék	102,72	54,78	44,51	68,48
4. Egészségügyi hozzájárulás	–	7,80	–	–
5. Munkaadói járulék	11,64	20,54	10,96	–
6. Szakképzési hozzájárulás	–	10,27	–	–
7. Egyéb	3,42	–	13,70	76,69
Munkaadó költsége összesen	117,79	237,2	204,41	241,04

4. táblázat folytatása

	Horvátország	Magyarország	Románia	Szlovákia
	Munkavállaló			
1. Bruttó bér	684,80	684,80	684,80	684,80
2. Nyugdíjjárulék	136,96	58,21	65,06	
3. Egészségbiztosítási járulék	–	41,09	47,94	27,39
4. SZJA előleg	49,30	144,53	78,27	67,46
5. Adójóváírás	219,18	2,74		
6. Munkavállalói járulék	8,87	10,27		
7. Egyéb			6,85	64,37
Munkavállaló költsége összesen	195,13	256,84	198,12	159,22
A munkavállaló nettó bére	489,67	427,96	486,68	525,58
Közterhek összesen	312,92	494,04	402,53	400,26

Forrás: Saját szerkesztés az Adózás Európában 2007 konferencia anyagainak a felhasználásával.

Az összes közteherfizetési-kötelezettség pedig mind a munkavállaló és a munkáltató oldaláról megjelenő magas közterhek miatt Magyarországon a legmagasabb. A horvát közterheknek csaknem 158%-a a Magyarországon fizetendő közteher 684,8 euró nagyságú jövedelem esetén.

Minimálbérek és átlagbérek adózása

A minimálbérek és átlagbérek Horvátországban a legmagasabbak és Romániában a legalacsonyabbak a négy ország közül. Arányukat tekintve nincsenek lényeges eltérések.

5. táblázat

Minimálbér és az átlagbér nagysága 2007-ben (€)

	Horvátország	Magyarország	Románia	Szlovákia
Minimálbér	314,79	262,00	133,00	227,08
Átlagbér	911,64	684,80	326,36	560,57
Minimálbér/átlagbér	34,5%	38,3%	40,8%	40,5%

Forrás: Saját számítás az Adózás Európában 2007 konferencia anyagainak a felhasználásával.

A minimálbér nagyságú jövedelem adómentességét részben vagy teljes mértékben biztosítják a vizsgált országokban. Horvátországban ötsávós progresszív adótáblát alkalmaznak, a minimálbér részbeni adómentességét az első sávhatárhoz tartozó 0%-os adókulccsal és a személyi adókedvezményekkel érik el, a személyi jövedelemadó adójaként egy kisebb összeg (4,9 euró) kerül levonásra a minimálbérből. Magyarországon 252 euró (63 000 Ft) erejéig adómentes a minimálbér az adójóváírás (2007-ben adójóváírás és a kiegészítő adójóváírás) alkalmazásával, a felette lévő összeg az adótábla alapján adózik. Romániában minimálbér esetén a bruttó bér járulékokkal csökkentett mértékéből a személyes levonások (alanyi jogon járó, eltartottak utáni, rokkantsági) és a természetbeni juttatások levonása után az egységes adókulcs mellett számított adó már igen csekély mértékű. Szlovákiában a minimálbér adómentességét az adózatlan jövedelem alkalmazásával biztosítják. Ez az összeg a naptári év elején meghatározott létminimum 19,2-szeresét teszi ki. Mértéke 2007-ben 2857 euró, amely meghaladja a minimálbéren foglalkoztatott éves jövedelmét. Mivel a létminimum évről évre nő, az adózatlan alap növelésével a magánszemélyek tiszta jövedelme akkor is emelkedik, ha az elmúlt időszakhoz képest a bevételei nem nőnek.

A minimálbér és az átlagbér után fizetendő közterhek és a nettó bérek arányát kiszámolva már lényeges eltéréseket tapasztalhatunk.

6. táblázat

Közterhek és a nettó bérek aránya (%)

	Horvátország	Magyarország	Románia	Szlovákia
Minimálbér esetén	49,6	65,8	65,6	56,1
Átlagbér esetén	69,4	116,1	77,8	72,9

Forrás: Saját számítás az Adózás Európában 2007 konferencia anyagainak a felhasználásával

Látható, hogy Magyarország első helyet foglal el a „ranglétrán”. Minimálbéren való foglalkoztatás esetén Magyarország kevésbé emelkedik ki a többi ország közül, ellenben az átlagbéres foglalkoztatáskor a közterhek nettó bérekhez viszonyított aránya 1,67-szerese Horvátországnak (Szerbiában számított értéknek a kétszerese). Ez a munkavállalókat és munkáltatókat érintő kedvezőtlen helyzet mind a zömében egykulcsos szja-táblát alkalmazó országokhoz viszonyítva a kétkulcsos adórendszernek és az igen magas járulékterheknek köszönhető.

Esettanulmány

Mekkora adófizetési kötelezettség terhel 2007-ben egy házaspárt az adott országban (Horvátországban, Magyarországon, Romániában, Szlovákiában), ha 684,8 eurót keres az édesapa, 262 euró az édesanya és két gyermeket nevelnek. Hogyan változik az adófizetési kötelezettségük, ha év közben értékesítik 28 000 euróért az egyik, 4 éves lakóingatlanukat? A lakóingatlan szerzésére fordított összeg és a kiadások összesen 8000 eurót tesznek ki.

7–8. táblázat

Adó- és járulékterhelés ingatlanértékesítés nélkül (€)

	Horvátország	Magyarország	Románia	Szlovákia
Férj adóterhelése	1796,8	3131,30	2579,90	1331,10
Feleség adóterhelése	628,8	555,18	973,20	421,30
Összesen	2425,6	3686,48	3553,10	1752,40

Adó- és járulékterhelés ingatlanértékesítéssel (€)

	Horvátország	Magyarország	Románia	Szlovákia
Férj adóterhelése	1796,8	4131,30	2859,90	1331,10
Feleség adóterhelése	628,8	1555,08	1253,20	421,30
Összesen	2425,6	5686,38	4113,10	1752,40

Forrás: Saját számítás.

Magyarországon a legnagyobb az adó- és járulékterhelés a vizsgált országok közül ingatlan értékesítéssel és ingatlan értékesítés nélkül is. Ez a magas járulék mértékek, a már alacsony sávhatárnál belépő magas jövedelemadó kulcsnak és az ingatlan értékesítésből származó jövedelem kedvezőtlen adóztatásából adódik.

Összegzés

A vizsgált országok közül Horvátország után Magyarországon a legmagasabb az átlagbér és a minimálbér nagysága, de ha megnézzük a közterhek és a nettó bérek arányát, azt tapasztaljuk, hogy Magyarországon a legmagasabb, illetve ha kiszámítjuk a magyar átlagbér nagyságú jövedelem után a közteher fizetési kötelezettséget a négy országban, láthatjuk, hogy Magyarországon a legalacsonyabb a munkavállaló nettó bére azonos feltételek esetén. Ez a magas közteher fizetési kötelezettség a magas járulék mértékeknek és a személyi jövedelemadó tábla alacsony sávhatárának köszönhető. A legjelentősebb terhelés a közép-préteget érinti az alacsony bérral rendelkezők által igénybe vehető adójóváírás, a jövedelemkorláthoz kötött adókedvezmények és a magas jövedelemmel rendelkezőknél belépő nyugdíjjárulék-alap felső határa miatt.

Magyarországon az összes adóbevételek százalékában a munkajövedelmeket terhelő adóbevételek aránya nem tér el jelentősen az uniós átlagtól, de a munkát terhelő implicit adókulcsok jóval meghaladják az uniós értéket. Ez azzal magyarázható, hogy Magyarországon kevesebb adóalapból származik ugyanakkora adó- és járulékbételek, tehát az egyéni szinten Magyarországon jóval magasabb az adó- és járulékterhelés, mint az EU-15-ben. Ebben szerepet játszik a magas inaktivitás, a kedvezmények igen széles rendszere és a támogatások miatti arbitrázs lehetőségek. A szürke és fekete gazdaság visszaszorításával az adó- és járulékbázis szélesítése fontos cél lenne a közeljövőben.

A magyar adórendszeren belül a munkát terhelő adók és járulékok átalakításának lenne a legnagyobb hozadéka. A magyar adórendszerben a számos adónem és kivétel jelentősen megnöveli a kormány és az adózók adminisztrációs költségeit, ezért az adónemek összevonásán kívül, az adóalapok szélesítése, a mentességek és a kedvezmények számának radikális csökkentése jelenthetne jelentős előrelépést az egyszerűsítés, az adminisztrációs terhek enyhítésének az irányába.

Irodalom

- Adózás Európában konferencia* előadásanyagai (2007). Budapest.
- Bakos Péter et al. (2008): A magyar adórendszer hatékonysága. *Közpénzügyi Füzetek* 21.
- Benczúr Péter (2007): Az adókulcsok hatása a különböző gazdasági szereplők viselkedésére – irodalmi összefoglaló. *Közgazdasági Szemle*. 125-141. p.
- Benedek Dóra et al. (2006): Minimálbér emelések Magyarországon 2001–2006. *Pénzügyminisztérium Kutatási Füzetek* 16. száma. Budapest.

- Benedek Dóra et al. (2006): A jóléti újraelosztás mértéke és hatékonysága. *Pénzügyminisztérium Gazdaságpolitikai Főosztálya*. Budapest.
- Cullis, John – Jones, Philip (2003): *Közpénzügyek és közösségi döntések*. Aula kiadó. Budapest.
- Danics Ágnes et al. (2007): *Adózás Európában, Kelet-Közép-Európa*. Penta Unió Oktatási Centrum, Pécs.
- Erős Adrienn – Ivicz Mihály: Egykulcsos adórendszer. *Iustum Aequum Salutare* II. 2006/1–2. 203–212. p.
- Hall, Robert – Rabushka, Alvin E. (1995): *The Flat Tax*. Hoover Institution Press. Stanford.
- Dr. Herich György (2008): *Adó 2008, Teszt és Példatár*. Penta Unió Oktatási Centrum. Pécs.
- Dr. Herich György (2008): *Adótan*. Penta Unió Oktatási Centrum. Pécs.
- Dr. Herich György (2007): *Adótervezés*. Penta Unió Oktatási Centrum. Pécs.
- Dr. Herich György (2007): *Nemzetközi adózás*. Penta Unió Oktatási Centrum. Pécs.
- http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page?_pageid=1996,39140985&_dad=portal&_schema=PORTAL&screen=detailref&language=en&product=EUROIND_LM&root=EUROIND_LM/euro_lm/lm_lc/lm100idx [2008. 03. 22.]
- <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/TOPICS/EXTPUBLICSECTORANDGOVERNANCE/EXTPUBLICFINANCE/EXTTPA/0,,contentMDK:20233695~menuPK:390373~pagePK:148956~piPK:216618~theSitePK:390367,00.html> [2008. 03. 14.]
- <http://www.miniszterelnok.hu/domain2/files/modules/module25/10708E275E56CDAB8.doc> [2008. 04. 28.]
- Martin, John (2006): Globalisation and jobs. *OECD Observer* 256. 10–11. p.
- Nemzetközi adóreform tapasztalatok (2007). *Pénzügyminisztérium Gazdaságpolitikai főosztály Közgazdasági kutató osztálya*. Budapest.
- Dr. Péterfalvi Tamás (2007): *Az Európai Bíróság döntései és a magyar jogalkotás. Az Európai Bíróság joggyakorlata a közvetlen adózás terén*. Budapest.
- Dr. Pitti Zoltán (2006): *Nemzetközi adóverseny és a hazai jövedelmek versenye az adókkal. Magyar helyteremtés Európában*. Budapest.
- Dr. Pitti Zoltán (2006): *Kutatói összefoglaló „Az EU-15 országok közteherelviselési rendszere és a magyar gazdaságot érintő 2004–2006. évi kihívások” c. tanulmány főbb megállapításairól*.
- Scharle Ágota (2003): Munkaerőpiac és versenyképesség. *Pénzügyminisztérium kutatási füzetek* 4. szám. Budapest.
- Taxation trends in the European Union. Eurostat Statistical books 2007.*
- The Fundamental Tax Reform, December 2004.
<http://www.finance.gov.sk/EN/Default.aspx?CatID=118> [2006. 09. 01.]
- The economical growth of the Slovak Republic is second highest in EU.
<http://www.finance.gov.sk/En/Default.aspx?CatID=10&id=23> [2006. 09. 01.]
1995. évi CXVII. törvény a személyi jövedelemadóról
1997. évi LXXX. törvény a társadalombiztosítás ellátásaira és a magánnyugdíjra jogosultakról, valamint e szolgáltatások fedezetéről
- 177/04. törvény a jövedelemadóról. Horvát Köztársaság hivatalos közlöny
- 595/2003. Tt. sz. törvény a jövedelemadóról. Hogyan vállalkozzunk Szlovákiában. *Selye János Kollégium és a Selye János Egyetemi Központ* 2006. 189–271. p.

Abstract

The structure and extent of taxes on labour vary in the EU's member states. Despite a wide consensus on the desirability of lower taxes on labour, the share of revenues from direct taxes is very significant. The average top personal income tax rate amounts to 38.7% in the EU-27, although this rate varies very substantially within the Union, ranging from a minimum of 16% in Romania to a maximum of 59% in Denmark.

In Hungary the share of revenue from taxes on labour corresponds to the EU average as a percentage of the total tax burden, but the ITR on labour exceeds the EU rate. However, in Hungary this same tax revenue is drawn from a much narrower tax base, and so, in individual terms, the tax burden in Hungary is well above that of the EU-15.

Reforming taxes on labour would produce the greatest benefit for the Hungarian tax system. The numerous types of taxes and allowances increase administration costs, borne by the state and, hence, the tax payers, and so raising tax brackets, decreasing social security contributions and the number of allowances and exemptions would represent considerable progress in simplifying administration costs.

23. NONPROFIT SZERVEZETEK A TELEPÜLÉSHIERARCHIA ALSÓ FOKÁN¹

Varga Eszter

A nonprofit szervezetek az utóbbi időben egyre nagyobb figyelmet kapnak a világ minden részén, legyen szó akár fejlett, akár fejlődő országokról. E szervezetek előtérbe kerülésének okairól szakemberek serege alkotta meg a legkülönbözőbb elméleteket amelyek – bár megközelítésüket tekintve gyakran eltérnek egymástól – abban általában megegyeznek, hogy a nonprofit szervezeteknek fontos szerepet tulajdonítanak egy társadalom életében.

A nemzetközi szakirodalom áttekintésekor érdekes megfigyelést tehetünk. A piaci és az állami szektoron kívüli, ún. harmadik (nonprofit) szektorral kapcsolatos kutatások két, egymástól élesen elkülönülő csoportot képeznek (*Lewis 1998*). Az egyik csoport kutatásai az iparosodott, fejlett országok szervezeteit, valamint azok tevékenységeit vizsgálják (ezt nevezhetjük nonprofit irodalomnak), a másik csoport vizsgálatai pedig a fejlődő országok szervezeteire koncentrálnak (nevezzük ezt, a nonprofitok ott használatos megnevezésére utalva NGO, azaz nem kormányzati szervezetekre vonatkozó irodalomnak). A kutatások mindkét csoport esetében az interdiszciplináris társadalomtudományok területén folynak, tehát a közgazdaságtani, a politikatudományi, a szociológiai és az antropológiai nézőpontok egyesítésére törekednek. Amíg azonban az NGO irodalom a nem kormányzati szervezetek fejlesztési segélyezésben, valamint a társadalmi változások segítésében játszott szerepére összpontosít, addig a nonprofit irodalomban elsősorban a szektor létével kapcsolatos elméletek, a jóléti szolgáltatások, és a vezetési kérdések vizsgálata dominál. Jelen dolgozat az említett két kutatási csoport egyikébe sem sorolható be egyértelműen, inkább tekinthető kísérletnek a két terület közötti szakadék szűkítésére.

A dolgozatban a Szerző a magyarországi falvakban működő nonprofit szektor helyzetfeltárását tűzte ki célul. Arra a kérdésre keresi a választ, hogy:

- milyen jellemzőkkel bírnak a községi (nagyközségi) nonprofit szervezetek,
- mennyiben térnek el a településhierarchia más szintjein levő hasonló szervezetektől, illetve, hogy

¹ A tanulmány az Alapítvány a Magyar Felsőoktatásért és Kutatásért támogatásával készült.

- egy Európai Unió által támogatott fejlesztési programban (LEADER+ Program) hogyan vettek részt egy adott régióban (Dél-dunántúli régió) található falusi² nonprofit szervezetek.

A nonprofit szervezetek köre

Számos egyéb megnevezés közül (mint például öntevékeny szervezet, nem kormányzati szervezet, jótékonyági szervezet, stb.) Magyarországon a rendszerváltást követő években a nonprofit kifejezés honosodott meg. Mivel a jellemzők tekintetében a legkisebb közös többszöröst nem sikerült megtalálni, a legnagyobb közös osztó vált elfogadottá, arra az egyetlen jellemzőre utalva, amellyel kapcsolatban az érintettek között teljes volt az egyetértés (*Kuti* 1998, 16.). Az azóta eltelt bő évtizedben a nonprofit fogalom mellett a civil kifejezést is egyre gyakrabban használja mind a köznyelv, mind pedig a szaknyelv e szervezetek megjelölésére. Bármelyik megnevezést választjuk is azonban, különböző szempontok szerinti megközelítések alapján más-más, (hol szűkebb, hol tágabb) értelmezést kapunk (*Pavluska* 1999, 19–96.).

A nonprofit szervezetek körére vonatkozó adatok Magyarországon három nyilvántartásból származnak. Ezek céljaikat, tartalmukat, működési elveiket és karbantartási szabályait tekintve is eltérnek egymástól. Az Országos Igazságszolgáltatási Tanács Hivatalának nyilvántartása azokat a társadalmi szervezeteket tartalmazza, amelyeket önálló jogi személyként bejegyeztek, és hivatalosan nem szüntettek meg. Jelentős azoknak a nonprofit szervezeteknek a száma, amelyeket a gazdálkodó szervezetek regiszterében tartanak nyilván. A Regiszter adatforrása elsődlegesen az APEH, így az adatbázis nem tartalmazza azokat a bejegyzett nonprofit szervezeteket, amelyeknek nincs adókapcsolatuk. Közvetlen statisztikai célokat szolgál a nonprofit szervezetek regisztere, amely integráltan tartalmazza a két feni nyilvántartásból, valamint az évenkénti teljes körű KSH adatfelvételekből származó adatokat, így a hazai nonprofit szektor teljes körére vonatkozóan a ténylegesen működő szervezetekről szolgáltat információkat. A következőkben a nonprofit szervezetek regisztere alapján készült, 2006-ra vonatkozó, 2007-ben lefolytatott, és 2008-ban publikált felmérés alapján vizsgáljuk a magyar falvak harmadik szektorának jellegzetességeit (*KSH* 2008).

² A dolgozatban a falu és a község fogalmakat szinonimaként használjuk, ugyanakkor tisztában vagyunk azzal, hogy a község jogi és politikai kategória, míg a falu településföldrajzi fogalom. Magyarországon a kettő a közbeszédben is gyakran összerosódik, mert a magyar önkormányzati rendszerben a két hagyományos településforma (város és falu) a helyi kormányzás legalsó szintjével (város és község) nagymértékben egybeesik (Wikipédia 2008).

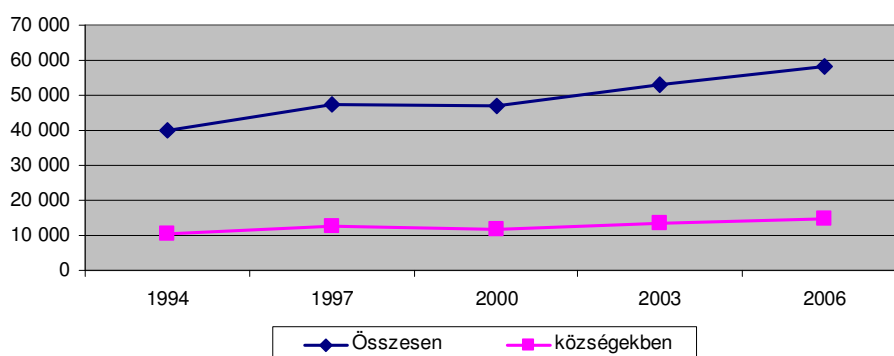
Nonprofit szervezetek a falvakban

Az országban bejegyzett 58 242 nonprofit szervezet egynegyede, pontosan 25,2%-a működik falusi területeken. Ezzel pár százalékkal meghaladják a fővárosban, illetve a megyeszékhelyeken található nonprofitok arányát, elmaradnak azonban a többi városi területen jelen levő szervezetek 28,9%-os arányától (KSH 2008, 132.).

Ha e szervezetek számának időbeli változását vizsgáljuk, növekvő tendenciát figyelhetünk meg (lásd 1. ábra).

1. ábra

Az községi és az összes nonprofit szervezet számának alakulása 1994–2006

Forrás: Nonprofit szervezetek Magyarországon, 2006. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal. 349. p. alapján saját szerkesztés.

Az 1993 és 2006 közötti időszakban a községi nonprofit szervezetek száma 58%-kal nőtt. Ez a növekedési dinamika elmaradt ugyan az összes nonprofit szervezet számában ugyanebben az időszakban lejárlott változás ütemétől – amely 68%-os volt – mégis jelentősnek nevezhető.

A KSH definíciója alapján nonprofitnak tekintett szervezetek körét az 1. táblázat első oszlopa foglalja össze.

Az 1. táblázatból látható továbbá, hogy a községekben a szervezetek közel kétharmada egyesületi, majdnem negyede pedig alapítványi formában tevékenykedik. Az előbbieket esetében ez az országos átlag feletti reprezentáltságot jelent, míg utóbbiaknál jóval az alatti marad. Említésre érdemes még a közalapítványok 6% körüli aránya a községek esetében, amely az országos átlag több, mint kétszeresét jelenti, és amúgy az összes közalapítvány 54,6%-a (KSH 2008, 132.). Ez nagyrészt annak köszönhető, hogy a helyi önkormányzatok saját költségvetési forrásaik bővítésére, 1 százalékos felajánlások gyűjtésére, a helyi településfejlesztési, közrendvédelmi és egyéb céljaik elérése érdekében csak közalapítványi formában alapíthatnak szervezetet (KSH 2008, 40.).

1. táblázat

A községi nonprofit szervezetek megoszlása szervezeti forma szerint, 2006 (%)

	Község	Országos átlag
Alapítvány	23,9	35,7
Közalapítvány	6,1	2,8
Egyesület	63,0	51,7
Köztestület	1,5	0,8
Munkavállalói érdekképviselő	0,5	1,8
Szakmai, munkáltatói érdekképviselő	2,8	4,1
Közhasznú társaság	2,2	2,8
Nonprofit intézmény	0	0,1
Egyesülés	0	0,2
<i>Összesen</i>	<i>100</i>	<i>100</i>

Forrás: Nonprofit szervezetek Magyarországon, 2006. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal. 131. p. alapján saját szerkesztés.

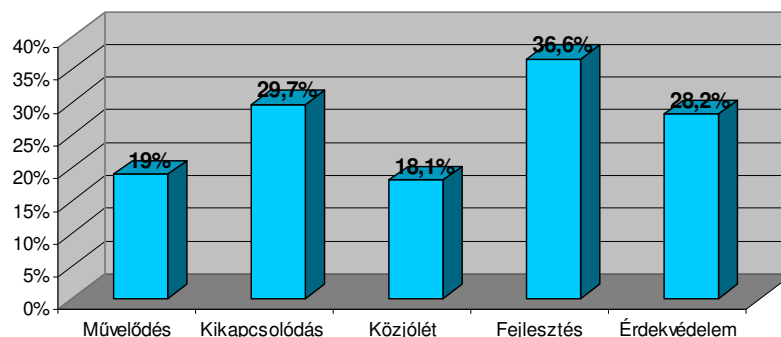
A községi nonprofit szervezetek döntő többsége (86,7%) klasszikus civil szervezetként, azaz alapítványi, vagy egyesületi formában működik. Ez a többi településszinthez képest átlagosnak mondható arány. Érdekképviselői jellegűnek e szervezetek 4,9%-a tekinthető, míg a maradék 8,4% az egyéb szervezeti jellegűek körébe sorolható. Az érdekképviselővel foglalkozó nonprofitok aránya a falvakban (17,7%) átlag alattinak mondható, ha összevetjük a főváros 33,8%-os, a megyeszékhelyek 24,1%-os, vagy a többi város 24,4%-os arányával (KSH 2008, 148.).

Alapításuk időpontját tekintve, a községi nonprofit szervezetek negyede (25,2%) 1990 és 1995 között jött létre. Legnagyobb hányaduk (28,6%) pedig ezt követően, 2000-ig alakult meg. Elmondhatjuk tehát, hogy a falvakban bejegyzett nonprofit szervezetek több, mint fele a rendszerváltozást követő bő tíz évben alakult. Ez egyébként a többi települési szint szervezeteire is igaz (KSH 2008, 137.).

A Központi Statisztikai Hivatal a nonprofit szervezeteket öt *funkcionális csoportba* sorolta, melyek a következők: művelődés, kikapcsolódás, közjólét, fejlesztés és érdekvédelem. Ezeket úgy alakították ki, hogy a tényleges tevékenységi besorolást a „klasszikus civil funkcióknak” feleltették meg. A 2. ábrán az egyes funkcionális csoportokba tartozó községi szervezetek megoszlását láthatjuk. A 2. ábra jól szemlélteti, hogy a fejlesztési célú nonprofit szervezetek jelentős hányada, pontosan 36,6%-a a falvakban található. A kikapcsolódásra és az érdekvédelemre fókuszáló szervezetek is számottevő arányban képviseltetik magukat ezeken a területeken, bár egyik esetben sem olyan jelentős a többi településszinthez viszonyított előny, mint a fejlesztési célú szervezeteknél. A művelődési, de különösen a közjólét növelését megcélzó szervezetek esetében viszont egyértelmű hátrány figyelhető meg a falvak kárára.

2. ábra

Az adott funkcionális csoportba tartozó szervezetek aránya a községekben, 2006

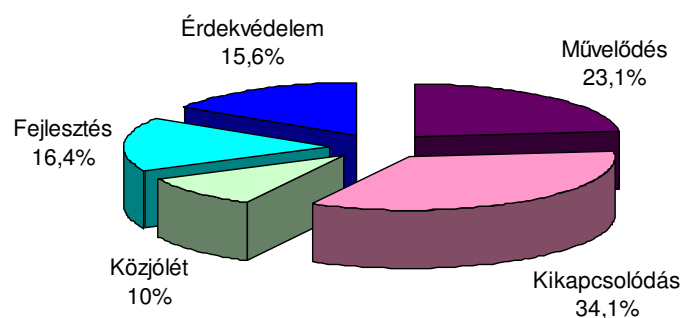

Forrás: Nonprofit szervezetek Magyarországon, 2006. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal. 147. p. alapján saját szerkesztés.

Ha a funkcionális csoportok megoszlását csak a községi nonprofit szervezeteken belül vizsgáljuk, a 3. ábrán bemutatott kép tárul elénk.

3. ábra

A községekben található nonprofit szervezetek aránya funkcionális csoportonként, 2006

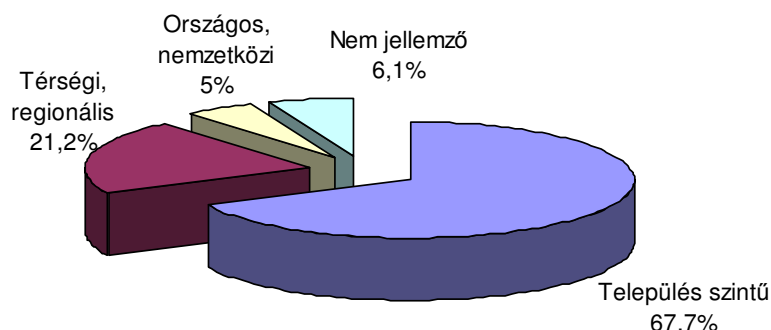
Forrás: Nonprofit szervezetek Magyarországon, 2006. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal. 147. p. alapján saját szerkesztés.

A falusi szervezetek több, mint harmada a kikapcsolódás segítségét célozza meg, míg közel negyedük a művelődést szolgálja. Fejlesztéssel 16,5%-uk foglalkozik.

Földrajzi hatókörüket tekintve a községi nonprofit szervezetek kb. kétharmada települési szintre koncentrál csak. Térségi, regionális hatókörrel kb. egyötödük rendelkezik. Országos vagy nemzetközi szinten pedig 5%-uk jelenik meg. A pontos arányszámokat a 4. ábra szemlélteti.

4. ábra

A községi nonprofit szervezetek megoszlása földrajzi hatókör szerint, 2006

Forrás: Nonprofit szervezetek Magyarországon, 2006. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal. 166. p. alapján saját szerkesztés.

Összehasonlításként: térségi, regionális hatókörrel legnagyobb arányban (36,3%) a megyeszékhelyeken található nonprofit szervezetek rendelkeznek, míg a többi városban ez az arány 29,2%, és a fővárosban csak 7,1% (KSH, 2008, 166.).

A *bevétel nagyság* tekintetében a falusi nonprofit szervezetekkel kapcsolatban elmondható, hogy e szervezetek csupán 9,3%-a rendelkezik ötmillió forint feletti bevétellel (az országos átlag 18,3%). Az ötvenmillió forint feletti bevételek aránya pedig csak 1,3%. Az ilyen magas bevételű szervezetek közel fele a fővárosban található. A legtöbb községi szervezet (73,1%) éves bevétele ötvenezer és ötmillió forint között mozog (KSH 2008, 142.).

A községi nonprofit szervezetek döntő többsége, 85%-a rendelkezik bevételkel és kiadásokkal is. Pénzgyűjtéssel kiadások nélkül 6%-uk foglalkozik, míg csak kiadásai kb. 2%-uknak van. 7%-uk pénz nélkül működik (KSH 2008, 172.). A bevétellel rendelkező falusi szervezetek bevételeinek közel 40%-a állami támogatásból származik, amely csupán néhány százalékos elmaradást jelent az országos átlagtól. Magántámogatásból szerzik meg a bevétel 19%-át, amely az országos átlag feletti arányt testesít meg e területen. A saját tevékenységből származó alap és gazdálkodási bevétel 25% és 15%-kal járul hozzá a falusi nonprofitok összbevételéhez – ezzel enyhén elmaradva az országos átlagtól (KSH 2008, 193.). Pályázatok útján a községi nonprofit szervezetek a bevételük 15,7%-át szerezték meg (KSH 2008, 181.).

A községekben a pályázati úton bevételt szerző szervezetek 21,4%-a található, amely a községi összes szervezet 27,9%-át jelenti. Egy pályázatot nyert szervezetre jutó pályázati bevétel a községekben 2340 ezer forint. Ez az összeg a fővárosi szervezetek esetében 7674 ezer forintra rúg (KSH 2008, 181.).

A falvak nonprofit szervezetei között az átlagosnál kisebb arányban találunk olyanokat, amelyek fizetett *munkaerőt* alkalmaznak. E szervezetek aránya a községekben 10,8%, míg a fővárosban 20,9%. Ahogy haladunk lefelé a települési hierarchiában, ez az arány egyre csökken (KSH 2008, 274.). Talán éppen ebből adódóan az önkéntes segítőkkel rendelkező szervezetek aránya a községekben a legmagasabb, 63,3%, meghaladva az összes többi települési szinten megfigyelhető arányszámot (KSH 2008, 296.).

A *kommunikációs mutatószámot* tekintve a községi nonprofit szervezetek vannak a legrosszabb helyzetben. A telefax, a számítógép, az internet és a saját honlap meglétét egy számba tömörítő, egytől négyig terjedő mutató a községi nonprofit szervezetek esetében 1,8, szemben a budapesti 2,3-as, vagy az országban átlagos 2-es értékkel. Más oldalról megközelítve ugyanezt, a falvakban telefaxszal a nonprofitok 47,1%-a, számítógéppel 64%-a, internettel 56,5%-a, míg saját honlappal 13,9%-a rendelkezik (KSH 2008, 328.).

Nonprofit részvétel a községek szintjén

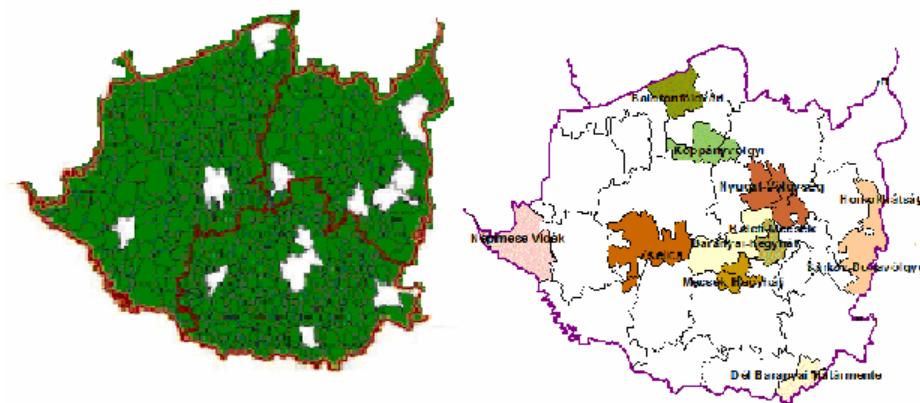
Az Európai Unió LEADER-programja, amely a vidék gazdasági fejlesztése érdekében közösségi kezdeményezésként indult 1991-ben, ma már a negyedik generációját éli. A helyi szinten működő aktív társulásokra építő Programmal – amelynek célja a helyiek segítése a környezetükben rejlő lehetőségek felfedezésében, és fenntartható módon való kihasználásában – Magyarországon 2001-től találkozhatunk. Ebben az alfejezetben azt vizsgáljuk meg, hogy a Dél-dunántúli régió községeinek nonprofit szervezetei hogyan vettek részt a 2004–2006-os LEADER+ programban, különös tekintettel a helyi vidékfejlesztési stratégiák megvalósításában.

A 2006-os adatok szerint a Régió 620 községi vagy nagyközségi településén 6154 nonprofit szervezet volt jelen. Az ezer lakosra jutó nonprofit szervezetek száma 6,4 volt, amely az országos 5,8-as átlagérték felett van (A Magyar Köztársaság Helységnévkönyve 2007; KSH 2008, 42.).

A programban való részvételre jogosult települések, valamint a nyertes akciócsoportok területei az 5. ábrán láthatók. A LEADER+ programban azok a települések vehettek részt, amelyek népsűrűsége nem haladta meg a 120 fő/km²-t vagy lakosainak száma a 10 000 főt. A Régióban végül tíz akciócsoport került kiválasztásra, ami 151 települést jelentett. Ők valósíthatták meg a helyi vidékfejlesztési terveiket, s a területeiken megálmodott projekteket, amelyekre nonprofit szervezetek is pályázhattak. A nyertes akciócsoportok települései közül 147 községi (illetve nagyközségi), és 4 városi rangú. Érdekes megállapítás lehet, hogy ebből végül csak 32 településről kerültek nonprofit szervezetek a nyertesek közé.

5. ábra

A LEADER+ programban részvételre jogosult települések és a nyertes akciócsoportok területe a Dél-dunántúli régióban

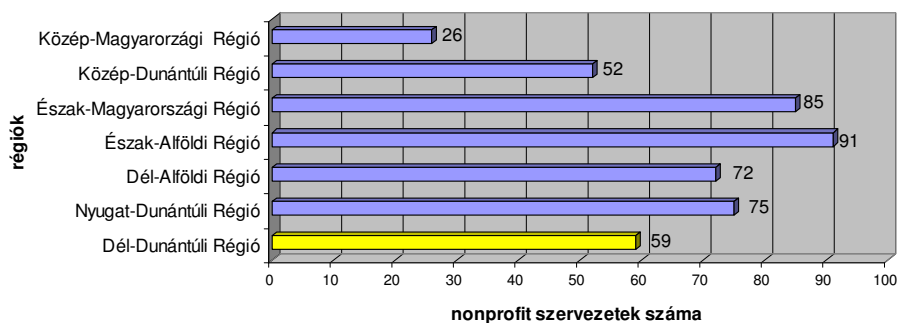

Forrás: ÚMVP. MELLÉKLETEK. 2007 és VÁTI Kht. 2005 alapján saját szerkesztés.

Amennyiben a LEADER+ programban pályázatot nyert nonprofit szervezetek számára vagyunk kíváncsiak, a 6. ábra regionális bontásban szemlélteti az adatokat. Magyarország hét fejlesztési régiójában 26-tól 91-ig terjedt azoknak a nonprofit szervezeteknek a száma, amelyek az adott régió vidékfejlesztése érdekében a LEADER+ program keretében sikerrel pályáztak.

6. ábra

A LEADER+ programban nyertes nonprofit szervezetek száma

Forrás: Lista www.fvm.hu [2008. 05. 12.] alapján saját számítás.

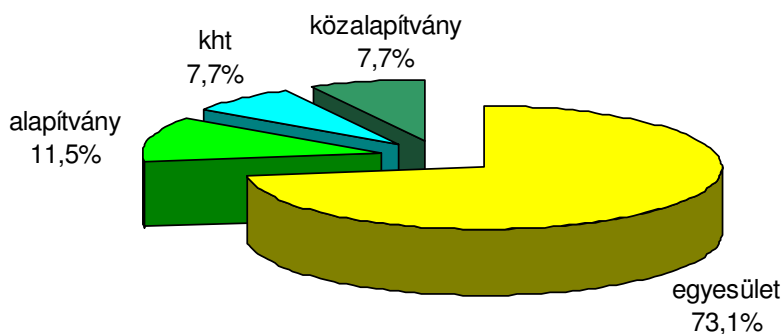
A Dél-dunántúli régióban tehát 59 nonprofit szervezet nyerte el a jogot arra, hogy pályázati projektjeit megvalósíthassa. Ez a nyertes akciócsoportok területén működő nonprofit szervezetek kb. 7%-át jelenti (OITH 2008; CompLex 2008). Ha kizárólag csak a községi (és nagyközségi) nonprofit szervezeteket vesszük számításba (hiszen a LEADER+ programban rajtuk kívül más településtípusok is részt vehettek), a nyertes szervezetek száma 52-re szűkül. Ezek a szervezetek összesen 74 projektet valósítottak meg, ami azt jelenti, hogy egy községi, vagy nagyközségi nonprofit szervezet átlagosan 1,4 projekttel pályázott sikeresen.

Elmondható tehát, hogy a nyertes akciócsoportok településeinek csak 22%-a kapcsolódott be nonprofit szervezeteivel a LEADER+ program pályázati folyamatába, ami a területen működő nonprofit szervezetek kis hányadát jelenti csak. Ugyanakkor a részt vevő szervezetek jelentős aktivitást mutattak, gyakran több projektet is megvalósítottak.

A 7. ábra a 32 településről származó 52 nonprofit szervezet szervezeti formánként való megoszlását mutatja a vizsgált régióban.

7. ábra

A LEADER+ programban részt vevő községi és nagyközségi nonprofit szervezetek megoszlása szervezeti formánként a Dél-dunántúli régióban

Forrás: Lista www.fvm.hu [2008. 05. 12.] alapján saját számítás.

A már korábban ismertettek alapján (1. táblázat)³ nem számít meglepőnek, hogy az egyesületek képviselik a legnagyobb arányt a részt vevő nonprofit szervezetek között. Ugyanakkor az alapítványoknak alul-, a közhasznú társaságoknak pedig felül-reprezentáltsága figyelhető meg a vizsgált területen. A közalapítványok arányára is elmondható, hogy meghaladja a falvakban megfigyelt átlagos arányszámot.

³ A községekben az egyesületi formában működő nonprofit szervezetek aránya 63%. Alapítványi formában működik a falusi nonprofitok 23,9%-a, a közalapítványok 6,1%-a, valamint a közhasznú társaságok 2,2%-a.

Összegzés, következtetések

A falusi nonprofit szervezetek jelentős hányada egyesületi formában működik, de gyakori az alapítványi és a közalapítványi forma is. A szervezetek döntő része klasszikus civil szervezet. A vizsgált időszakban a közhasznú társasági forma is képviseltette magát, ám a 2006-os gazdasági társaságokról szóló törvény (2006. évi IV. törvény) óta, amely megszüntette ezt a formát,⁴ számuk jelentősen csökken.

A falusi nonprofit szervezetek fele a rendszerváltást követő évtizedben alakult meg, így az azóta eltelt időszak lehetőséget biztosíthatott számukra a nonprofit működés előnyeinek és hátrányainak megismerésére. A felhalmozott tapasztalat fontos szerepet játszhat e szervezetek sikerességében.

A falvakban működő nonprofit szervezetek legnagyobb százalékban kikapcsolódással foglalkoznak. Ez a terület a rendszerváltás előtti időszakban is politikailag viszonylag semlegesnek számított, így létét akkor sem fenyegette veszély. Ez a háttér valószínűleg szerepet játszik abban, hogy e szervezetek magasabb arányában vannak ma is jelen.

A fejlesztési célú nonprofit szervezetek növekvő aránya örvendetes jelenség, de egyúttal jelzi is a falusi területeken tapasztalható hiányok meglétét, jellegét. Problémát jelenthet, hogy e szervezetek nagy része kizárólag települési szinten működik, és kevés az ennél nagyobb vidéki területeket (és azok nonprofit szervezeteit) átfogó szervezet. A „sepregeessen mindenki a saját portája előtt” mentalitás, az összefogás hiánya és a rövid távú gondolkodás még leküzdésre váró akadályok a falusi területeken (is).

A községi nonprofit szervezetek döntő többségének bevételei és kiadásai is vannak. Átlagosan a bevételek 40%-a állami támogatásból származik, ennél kisebb arányú, de még mindig számottevő összeg folyik be a saját alaptevékenységek bevételeiből, illetve magántámogatásokból. A saját tevékenységből származó gazdálkodási bevétel azonban a községi nonprofit szervezetek esetében elmarad az országos átlagtól. A falusi nonprofit szervezetek kevesebb, mint harmada jut pályázati úton bevételhez, s az így kapott összeg egy szervezetre vetített összege is kb. harmadannyi, mint a fővárosban.

A kommunikációs eszközökkel való ellátottság a falusi területeken a legalacsonyabb, ami szerepet játszhat az itt működő szervezetek elzártságában, a társakkal való kapcsolatteremtés, az összefogás nehézkességében.

A dél-dunántúli nonprofit szervezetek LEADER+ programban való részvétele megerősíti a fent leírtakat. A nyertes akciócsoportok településeinek csupán az ötöde mondhatta el magáról, hogy nyertes nonprofit szervezete van, s ez a terü-

⁴ A törvény szerint 2007. július 1-jétől nem hozható létre közhasznú társaság. Ettől az időponttól kezdve működhetnek viszont nonprofit gazdasági társaságok, mégpedig bármilyen társasági formában. A közhasznú társaságok a megszűnés helyett választhatják azt is, hogy legkésőbb 2009. június 30-ig nonprofit társasággá alakulnak át.

let nonprofitjainak csekély hányadát jelentette csak. Akik viszont részt vettek a programban, gyakran több projektet is megvalósíthattak.

A nyertes szervezetek közös jellemzőinek alaposabb vizsgálata, s a sikerkritériumok azonosítása további kutatás tárgyát képezheti.

Irodalom

2006. évi IV. törvény a gazdasági társaságokról. <http://www.im.hu/download/2006-4.pdf/2006-4.pdf> [2008. 05. 30.]
- A Magyar Köztársaság Helységnevékonyve (2007): www.nepszamlalas.hu [2008. 08. 24]
- CompLex Céghírek (2008): *A CompLex Cégkereső honlapja*. <http://www.ceghirek.hu> [2008. 06. 01.]
- KSH (2008): *Nonprofit szervezetek Magyarországon. 2006. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal.*
- Kuti Éva (1998): *Hívjuk talán nonprofitnak...: A jótékonyosság, a civil kezdeményezések és az állami keretektől kiszoruló jóléti szolgáltatások szektorra szerveződése. Budapest, Nonprofit Kutatócsoport.*
- Lewis, David (1998): *Bridging the gap?: The parallel universes of the non-profit and non-governmental organisation research traditions and the changing context of voluntary action.* London, *London Centre for Voluntary Organisation*, London School of Economics. <http://www.lse.ac.uk/collections/CCS/pdf/IWP/int-workpaper1.pdf> [2007. 01. 23.]
- Lista (2008): *Az Agrár- és Vidékfejlesztési Operatív Program nyertes pályázóinak listája az Egységes Monitoring és Információs Rendszer alapján.* 2008. január 10-i állapot szerint. http://www.fvm.hu/doc/upload/200801/avop_ddtul_080110.pdf [2008. 05. 12.]
- OITH (2008): *Az Országos Igazságszolgáltatási Tanács Hivatalának honlapja.* Keresés a Társadalmi Szervezetek és Alapítványok Névjegyzékében. <http://www.birosag.hu/engine.aspx?page=tarsszervsearch> [2008. 05. 20.]
- Pavluska Valéria (1999): *A nonprofit szektor.* Pécs, JPTE Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Int.
- ÚMVP: MELLÉKLETEK (2007): *Új Magyarország Vidékfejlesztési Program: MELLÉKLETEK.* Budapest, FVM.
- VÁTI Kht. (2005): *Nyertes LEADER+ akciócsoportok (2006).* http://ec.europa.eu/agriculture/rur/leaderplus/memberstates/enlarge_hu.htm [2007. 09. 07.]
- Wikipédia: *A szabad enciklopédia (2008): Község.* <http://hu.wikipedia.org/wiki/Község> [2008. 08. 20.]

Nonprofit organisations at the bottom level of the settlement hierarchy

More and more attention has been paid recently to nonprofit organisations on a worldwide basis - from developing to developed countries. Explanations for the phenomenon may differ but almost all experts agree that these organisations play an important role in the life of a society.

In this paper the author aims to explore the third (or nonprofit) sector in Hungarian villages. This is approached by addressing questions such as: What kind of features do village nonprofit organisations have? How much do they differ from organisations at other levels in the settlement hierarchy? Criteria such as numbers, organisational form, foundation dates, functions, geographical reach, income, employment and communication equipment are analysed.

In the second part of the paper a special programme, the LEADER+ Programme is introduced as a framework within which the activity of village nonprofit organisations can be examined in a selected region.

24. A KIS- ÉS KÖZÉPVÁROSOK SZEREPE A TELEPÜLÉSHÁLÓZATBAN

Vukman Szabolcs

Az Európai Unió területfejlesztésében jelentős iránymódosulás figyelhető meg az utóbbi időben. Az elmúlt két évtized területi politikájában nem kapott elegendő figyelmet a városfejlesztés, ami mostanában újra előtérbe került. Az ESDP már tartalmazta a kiegyensúlyozott (policentrikus) városhálózat fontosságát, és az ESPON kutatási program explicit módon kutatja a kérdéskört (*Faragó 2006*). A Lisszaboni Stratégia teljesítéséhez kiegyensúlyozottabb városhálózatra van szükség. A területfejlesztésért felelős miniszterek 2007. május 25-én fogadták el az Európai Unió Területi Agendáját, amely már konkrét politikai szintre emelte a policentrikus területfejlesztést, mint az európai erőforrások hatékony felhasználásának eszközét (*Territorial Agenda of the European Union 2007*).

Településhálózati értelemben a települések a különböző hálózatok metszéspontjai. Különösen a városoknak van e szempontból kitüntetett szerepük, mint az események koncentrációs helyének. Így kiemelten fontos a város- és a városhálózat-fejlesztés. *Faragó (2007)* hangsúlyozza, hogy a települések esetében a legtöbb folyamat természetes módon hierarchikusan szerveződik. Ez éppúgy igaz a magánszféra, mint a közszféra tekintetében, mivel mindkettő esetében kikerülhetetlen a költséghatékonyság. Idővel az egyenrangú elemekből álló hálózatok is hierarchikus struktúrává alakulnak. Megfigyelhető tény, hogy sokkal több a hierarchikus többdimenziós hálózat, mint az egyenlő kapcsolatokon nyugvó rácsszerkezet.

A városhálózat fejlesztésénél egyaránt fontosak a hierarchikus és a mellérendelt kapcsolatok. Ugyanakkor a történetileg kialakult városhálózat hosszú távú adottságnak tekinthető, így adott területi szinten a többpólusúvá (policentrikus) fejlesztésnek is ott van értelme, ahol adott területi szinten vannak hasonló nagyságú és funkciójú városok. A tanulmány fő kérdése az, hogy a kis- és középvárosok hogyan helyezhetők el a városokra alapozott koncepciókban, azaz milyen szerepet tölthetnek be a településhálózatban.

A kis- és középvárosi kör meghatározása

Európában a városi terek lehatárolásában háromféle gyakorlat érvényesül: az adminisztratív, a morfológiai és a funkcionális megközelítés. A hazánkban is érvényes adminisztratív megközelítés értelmében az a település város, amely megkapja ezt a rangot (ESPON 1.4.1. 2006). A kis- és középvárosok megkülönböztetése a többi várostól mennyiségi és minőségi ismérvek alapján történhet. A városok közül a kis- és középvárosokat általában a lakosok száma szerint szokták megkülönböztetni. Van ahol ezek a küszöbértékek hivatalosak, van ahol nem. Az értékek az adott ország városhálózatának jellegétől függően erősen eltérnek egymástól (ESPON 1.4.1. 2006). Hazánkban nincsenek hivatalos küszöbértékek, és a szakemberek által használt értékek is különbözőek. A kategorizálások a kisvárosok alsó lélekszámának meghatározásakor 0–10 000-ig, a felső küszöbérték tekintetében pedig 10–30 000 között mozognak. Értelemszerűen a kisvárosok felső határa a középvárosok alsó határát jelenti. A középvárosok felső lélekszámhatára 50 000–100 000 között mozog (Tóth 1996, Kőszegfalvy–Tóth 2002, Kőszegfalvy 2004, Kőszegfalvy–Loydl 2003).

A kis- és középvárosok minőségi ismérvek szerinti meghatározásának legkézenfekvőbb módja a városi funkciókon alapul. Ez a megközelítés a településeket is funkcionális szempontból tarja városnak, függetlenül attól, hogy mi a rangjuk. Bár a város meghatározása többféle módon történhet, mégis „a tértudományok” körében legelfogadottabb definíció szerint *a város a településállományon belül kialakult földrajzi munkamegosztás terméke*; e munkamegosztásban a központi szerepkört betöltő település, amelyben a városi alapfunkciók megfelelő mennyisége és sokfélesége tömörül; olyan település tehát, ahol a lakosság, a nem mindennapi igényeit kielégítő tevékenységek, intézmények koncentrálnak. Településhálózati szerepénél, ’hivatásánál’ fogva tehát *a város a csere, az érintkezés, a ’találkozások’ kitiüntetett színtere* a területi munkamegosztás által strukturált világban; természetesen nem csak az áruk cseréjének, hanem a tudás, az információ, a ’kultúrák’, az eszmék cseréjének is. Központi szerepkörére támaszkodva a város jelentős *térszervező erővel* rendelkezik, s gyakorta döntési, hatalmi központ” (Beluszky–Győri 2006, 251.).

A városoknak a településhálózatban elfoglalt helyét elsősorban a településhierarchiában elfoglalt pozíció határozza meg. Ezt pedig a fenti városfogalomból kiidulva a szűkebb értelemben vett városi funkciók, szerepkörök és az azokat ellátó intézmények jelenléte vagy hiánya, a városfunkciók választéka határozza meg (Beluszky–Győri 2006). Fenti megközelítés értelmében Beluszky Pál és Győri Róbert a városi intézmények megléte alapján határozta meg a városhierarchiát. A vizsgálat alapján az akkor 289 városi rangú település közül 200 volt funkcionális értelemben városnak tekinthető. A kutatás alapján 78 kisvárost és 25 középvárost azonosítottak. E szerint 2004-ben 1 272 213 ember élt a hazai kisvárosokban, melyek átlagos lakosság száma 16 310 fő volt. Középvárosokban

792 800 fő lakott, és e városok átlagos lélekszáma 31 712 volt. Az így meghatározott kisvárosok lakosságszáma a szélsőséges esetektől eltekintve 9 600 és 21 500 fős küszöbértékek közé esik. A vizsgálatok alapján a 9–10 000 lakosú települések sávjában húzódik egy fontos választóvonal a falvak és városok között, így ezt városiasodási küszöbnek tekinthetjük (*Beluszky–Győri* 2006).

A kis- és középvárosok területi kontextusa

A kis- és középvárosok településhálózatban betöltött szerepe szempontjából nem hagyhatjuk figyelmen kívül a területi szempontokat, azaz a város térbeli elhelyezkedését. Az ESPON programban a területi elhelyezkedést figyelembe véve a kis- és középvárosok három ideáltípusát különböztették meg: agglomerációs városok, hálózatos kapcsolatban lévő városok és izolált városok. Az első típusba tartozó városok egy nagyváros funkcionális területén, többnyire az agglomeráció peremén helyezkednek el. Az ilyen városoknak kicsi a funkcionális és stratégiai önállósága (*ESPON 1.4.1.* 2006).

A második típusba tartozó városok kis- és középvárosok hálózatának részei. Ezeket a városokat nem uralják úgy az agglomerációk, vagy metropoliszrégiók, mint az előző típust. Ezek a szomszédos városok diverzifikált, versenyképes rendszert/hálózatot alkothatnak (*ESPON 1.4.1.* 2006).

Az utolsó típusba tartoznak a vidéki területeken található városok. E típuson belül további altípusokat különböztethetünk meg. Az első altípust a vidékfejlesztési pólusok jelentik. Ez a megközelítés a növekedési pólusok elméletén alapul. A második altípusba sorolható városok a vidéki gazdaságnak nyújtanak szolgáltatásokat, például a borászatban. Az agribusiness változása alááshatja a kis- és középvárosoknak ezt a tradicionális szerepét. A vidéki kis- és középvárosok harmadik altípusát a közigazgatási és közszolgáltatási központok jelentik, melyek fennmaradása a nemzeti jóléti politikák függvénye. A negyedik altípust pedig a nagyrészt lakatlan régiókban lévő városok adják, mint például a halászkikötők a skót és norvég partokon, vagy a bányavárosok Svédországban (*ESPON 1.4.1.* 2006).

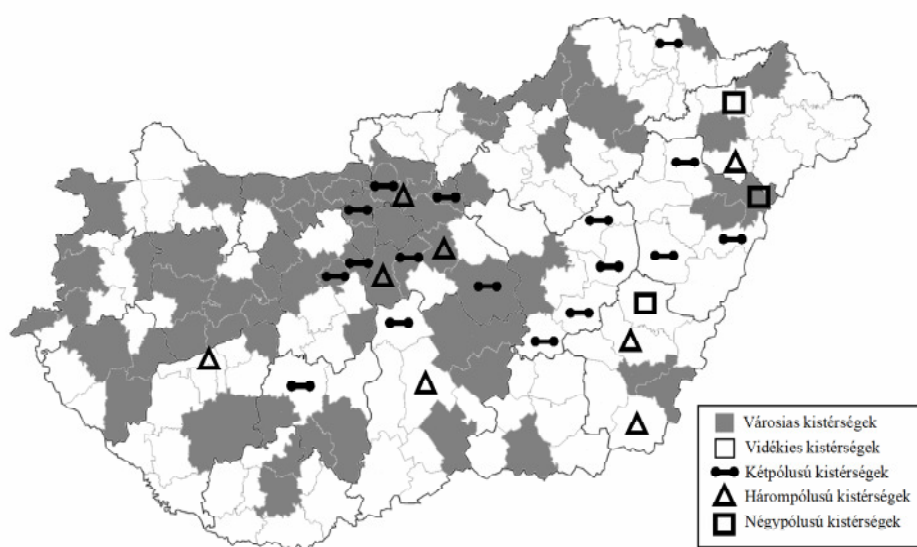
A fentiek mellett a terület (kistérség, megye, régió) jellege (vidékiés–városias) is fontos a kis- és középvárosok szerepe szempontjából. Ez nyilván összefüggésben van az előbb tárgyalt településszerkezeti sajátosságokkal, mégis egy további szempontot jelent. Csatári egy korábbi elemzésében a vidékiés–városias jelleg és a településszerkezeti jellemzők együttes figyelembevételével készítette el a vidékiés kistérségek hazai tipológiáját. Két dimenzió mentén sorolta be a vidékiés kistérségeket. Az egyik dimenzió a kisvárosi/mezővárosi, a másik az aprófalvas/tanyás jellemző volt (*Csatári* 2000). Az ESPON program kialakított egy területi tipológiát, a városias és vidékiés területek jellegének feltérképezésére NUTS 3-as szinten (*ESPON 1.1.2.* 2005). Ezt a módszert alkalmazta Csatári és Farkas a magyar statisztikai kistérségek egy újabb tipizálásánál (*Csatári–*

Farkas 2006). Ez a területi tipizálás a népsűrűséget, a legnagyobb város város-hierarchiában elfoglalt rangját, és a földhasználat jellegét veszi figyelembe. Az előbbi két mutató a városi befolyást, míg az utóbbi a környezetátalakítást jelzi. Eszerint abban a kistérségben erős a városi befolyás ahol átlag feletti a népsűrűség (nagyobb, mint $117 \text{ fő}/\text{km}^2$) és jelen van egy nagyváros (50 000-nél több lakosú), a többiben gyenge, azaz eszerint vidékiesnek tekinthető (Csatári–Farkas 2006).

Ez utóbbi elemzésben megállapított vidékies tereket használtam fel egy, a kistérség jellegét és településszerkezeti sajátosságát együttesen figyelembe vevő tipológiában. Bár a kistérségi beosztás 2007. szeptembere óta megváltozott (2007. évi CVII. törvény) és a kistérségek száma 168-ról 174-re nőtt, mivel az új lehatárolásra nem találtam hasonló tipizálást, ezért a fenti elemzést használtam. Adott kistérségben a legnagyobb városon kívül (ami nem feltétlenül a központot jelenti) azokat a városokat vettem figyelembe, amelyek népessége a legnagyobb város felénél nagyobb. Ennek megfelelően lett egy kistérség két-, három-, vagy négypólusú. Ez a lehatárolás nyilván leegyszerűsítő, de talán mégis alkalmas arra, hogy első megközelítésben azonosíthassuk azokat a térségeket, ahol a mellérendelt kapcsolatokon alapuló hálózatos együttműködésnek tere lehet.

1. ábra

Városias–vidékies és többközpontú kistérségek Magyarországon

Forrás: Saját szerkesztés Csatári B. – Farkas J. (2006) és KSH adatok alapján.

A többpólusú kistérségek közül csak a ceglédi az, amelyben a Beluszky és Györi által felállított városhierarchia-elemzés szerint középváros található (Beluszky–Györi 2006). Vagyis minden többpólusú kistérségben, funkcionális értelemben kisvárosok találhatóak. Ha szemügyre vesszük a térképet látható, hogy többpólusú kistérségek túlnyomórészt a budapesti agglomeráció térségében, vagy ahhoz közel, és az Alföldön vannak, azaz vagy az agglomerációs folyamatok eredői, vagy a sajátos alföldi településszerkezet következményei. Az ország fejlett északnyugati részén nem találunk ilyen kistérségeket. Ez felhívja a figyelmet arra, hogy nem minden kistérségi típusban alkalmazható a policentrikus fejlesztés vagy a mellérendelt kapcsolatokon alapuló hálózatos együttműködés. A fenti módszert alkalmazva a megyékre Tolna, Veszprém és Zala az, amely többpólusúnak tekinthető (a „lyukas” Pest megyét nem számítva). Ezekben a megyékben a megyei önkormányzatok is részt vehetnének a városok közötti mellérendelt hálózatos együttműködések kialakításában.

Gazdasági szerepkör

Ha a kisvárosok gazdasági szerepkörét vizsgáljuk, nyilván nem használhatjuk a Beluszky és Györi által használt központi szerepköri megközelítést, mert az más aspektus alapján definiál. A gazdasági szerepkör lehetőségeinek vizsgálatokor célszerűbb a népességszámot figyelembe venni. A település lakossága egyfelől nehezen változtatható tényező, rövidtávon adottságként tekinthető. Másfelől gazdaságossági küszöböt is jelent a legtöbb köz- és magánszolgáltatás esetében, továbbá meghatározó a munkaerőpiac heterogenitása és az agglomerációs előnyök szempontjából. Ez utóbbi olyan előnyöket takar, amely abból adódik, hogy a gazdasági szereplők térben koncentrálnak (lásd bővebben pl.: Lengyel–Mozsár 2002). A kis- és középvárosok e versenyelőnyök hiányát csak hálózatos együttműködéssel képesek kompenzálni. A kooperációt és a hálózati együttműködést az Unió Területi Agendája is támogatja (*Territorial Agenda of the European Union* 2007). További problémát jelent a diverzifikáció és specializáció közti választás. Egy kisebb város gazdasága csak egy-két ágazatban lehet versenyképes, ez viszont sérülékennyé teszi, mivel az adott ágazat esetleges válsága súlyosan érinti az egész várost. Összességében elmondható, hogy a globális centralizáció gyengítette a kisebb városok gazdasági szerepét (ESPON 1.4.1. 2006).

A vidékfejlesztés kapcsán felmerül a kérdés, hogy lehetnek-e a kis- és középvárosok a térségük növekedési pólusai? Azaz a közösségi források felhasználásakor előnyösebb-e a kisebb városok gazdaságát megcélozni, és a továbbgyűrűző hatásoktól remélhető-e a városkörnyék gazdaságának élénkítése? A MARKETOWNS projekt öt országban (Egyesült Királyság, Franciaország, Hollandia, Lengyelország, Portugália) vizsgált kis- és középvárosokat. A kisvárosok 5–10 000, a középvárosok 15–20 000 lakosúak voltak. A fenti kérdésre

keresve a választ vizsgálták a város és vidéke gazdasági integrációját. Arra a következtetésre jutottak, hogy a város és környéke számára összességében nagyobb haszonnal jár, ha a hinterlandot fejlesztjük, és nem a várost (*Mayfield–Courtney–Tranter–Jones* 2005).

A másik fontos kérdés, hogy a kis- és középvárosok milyen szerepet tölthetnek be a városkörnyék foglalkoztatásában, azaz, nyújtanak-e elegendő munkahelyet a környező településen élőknek. Ha a magyar kisvárosoknak a 20 000-nél kevesebb lakosú városokat tekintjük, akkor azt láthatjuk, hogy csak a 4999 fő alattiak esetében beszélhetünk nettó beingázásról, míg 5000–9999 és a 10 000–14 999 lakosú városoknál ez a szám negatív, a 15 000–19 999 fős városokban pedig egyensúlyban volt 2001-ben. Ez azt jelenti, hogy a kisvárosok a legutóbbi adatok szerint nem tudtak munkahelyet kínálni a környékükön élőknek. A nettó beingázás 2001-es adatok szerint a 30 000-nél nagyobb lélekszámú városok esetében volt csak jelentős (*Helyzetkép a régió városairól. Dél-Dunántúl* 2005).

Ellátási szerepkör

A negyedik kohéziós jelentés is kiemeli a kis- és középvárosok ellátási funkcióját (*Negyedik jelentés a gazdasági és társadalmi kohézióról* 2007). *Beluszky és Győri* a magyar városok esetében kiszámították a vonzáskörzeteknek nyújtott többlétszolgáltatások mennyiségét, azaz megmérték, hogy a városok a saját lakosságukon felül hány embert látnak el városi szolgáltatásokkal. A vizsgálat alapján megállapították, hogy a markáns központi (ellátó) szerepkör nem méretfüggő, mégis az átlagos adatokból az tűnik ki, hogy a funkcionális értelemben vett középvárosok 38, a kisvárosok pedig a városi lakosság 7%-ának megfelelő többlétszolgáltatást nyújtanak, feltehetőleg a környezetüknek. A törpevárosok esetében ez a szám negatív, azaz ezek általában gyenge központoknak tekinthetők, bizonyos szolgáltatásokat e városok lakói is más városokban vesznek igénybe (*Beluszky–Győri* 2006). Általános tendenciának tekinthető Európában is, hogy a kisebb városok veszítenek az ellátó funkcióikból (*ESPON 1.4.1.* 2006).

Lakófunkció

A kis- és középvárosoknak megvan az a lehetőségük, hogy egyesítsék a nagyvárosi és a vidéki élet előnyeit. A kis- és középvárosok lakófunkciójának erősödése lehetővé teszi a nagyvárosok területi terjeszkedésének megfékezését. Ezekben a városokban a természeti környezet a nagyvárosokhoz képest magasabb életminőséget biztosít (*ESPON 1.4.1.* 2006). Ha megvizsgáljuk a magyarországi adatokat, azt látjuk, hogy a 15 000-nél alacsonyabb lélekszámú magyar kisvárosok 1990 és 2004 között pozitív vándorlási különbözetet mutattak, az ennél nagyobb kategóriában csak a 20 000–29 999 lakosú városok esetében volt pozi-

tív ez az egyenleg. A megyeszékhelyek és a 100 000-nél nagyobb városok vesztesége jelentős volt (1,9 és 1,8 ezrelék) (Helyzetkép a régió városairól. Dél-Dunántúl 2005). Ez azt mutatja, hogy a kis- és középvárosok lakófunkciója erősödött, míg a nagyobb városok lakóhely szempontjából nem olyan vonzóak. Főként az agglomerációs és üdülővárosok könnyelhetek el pozitív vándorlási egyenleget, ezek a funkciók dinamizálják leginkább a városokat (Beluszky–Győri 2006).

Kulturális és szabadidős funkció

Egyre jobban növekszik az olyan (posztmodern) városi funkciók szerepe, mint a szabadidős tevékenységek és a turizmus. Az európai kis- és középvárosok erősségének tekinthető a kulturális gazdagság és sokszínűség. Megfigyelhető, hogy sok kulturális rendezvény (pl. zenei fesztivál) „költözik ki” a kisebb városokba, ahol nagyobb a szabad tér és kevésbé zavaróak a rendezvények. A szabadidős és kulturális tevékenységekben gazdasági, és nem gazdasági potenciál is rejlik: a befektetők számára vonzóak lehetnek, a turizmus egyik alapjául szolgálnak, a várost a városkörnyék kulturális központjává tehetik, hozzájárulhatnak a helyi identitáshoz, segíthetnek a kulturális örökség megőrzésében (ESPON 1.4.1. 2006).

Összegzés

Az Európai Unióban előtérbe került a városfejlesztés. Ebben a tekintetben a kiegyensúlyozott, policentrikus városhálózat kialakítása jelent vonzó perspektívát. A kisebb városok szerepét vizsgálva felmerül a kérdés, alkalmazható-e ez a megközelítés kistérségi szinten. Egy egyszerű metódust alkalmazva arra kerestem a választ, hogy Magyarországon mely kistérségekben található hasonló méretű városok, lévén ez az alapfeltétele a többközpontú fejlesztésnek. Úgy találtam, hogy Magyarországon a többközpontú kistérségek inkább speciális esetet képviselnek: a budapesti agglomeráció vagy a sajátos alföldi településhálózat részei.

A kis- és középvárosok településhálózati funkciói az ESPON-program szerint a következők: gazdasági szerep, ellátó funkciók, lakófunkció, kulturális és szabadidős szerepkör.

A gazdasági szerepkör szempontjából a hálózatos együttműködés az egyik lehetőség a kisebb városok számára, amellyel részben el tudják érni a nagyobb városok méretgazdaságosságból eredő előnyeinek egy részét. Itt az a kérdés, hogy a hazai gyakorlatban ez milyen mértékben kivitelezhető, azaz a tetszetős koncepció nem marad-e „idegen test” a helyi közegben. A specializáció útja kérdéses, hiszen nem tudni, hogy a gyorsan változó globalizált világban az adott ágazatnak milyen hosszú távú kilátásai lesznek. Kérdéses az is, hogy működhet-

nek-e ezek a városok vidékfejlesztési pólusokként. Az ilyen irányú fejlesztéseknél mindig érdemes megvizsgálni a konkrét város és környéke közötti kapcsolatokat.

A jelenlegi trendeket vizsgálva kijelenthető, hogy a kis- és középvárosok gazdasági és ellátó szerepkörének nem kedveznek az utóbbi időkben zajló gazdasági folyamatok, de ezzel egy időben más szerepkörök erősödnek. Mindenek előtt a lakó- és a rekreációs funkció az, amely esetében a kisebb városoknak komoly lehetőségei vannak a fejlődésre. Beluszky és Győri vizsgálatai alapján az első 30 legfejlettebb magyar város közül 22 olyan van, amely 50 000-nél kisebb lélekszámú, 18 lakossága nem éri el a 25 000, 7 pedig az 5000 főt (*Beluszky–Győri* 2006).

Mindent összevetve úgy vélem, hogy a kis- és középvárosoknak fontos szerepe lehet a jövőben, ha lakóik számára a jobb életminőséget megfelelő jövedelemszerzési lehetőséggel tudják párosítani.

Irodalom

2007. évi CVII. törvény a települési önkormányzatok többcélú kistérségi társulásáról szóló 2004. évi CVII. törvény módosításáról
- A Magyar Köztársaság helységnevkönyve. 2007. január 1. www.ksh.hu [2008. 04. 20.]
- Beluszky Pál – Győri Róbert (2006): A magyarországi városhálózat adottságai a városversenyben. In Horváth Gyula (szerk.): *Régiók és települések versenyképessége*. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja. 236–293. p.
- Csatári Bálint – Farkas Jenő (2006): A magyar vidékies kistérségek új kategorizálása, különös tekintettel a városi hatásokra és a földhasznosítás változásaira. *Tér és Társadalom*. 20/4. 97–109. p.
- Csatári Bálint (2000): A magyarországi kistérségek vidékiség-kritériumai. In Horváth Gyula – Rechnitzer János (szerk.): *Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón*. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja. 193–217. p.
- ESPON 1.1.2. (2005): *Urban-rural relations in Europe. Final report*. Helsinki, Centre for Urban and Regional Studies Helsinki University of Technology.
- ESPON 1.4.1. (2006): *The Role of Small and Medium-Sized Towns (SMESTO)*. Final Report. Wien, Austrian Institute for Regional Studies and Spatial Planning.
- Faragó László (2006): A városokra alapozott területpolitika koncepcionális megalapozása. *Tér és Társadalom* 20/2. 83–102. p.
- Faragó László (2007): Térstruktúra: térideák és megvalósításuk a településhálózatfejlesztésben. *Tér és Társadalom* 21/4. 21–38. p.
- Helyzetkép a régió városairól. Dél-Dunántúl*. (2005): Pécs–Kaposvár–Szekszárd, KSH Pécsi Igazgatósága.
- Kőszegfalvi György – Loydl Tamás (2003): *Településfejlesztés*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó.
- Kőszegfalvi György – Tóth József (2002): Általános településföldrajz. In Tóth József (szerk.): *Általános Társadalomföldrajz I. kötet*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó. 423–484. p.

- Kőszegfalvi György (2004): *Magyarország településrendszere. Történelmi vázlat településrendszerünkről*. Pécs, Alexandra Kiadó.
- Lengyel Imre – Mozsár Ferenc (2002): A külső gazdasági hatások (externáliák) térbelisége. *Tér és Társadalom* 16/2. 1–20. p.
- Mayfield, L. – Courtney, P. – Tranter, R. – Jones, P. (2005): *The role of small and medium-sized towns in rural development. Final Report. Reading, Centre for Agricultural Strategy*, <http://home.utad.pt/~des/mt/relatorios/ano3/FinalReport.pdf> http://home.utad.pt/~des/mt/relatorios/ano3/FinalReport_anexos.pdf (2008. 01. 22.)
- Negyedik jelentés a gazdasági és társadalmi kohézióról (2007): Gyarapodó régiók, növekvő Európa. Luxemburg, Az Európai Közösségek Hivatalos Kiadványainak Hivatala.
- Territorial Agenda of the European Union* (2007): Towards a More Competitive and Sustainable Europe of Diverse Regions. Leipzig
- Tóth József (1996): Településrendszer. In Perczel György (szerk.): *Magyarország társadalmi-gazdasági földrajza*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó.

The role of small and medium-sized towns in the settlement system

There is a shift in European spatial development towards fostering a polycentric urban system. A balanced polycentric urban system is the development direction by means of which the European Union can achieve cohesion and competitiveness at one and the same time. In such a system the focus is on cities and towns. At the lower level of urban systems, small and medium-sized towns have important roles, although to date there has been no systematic research into this category.

Arising from this is the interesting question of whether polycentric development can be adopted in the case of micro-regions – at smaller-town level. This topic I have investigated in a simple way, finding that there are some Hungarian micro-regions where small towns of similar size are to be found. Further, these can be found both in the metropolitan agglomeration and on the Great Plain – which has a special settlement structure. Polycentric development at micro-level, therefore, must be specific in nature rather than general.

The main functions of smaller towns are to provide housing and services, to play economic roles together with cultural and leisure functions. Globalisation has a negative impact on smaller towns, and both their supply and economic functions have weakened, although some trends are visible which offer promising opportunities. The significance of cultural and leisure activities is growing continuously, whilst the housing function is increasingly important. Smaller towns are able to benefit from this since they can provide a better quality of life than larger cities and higher incomes than villages. They may, therefore, be the ideal compromise.